

Sunne
kommun

Kulturmiljöprogram

2024-11-08

SUNNE | VÄRMLAND

Sunnes kulturmiljöprogram är framtaget av Kulturmiljögruppen på WSP. Arbetsgruppen bestod av Charlotte Hedenström, bebyggelseantikvarie; Ezequiel Pinto-Guillaume, arkeolog; Rikard Lindhe, bebyggelseantikvarie och Hugo Nyman, bebyggelseantikvarie. Dokumentet har granskats av Cecilia Lindblom, arkeolog och Helena Wärnhjelm, bebyggelseantikvarie.

Tack går till Sunne hembygdsförening och Östra Ämterviks hembygdsförening som granskade de delar som berör deras socknar. Tack går även till konsthistoriker Margareta Wallin Victorin som gav råd kring Sunne kommuns konstnärliga bakgrund. Tack till *fôlk* som kom fram under våra fältinventeringar och nämnde lokala detaljer som vi annars skulle ha missat.

Om inget annat finns angivet är fotografier i detta dokument tagna av Hugo Nyman, Rikard Lindhe, Charlotte Hedenström och Ezequiel Pinto-Guillaume, WSP.

Innehåll

Inledning	7
Kulturmiljöprogram för Sunne kommun	8
Litteraturens och konstens Sunne - en introduktion	12
1. Kulturmiljö i samhällsplaneringen	15
Roller, ansvar och mål	17
Lagstiftning och lagskydd	18
Riksintressen för kulturmiljövården	24
Regionalt utpekade värden och befintliga ställningstaganden	28
2. Kulturhistorisk översikt	31
Förhistoriska spår	32
Från socken till kommun	37
Jordbruket - en huvudnäring som format landskapet	41
Bergsbruk, skogsbruk och brukskultur	46
Industrialismen och det moderna samhället	50
3. Landskap och byggnadstradition	55
Sunnes landskap - dess karaktärer och råd för förvaltande	56
Byggnadskultur	66
Arkitektur och byggnadsstilar	78
Byggnadskategorier	84
4. Särskilt värdefulla områden	89
Sunne tätort och socken	92
Lysviks socken	160
Östra Ämterviks socken	184
Västra Ämterviks socken	204
Gräsmarks socken	212
Källförteckning	260

Förord

Vårt kulturmiljöprogram finns till för Sunnebor och besökare. I berättelsen om vår hembygd lyfts en unik historia som skapar stolthet och intresse för platsen Sunne.

Här har människor bosatt sig sedan 3 000 år före vår tideräkning. Vi har en rik och särpräglad historia i Sunne kommun med spår som berättar om jord- och skogsbruket, finnbygden, industrialiseringen och framväxten av dagens samhälle.

Ett kulturlandskap är ständigt i förändring och det är de som verkat här genom historien som skapat den plats vi lever på idag. Vår samtid bygger på det förflutna. För att vi även i framtiden ska förstå vårt ursprung behöver vi gemensamt ta vara på, vårda och utveckla de särskilt värdefulla kulturmiljöer som finns.

I det här kulturmiljöprogrammet beskrivs och värderas Sunne kommuns kulturhistoriskt värdefulla miljöer med syftet att bevara och vårda dessa för framtida generationer. Kulturmiljöprogrammet är ett kunskapsunderlag till vår översiktsplan, som tjänstepersoner och folkvalda politiker kan använda som vägledning. Det skapar förutsättningar för en långsiktig samhällsutveckling med en hållbar förvaltning och utveckling.

Med kunskap om dåtiden skapar vi förutsättningar för bättre beslut om det som formar framtiden.

*Per Branzén
tf Kommunchef*

Inledning

”Frykensäjöarna har en längd av sjuttionio kilometer och en bredd på tre. Största djupet är nittiotre. Fryken är en förkastningssjö, som ligger inklämd mellan höga berg, sluttande sädesfält och hagmarker, stränderna är kransade av björk och albusk, ibland tränger sig också granskogen ner till vattnet för att spegla sitt mörker.”

Göran Tunström, Guddöttrarna (1975)

Bilden till vänster visar Fryken med ångbåtstrafik och Sunne kyrka i bakgrunden, sannolikt 1990-tal. Fotograf Hilding Mickelsson, Hälsinglands museum.

Kulturmiljöprogram för Sunne kommun

I Sunne kommun finns unika kulturmiljöer och ett landskap som utgör en del av vår identitet. Landskapet och de byggda miljöerna är en del av vårt kulturarv som också utgör en grund för kommunens utveckling och attraktivitet. Kulturmiljöprogrammet för Sunne kommun ska ge kunskap om våra kulturmiljöer och bidra till att Sunne kommuns mångfald av kulturmiljöer bevaras, används och utvecklas.

Kulturmiljön är en viktig resurs

Kulturmiljöerna hjälper oss att förstå vår historia och nutid. De är viktiga som platser för rekreation och upplevelser. De är en del av det landskap vi lever i och identifierar oss med. De historiska spåren ger ett tidsdjup till tillvaron som skapar trygghet och kontinuitet. Bebyggelse och landskap med kulturhistoriska värden har också en hög attraktivitet, såväl estetiskt som ekonomiskt. Kulturmiljöerna och landskapet med spår av olika tiders brukande är med andra ord en viktig resurs för en god livskvalitet och en hållbar samhällsutveckling.

Syfte med kulturmiljöprogrammet

Sunnes kulturmiljöprogram är framtaget i samband med att kommunen tar fram en ny översiktsplan. I detta arbete ska kulturmiljöprogrammet vara ett aktuellt underlag som redovisar kommunens kulturmiljöer och tydliggör kulturmiljöns betydelse i kommunens utveckling. Kulturmiljöprogrammet ska

- lyfta fram och beskriva kommunens kulturhistoriskt värdefulla miljöer med syftet att dessa ska kunna bevaras och vårdas vilket skapar förutsättningar för en långsiktig samhällsutveckling med en hållbar förvaltning och utveckling.
- vara ett kunskapsunderlag till översiktsplanen, som tjänstepersoner och folkvalda politiker kan använda som vägledning.
- fungera som ett stöd för kommunens handläggare i plan- och bygglovsfrågor.
- vara ett intresseväckande underlag och stöd för kommunens invånare och fastighetsägare.
- bidra till en hållbar samhällsutveckling genom att verka för att en mångfald av kulturmiljöer bevaras, används och utvecklas.

Metod, genomförande och avgränsning

Metod

Vid framtagandet av detta kulturmiljöprogram har Riksantikvarieämbetets metod för värdering och urval använts (*Plattform för kulturhistorisk värdering och urval* 2015). Plattformens syfte är att identifiera miljöns bärande berättelser och dess fysiska uttryck samt att göra en bedömning av hur fullständig och relevant miljön är ur kulturhistorisk synvinkel. Genom den kulturhistoriska värderingen avgränsas berättelsen som landskapet bär på, bedömning görs av hur väl det går att utläsa berättelsen och hur väl landskapet ger en hel och fullständig bild av berättelsen. Värderingen visar på vilka karaktärsdrag, egenskaper, uttryck och särarter som är viktiga för landskapets läsbarhet och historieförmedlingen. Bebyggelsen utgör särskilt viktiga element i landskapet varvid ett särskilt fokus läggs på den bebyggda miljöns kulturhistoriska värde.

Genomförande

Arbetet har inneburit genomgång av befintliga kunskapsunderlag och litteratur, kartstudier samt fältinventering som har genomförts i tre omgångar under 2024. Vid det första fältbesöket låg fokus på kulturlandskapet som helhet och sockencentra. Under de övriga fältbesöken låg fokus på inventering av särskilt värdefulla områden.

Tidigare inventeringar och det befintliga regionala kulturmiljöprogrammet har utgjort en utgångspunkt i urvalet av miljöer. I arbetet har informationen i tidigare underlag verifierats genom fältbesök och information uppdaterats och kompletterats. Inventeringar utanför dessa områden för att identifiera miljöer och landskap med höga kulturvärden har också gjorts. Genom dessa har värdebärande karaktärer och särskilda kvaliteter för de större landskapssammanhangen identifierats.

Vissa miljöer som inte pekats ut som kulturhistoriskt värdefulla sedan tidigare har lagts till. Det gäller finn-

Vad är kulturmiljö?

Genom människans avtryck och påverkan på landskapet under alla tider skapas vår gemensamma kulturmiljö. En kulturmiljö kan omfatta allt från en enskild byggnad, till ett landskapsavsnitt eller ett helt landskap.

Våra kulturmiljöer hjälper oss att ge perspektiv på vår nutid och framtid, vidare att förhålla oss till vårt komplexa samhälle och dess utveckling. Genom att förhålla oss till det som finns, skapas möjligheter till att kunna ta bra beslut om sådant som formar vår framtid.

Landskap och bebyggelse vid Askersby, en av kommunens riksintressanta kulturmiljöer.

Mårbacka, Selma Lagerlöfs hem och en av Sunne kommuns mest välkända kulturmiljöer. Foto: KM IDÉ, marbacka.com.

Rottneros park, ett av kommunens viktigaste besöksmål. Foto: rottnerospark.se.

Malöns gravrösen från bronsåldern.

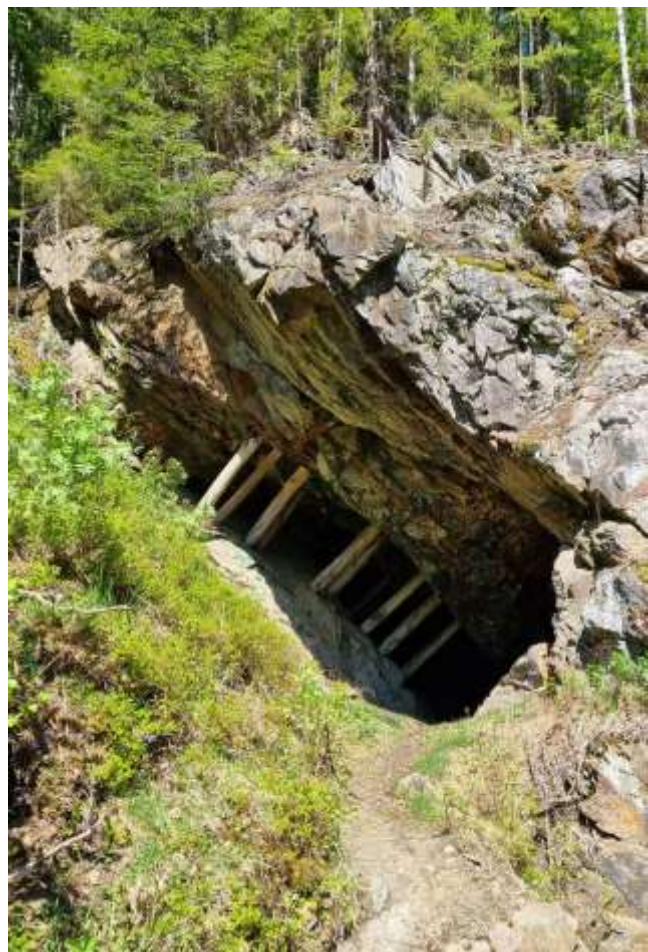
Storgatan i Sunne tätort med en av ortens äldsta byggnader från tiden kring 1800-talets mitt då orten började växa fram. Byggnaden, som höjde sig över omgivningen, kom i folkmun att kallas Slottet.

Hus från olika tider speglar olika arkitektoniska ideal. Här ett bostadshus med funktionalistiskt uttryck som bedöms uppfylla kraven på en särskilt värdefull byggnad.

Välbevarad gårdsmiljö i Fagerstad med ett av de för Gräsmark karaktäristiska kubbhusen.

Storgruvan, Mångshöjden i Gräsmark, berättar om gruvnäringens betydelse i äldre tider.

skogsmiljöerna vid Grässjön, Kymmen och sjön Ängen. En viktig anledning till att lyfta fram dessa miljöer är att de ligger i anslutning till turist- eller utflyktsmål för allmänheten såsom vandringsleder där kulturvärdena är en viktig del. Finnskogens kulturarv, utreds som möjligt värdsarv, och omfattar unika miljöer som är viktiga att lyfta fram. Viss komplettering avseende kulturhistoriskt värdefull bebyggelse som speglar samhällsutvecklingen under 1900-talets senare del har också gjorts. I tätorten och centralorterna för de tidigare landskommunerna är folkhemstidens och modernismens byggande i flera fall värdebärande för miljön, vilket återspeglas i de särskilt värdefulla områden som avgränsats och de karaktärer som anges som värdebärande.

Avgränsning

Inventering av enskilda byggnader och gårdsmiljöer utanför de avgränsade särskilt värdefulla områdena har inte rymts inom detta uppdrag. Kulturmiljöprogrammet ger på så sätt inte en heltäckande bild av kommunens alla kulturhistoriskt värdefulla byggnader eller gårdsmiljöer. Ett stort antal enskilda bebyggelsemiljöer och byggnader både på landsbygden och i orterna uppfyller av olika anledningar kraven för särskilt värdefull byggnad. Det kan exempelvis gälla byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, arbetsförhållanden, eller stadsbyggnadsideal och arkitektoniska ideal samt byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter. I föreskrifter och allmänna råd från Boverkets byggregler tydliggörs att byggnader tillkomna före 1920-talets bebyggelseexpansion utgör en mycket begränsad del av dagens byggnadsbestånd. Det anges att en sådan byggnad som till sin karaktär är någorlunda välbevarad bör betraktas som särskilt värdefull om man inte kan motivera varför den inte ska anses vara det.

Inventeringar på byggnadsnivå genomfördes för Sunne tätort och sockenvis på 1980-talet och under tidigt 1990-tal. Dessa underlag kan innehålla inaktuell information och vissa av byggnaderna har försvunnit eller förändrats. Då det inte gjorts någon ny, lika omfattande byggnadsinventering kan dessa underlag ännu ge stöd och underlag för bedömning på byggnadsnivå.

Underlag och källmaterial

Värmlands Museums kulturhistoriska inventeringar av de olika socknarna och Sunne tätort har varit ett viktigt underlag. Dessa utfördes mellan 1977 och 1980. Lysviks sock-

en inventerades något senare, 1993. Regionens kulturmiljöprogram Ditt Värmland sammanfattade och lyfte fram de kulturmiljöer som ansågs vara viktiga 1989. Samma år tog Sunne kommun i samarbete med Värmlands Museum fram ett kulturmiljöprogram för Sunne centralort.

Kulturmiljöprogrammets disposition

Kulturmiljöprogrammet består av fyra huvudavsnitt:

1. Kulturmiljö i samhällsplaneringen
2. Kulturhistorisk översikt
3. Landskap och byggnadstradition
4. Särskilt värdefulla områden

Kulturmiljö i samhällsplaneringen

I detta avsnitt redovisas kommunens riksintressen för kulturmiljövården, kyrkliga kulturminnen, byggnadsminnen samt övriga värden som är utpekade på nationell och regional nivå. Avsnittet redogör för relevant lagstiftning.

Kulturhistorisk översikt

I den kulturhistoriska översikten redogörs för de olika kulturhistoriska sammanhang som format Sunne kommun.

Landskap och byggnadstradition

I detta avsnitt beskrivs översiktligt Sunne kommuns landskap med dess skiftande karaktär i olika delar av kommunen. Landskapsavsnitt som bedöms vara särskilt känsliga med hänsyn till deras höga värden har identifierats på en övergripande nivå. Avsnittet är bland annat tänkt att ge stöd vid utveckling och avvägningar kopplat till miljöbalken och plan- och bygglagens andra kapitel. I avsnittet behandlas även den byggda miljön i kommunen, byggnadskultur och arkitekturstilar.

Särskilt värdefulla områden

Det sista avsnittet är en katalog över särskilt värdefulla områden i Sunne kommun. En indelning i olika avsnitt har gjorts efter de historiska socknarna, då dessa även idag utgör olika bygder med en egen identitet inom kommunen. En färgkodning av första sidan för varje område hjälper dig att hitta:

	Sunne tätort och socken
	Lysviks socken
	Östra Ämterviks socken
	Västra Ämterviks socken
	Gräsmarks socken

Litteraturens och konstens Sunne - en introduktion

I Sunne kommun intar kulturen en central roll genom de många framstående författare och konstnärer som kommit att sätta Värmland på kartan, både nationellt och internationellt. Selma Lagerlöfs roman Gösta Berlings saga, utgiven 1891, skapade ett så stort publikintresse för Frykensjöarna och Fryksdalen att Ångbåtsaktiebolaget Fryksdalen behövde utöka sin verksamhet med två nybyggda ångfartyg.

Landskapet kring Fryken finns närvarande i många litterära och konstnärliga verk, listan med kulturutövare som inspirerats av Fryksdalen och Sunne kan göras lång med namn som Selma Lagerlöf, Göran Tunström, Helene Tursten, Lars Andersson, Karina Johansson, Lotta Lundh, Erling Ärlingsson, Karin Broos med flera. Även Astrid Lindgren har inspirerats av Fryksdalen. Idén till Bröderna Lejonhjärta fick form en januarimorgon 1971 när Astrid Lindgren tittade ut över Fryken från tågfenstret och hon såg Nangijala. Astrid tog sedan strid mot nedläggningen av tågbanan under det tidiga 1980-talet och benämner Fryksdalsbanan som "världens vackraste järnväg".

I den mest tongivande fryksdalsförfattarinnan Selma Lagerlöfs berättelser kan man besöka Sunne och Fryksdalen kring förra sekelskiftet, men oftast lätt maskerat med fiktiva platsnamn. I hennes tidiga böcker är inspirationen från de värmländska sägnerna tydlig. I Selmas första verk Gösta Berlings saga beskrivs livet runt sjön Löven och hela det första kapitlet vigs åt att beskriva detta sagolika landskap, där Löven och dess omgärdande landskap är en uppenbar omskrivning av Fryken och Fryksdalen.

"Löven är en lång, smal sjö i Värmland, som på ett par ställen avsnöres av långa, smala sund. Den sträcker sig i norr upp mot finnskogarna, i söder ned mot Väneren. Flere socknar utbreda sig på dess stränder, men Bro socken är störst och rikast. Den intar en god del av sjöns stränder både på östra och västra sidan, men på västra sidan ligger de största gårdarna, herresäten sådana som Ekeby och Björne, vittberömda för rikedom och skönhet, samt Broby stora by med gästgivargård, tingshus, länsmansboställe, prästgård och marknadsplats."

Fryksdalen är även fond i hennes senare böcker. I den allvarsamma Kejsaren av Portugallien får vi utblickar över Fryken och det böljande landskapet. Läsaren får stå med på bryggan i Östra Ämtervik när de båda föräldrarna vinkar av sin dotter och ser ångbåten bli mindre och mindre.

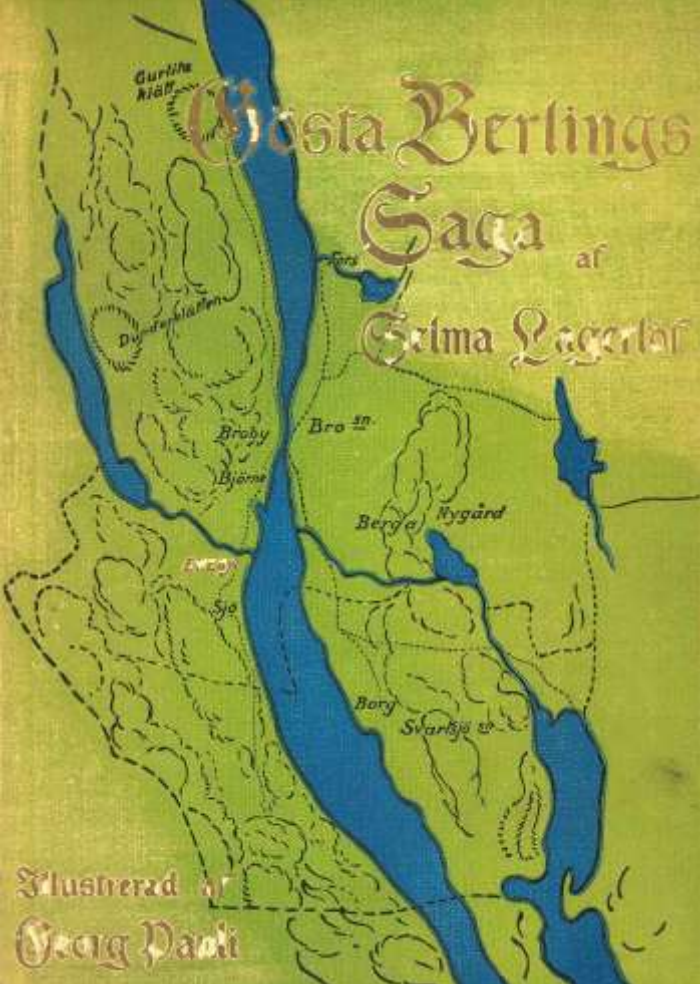
"När ångbåten "Anders Fryxell" la ut från bryggan på Borgs udde med Klara Gulla från Skrolycka ombord, stod Jan och Kattrina och stirrade efter den, ända tills de inte mer såg en skymt varken av båten eller av flickan. Alla andra människor, som hade haft något att beställa nere vid bryggan, gick sin väg. Faktorn tog ner flaggan och stängde magasinet, men de blev stående kvar."

"Det var väl naturligt, att de skulle stå där, så länge som de inbillade sig, att båten syntes. Men varför de sedan inte gick sin väg, det visste de väl knappast själva."

Likväl som Selma förevigat sägner, sagor och berättelser så har hon också förevigat det levande landskapet kring Fryken och satt det i medvetande hos generationer. Förutom Selmas vackra och målande beskrivningar är Fryksdalen tätt förknippat med andra konstnärskap. Göran Tunström ger målande beskrivningar av Fryksdalsbygden i flera av sina romaner. Här får vi framför allt möta Sunne under 1900-talet där uppväxtskildringen Prästungen ger oss ingående beskrivningar av 1940- och 1950-talets Sunne med omnejd. I Berömda män som varit i Sunne ges en fin inblick i 1960-talets Sunne och Juloratoriet inleds med en hemvändares skildring av barndomsbygden, senare i boken får vi följa tre generationer genom Sunne.

Många gånger har man sagt att Fryksdalen är diktarnas dalgång, men vi skulle kunna påstå att det även är konstnärernas. Karin Broos använder ofta landskapet kring Östra Ämtervik som inspiration till sina målningar och sitt fotorealistiska formspråk. Vattnet och dess speglingar är så centralt i Broos konstnärskap och i flera av hennes serier är den spegelblanka långsmala sjön kantad av den djupa skogen helt centralt.

"Där djupnar Värmlands sjöar, där suger svarta bottnar. Där ristas himlen av granskogens kam. Där sluts naturen, och där är bryggan civilisationens utpost mot avgrunden; det stora gluphållet men också befrielsen. Där förbinder unga kvinnor jord med himmel och hav. Där svävar vita hundar som om de vore utsända från en annan värld. Och

Omslagsbild av Georg Pauli 1919 till Selma Lagerlöfs Gösta Berlings saga (21:a upplaga). Licensing: public domain.

Erling Ärlingsson. Vinter Sillegården, 1953.

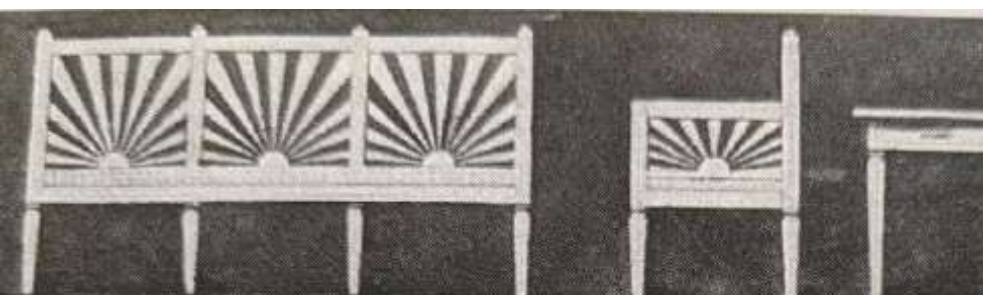
Paul Plitz, Gårdsmotiv 1956.

Utsikt över fallet, Rottneros, Värmland, 1852, John Rosendahl, Jernkontoret.

Karin Broos, Tre kvinnor på en brygga varav en är konstnärens dotter Sara. Foto Värmlandsmuseum.

Möbler ritade av textilkonstnären Ida Sahlström (1871-1963).

Dörr med solmotiv i Stöpafors kvarn.

där försjunker folk i sig själva – i vad?” - Journalisten och konstkritikern Ingela Lind.

Under inventeringsarbetet för kulturmiljöprogrammet märkte vi att det fanns ett inslag som gestaltade sig på olika byggnader i flera platser runtom Fryken. Bilden består av en kraftigt skinande sol som reser sig ur Fryken. Motivet kan ses till exempel på dörrar vid Stöpafors kvarn och även på vattenverket i Rottneros. Det är samma motiv som kan ses på möbler som textilkonstnärinnan Ida Sahlström skapade för Sillegårds Brunns varmbadhus (idag Sillegården). Tillsammans med sin man, konstnären Marc Broos, skapade de konstprojektet Alma Löv Museum för kulturhuvudstadsåret 1998. Deras dotter Stella Broos driver Gunnerudsgården i Östra Ämtervik, ett centrum för författare och konstnärer.

I Sunne kommun kommer man i kontakt med både offentlig och privat konst på flera platser. Konstnärer som

Erling Ärlingsson i Västra Ämtervik, Paul Plitz som kom från Östra Ämtervik, men målade mest från norra Värmland, Torsbytrakten, och Finnskogen bör nämnas. Gunhild Kulander och Sven Shützer-Brandzén i Gräsmark, Solveig Rudström-Svensson från Bjälverud, ikonmålaren Karin Røjder, plus många andra konstnärer och konsthantverkare som är verksamma inom kommunen idag.

Även Sunnes teater-verksamhet behöver lyftas fram. Regionteatern Västanå bjuder sedan 2009 på föreställningar i Berättarladan vid Rottneros Park. Före Västanå fanns en tradition av amatörteater, i form av såväl Frykenteatern som Östra Ämterviksamatörerna. Den senare som sätter upp en pjäs varje sommar, i samband med Selmas far, löjtnant Lagerlöfs, födelsedag. I Lysvik finns även en revy-tradition.

Sunnes landskap har inspirerat litteraturen och konsten i över 100 år och fortsätter att göra så än idag.

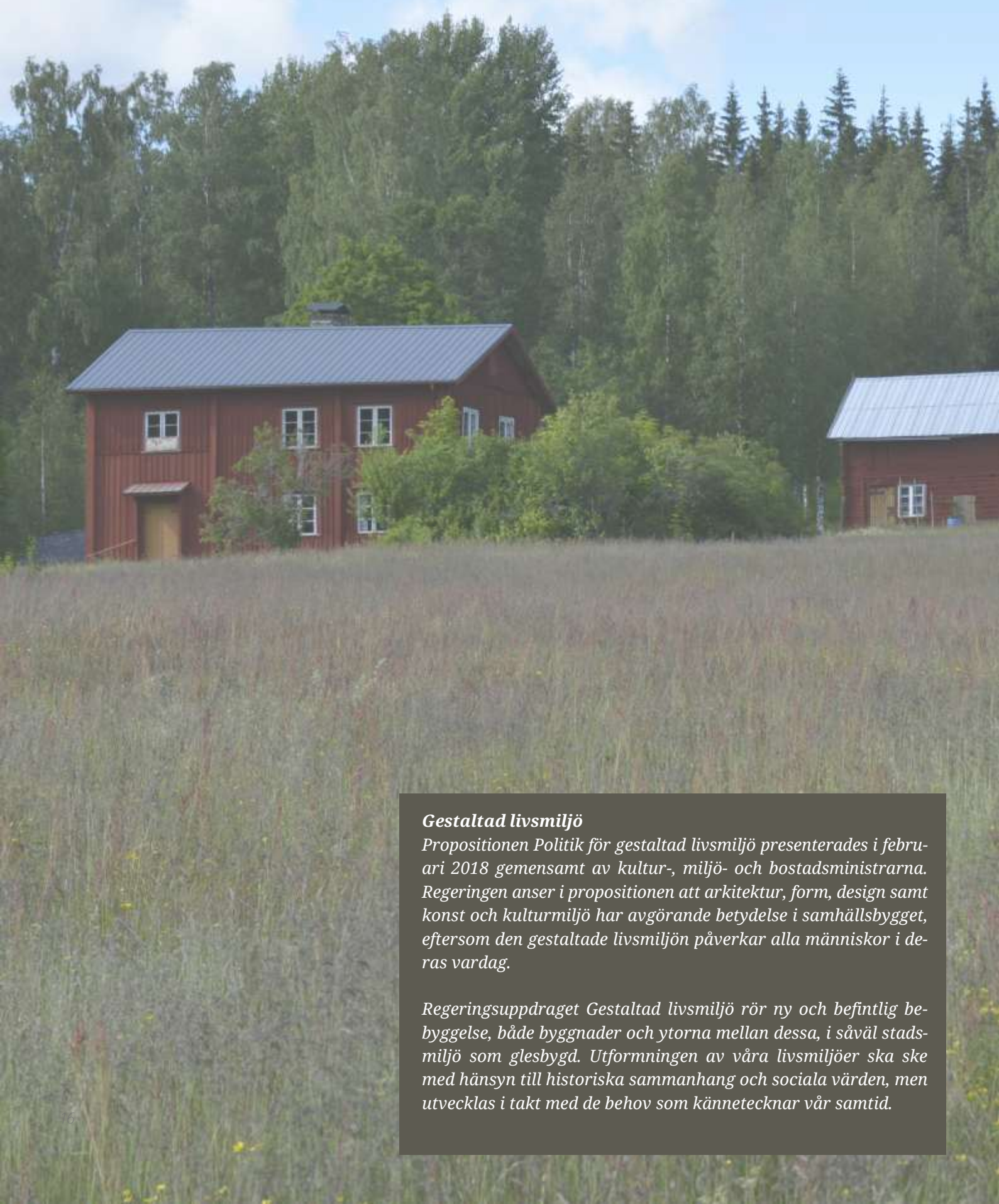

14 Selma Lagerlöf vid invigningen av Dr. Åbergs barnhem, Lappnäs i Sunne, 1928. Det en av de byggnader i Sunne kommun som har koppling till Selma Lagerlöf. Foto: Kungliga Biblioteket, Lagerlöfsamlingen

1. Kulturmiljö i samhällsplaneringen

God bebyggd miljö och ett rikt odlingslandskap är två av de nationella kulturmiljömålen som också är en utgångspunkt i kulturmiljöarbetet. Fotot visar Kammesmark norr om sjön Kymmen, Gräsmark socken.

Gestaltad livsmiljö

Propositionen Politik för gestaltad livsmiljö presenterades i februari 2018 gemensamt av kultur-, miljö- och bostadsministrarna. Regeringen anser i propositionen att arkitektur, form, design samt konst och kulturmiljö har avgörande betydelse i samhällsbygget, eftersom den gestaltade livsmiljön påverkar alla människor i deras vardag.

Regeringsuppdraget Gestaltad livsmiljö rör ny och befintlig bebyggelse, både byggnader och ytorna mellan dessa, i såväl stadsmiljö som glesbygd. Utformningen av våra livsmiljöer ska ske med hänsyn till historiska sammanhang och sociala värden, men utvecklas i takt med de behov som kännetecknar vår samtid.

Roller, ansvar och mål

Kulturmiljön är vår gemensamma resurs som ska utvecklas och förvaltas på ett långsiktigt och hållbart sätt. I kulturmiljölagens inledande kapitel slås fast att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda personer som myndigheter har därmed ett ansvar att visa hänsyn till kulturmiljön.

Roller och ansvar inom kulturmiljövården

Det finns ett antal centrala instanser och myndigheter som har det övergripande ansvaret för skyddet av Sveriges kulturmiljöer. Det övergripande ansvaret på nationell nivå har myndigheten *Riksantikvarieämbetet* (RAÄ). De leder och stödjer arbetet med att bevara, använda och utveckla vårt gemensamma kulturarv, så att de nationella kulturmiljömålen uppnås. *Länsstyrelsen* är statens förlängda arm med ansvar för kulturmiljöarbetet i länet, dels med att verka för och bevaka att länets riksintressen för kulturmiljövården tillgodoses i den kommunala planeringen. Vidare fungerar Länsstyrelsen som tillsynsmyndighet för kulturmiljö skyddad enligt kulturmiljölagen i form av fornlämningar, kyrkliga kulturminnen samt byggnadsminnen. Det är även Länsstyrelsen som beslutar om och förvaltar kulturresevat.

Länsmuseerna har till uppgift att samla, förvalta och förmedla kunskap om kulturmiljön. Vidare kan läns museer ofta agera expertstöd för kommuner och länsstyrelser.

Kommunerna har ansvar för den fysiska planeringen enligt plan- och bygglagen och ett stort ansvar i planeringen av vår bebyggda miljö är att visa hänsyn till både kulturmiljöer och miljön i sin helhet.

Nationella miljömål

Det finns 16 miljömål i Sverige beslutade av riksdagen, vilka utgör den gemensamma plattformen för arbetet med vår miljö.

• **God bebyggd miljö**

”Städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.”

• **Ett rikt odlingslandskap**

”Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövårderna bevaras och stärks.”

• **Levande sjöar och vattendrag**

”Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövården samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas.”

• **Levande skogar**

”Skogens och skogsmarkens värde för biologisk produktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden bevaras samt kulturmiljövården och sociala värden värnas”

Nationella kulturmiljömål

I propositionen ”Kulturmiljöns mångfald” (propositionen 2012/13:96) presenteras bland annat de nationella mål som tagits fram för arbetet med kulturmiljön i Sverige. Målen är framtagna för att styra arbetet för statliga aktörer samt inspirera och vägleda kommuner och regioner. Enligt de nationella kulturmiljömålen ska det statliga kulturmiljöarbetet främja:

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

Lagstiftning och lagskydd

Kulturmiljön är ett allmänt intresse och hanteras genom flera olika lagar. Skydd för kulturmiljöer och kulturvärden i landskapet regleras huvudsakligen genom miljöbalken (MB), kulturmiljölagen (KML) och plan- och bygglagen (PBL).

Miljöbalken (MB)

Miljöbalken syftar till att främja en hållbar utveckling för att nuvarande och kommande generationer ska få en hälsosam och god miljö. Den innehåller bestämmelser om riksintressen, kulturresevat, biotopskydd och generella bestämmelser om miljöhänsyn. Kulturmiljön är ett av de allmänna intressen som ska beaktas i en god hushållning med mark- och vattenområden och den övriga fysiska miljön, inklusive bebyggd miljö och landskapsbild.

Miljöbalken kräver att en verksamhetsutövare skaffar sig kunskap och utför åtgärder som behövs för att förebygga, hindra eller motverka att det uppstår skada eller olägenhet för miljön. Även vid lokalisering av en verksamhet eller åtgärd ska hänsyn tas till kulturmiljön.

Miljöbalkens tredje och fjärde kapitel innehåller bestämmelser om riksintressen för kulturmiljövården. Riksintresseområdena ska spegla landets historia och är av mycket varierad art. Riksantikvarieämbetet beslutar om vilka områden som är av riksintresse för kulturmiljövården. Sådana områden ska skyddas mot påtaglig skada.

Ett riksintresse kan i en planeringssituation bara vägas mot andra riksintressen, inte mot intressen som kommunen bedömer som viktiga i allmänhet. I planeringen behöver man tänka på att ett riksintresses värden kan påverkas även om själva åtgärden sker långt utanför riksintresseområdet. För att utreda påverkan kan en synlighetsanalys behövas.

Vid översiktsplanering är lokaliseringsfrågor för olika typer av markanvändning och verksamhet en del av arbetet med att uppfylla lagkraven. Därigenom ges även förutsättningar för att riksintressena ska kunna tillgodoses. Länsstyrelsen har tillsyn, men det är kommunen som har ansvar att tillgodose riksintresset i sin planering.

I Sunne kommun finns 5 riksintressen för kulturmiljövården enligt miljöbalkens tredje kapitel, vilka redovisas under rubriken *Riksintressen för kulturmiljövården*,

sida 24. Riksintressena representerar kulturhistoriska sammanhang inom kommunen som har ett högt värde även på ett nationellt och i vissa fall också internationellt plan. Rottneros och Mårbacka är båda herrgårdsmiljöer med koppling till Selma Lagerlöfs författarskap och de värmländska brukstraditionerna. Askersby utgörs av ett odlingslandskap, Östra Ämtervik utgör både ett odlingslandskap med fornlämningar och sockencentrum med bebyggelse förknippad med Selma Lagerlöfs författarskap medan Smedsby är en fornlämningsmiljö.

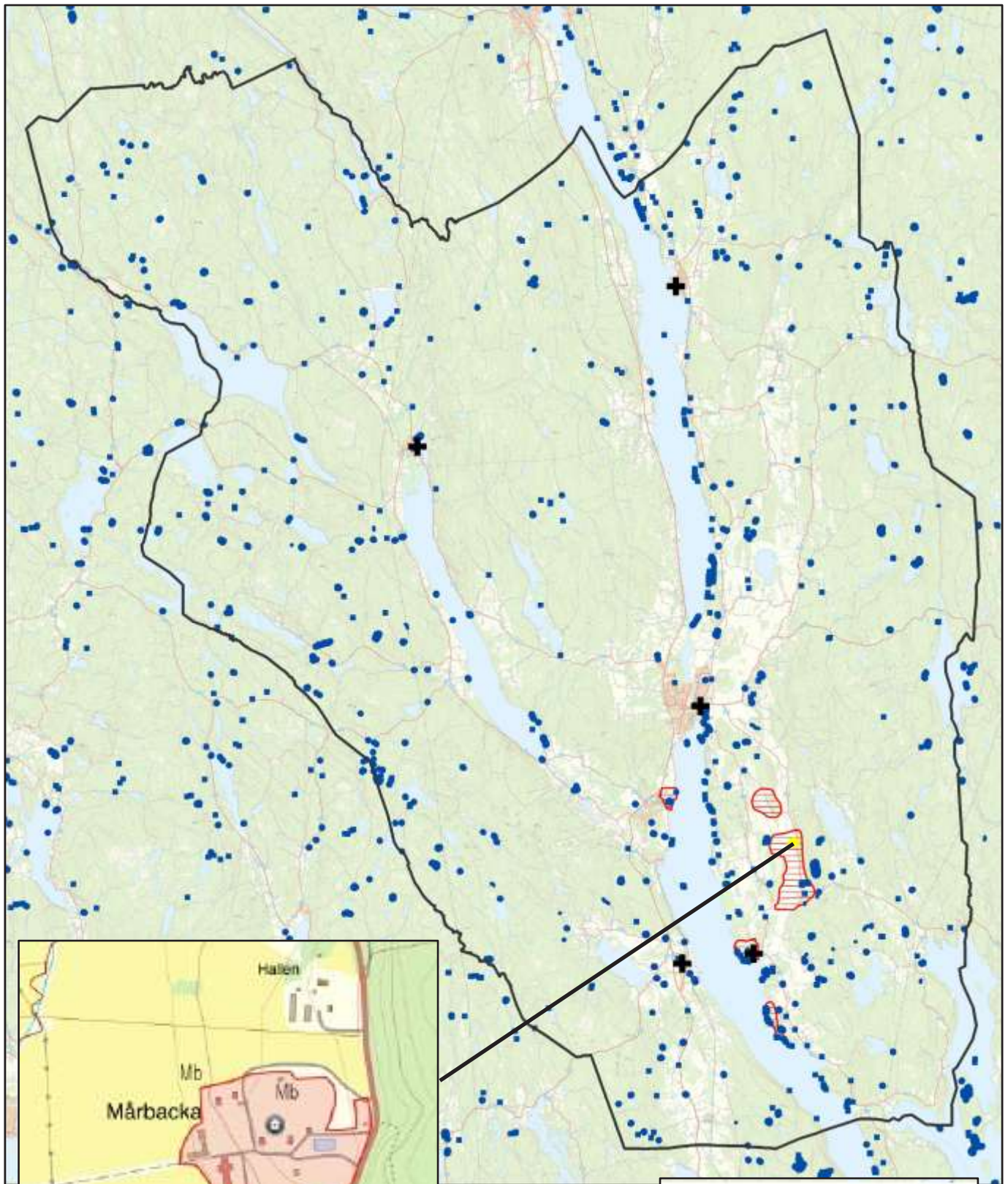
Det är varje enskild riksintressebeskrivning med värde-motivering som ligger till grund för bedömningar om vad som skulle kunna orsaka skada på riksintresset.

Även åtgärder utanför ett riksintresseområde kan påverka riksintresset och den geografiska gränsdragningen ska därför inte behandlas som skarp. Etablering av en verksamhet utanför ett riksintresseområde kan i vissa fall ge en påverkan på riksintressets värden, vilket behöver beaktas i översiktlig planering och detaljplanering. Vissa åtgärder kan bli synliga på långt håll och dess eventuella påverkan på riksintressena kan behöva studeras.

Kulturmiljölagen (KML)

Kulturmiljölagen inleder med att klargöra att det är en nationell angelägenhet att vi skyddar och vårdar kulturmiljön och ansvaret delar vi tillsammans: såväl myndighet som enskilda personer är skyldiga att visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av värdefulla byggnader liksom fornlämningar, fornfynd, kyrkliga byggnadsminnen och vissa kulturföremål.

I kulturmiljölagen finns bestämmelser om ortnamn, fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkor. Lagens syfte är att nuvarande och kommande generationer ska ha tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. Länsstyrelsen tar beslut i frågor som rör kulturmiljölagen. Kulturmiljölagen är inte kopplad till plan- och bygglagen och ett beslut som

Teckenförklaring

	Kommungräns
	Kyrkliga kulturminnen
	Fornlämningar
	Byggnadsminnen
	Riksintressen för kulturmiljövård

fattats av Länsstyrelsen gäller oavsett vad som reglerats genom andra lagar eller planer. Det är alltså viktigt att kontakta Länsstyrelsen tidigt i planering av åtgärder som berör fornlämningar, byggnadsminnen eller kyrkor tillkomna före 1940.

Ortnamn

I kulturmiljölagens första kapitel finns bestämmelse om god ortnamnsred. I finnbygden har ortnamnen en mycket stor betydelse för att förmedla det skogsfinska kulturarvet.

Fornlämningar

Fornlämningar och fornfynd behandlas i kulturmiljölagens andra kapitel. Fornlämningar och det omgivande fornlämningsområde som hör till fornlämningen (det område som krävs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse) har ett starkt skydd i lagen. Det är förbjudet att utan tillstånd "rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning". Som fornlämning räknas "lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna". Det kan röra sig om exempelvis gravar, boplatser, samlingsplatser, ruiner och olika slags byggnadsverk, färdvägar, ristningar, fartygslämningar och annat som tillkommit före 1850. I enskilda fall kan Länsstyrelsen besluta att även en yngre lämning ska klassas som fornlämning på grund av sitt höga värde. Länsstyrelsen beslutar om krav på arkeologiska utredningar och undersökningar och gör bedömningen hur bevarandet ska avvägas mot samhällsintressen vid en eventuell exploatering.

I kommunen finns idag runt 2600 kända forn- och kulturhistoriska lämningar. Många av dem har tillkommit under historisk tid och anknyter till skogsbruk, bruksmiljöer och torpbebyggelse. Men det finns också områden med en rikedom av förhistoriska lämningar från sten-, brons- och järnålder som visar att landskapet var befolkat långt tidigare.

Observera att de flesta lämningarna som finns i Riksantikvarieämbetets kulturminnesregister (Fornsök) har antikvariska bedömningar som inte har uppdaterats.

Byggnadsminne - Mårbacka

I kulturmiljölagens tredje kapitel finns bestämmelser om byggnadsminnen. Länsstyrelsen utreder och beslutar om att byggnadsminnesförklara en byggnad eller en park, trädgård eller annan anläggning av synnerligen högt kulturhistoriskt värde.

I Sunne kommun finns ett byggnadsminne, Mårbacka, som är en minnesgård för Selma Lagerlöf och som har varit byggnadsminne sedan 1967. Skyddet omfattar herrgården och ett skyddsområde. Sitt nuvarande utseende erhöll huvudbyggnaden 1921-23, då den gamla anspråkslösa envåningsbyggnaden i panelat timmer genomgripande byggdes om efter ritningar av I G Clason. Den putsade tvåvåningsbyggnaden under tegeltäckt säteritak flankeras av två flyglar från den ursprungliga gårdsanläggningen.

För gården Därner, som tidigare ingick i byggnadsminnet, har skyddet hävts efter att huvudbyggnaden från 1700-talet förstördes vid en brand 1996. De två magasinsflyglarna finns kvar.

Kyrkliga kulturminnen - kommunens sockenkyrkor

I kulturmiljölagens fjärde kapitel finns bestämmelser om kyrkor som tillhör Svenska kyrkan. Alla kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser som är uppförda eller anlagda före 1940 är skyddade. Även yngre kyrkor kan skyddas genom beslut av Riksantikvarieämbetet. Skyddade kyrkor får inte rivas, flyttas eller väsentligt ändras utan tillstånd från Länsstyrelsen. Alla ingrepp som berör kyrkans exteriör och interiör, fasta inredning och färgsättning är tillståndspliktiga. Även kyrkliga inventarier är skyddade genom en rad bestämmelser.

I Sunne kommun finns fem kyrkliga kulturminnen:

- Sunne kyrka
- Östra Ämterviks kyrka
- Västra Ämterviks kyrka
- Lysviks kyrka
- Gräsmarks kyrka

Naturresevat - Kalvhöjden, Tiskaretjärn

Naturresevatet är områden med höga naturvärden där syftet är att vårda och bevara dessa - nu och i framtiden. I många fall är det kulturpräglade landskapets värden med sin speciella flora en del av naturresevatets värden.

I Sunne kommun finns fyra naturresevat och i två av

Mårbacka herrgård. Foto: KM IDÉ (via marbacka.com)

Foto: Flygfoto över Askersby. Riksantikvarieämbetet kulturmiljöbild, Jan Norrman, 1989.

Gräsmarks kyrka. Foto: HN/WSP

Fornlämning inom den riksintressanta fornlämningsmiljön Smedsby.

dessa, Kalvhöjden och Tiskaretjärn, är det kulturhistoriskt värdefulla landskapet en grund för reservatet. Kalvhöjdens och Tiskaretjärns reservat bevarar båda finnbygdens ålderdomliga odlingslandskap. Reservaten vårdas i största möjliga utsträckning med traditionella metoder och redskap. Den bruksform som används i reservatet – slätter med lie efter blomningen, djurbete med mera – är nödvändig för att kunna behålla många av de växter, djur och insekter som blivit sällsynta då vårt sätt att bruka landskapet förändrats.

Plan- och bygglagen (PBL)

Plan- och bygglagen (PBL) reglerar planläggning och frågor gällande bygglov och ställer krav på hur kulturvärden ska värnas och skyddas i den kommunala planeringen. Kommunen är enligt lagen skyldig att skydda särskilt värdefulla byggnader i planläggning av ett område. För kommunen utgör plan- och bygglagen ett av de viktigaste verktygen för att ta tillvara kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och värdefulla kulturmiljöer. Förutom de lagskyddade miljöerna behöver översiktsplanen även hantera övriga värdefulla kulturmiljöer och det bör på en övergripande nivå framgå hur de kan bevaras, användas och utvecklas.

Hänsyn till landskapsbild och kulturvärden

I plan- och bygglagens andra kapitel anges bland annat att hänsyn ska tas till stads- och landskapsbilden och platsens natur- och kulturvärden ska visas hänsyn vid planläggning och andra åtgärder.

Varsamhetskrav och förvanskingsförbud

I plan- och bygglagens åttonde kapitel, 13 §, hanteras särskilt värdefull bebyggelse genom förvanskingsförbudet. Det innebär att byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas. Förvanskingsförbudet gäller vid alla ändringar, interiört och exteriört, och oavsett om ändringen är bygglovs- eller anmälningspliktig. Förvanskingsförbudet är dock inte ett förbud mot förändring, utan skyddar enbart de egenskaper som utgör det särskilda värdet. Vid prövning bör det därför klargöras om en föreslagna åtgärd förändrar byggnadens karaktärsdrag eller påverkar någon av de egenskaper som ligger till grund för byggnadens eller områdets kulturvärden.

Varsamhetskravet, i plan- och bygglagens åttonde kapitel, 17§, gäller alla byggnader, även de som inte har så högt kulturhistoriskt värde att de kan anses vara särskilt värdefulla. Ändringar av en byggnad ska alltid utföras varsamt så att man tar hänsyn till dess karaktärsdrag och tar tillvara dess tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Varsamhetskravet gäller alla byggnader oavsett dess kulturhistoriska värde. Om det gäller en särskilt värdefull byggnad får den inte förvanskas. Motsvarande gäller för bygglovspliktiga anläggningar (PBL 8 kap. 13, 17, 18 §).

Hantering av kulturvärden i översiktsplanen

I plan- och bygglagens tredje kapitel finns bestämmelser som rör översiktsplanering. Kommunen ska i översiktsplanen redovisa hur man avser att tillgodose kravet på att skydda områden som på grund av sina kulturvärden har betydelse från allmän synpunkt. Översiktsplanen ska också redovisa hur riksintressen ska tillgodoses. Det görs genom ställningstaganden kommunen gör för områdena samt genom att undvika konflikter vid planering av olika typer av markanvändning. Vid den översiktliga planeringen behöver hänsyn tas till att riksintressen kan påverkas även av åtgärder eller etablering av verksamheter som sker utanför riksintresseområdet.

Hantering av kulturvärden i detaljplan

Kommunen har stora möjligheter att genom en detaljplan skydda ett områdes kulturvärden samt ange hur utveckling och förändring kan ske, utan att dessa värden tar skada. Plan- och bygglagen ställer tydliga krav på kommunen att i samband med ett detaljplanearbete utreda vilka kulturvärden som finns och hur de påverkas av föreslagna förändring.

Områdesbestämmelser - Askersby

Kommunen har möjlighet att värna områden utanför detaljplanelagt område genom områdesbestämmelser. För Askersby med jordbruksbebyggelse och odlingslandskap gäller områdesbestämmelser. Syftet med områdesbestämmelserna är att skydda den värdefulla kulturmiljön.

Vad är en särskilt värdefull byggnad som avses i plan- och bygglagen?

En byggnad eller bebyggelsemiljö kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. Exempel:

Byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt.

Byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden och olika gruppers livsvillkor. Bostadsförhållanden kan även belysas av de ekonomibygnader som tidigare tillhörde en bostad. Med grupper kan avses till exempel kön, ålder, yrke eller minoritetsgrupper.

Byggnader som belyser tidigare stadsbyggnadsideal och arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster. Exempel på byggnader som belyser tidigare värderingar kan vara olika typer av institutionsbyggnader som ofta präglas av sin tids människosyn.

Byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter. Det kan vara olika samhällsfunktioner som skolan eller järnvägsstationen eller andra verksamheter som fyllt en central roll för lokalsamhället som till exempel smedjan, butiken, biografen, badhuset eller den dominerande arbetsplatsen.

En byggnad eller bebyggelsemiljö kan även vara särskilt värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen. Exempel:

Byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration och emigration.

Byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid. Det kan vara byggnader som har erhållit priser eller framhållits som goda exempel i fackpress.

Byggnader som präglas av en stark arkitektonisk ide.

En byggnad kan vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.

En byggnad eller bebyggelsemiljö kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning. En byggnad eller bebyggelsemiljö kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang. Exempel på detta kan vara byggnader som har haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

En byggnad kan anses vara särskilt värdefull från miljömässig synpunkt om den utgör en del av en miljö som uppfyller de ovanstående kriterierna, men i begreppet "särskilt värdefull" ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang ha få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande. Få motsvarigheter ska förstås i relation till hela byggnadsbeståndet och behöver bedömas från såväl ett nationellt som regionalt och lokalt perspektiv.

Bebyggelsens ålder utgör i sig inget argument för att en byggnad ska anses vara särskilt värdefull. Byggnader tillkomna före 1920-talets bebyggelseexpansion utgör dock idag en mycket begränsad del av dagens byggnadsbestånd, färre än vad som har byggts under 2000-talet. Av dessa har många genomgått genomgripande förändringar. Sannolikheten för att en till sin karaktär någorlunda välbevarad byggnad tillkommen före 1920-talets bebyggelseexpansion uppfyller något av de ovan angivna kriterierna för en särskilt värdefull byggnad är därför mycket hög. Sådana byggnader bör därför betraktas som särskilt värdefulla om man inte kan motivera varför de inte ska anses vara det.

Riksintressen för kulturmiljövården

Kulturmiljövårdens riksintressen är ett urval av sammanhängande områden som har pekats ut av Riksantikvarieämbetet för att miljöerna särskilt väl belyser viktiga delar av den svenska historien. Ett riksintresse är en signal om att området har så höga kulturmiljövården att de ska ha företräde gentemot andra intressen. En åtgärd som innebär att ett riksintresse påtagligt skadas är inte tillåtlig.

I Sunne kommun finns fem områden som utgör riksintresse för kulturmiljövården: Askersby, Mårbacka, Rottneros, Smedsby och Östra Ämtervik. De representerar olika kulturhistoriska sammanhang som är av betydelse på ett nationellt plan. I Sunnes kulturmiljöprogram hanteras riksintressena som särskilt värdefulla områden; värdebärande karaktärer anges och råd och rekommendationer ges som ska säkerställa att riksintressena tillgodoses och som ska ge stöd för en planering där värden tas tillvara och utvecklas.

Askersby [S 35] (Sunne sn)

Askersby är en bymiljö. Vården består i odlingslandskapet med bymiljöer som i ovanligt hög grad bevarar en välbevarad bebyggelse från 1800-talet. Byn har bevarat en radbykaraktär med traditionellt utformade bostadshus och ekonomibyggnader från 1800-talets förra hälft. För riksintresseområdet gäller områdesbestämmelser: *Områdesbestämmelser för riksintresseområdet Askersby, Sunne kommun, Antagandehandling upprättad 2013-08-27.*

Områdesbestämmelser är upprättade för att säkerställa riksintresset. Områdesbestämmelserna tydliggör avsikten med markanvändningen inom området och ger juridiskt stöd. De utgör även ett underlag för ställningstagande i bygglovs- och planeringsärenden. Reglering av bebyggelse och andra åtgärder prövas i samband med ansökan om bygglov, marklov, rivningslov eller förhandsbesked. Med områdesbestämmelserna avses att säkerställa att samhällsutvecklingen i det utpekade området sker med beaktande av de kulturvården som finns i form av äldre bebyggelse och bebyggelsemiljöer. I områdesbestämmelserna beskrivs närmare vilka värden som ska skyddas och vilka styrmedel som ska tillämpas.

Rekommendationer och förhållningssätt för att tillgodose riksintresset anges i avsnittet för det särskilt värdefulla området Askersby.

Mårbacka [S 32] (Östra Ämtervik sn)

Mårbacka är Selma Lagerlöfs hem och genom hennes författarskap är det en miljö som är intressant även ur ett internationellt perspektiv. Det är idag en minnesgård som är ett av Sunne kommuns viktigaste besöksmål där herrgårdsmiljön, parken och det omgivande landskapet ger en bild av Selma Lagerlöfs hem och den värmländska herrgårdskulturen. Huvudbyggnaden på Mårbacka är ritad av arkitekten Isak Gustaf Clason 1923 men stommen är från 1700-talet. Före ombyggnaden var huvudbyggnaden en mer anspråkslös envåningsbyggnad i panelat timmer. Den ljusst putsade tvåvåningsbyggnaden under tegeltäckt säteritak flankeras av två flyglar från den ursprungliga gårdsanläggningen.

Riksintresset omfattar även ett omgivande landskap med byn Södra Ås som har en välbevarad äldre bebyggelse. Mårbackas tidigare huvudgård "Där Ner" (Ingemarsgårdens förlaga) är en del av den miljön. Huvudbyggnaden från 1700-talet totalförstördes i brand 1996, men de två magasinflyglarna finns kvar. Det omgivande landskapets fornlämningar visar på platsens tidsdjup och äldre tiders brukande. Här finns järnåldersgravfält, fossila åkrar och områden med röjningsrösen.

Herrgården med flera byggnader samt det omgivande markområdet utgör också byggnadsminne enligt kulturmiljölagen (KML).

Rekommendationer och förhållningssätt för att tillgodose riksintresset anges i avsnittet för det särskilt värdefulla området Mårbacka.

Rottneros [S 31] (Sunne sn)

Rottneros herrgård med herrgårdsparken utgör en unik miljö som representerar den värmländska herrgårdskulturen med dess litterära anknytningar och brukstraditioner. Den gestaltade parkanläggningen uppvisar ambitio-

Askersby [S 35] (Sunne sn)

Motivering: Odlingslandskap med byar som innehåller ovanligt välbevarad bebyggelse från 1800-talet. (Bymiljö).

Uttryck för riksintresset: Askersby radbybebyggelse med traditionellt utformade bostadshus och ekonomibyggnader från 1800-talets förra hälft.

Mårbacka [S 32] (Östra Ämtervik sn)

Motivering: Selma Lagerlöfs födelsehem Mårbacka. Odlingslandskap med för länet stora identitets- och traditionsvärden förknippade med hennes författarskap. (Kognitiv miljö).

Uttryck för riksintresset: Byn Södra Ås bymiljö med välbevarade man- och ekonomibyggnader. Selma Lagerlöfs hem, Mårbacka, ritat av arkitekten IG Clason 1923, men med 1700-tals stomme. Mårbackas tidigare huvudgård "Där Ner" (Ingemarsgårdens förlaga) ansluter till minnesgården. I området ingår även: Äldre järnåldersgravfält, fossilåker, område med röjningsrösen.

Foto: Flygfoto över Mårbacka. Riksantikvarieämbetet kulturmiljöbild, Jan Norrman, 1989.

Rottneros [S 31] (Sunne sn)

Motivering: Rottneros herrgårdsmiljö vid sjön Fryken förknippad med Selma Lagerlöfs författarskap och de värmländska brukstraditionerna. (Kognitiv miljö, Park).

Uttryck för riksintresset: Herrgård ritad av G. von Dardel från 1930-talet, den fjärde huvudbyggnaden på platsen sedan 1700-talet. Skulpturpark med strövstigar, broar och vattenfall. I området ingår även: Gravfält och gravgrupper med högar och övertorvade stensättningar.

Rottneros, herrgård och parken. Foto: Lars Jacob Jakobsson (via rottnerospark.se).

ner och utföranden av närmast unikt slag för landet med förebilder från den europeiska trädgårdskonsten.

Nuvarande herrgårdsbyggnad ritad av Gustaf von Dardel uppfördes 1930-32 efter att den tidigare herrgårdsbyggnaden brunnit ned. År 1938 påbörjades anläggandet av en stor blomsterpark vid herrgården. Parken, som successivt byggdes på med grund i barockens och 1800-talets romantiserande förebilder, består dels av en barockinspirerad del med parterrer och räta axellinjer, dels en engelskinspirerad naturpark med strövstigar, broar och vattenfall. I parken finns ett hundratal skulpturer utförda av nordiska konstnärer som exempelvis Christian Eriksson, Carl Milles, Carl Eldh, Gustav Vigeland.

Liksom många andra platser i Fryksdalen har också Rottneros en tydlig koppling till Selma Lagerlöfs författarskap och litterära verk.

Som fördjupad beskrivning och stöd för förvaltning av parken har ett underlag: *Rottneros Park, Historisk utveckling och kulturvården* tagits fram. (*Björklöf, Sundqvist och Sundqvist 2007*) Rapporten ger en sammanfattning av parkens utveckling, visar dess karaktärsbärande komponenter, lyfter fram kulturvårderna, samt pekar på de hot som finns mot riksintresset.

Rekommendationer och förhållningssätt för att tillgodose riksintresset anges i avsnittet för det särskilt värdefulla området Rottneros.

Smedsby [S 34] (Östra Ämterviks sn)

Smedsby är riksintressant genom sina fornlämningar från brons- och järnåldern som är anlagda i förhållande till en tidigare vattenled. Fornlämningsområdet består av cirka 20 rösen och röseliknande stensättningar, vid Smedsby intill Frykens östra strand. Miljön omfattar en höjd med brant sluttande stränder i väster och norr, där gravarna är koncentrerade till strandslutningen. Flera av rösen är påfallande stora och höga, anlagda på ett monumentalt och karakteristiskt sätt med vidsträckt utsikt över Fryken. Längs sjöns östra strand finns flera liknande gravgrupper, men de vid Smedsby tillhör de tydligaste i sitt slag.

Rösegravfälten vid Smedsby är Fryksdalsbygdens, och ett av länets, tätaste och mest representativa fornlämningsområden från perioden bronsålder till äldre järnålder.

Fornleden följer gamla vägen genom Smedsby och ger möjlighet att uppleva miljön.

Rekommendationer och förhållningssätt för att tillgodose riksintresset anges i avsnittet för det särskilt värdefulla området Smedsby.

Östra Ämtervik [S 33] (Östra Ämtervik sn)

Riksintresset för kulturmiljövård omfattar både fornlämningsmiljön, odlingslandskapet och miljön kring kyrkan med bebyggelse från 1800-talets början. Miljön är starkt förknippad med Selma Lagerlöfs författarskap.

Området kring Östra Ämterviks kyrka utgör ett sockencentrum med prästgård och andra byggnader från tidigt 1800-tal som bevarar en tydlig karaktär. Här finns en miljö med tydlig koppling till Selma Lagerlöfs författarskap.

Gravarna vid Herresta ger genom sitt läge, innehåll och konstruktion tillsammans med de naturgeografiska sammanhangen i Fryksdalen information om förhistoriska samhällsförhållanden. Platsen erbjuder utblickar över Mellan-Fryken och Fryksdalens natursköna landskap kring Östra Ämtervik.

Rekommendationer och förhållningssätt för att tillgodose riksintresset anges i avsnittet för det särskilt värdefulla området Östra Ämtervik

Smedsby [S 34] (Östra Ämterviks sn)

Motivering:

Fornlämningsmiljö från brons- och järnåldern delvis monumentalt anlagda i förhållande till gammal vattenled.

Uttryck för riksintresset:

Ca 20 rösen och stensättningar med kal stenfyllning.

Foto: Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet 1989.

Östra Ämtervik [S 33] (Östra Ämtervik sn)

Motivering:

A. Odlingsskapslandskap med fornlämningar från brons- och järnåldern. (Fornlämningsmiljö).

B. Sockencentrum med bebyggelse från 1800-talets början förknippad med Selma Lagerlöfs författarskap. (Kognitiv miljö).

Uttryck för riksintresset:

A. Två höggravfält, grupper med rösen och stensättningen med kal stenfyllning.

B. Nuvarande kyrkan från slutet av 1700-talet och prästgården Herresta, känd som gården "Borg" i Gösta Berlings saga.

Foto: Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet 1989.

Regionalt utpekade värden och befintliga ställningstaganden

Tidigare inventeringar och utpekade värden har varit en av utgångspunkterna i arbetet med att identifiera särskilt värdefulla områden. Nedan redogörs för olika inventeringar och sedan tidigare utpekade värden i Sunne kommun

Bebyggelseinventeringar genomförda av Värmlands Museum 1977-1993

Mellan 1977 och 1993 utfördes kulturhistoriska bebyggelseinventeringar av Värmlands Museum på uppdrag av Sunne kommun. Rapporterna omfattade bebyggelsen inom Östra Ämterviks (1997), Västra Ämterviks (1978), Gräsmarks (1979), Sunne (1981) och Lysviks (1993) socknar samt Sunne tätort (1980). Bebyggelseinventeringarna innehöll en presentation av särskilt beaktansvärda byggnader, genomgång av fornlämningar, samt med utgångspunkt från detta, förslag till kulturhistoriska miljöer, värda speciell hänsyn i den fysiska planeringen.

Kulturmiljöprogram för Sunne centralort 1989

En arbetsgrupp med representanter från kommunstyrelsen, berörda nämnder tillsammans med Värmlands Museum som underkonsult tog fram ett kulturmiljöprogram för Sunne centralort 1989.

”Ditt Värmland” 1989, det regionala kulturmiljöprogrammet för Värmland

Länsstyrelsen i Värmland gjorde 1989 ett regionalt kulturmiljöprogram med namnet Ditt Värmland. Det är ett kunskapsunderlag och inte bindande i sig. Men är ett område utpekade så indikerar det på kulturhistoriska värden och kan räknas som ett sådant allmänintresse som anges i miljöbalken.

En levande Finnskog 2011

Finnskogens unika bebyggelse och miljöer undersöktes och dokumenterades av Värmlands Museum och Hedmark fylkeskommune. Syftet var dels att få en överblick över det skogsfinnska byggnadsbeståndet och i vilket skick de befinner sig, dels att bygga upp kunskap som kan ligga till grund för framtida förvaltning och skydd. De utpekade byggnaderna lades in Riksantikvarieämbetets databas Bebyggelseregistret (BeBR).

Inventering och bevarandeplan för sätrar i Värmland 1998

Värmlands Museum på uppdrag av Länsstyrelsen Värmland inventerade värmländska sätrar. Sättrarna i Värmland utgör den sydligaste delen av det svenska fäbodområdet. Två av dessa sätrar finns i Gräsmark och utgör idag levande fäbodlar.

Skog och historia 1996–2002

Projektet Skog och historia inventerade och registrerade forn- och kulturlämningar under drygt tio år på uppdrag av Skogsstyrelsen. De uppgifter som finns i Skog och historia-skikten är preliminära eftersom de inte har genomgått en fullständig kvalitetsgranskning för överföring till fornminnesregistret.

Ängs- och betesmarksinventeringen sedan 2002

Sedan 2002 har Jordbruksverket genomfört ängs- och betesmarksinventeringen, en kvalitativ inventering av natur och kulturvärden i betesmarker. TUVAs databasen inrymmer resultatet från ängs- och betesmarksinventeringen som har pågått sedan 2002 och omfattar ängs- och betesmarker som innehåller flera kulturspår.

Värmlands järnvägsmiljöer 2021

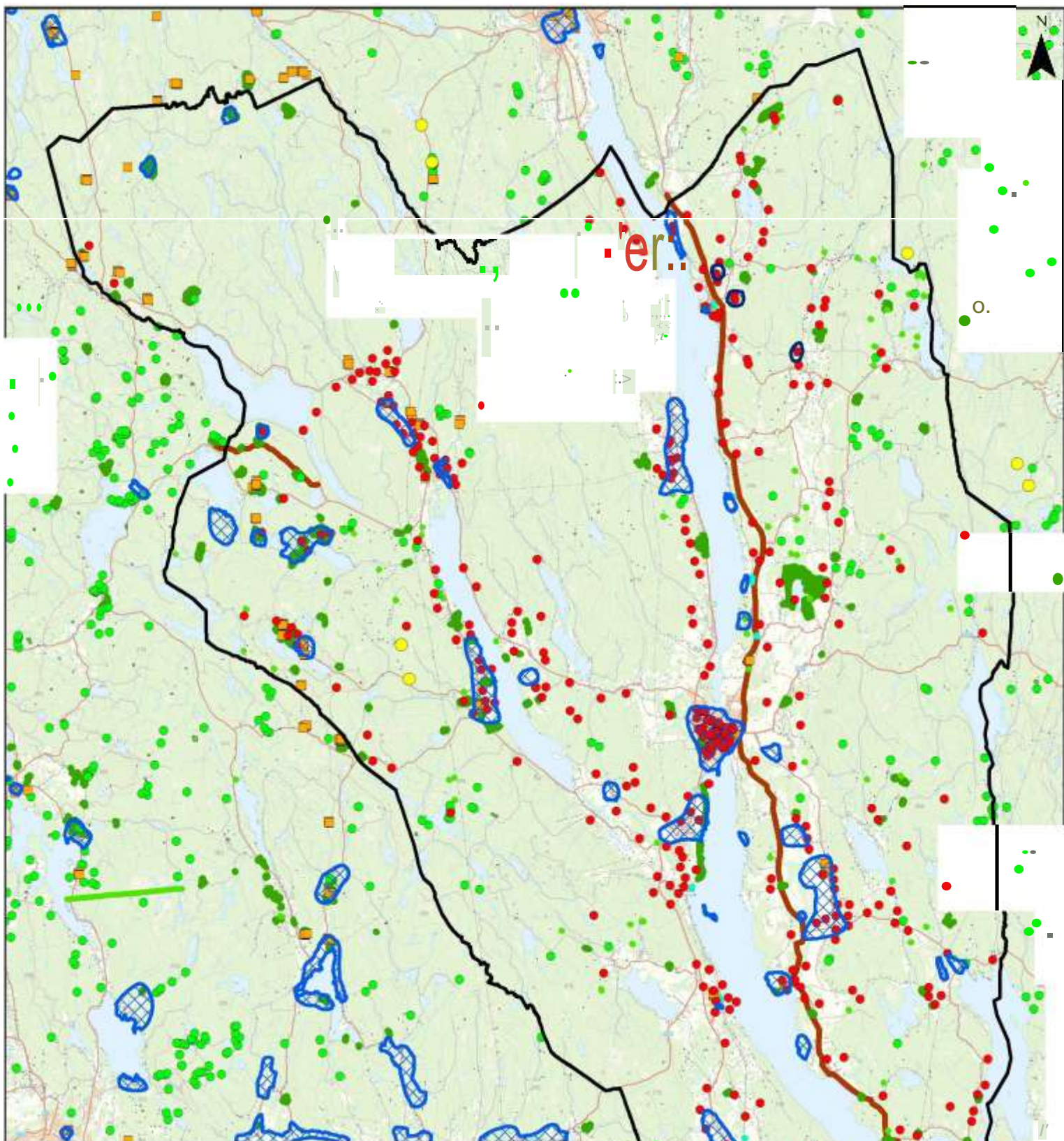
Trafikverket har inventerat och bedömt kulturmiljövärden vid länets trafikerade järnvägar 2021 för att öka kunskapen om Värmlands läns järnvägsmiljöer och att identifiera de värden som de besitter.

Kulturvägsinventering Norra Värmland 2021

Trafikverket genomförde en grundinventering i driftområde (DO) Norra Värmland 2021. Två kulturhistoriska värdefulla vägar identifierades inom Sunne kommun

Kulturhistoriskt värdefulla broar

Kulturhistoriskt värdefulla broar har inventerats och pekats ut av Trafikverket.

Teckenförklaring

- D** Kommungräns
- t** Länsstyrelsens kulturmiljöprogram 1989
- E:sSJ** Inventering Lysvik socken (Värmlands museum 1993)
- Värmlands museums inventeringar 1977-81 Sarskilt beaktingsvärda byggnader
- D Inventeringen En levande Finnskog 2011
- O Länsstyrelsens bevarandeplan för Sättrar i Värmland 1998
- Skog och Historia (Skogsstyrelsen 1996-2002)
- ◀ Ängs- och betesmarksinventering (Jordbruksverket)
- ◀ Värmlands järnvägsmiljöer 2021 (Trafikverket)
- Kulturvägsinventering Norra Värmland 2021 (Trafikverket)

0 2.5 5 10 kilometer

Del av geografisk karta över Fryksdalen och Älvdalen, 1658. Lantmäteristyrelsens arkiv. Här kan vi se hur byar och gårdar till stor del är strukturerade utmed Frykensjöarna. Finnbygdens bebyggelse i skogarna västerut syns också.

Bilden på motstående sida: Ångbåten "Selma Lagerlöf" från 1904 på Fryken vid Sunne och Sunne kyrka i bakgrunden. Fotograf: Irene och André Reisz, Nordiska museets samlingar. Licensiering: CC BY-NC-ND 4.0

2. Kulturhistorisk översikt

Förhistoriska spår

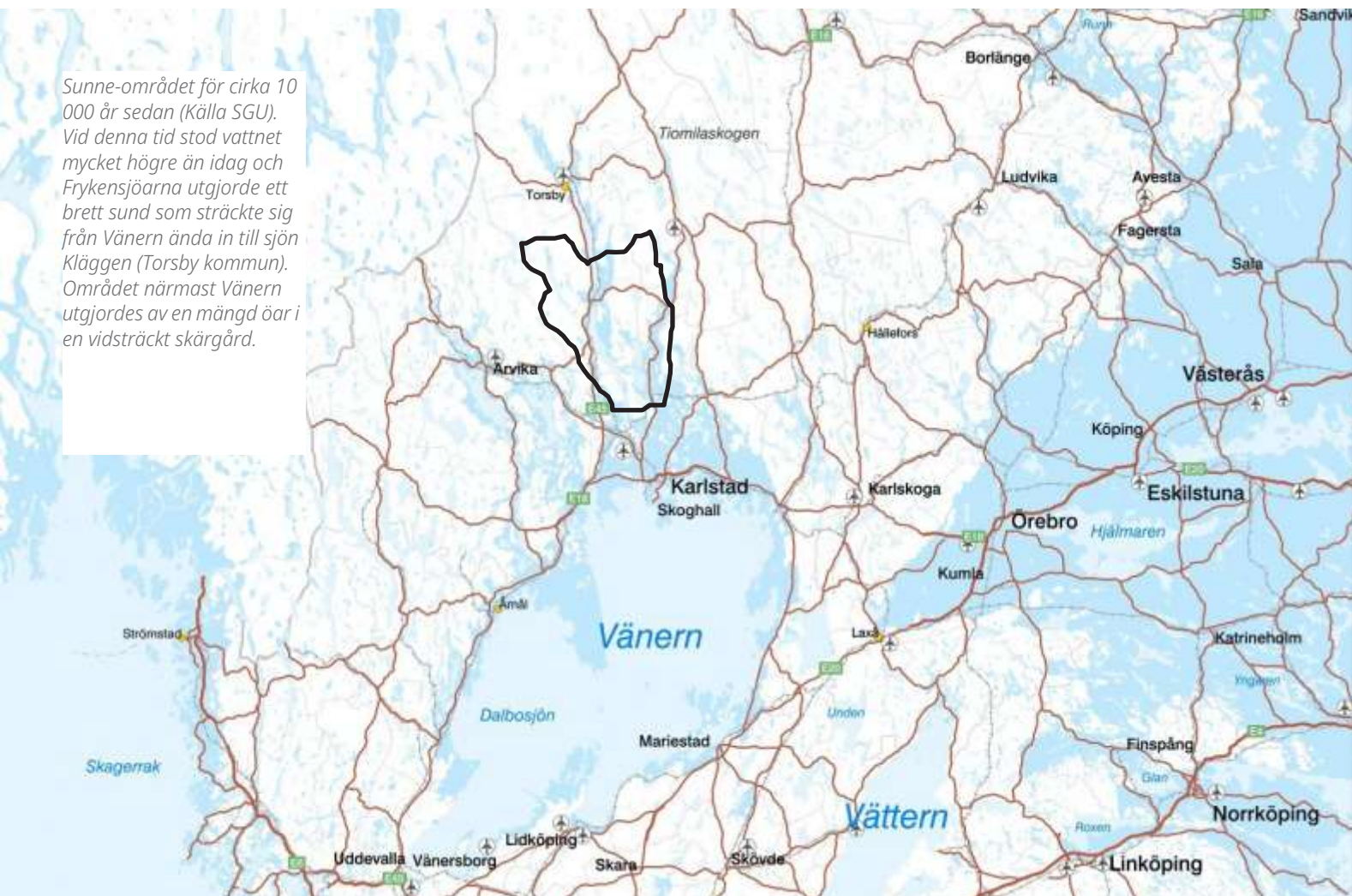
Berättelsen om Sunne sträcker sig många tusen år tillbaka i tiden. I kommunen finns en rikedom av förhistoriska lämningar från sten-, brons- och järnålder, mänskliga spår som kan ge oss en bild av hur människor rört sig i landskapet, var man bott och hur man utnyttjat naturtillgångar i skog, på land och i vatten. De förhistoriska lämningarna berättar om de människor som först levde i området och förklarar varför bygder vuxit fram där de gjort. De förhistoriska spåren är därför en viktig del av kulturmiljöprogrammet.

Jägerstenåldern (ca 7 000 – 4 000 f.Kr.)

Efter att inlandsisen dragit sig tillbaka från det som idag är Värmland för cirka 11 000 år sedan tog människor snart därefter det frilagda landskapet i anspråk. Stora delar av det som idag är Sunne kommun ligger på höjdnivåer över högsta kustlinjen, det vill säga den högsta punkt som havet nått efter inlandsisens försvinnande. Det betyder att dessa landområden låg tillgängliga från första stund. Andra områden täcktes av vattenmassor. För cirka 10 000 år sedan utgjorde till exempel Fryksdalen ett avlångt, brett sund som sträckte sig hela vägen från

Vänern fram till sjön Kläggen (Torsby kommun). Runt sundet hade landskapet med dalgångar och sjöar fått ungefär den utformning det har idag. Redan under de första årtusendena snörptes sundet av och dagens sjölandskap bildades. Arkeologiska fynd runt Frykensäarna och Rottnen visar att några platser inom området som idag utgör Sunne kommun togs i bruk redan under äldre stenålder. Dalgångar och sjösystem har haft en stor betydelse för bebyggelseetableringar under förhistorisk tid. Frykensäarna fungerade som utmärkta "vägar" för de förhistoriska människorna.

Sunne-området för cirka 10 000 år sedan (Källa SGU). Vid denna tid stod vattnet mycket högre än idag och Frykensäarna utgjorde ett brett sund som sträckte sig från Vänern ända in till sjön Kläggen (Torsby kommun). Området närmast Vänern utgjordes av en mängd öar i en vidsträckt skärgård.

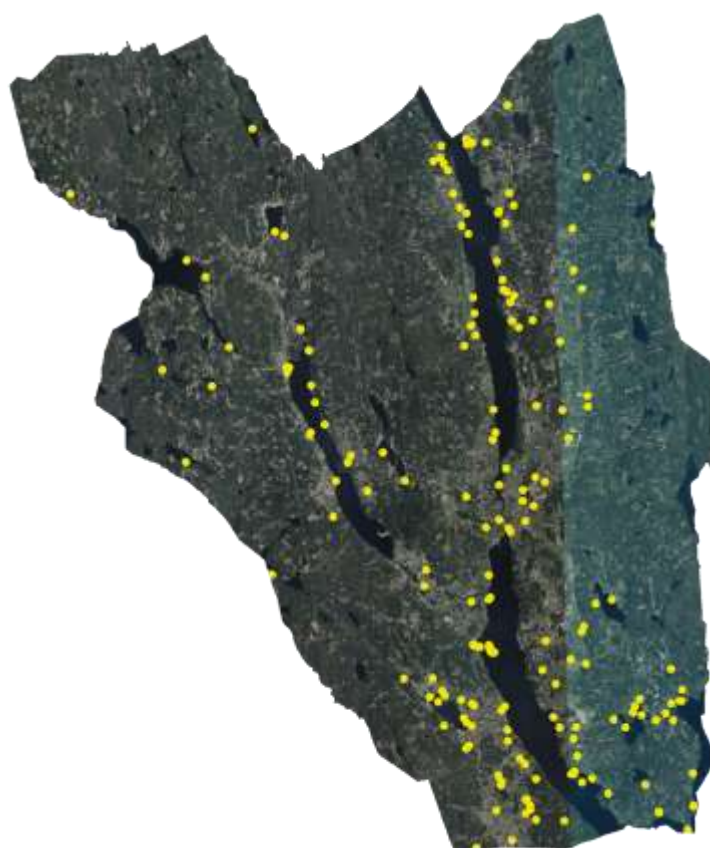
Tillfällig stenåldersboplats vid Rottnen. Foto: EPG/WSP.

De första människorna i området tillhörde sannolikt mindre grupper av jägare och samlare som följt renar och annan vilt allteftersom nya landområden blottades. Människorna hade både tillfälliga boplatser och mer permanenta boplatser dit man återvände många gånger.

Lämningar från jägarstenålder inom det som idag är Sunne kommun är fåtaliga, men visar att området varit attraktivt redan under denna tid, åtminstone sedan ca 5 000 f.Kr. Spåren efter den äldre stenåldern runtom Frykensjöarna består främst av lösfynd i form av stenyxor, men också ett fåtal inventerade och undersökta boplatser.

En av Värmlands äldsta boplatser har påträffats på Kvarnåsen i Hagfors kommun, en dryg mil öster om Sunne kommun. Här har arkeologer undersökt hyddor med en ålder av ca 8500 - 9000 år, vilka utgör Värmlands äldsta lämningar av hus som har ingång och eldstad. Fler boplatser från äldre stenålder har hittats i Torsby kommun, bland annat söder om Torsby centralort, vilket visar på tidiga aktiviteter längs Frykensjöarna.

De stenålderslokaler som vi idag känner till inom Sunne kommun innehåller inga synliga lämningar. Det man kan uppleva idag är själva platsen och de naturliga förutsättningar som gjort att människorna valt att slå sig ner här, som närheten till vatten. Ett bra exempel på detta är en boplats som är belägen just där sjön Rottnen övergår i älven Rottnan. Boplatserna har legat nära älvens inlopp – ett läge som var mycket attraktivt för stenåldersmänniskorna. Eftersom topografin i stort är densamma som under stenåldern, och området är relativt oexploaterat, går det fortfarande att besöka platsen och förstå stenålderns landskap. Det är dock viktigt att ha i åtanke att vegetationen var helt annorlunda då.

Läge för samtliga registrerade fyndplatser i kommunen, varav huvuddelen är från stenålder. Fyndspridningen visar hur människor främst har rört sig längs de stora vattenstråken (Källa RAÄ/Fornsök). Karta: bearbetning WSP

En av de äldsta, kända stenåldersboplatserna i Sunne kommun finns vid Lobråten i Gräsmarks socken. Här invid Rottnens sjöstrand vistades människor runt 5000 f.Kr, det vill säga i slutet av äldre stenålder. Platsen består av en avsats med flack sluttning och en sandudde. Själva boplatserna ligger normalt under vatten, men kan friläggas vid lågt vattenstånd.

Bondestenåldern (ca 4 000 – 1 800 f.Kr.)

Den sista delen av stenåldern brukar kallas bondestenålder. Namnet kommer av att det var under denna tid som den nomadiserande jägar- och samlarekonomin alltmer övergavs och ersattes av jordbruk och en mer bofast befolkning. I Årjängs kommun har arkeologer hittat bevis för att människor började förändra landskapet, tillverka keramik och domesticera djur och växter för omkring 5 500 år sedan (3 500 f.Kr.). Det mesta talar dock för att det inte handlade om en fullständig övergång till jordbruk och boskapsskötsel, utan att det var mer av en hybrid eller blandekonomi, som även omfattade jägar- och samlaraktiviteter.

I Sunne kommun finns ett fåtal föremålsfynd från bondestenåldern. Till exempel har två stenyxor påträffats på den västra sidan av Mellan-Fryken (söder om Sunne) och en triangulär stenpilspets har hittats på Övre Frykens östra sida (norr om Sunne). Dessa, tillsammans med övriga fynd från bondestenåldern, visar att delar av landskapet runt Frykensäarna tagits i anspråk av en jordbrukande befolkning. Fynden är få men man tror att det kan ha funnits fler permanenta bosättningar här än de som är kända idag.

Bronsålder (1 800 f.Kr. – 500 f.Kr.)

Fornlämningsskildern i Sunne kommun vittnar om att området varit alltmer attraktivt för bosättningar från bronsålder och framåt, särskilt i Fryksdalen och Rottnadalen. Gravrösen och röseliknande stensättningar är vanliga fornlämningstyper längs Frykensäarnas östra sidor, med ett flertal koncentrationer eller sammanhängande stråk av lämningar. Gravarna har en tydlig koppling till vattnet. Inom Sunne kommun finns de viktigaste fornlämningsskilderna med bronsåldersrösen vid Lappnäsudden, Björkefors, Askerudsberget, Vitteby och Malön (Sunne socken), Smedsby och Östra Ämtervik (Östra Ämtervics socken) samt i Skönberga (Lysvik socken). Gravarna visar bronsåldersmänniskornas grav- och bosättningsmönster, där närheten till vatten var central. Det kulturhistoriska värdet ligger främst i den typiska, vattennära lokaliseringen och de välbevarade konstruktionerna i sig, där flera är av monumental storlek och utformning.

Man tror att sundet mellan Frykensäarna tack vare sitt tillgängliga läge redan tidigt utgjorde en samlingsplats för människorna i området; ett centrum i ett större omland. Norr och söder om sundet har man kunnat färdas via vattnet, vilket ända in i modern tid varit det bästa sättet att både förflytta sig och att transportera material och handelsvaror. För den som färdades på land utgjorde sundet i stället en naturlig övergång i öst-västlig riktning mellan de landområden sjöarna åtskilde.

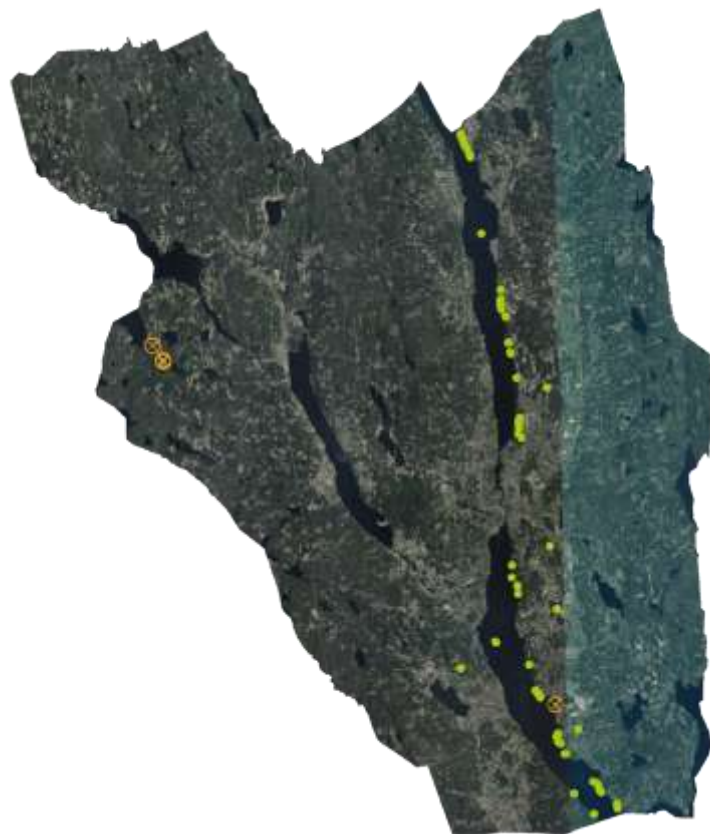
Mycket få boplatser från bronsåldern har upptäckts i Värmland. Idag rör det sig om cirka tjugo platser med boplatslämningar som helt eller delvis kan dateras till denna tidsperiod. Torvnäs, som ligger söder om Sunne kyrka, är en av de bäst undersökta. På boplatserna påträffades flera boplatslämningar, bland annat efter stolpburna långhus. De undersökta delarna innehöll även härdar, en kokgrop (för matlagning) och andra grävda gropar som innehöll flintavslag och brända djurben efter nötboskap. Boplatserna har daterats till mellan 1500 och 800 f.Kr. vilket gör Torvnäs till en av få undersökta boplatser i Värmland som helt kan dateras till bronsåldern.

I Värmland utgörs bronsålderns gravar av rösen och stensättningar, ofta belägna långt från de samtida boplatserna. Ibland verkar gravarna till och med kunna ligga flera kilometer bort. Detta, tillsammans med andra iakttagelser, tyder på att människorna utnyttjade ganska stora områden. Gravrösen är imponerande, stora och tydliga anläggningar som än idag kan upplevas i landskapet. De ligger högt, gärna längs vattendrag, och med utsikt över vatten. Längs Fryken finns det ungefär 200 rösen eller stensättningar. Gravarna ligger på avsatser ner mot sjön. Bronsåldersgravarna innehåller ofta mer än en gravläggning och utgör kollektivgravar för särskilt utvalda individer.

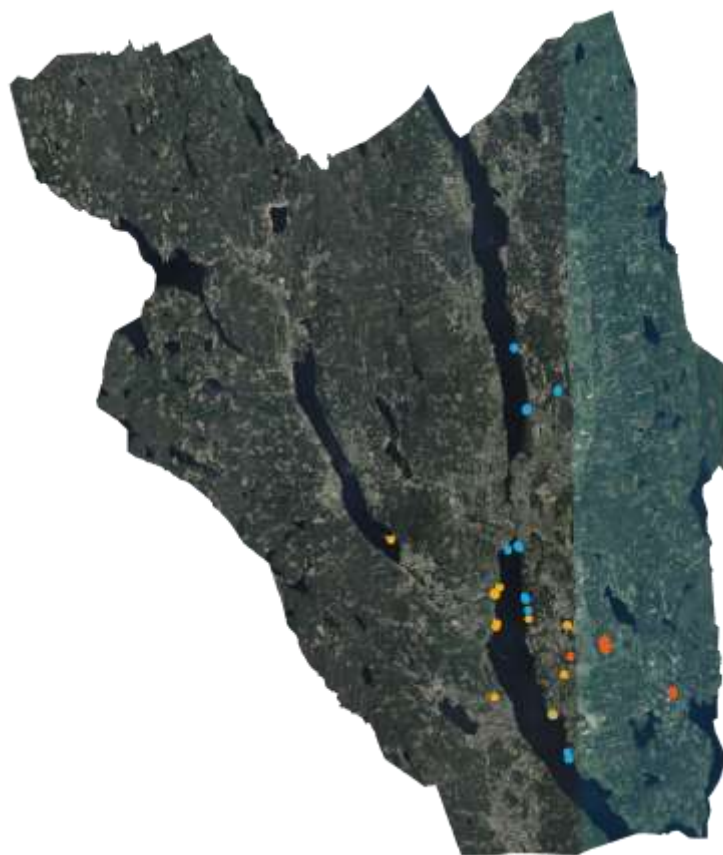
Många förknippas bronsåldern med hällristningar. Sådana finns också i Värmland, men i liten mängd. I Sunne socken finns hällristningar i till exempel Gräsmarks socken vid Mångens sydöstra strand, samt längre söderut inom Tiskaretjärns naturreservat. I kommunen finns bara fyra kända figurristningar.

En annan lämningstyp som förknippas med bronsåldern är så kallade kulthus, som har påträffats på åtta platser i Värmland. Det största av dem ligger på Lappnäsudden strax norr om Sunne. På samma plats finns ett gravfält med rösen och stensättningar. Kulthuset är husliknande konstruktioner som har lånat formen av hus men inte är bostäder. Kulthuset på Lappnäsudden är inte undersökt, men andra liknande konstruktioner som arkeologer grävt ut har visat sig vara fyndtomma. Utanför kan det dock finnas spår. Detta har tolkats som att strukturen hägnar in en helig plats.

Vill man uppleva bronsåldern i Sunne kommun gör man det bäst genom att besöka de stora röseområdena och kulthuset på Lappnäsudden.

Läge för registrerade lämningar som brukar dateras till bronsålder, såsom gravrösen och hällristningar. (Källa RAÄ/Fornsök). Karta: bearbetning WSP

Läge för registrerade lämningar som brukar dateras till järnålder, såsom gravhögar, fornborgar och gravfält. (Källa RAÄ/Fornsök), Karta: bearbetning WSP

Kulthuset inom gravfältet på Lappnäsudden. Foto: EPG/WSP.

Järnåldern (500 f.Kr – 1 050 e.Kr.)

Runtom Frykensäarna finns ett flertal lämningar från järnåldern, främst gravplatser. Vissa av de rösen och stensättningar som beskrivs i stycket om bronsålder kan visserligen vara från äldsta delen av järnåldern, men utan dateringar är det svårt att avgöra. Den äldsta daterade järnåldersgraven ligger på Kolsnäsudden - ett höggravfält som arkeologer daterat till perioden 200 – 400 e.Kr., det vill säga romersk järnålder (järnålderns mitt). Vid Kolsnäsudden och Torvnäs finns gravfält med gravar från yngre järnålder (400 - 1050 e.Kr.). De viktigaste fornlämningsmiljöerna med fornborgar finns vid Ringåsberget och Enkullsberget i Östra Ämterviks socken.

Fornlämningsskildern indikerar att det under yngre järnålder har skett en förtätning av bebyggelse vid Rottneros och vid Öjervik, söder om Sunne tätort. Här finns lämningar i form av gravhögar som antingen ligger i mindre koncentrationer eller samlade på gravfält. Gravhögarna indikerar att det funnits samtida gårdar i närområdet. I Östra Ingersby finns en fornlämningsmiljö som utgörs av fossil åkermark samt en stensättning. I samband med en arkeologisk undersökning av den fossila åkermarken kunde ett lager av äldre markyta under ett odlingsröse dateras till 700 - 900-tal, det vill säga sen vendeltid/vikingatid. Dateringen understödde tolkningen att odling hade påbörjats på platsen under yngre järnålder och sedan fortsatt in i historisk tid.

Några synliga boplatzlämningar från järnåldern finns inte inom Sunne kommun. Järnåldern upplever man bäst genom att besöka platser med gravfält eller fornborgar.

Övergång till medeltiden (1050 – 1100-tal)

Gravfält från yngre järnålder visar inte bara var människor bodde då, utan kan även ge en bild av bosättningsmönstren såsom de var vid medeltidens inledning. På många platser finns nämligen en bosättningskontinuitet som överbryggat skiftet mellan förhistorisk och historisk tid. Förutom i placeringen av de förkristna gravfälten kan den medeltida bebyggelsen anas i en del övergivna åkermarker, kyrkornas placering, i ortnamn och i arkeologiska fynd. Undersökningar av Hasselbol, Sunne gamla prästgård, visar till exempel att man bott på denna plats redan under 900-1100-tal.

I den norra delen av Värmland visar det arkeologiska materialet att man höll på med omfattande utmarksverksamhet under vikingatid och tidig medeltid. Här finns till exempel fångstgropar (många daterade från sent 800-tal till tidigt 1200-tal) och järnframställningsplatser med kolningsgropar (framför allt daterade till cirka 900 - 1200 e Kr).

Från socken till kommun

Bygderna växte fram i dalgångarna, kring Fryksdalen och senare Rottnadalen. Det speglas av fornlämningarna, av det vi vet om de tidigaste gårdsplaceringarna, av kyrkornas placering och av de äldsta kartorna från 1600-talet. Med kristendomen förändrades samhällsstrukturen på många plan. Socknarna är en grund till senare tiders landskommuner, vilka på 1970-talet sammanslogs till nuvarande Sunne kommun.

Kristendomen och sockenbildning

Omkring 1070 beskriver Adam av Bremen att Adalvard den äldre "vann åt Kristus hela det värmländska folket", vilket kan ha ägt rum någon gång på 1060-talet. Huruvida detta är korrekt återgivet eller ej har inte kunnat fastställas, däremot finns arkeologiska fynd från platser i Värmland som visar att människorna åtminstone kommit i kontakt med den nya religionen under sen vikingatid och tidig medeltid.

Med kristendomens intåg delades landet in i socknar som var kyrkliga enheter. De äldsta skriftliga beläggen för att kristendomen fått fäste i det område som idag är Sunne kommun finns i ett dokument från 1332, som antyder att det då fanns en kyrka uppförd på Kyrkberget i Sunne. I en handskrift av Magnus Erikssons landslag från omkring 1400 namnges tolv härader i landskapet Värmland, däribland Fryksdals härad med fyra kyrkor. Av de fyra kyrkorna som fanns i häradet omkring 1400 var tre belägna i Sunne kommun: Sunne, Lysvik och Ämtervik (dagens Östra Ämtervik). Av socknarna i det nuvarande Sunne kommun är Sunne, Lysvik och Ämtervik av medeltida ursprung. Ämtervik delades i två socknar, Västra och Östra Ämtervik först 1673.

Tre av de fem kyrkor som idag ligger inom Sunne kommuns gränser har en tidsdjup som går ner i medeltiden. Undantagen är Västra Ämterviks gamla kyrka, som uppfördes 1672–1673, och Gräsmarks gamla kyrka, som byggdes 1663. Den kristna kolonisationen verkar ha rört sig upp längs den östra sidan av Fryksdalen, där det redan under förhistorisk tid fanns en gammal väg som gick från dagens Kil upp mot Torsby. De äldsta kyrkorna, som var av trä, uppfördes i Sunne, Lysvik och Östra Ämtervik. I Lysvik kan den första kyrkan ha byggts redan på 1200-talet.

Det är tydligt att de tidigmedeltida kärnbygderna var lokaliserade i dalgångarna i närhet till vattnet. Den senmedeltida bebyggelsen fanns i dalarna, längs sjöar och vattendrag. Lämningarna efter dessa gårdar ligger ofta gömda under dagens bebyggelse. Källor från 1500-talets mitt, det vill säga strax efter medeltidens slut, berättar att det geografiska område som idag utgör Sunne kommun, då omfattade Lysviks, Sunne och Ämterviks socknar.

I den äldsta skatteboken, från 1503, ingick ännu Gräsmark i Sunds socken. Lysvik omnämns första gången 1503 som "Lisswig". Lysvik var till 1821 annexförsamling i Fryksdals (Sunne) pastorat, mellan 1821-1912 i Fryksände. Från 1912 var Lysvik eget pastorat.

Fryksdals härads uppstådsfana (från Gustav III:s regeringstid)
Foto: Armémuseum. Här syns en båt på Fryken.

Medeltida träskulptur från altarskåp i Gräsmarks kyrka. Foto: Ola Myrin, Statens Historiska Museum. CC BY 4.0.

Dopfunten i täljsten i Sunne kyrka är från 1200-talet.

Guldring som hittades i Smedsby i Östra Ämtervik på 1800-talet. På ringen står namnen på de tre vise männen, vilka sågs som pilgrimernas skyddshelgon. Ringen finns på Statens Historiska Museum. Foto Historiska museet

Medeltida träskulptur från Gräsmarks kyrka. Foto: Peter Sillén, Statens Historiska Museum. CC BY 4.0.

Inom Lysviks socken låg flertalet av gårdarna, liksom kyrkan, på Övre Frykens östra sida. Endast en gård verkar ha funnits på västra sidan. De omgivande skogarna utgjorde utmark. Platsen var väl vald; i dalen fanns goda odlingsjordar och närhet till vatten, som var viktig ur kommunikationssynpunkt. I Sunne socken låg gårdarna främst på den västra sidan av Övre Fryken. På den östra sidan fanns bebyggelse runt Backatjärnen, sjön Björken och i Björka älvs dalgång. I Gräsmark låg gårdarna främst på den västra sidan av Rottnan. I Ämterviks socken låg gårdar på båda sidor av Mellan-Fryken.

Genom kronans skattläggning på 1500-talet får vi den första tydliga bilden över befolkningen och bebyggelsens utbredning, Men det är först i och med att de första kartorna ritas på 1600-talet som man kan se hur byarna, gårdarna, odlingsmark och vägar var strukturerade i landskapet. Byar och gårdar mättes upp i den geometriska jordeboken under 1600-talet.

Tillsammans med de äldsta kyrkplatserna, ortnamn med medeltida ursprung samt bevarade objekt i form av dopfuntar, helgonfigurer och altartavlor kan en bild av tiden målas upp. Arkeologiska fynd och beskrivningar av träkyrkor, kvarn och prästgård som inte längre finns bidrar ytterligare till historien.

Häradet och Sunne som tingsplats

Häradet var en form av rätts- och förvaltningsområde. Kyrkligt och administrativt var Värmland ett eget prosteri under medeltiden och tillhörde, tillsammans med Dalsland och Västergötland, Skara stift. År 1556 fanns två prosterier i Värmland: Östersyssla och Västersyssla. Fryksdals härad ingick då i Västersyssla prosteri. Häradnamnet är ursprungligen ett bygdenamn och kan spåras till 1397 då det omnämns som *Frixdalin*.

I häradet och socknar utövades den kommunala självstyrelsen på landsbygden. Häradet, var en större administrativ enhet. Dagens Sunne kommun ingick tillsammans med Torsby kommun i Fryksdals härad. Från 1220-talet utgjordes Fryksdals härad av fyra socknar: Swnde (Sunne), Ämteruik (Östra Ämtervik), Frijsene (Fryksände) och Liuswick (Lysvik).

Häradet ansvarade för flera slag av offentlig verksamhet. Enligt Byggningsbalken i 1734 års lag skulle häradet bland annat svara för byggandet av gästgivargårdar,

landsvägar, häradsvägar och broar samt uppsättandet av milstolpar. Enligt 1734 års lag skulle varje härad uppföra ett eget tingshus. Enligt lagen skulle huset inrymma en »stufva så stor, som tarfväs och två kamrar« och det var bönderna i häradet som var skyldiga att uppföra och underhålla byggnaden.

Fryksdals härad omfattade ett vidsträckt område och hade därför två tingsplatser. För nedre delen av häradet i Gunnarsby till 1829 och därefter i Åmberg till 1939 då den flyttades till ett mer centralt läge i Sunne då det nya tingshuset stod färdigt. Speciellt för Sunne är att både det äldre och det yngre tingshuset finns kvar och båda är mycket representativa för sin tid.

Socken var under lång tid en viktig administrativ enhet med flera allmänna funktioner utöver de kyrkliga. Socken fick exempelvis tidigt funktioner som grundades i ett gemensamt ansvarstagande för församlingens väl och ve.

Landskommunerna, Sunne köping och dagens Sunne kommun

Under senare delen av 1800-talet genomförs reformer som innebär att kyrkliga och samhällsliga funktioner delas. Då bildas landskommunerna utanför städerna med samma omfattning som de gamla socknarna 1863. Kommunalförordningarna från 1863 innebar en ny administrativ indelning i landskommuner, köpingar och städer.

Lysvik, Östra Ämtervik, Västra Ämterviks, Gräsmarks och Sunds landskommuner inrättades alla den 1 januari 1863. Idag berättar kommunhus och andra allmänna byggnader om de tidigare landskommunerna som självstyrande enheter och de centralorter som växte fram.

Sunne municipalsamhälle inrättades i Sunne landskommun enligt beslut den 16 december 1904. Den 1 januari 1920 utbröts municipalsamhället ur Sunne landskommun för att bilda Sunne köping

Nuvarande Sunne kommun är ett resultat av flera kommunalreformer som genomfördes under 1900-talet. I samband med kommunreformen 1952 slogs de tidigare landskommunerna Sunne, Västra och Östra Ämtervik samman till landskommunen Stora Sunne. År 1963 inkorporerades Stora Sunne landskommun i köpingen som i sin tur, genom en sammanslagning med Gräsmarks och Lysviks landskommuner, kom att bilda dagens Sunne kommun 1 januari 1971.

Äldre vykort som visar Östra Ämterviks kyrka. Kyrkorna uppfördes centralt i bygderna. Alla sockenkyrkor i kommunen ligger nära vattnet. Foto: Almquist & Cöster, Sunne hembygdsföreningens arkiv. .

Äldre vykort som visar Lysvik, ett av de sockencentrum där industrin och järnvägen bidrog till att en småort med ett administrativt centrum för landskommunen växer fram under 1900-talet. Foto: Almquist & Cöster, Järnvägsmuseet.

Tingshuset och Kommunhuset, Sunne

Foto: B. Göranson, Karistad
2002

I Sunne låg tingshuset. Både det gamla tingshuset från 1820-talet och det funktionalistiska tingshuset från 1930-talet finns kvar och berättar om denna funktion under olika tider. Till vänster i bild syns tingshuset från 1930-talet, till höger Sunnes före detta kommunalhus.

Jordbruket - en huvudnäring som format landskapet

Jordbruket har under historisk tid varit huvudnäringen i det område som idag utgör Sunne kommun. Det är inte länge sedan jordbruket var huvudnäringen för de allra flesta. Sedan medeltiden och fram till idag har jordbruket och byarna förändrats genom nyodling, skiften och nya tekniska innovationer och rationalisering.

Bygderna växer fram

Stora delar det område som idag utgör Sunne kommun var under medeltiden tämligen glesbefolkat. Bebyggelse bestod då sannolikt huvudsakligen av ensamgårdar. De skriftliga källorna är relativt få vad gäller Värmland generellt, och Sunne kommun i synnerhet. Rottneros omnämns redan 1435, i samband med ett ägarskifte. Men det är framförallt först under senmedeltiden och vasatiden som området fångas upp av de historiska dokumenten.

Genom kronans skattläggning på 1500-talet får vi den första tydliga bilden över befolkningen och bebyggelsens utbredning.

Det är först i och med att de första kartorna ritas på 1600-talet som man kan se hur byarna, gårdarna, odlingsmark och vägar var strukturerade i landskapet. Byar och gårdar mättes upp i den geometriska jordeboken under 1600-talets första hälft. Kartorna är sökbara på Lantmäteriets Historiska kartor. Kartorna tydliggör bilden av att bebyggelsen vid denna tid i hög grad utgjordes av ensamgårdar snarare än byar.

Sunds socken och Gräsmark

I 1503 års skattebok för Värmland är 50 gårdar upptagna i dåvarande Sunds socken. Bland annat omnämns Maggeby, Bråstorp, Tosseberg, Åna, Röberg, Ingeborgjorden, Västerrottna och Näs. Då ingick även Gräsmark, och Ämtervikarna. I Gustav Vasas jordebok från 1540 omnämns även Askersby, Persby och Mörkerud.

Jordeboken från 1540 redovisar, sedan gårdarna i Gräsmark och Ämtervikarna frändragits, 49 skattskyldiga bönder och lika många gårdar. Under 1500-talet tog uppodlingen verklig fart. Längden av år 1613 för Älvsborgs lösen omfattar 315 skattskyldiga personer.

Lysvik

Socken har odlingsbygd utmed vattendragen men är i övrigt en starkt kuperad skogsbygd. Den öppna bygden ligger i huvudsak utefter Frykens stränder och kring Stora Lisjön samt i Björkälvens dalgång.

År 1503 omnämns Lysvik (Lisswig) för första gången tillsammans med byar/gårdar som Backa, Åsegård, Skäggegård, Stävarby, Myringby, Ransby, Berga och Västra Berga. De första lantmäterikartorna som upprättades kring mitten av 1600-talet visar att flera gårdar/byar hade tillkommit: Lövåsen, Kyrkbyn, Rabsbytorp, Gällserud, Kårrud och Strandvik på östra sidan samt Gullsby, Väsby, Råby och Bjälverud på västra sidan om sjön.

Östra och västra Ämtervik

I jordeboken från 1503 var sex gårdar upptagna som skattskyldiga i det som kom att bli Västra Ämterviks socken: Svensby, Sillegård, Berga, Aplung, Kisterud samt Folksgården. För Östra Ämtervik fanns nio gårdar upptagna, nämligen Fölsvik, Bävik, Högberg, Gunnerud, Västgård

Kartan illustrerar hur gårdarna var lokaliserade under slutet av medeltiden. Gårdarna var främst lokaliserade i dalgångarna närmast Fryken och Rottnen. Skogsbygderna var ännu inte koloniserade.

(nuvarande Herresta), Stavik, Norra och Södra Ås samt Skacksjö. Dessa gårdar jämte By, Prästbol, Svenserud och Västmyr är upptagna i den äldsta jordeboken år 1540.

Skiften och innovationer och nyodling under 1700-tal till 1900-tal

Under 1700-talet ökade befolkningen på landsbygden. Då gårdarna gick i arv delades jorden och nya gårdar tillkom. De tidigare ensamgårdarna växte till byar. Genom nya innovationer kunde också mer jord tas i anspråk för jordbruk. Med en ökande befolkning ökade också hemmansklyvningen och ägosplittringen, och allt fler skulle försörja sig på byarnas begränsade marker.

Storskiftet var ett ägoskifte av mark som beslutades av Sveriges regering 1749, men som i synnerhet kom att realiserar runt sekelskiftet 1800. Det innebar att den uppsplittrade åkerjorden skulle slås samman i större skiften, högst fyra per gård men helst endast två. Ett skifte skulle ligga nära byn och ett längre bort. Skogen delades i en hemskog och en utskog. Storskiftet innebar därmed inte så stora förändringar för byarnas bebyggelsestruktur, då det främst var jorden som skiftades.

Laga skifte beslutades år 1827 och principerna i denna skiftesstadga gällde fram till 1928. Syftet var att slutföra de jordreformer som påbörjats med storskiftet. Genom laga skifte skulle odlingsmarken samlas kring varje gård. Laga skifte innebar en effektivisering av jordbruket då de tidigare utspridda jordlotterna samlades till större sammanhängande ytor som kunde brukas mer rationellt.

Under 1700- och 1800-talet ledde folkökningen till att en omfattande nyodling ägde rum. Flera av de tidigare sätternas kom då att omvandlas till permanenta bosättningar och byar, vilka många än idag bär namn som antyder detta. Däribland kan nämnas byarna Ransbysäter och Skäggegårdssätter i Lysviks socken. Under 1700-talets sista hälft och 1800-talets första, tillkom också en stor mängd skogstorp.

De kartor som upprättades i samband med skiftena är ofta mycket detaljerade och kan ge ovärderlig kunskap om landskapets historiska struktur och gårdarnas bebyggelse. De visar vilka ytor som var uppodlade och vilka områden som var ängsmark, ett markslag som idag blivit ovanligt men som tog upp stora ytor under äldre tider.

Rökstuga med uthusbyggnader vid Kymmen. Foto: Nils Keyland 1916, Nordiska Museets arkiv. Public domain.

Utsikt från Storklätten, Stöpafors. Foto från omkring 1920-1940. Riksantikvarieämbetet.

De stora, sammanhängande åkerytor vi ser i landskapet idag har ofta tillkommit i sen tid genom de omarronderingar som gjorts under andra halvan av 1900-talet, för att kunna bedriva ett rationellt jordbruk med stora maskiner.

Nödår, arbetsvandringar och emigration

Under 1800-talet skedde en kraftig ökning av folkmängden. Från 1810 till 1890 fördubblades befolkningen i det som idag är Sunne kommun.

Under 1800-talet drabbades den växande befolkningen av flera perioder av missväxt då det var svårt att klara försörjningen. Bland annat inträffade missväxt under 1800-talet första år, under 1830-talet och på 1880-talet. Ett sätt att klara sig var att söka arbete utanför socknens gränser. Under 1800-talets senare del gav särskilt den växande skogsindustrin tillfällen till arbete. När männen gav sig ut på vandringar till andra orter för att söka arbete, fick jordbruket skötas av kvinnor.

Under 1800-talets andra hälft och 1900-talets början emigrerade närmare en femtedel av den svenska befolkningen till Amerika. Massutvandringen berodde

på ekonomiska svårigheter och fattigdom samt brist på arbete och odlingsmark till följd av den kraftiga befolkningsökningen. Emigrationen tog fart på 1860-talet och nådde sin kulmen under de svåra missväxtåren på 1880-talet. När första världskriget utbröt 1914 avstannade utvandringen. Förutom att emigrationen bidrog till minskning av folkmängden, blev den en av orsakerna till att flera av de många torpen lämnades öde.

Säterbruk

Det som i kommunen benämns säter heter på andra håll i landet fäbod. Funktionen och tillvägagångssättet är dock desamma. Tillgången till betesmark var i äldre tider ofta begränsad, och marken närmast gården användes helst för åkerbruk. Som resultat av detta har man anlagt sätrar. Dit vallades under somrarna boskapen till skogsbeten som ofta låg i byns eller gårdens utmarker. På sätern uppfördes i regel en stuga, ett fähus och en lada. Vid många sätrar fanns inhägnad åkermark på sätervallen, där man kunde odla hö som skördades inför vintern. Säterbrukets fokus låg på boskapskötsel, mjölkproduktion och tillverkning av lagringsbara mejeriprodukter som smör och ost.

Lämningarna berättar var fäbodarna har legat. De röda markeringarna visar fäbodlämningar i Fornsök. De blå markeringarna är levande fäbodar. Utöver lämningarna berättar de många byar och gårdar med namn som slutar på -säter att de först varit fäbodar.

Det finns skriftliga källor som bekräftar förekomsten av sätrar i Värmland redan under 1600-talets första hälft. Arkeologiska undersökningar har emellertid daterat fäbodar eller sätrar till vikingatid och tidig medeltid, och det är möjligt att förekomsten är äldre än så. Säterbruket var som mest utbrett i Värmland under 1800-talets slut, men i västra Värmland och Fryksdalen inföll dess kulmen något tidigare. Säterbruket har i modern tid nästan försvunnit. Enligt en kartläggning som gjordes 2014 fanns endast två kvar i Sunne kommun - Björnhålan och Håkan Janssättern.

Svedjebruk och finska nybyggare

Under slutet av 1500-talet hade det uppstått brist på odlingsmark i Savolax i de finländska skogarna, vilket tillsammans med krig mot Ryssland orsakade svält och fattigdom i det som då var Sveriges östra rikshalva. Samtidigt fanns det önskemål från den svenska kronan och staten att omvandla de orörda och vidsträckta skogsmarkerna till odlingsmark. Resultatet blev en omfattande flyttvåg av finnar som lockades av en kunglig resolution som gav arbetsinvandrarna en bit mark och rätten att bruka den i ett antal skattefria år. De finska nybyggarna kom med ett nytt sätt att bruka skog och jord - svedjebruket. Genom

att averka och bränna skogen skapades en bädd av aska som var mycket rik på näring. Direkt i askan såddes sedan en särskild typ av råg som de första åren gav mycket god avkastning.

Den första kolonisationsvågen av finska nybyggare i slutet av 1500-talet gick främst till södra Ångermanland, Södermanland, Tiveden och Karlskogaområdet i Värmland. Under 1600-talets första hälft spred sig skogsfinnarna sedan till andra områden, dels genom nya invandrare, dels genom andra- och tredjegerationens skogsfinnar. Det är först i slutet av 1620-talet som Gräsmark i Sunne kommun kom att befolkas av skogsfinnar. De svedjebrukande finnarna som bosatte sig i kommunen var ofta ättlingar till nybyggare som slagit sig ner i Bergslagen, Dalarna och Hälsingland. I Bergslagen gjorde den stora konkurrensen om skog med bruken att många skogsfinnar tvingades flytta. Finnarna anlände med egna seder och levnadsmönster som skiljde sig från de svenska. Såväl språk som markutnyttjande och byggnadstradition kom att prägla landskapet i de koloniserade områdena. Sunne kommuns finnbygd är koncentrerad till dess västra delar, norr och söder om sjön Kymmen i Gräsmark socken. Det är dock troligt att det även på andra platser i kommunen funnits svedjebrukande finnar genom historien.

Finnbygden mellan sjöarna Ångsjön och Mången kom under 1600- och 1700-talen att omvandlas av den för området nya odlingstekniken svedjebruket. Huhuhta-svedjan anlades i storskogen där träden fälldes och sedan sattes i brand. Efter några år av odling blev odlingsmarken sämre, och blev därför ofta till ängar, betesmarker eller åkermark. Man kunde också låta marken stå i träda, varpå växtlighet och sly tilläts växa fritt i omkring 30 år, för att sedan kunna svedjas på nytt. Denna sekundära svedja, kaski-svedjan, gav betydligt sämre avkastning än den första.

Svedjebruket krävde stora arealer skog för att fungera. Med införandet av ett antal gruvor och bruk i anslutning till Gräsmark kom svedjebruket att förbjudas, eftersom timmer och träkol istället skulle användas vid bruken.

Svedjemarker kan ofta utläsas i landskapet som öppna ytor i skogen med näringsrika jordar som gynnar viss växtlighet och har en rik biologisk mångfald. I anslutning till dessa finns ofta övergivna torp och gårdar.

Historiska kartor hjälper oss förstå landskapet

De historiska kartorna visar hur bebyggelse, vägar och markslag förändrats från 1600-talet till idag.

På denna sida visas Maggeby som exempel. Den äldsta kartan är den geometriska kartan uppe till höger. En jämförelse mellan laga skifteskartan över Maggeby från 1869, den häradsökonomiska karta från ca 1895 och ett nutida flygfoto visar att Maggebys bykärna är i stort oförändrad från tiden för laga skifte 1869 till omkring sekelskiftet 1900 när häradskartan ritades. Vägsträckningen är markerad med rött för att tydliggöra att det är en struktur som bestått över tid.

Bergsbruk, skogsbruk och brukskultur

Vid sidan av den agrara näringen har bergsbruket och järnframställning haft betydelse som en näring i bygden. Under närmare 250 år präglades stora delar av bygderna runt Fryksdalen av ett flertal bruk, gruvor och verk. Skogen har på olika sett också varit en viktig resurs - den har använts för bete, bränsle och byggnadsmaterial och är idag en av kommunens viktigaste näringar.

Gruvnäring och järnbruk

Under 1600-talet togs mineral och metallfyndigheter till vara och såväl järnbruk som kopparverk anlades i trakten. Till verken och bruken hämtades malm från exempelvis Källargruvan och Storgruvan där man framförallt bröt mineralet kopparkis för utvinning av koppar såväl som järn. Både stora och små gruvor har anlagts runtom i kommunen, vissa mer långlivade än andra. När det inte varit lönsamt att utvinna råmaterial ur gruvorna i kommunen fraktade man istället in järn från Bergslagen för vidare bearbetning vid bruken i Fryksdalen med omnejd.

Industriverksamheten påverkade inte bara bruks- och verksinnehavarna själva. Människor kunde nu ta anställning vid industrierna, men även de som inte arbetade på bruken påverkades. Bönder kunde vid sidan om jordbruket göra ekonomisk vinning genom bisysslor som exempelvis kolning och försäljning av träkol samt genom körslor, det vill säga transport eller frakt.

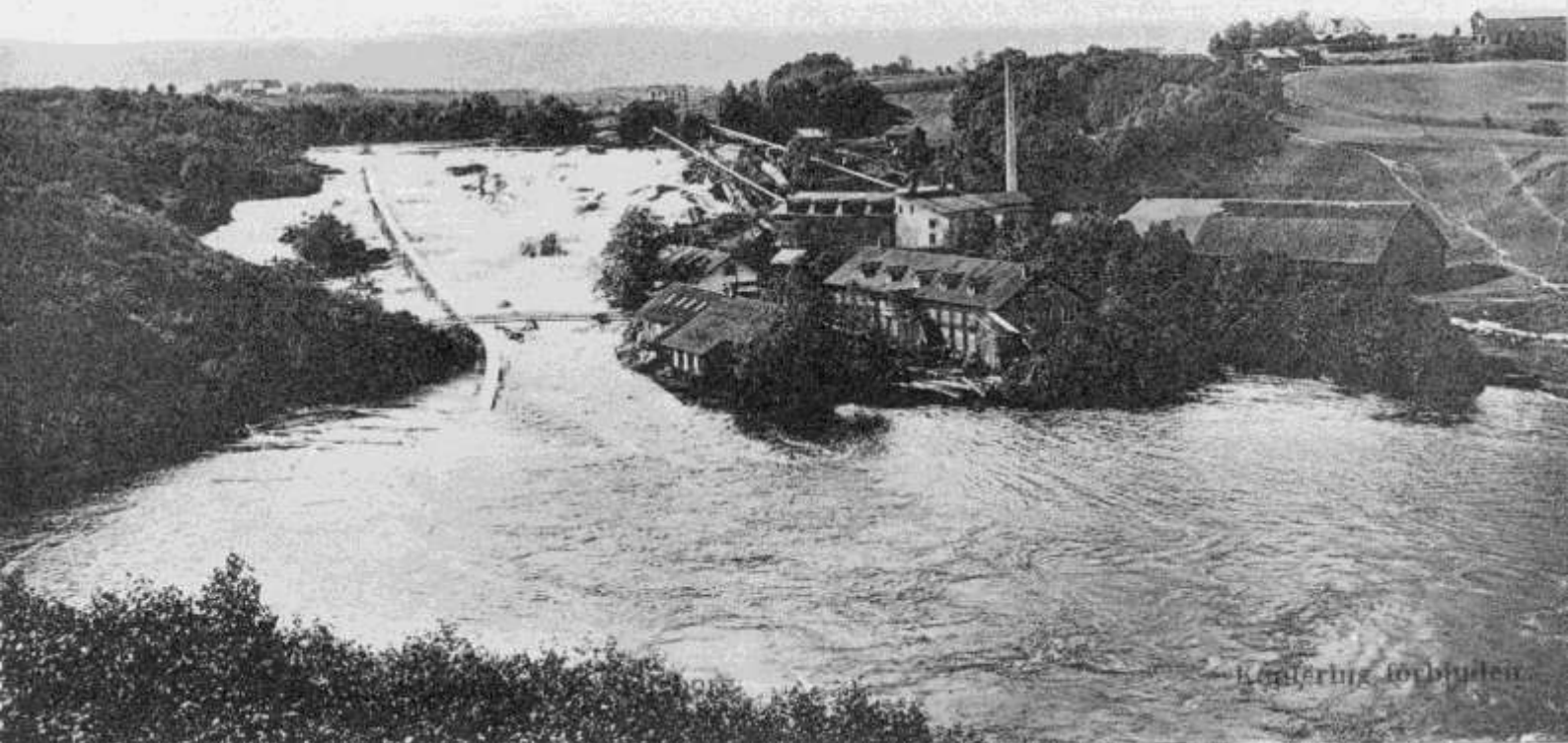
Några av de mest omfattande och framgångsrika bruken i kommunens historia är Gårdsjö, Stöpafors, Lersjöfors, Skarped, Rottneros, Lösvtaholm och Kymsbergs/Högfors bruk. Brukspatronerna, de som ägde och drev bruken, har genom seklen uppfört flera ståndsmässiga bostäder och herrgårdar i kommunen. Här fanns den brukskultur som blivit omskriven, bland annat av Selma Lagerlöf.

Rottneros

Som herrgård har Rottneros en lång historia. Den första herrgården uppfördes på platsen under 1700-talet och har under seklen därefter genomgått flera stora omvandlingar. Byggnaderna är uppförda under 1800- och 1900-talen och Rottneros park som den framstår i dag, skapades i stort sett av Svante Påhlson under en intensiv period vid 1900-talets mitt. Nuvarande herrgårdsbyggnad ritad av Gustaf von Dardel uppfördes 1930-32 efter att den tidigare herrgårdsbyggnaden brunnit ned. År 1938 påbörjades anläggandet av en stor blomsterpark vid herrgården. I parken finns ett hundratal skulpturer utförda av nordiska konstnärer som exempelvis Christian Eriksson, Carl Milles, Carl Eldh, Gustav Vigeland. År 1958 kompletterades miljön med en särskild byggnad för konserter och konferenser. Liksom många andra platser i Fryksdalen har också Rottneros en tydlig koppling till Selma Lagerlöfs författarskap och litterära verk. I "Gösta Berlings saga" framträder Rottneros i romanens Ekeby, hemvist för kavaljererna och platsen för det värmländska herrgårdslivet. Rottneros blev genom Gösta Berlings saga och förebilden till Ekeby känt både nationellt och internationellt.

Läge för registrerade skogs- och gruvnärlämnningar från historisk tid, medeltiden och framåt. Gruvlämnning (orangeröd), hyttlämnning (lila), blästbrukslämnning (ljusgrön), smideslämnning (orange stjärna), skogsbrukslämnning (gul). (Källa RAA/Fornsök)

Vykort föreställande Rottneros Bruk omkring 1910. Jernkontorets bildbank.

Stöpafors

På 1740-talet köpte brukspatronen Christoffer Myhrman vattenrätten vid Södra Åna. Där lät han uppföra Stöpafors bruk med stångjärnshammare och knippsmedja samt en ståndsmässig bruksherrgård. Under 1800-talet utvecklades bygden söder om Tossebergsklätten till ett lokalt bygdecentrum. Såväl färgeri som mejeri, folkskola och lanthandel samlades omkring Stöpafors bruk och dess herrgård. Herrgården, med manbyggnad och två flyglar, uppfördes på 1750-talet, men fick sin nuvarande exteriör genom en ombyggnad på 1860-talet. Även Stöpafors beskrivs i Selma Lagerlöfs "Gösta Berlings saga". I boken kallas herrgården Lötåfors och är hemvist för den elake Sintram.

Högfors/Kymsberg

Mattias Gyllenspetz fick tillstånd att anlägga masugn och stångjärnssmedja invid Kymsälven 1744. När dotterns make Carl Henrik Herweg sedermera köpt bruksverksamheten och dess egendomar lät han uppföra bruksherrgården Kymsberg. Under 1700-talets andra hälft bestod den utöver den ståndsmässiga mangårdsbyggnaden av tillhörande allé, engelsk park med 115 fruktträd, bersåer och grusgångar. Från och med 1871 var järnbruket inte längre lönsamt och man övergick till att producera trämassa. Bruksverksamheten lades slutligen ner efter en

brand 1905. Både herrgården och bruket nere vid Kymsälven har genom seklen drabbats av ett flertal bränder. Den befintliga mangårdsbyggnaden uppfördes under 1900-talets första hälft efter att det föregående förorsakats i en brand. I övrigt finns arbetarbostäder, sädesmagasin, mejeri och ladugård kvar som tillsammans bildar en sammanhållen herrgårdsmiljö med äldre karaktär. Vid sekelskiftet 1800 ägdes Kymsberg av brukspatronen Bengt Reinhold Antonsson, Selma Lagerlöfs "vackre Altringer". Hennes farfar, Daniel Lagerlöf, var anställd som bruksförvaltare vid Kymsberg i början av 1800-talet.

Lövstaholm

Lövstaholms järnbruk anlades 1750 vid Jangsälven i Lysvik socken. Bruket var i drift fram till den stora bruksdöden på 1880-talet och mycket av bruket är idag rivet. Bruksherrgården finns dock kvar, men har genomgått stora förändringar.

Gårdsjö

En stångjärnshammare med namnet Gårdsjö anlades 1694 vid Gårdsjöns södra ände. Gårdsjö bruk var ett av de mindre järnbruken i Fryksdalen. Ägare till bruket från 1856 till 1874 var Carl Henrik Wallroth. Dennes syster Louise blev mor till Selma Lagerlöf.

Oljemålning av John Rosendahl föreställande Stöpafors Bruk cirka 1850. Jernkontorets bildbank.

Vykort föreställande Rottneros Herrgård omkring 1910. Jernkontorets bildbank.

Stöpafors herrgård, äldre vykort, Sunne hembygdsförening.

Ensam flottare på Fryken med Sunne Kyrka i bakgrunden, 1920. Riksantikvarieämbetet.

Skogen som resurs

Efter decennier, i några fall sekel, av verksamhet gjorde en allt större internationell konkurrens och effektivare metoder för framställning av järn att bruken lades ned. Denna epok i svensk industrihistoria brukar kallas för bruksdöden, då en stor majoritet av de svenska bruken fick avvecklas. I Fryksdalen lades samtliga järnbruk ned mellan åren 1830 och 1884.

Efter den omfattande bruksdöden fanns skogarna till förfogande för nya industrier. Framställning av virke och papper kom till viss del att ersätta bruken i regionen och ett antal sågverk och papperstillverkare etablerades. De människor som blev kvar fick se nya industriverksamheter ta form. Vid Högfors Bruk i Gräsmark socken, där man tidigare tillverkat stång- och ämnesjärn, anlades år 1871 en cellulosafabrik. Fabriken var en av de två första i hela landet som enligt sodametoden tillverkade kemisk trämassa. Rottneros Bruk genomgick en liknande omvandling då man under 1880-talet upphörde med järntillverkningen och gick över till att producera pappersmassa.

Under 1800-talets andra hälft etablerades flera massaindustrier och sågverk i Värmland. Detta ledde till stor efter-

frågan på skogsråvara som ofta skulle fraktas långa vägar för att nå fram till de träslukande industrierna. Transporten skedde genom flottning via älvar och sjöar. Skogen avverkades och kördes med häst från skogen under vintern. När våren kom och isarna släppte kunde flottningen påbörjas. Timret samlades i flottar och sammanfogades i längder som sedan med båt bogserades över vattendragen till respektive slutdestination. Under 1900-talets andra hälft kom tåg- och biltransport att så småningom ersätta den tidigare mycket omfattande flottningen.

Att jobba som flottare var ett säsongsstyrkt arbete och en viktig binäring i skogsbygderna. Under sommaren arbetade man på gården för att under vintern arbeta i skogen och sen under våren flotta virke. Arbetet var hårt och många gånger farligt. Det finns också en romantiserad bild av flottarens hårda, men också fria liv.

Såväl ångdrivna som vattendrivna sågar har varit vanligt förekommande och man kan än idag hitta rester efter såväl järnbruk som sågverk runtom i kommunen. Idag finns sågverksindustrin representerad i exempelvis Bäckebrons Sågverk AB. I Öjervik har man uppfört en museal miljö som berättar om tidigare industriverksamhet på platsen.

Flygfoto över Öjervik. Byggnaden med skorsten till höger i bild är Öjerviks sågverk som var i drift mellan 1916-1963. Foto: AB Flygtrafik, Dals Långed. Järnvägsmuseet.

Industrialismen och det moderna samhället

Sunne var en viktig handelsplats och från mitten av 1800-talet samlades ett flertal verksamheter och institutioner i Sunne som på sikt kom att växa ut till centralort för ett större omland. Ångbåtstrafiken och järnvägen bidrog till att Sunne växte fram som en ort och 1920 fick Sunne status som köping.

Sunne köping växer fram

Marknadsplatsen

Redan i Gustav II Adolfs privilegier från år 1625 framgår att Sunne var en plats där Filipstad fritt fick bedriva handel. Marknaden *Evi Gläja* kan med säkerhet beläggas till 1756 då den nämns för första gången i almanackan. Marknaden hölls ursprungligen på Åmbergsheden men har sedan 1891 bedrivits på det nuvarande torget i Sunne. Traditionen att hålla marknad lever vidare ännu i våra dagar genom *Sunne mårten* som hålls två gånger om året.

Marknaden gjorde att såväl hantverkare som handlare samlades på Åmbergsbacken och en ansamling av bebyggelse uppstod. Området kring sundet förtätades sakta men säkert, framförallt på dess västra sida. Vid Lerälven anlades omkring 1824 det första garveriet och redan 1814 hade en glasmästare sin verksamhet i Södra Åmberg. Det första tingshuset kom att uppföras i nära anslutning till Åmbergsheden, nära platsen där den årliga marknaden hölls, och stod klar omkring 1828. Tingshuset är sannolikt Sunnes äldsta offentliga byggnad och kan ses som ett första steg mot det som senare kom att bli den moderna centralorten, med ett flertal andra institutioner som tog plats vid sidan av tinget. Under 1800-talets mitt fanns såväl hattmakare som skomakare samt en guldsmid.

Under 1800-talet förändrades förutsättningarna för hur handel och yrkesutövning fick bedrivas i Sverige. Skråväsendet avskaffades vilket gav den svenska befolkningen större frihet att ägna sig åt hantverk. Även näringsfrihet infördes och innebar att vanligt folk fick bedriva handel, vilket tidigare varit begränsat i stor omfattning.

1849 öppnades den första handelsboden i Sunne, vid Lerbrobacken, och på flera håll i kommunen anlades handelsbodas, ofta i anslutning till kyrkbyarna, varpå bebyggelsen växte och förtätades. Sedan 1847 fanns en lanthandel i Gräsmark, och år 1866 fanns det fyra butiker i socknen. Det fanns även flera dugliga hantverkare och manufakturörer, bland annat två garverier, två färgerier, två urmakare, åtta svarvare, en skraddare, en bokbindare, en målare, en bälgmakare och fem murare. Därtill fanns en stor mängd smeder, snickare och slöjdare.

I början av 1920-talet uppförde handlaren Wikander familjens tredje affär i Sunne, med affärslokal i första våningen samt bostadsdel i andra och tredje våningen. Strax därefter, år 1925, uppfördes Köpmangården av Nathan Hedin, som även den hade affärslokal på första våningen och bostadsdel på den andra.

Sunne omkring 1870. Bilden tagen från Gärdet. Mitt i bilden syns Gästis och till höger Sunne Järnhandel med Slottet i bakgrunden. Kyrkan brann ner till grunden 1886. <https://www.fryksdalsbygden.se/2023/03/26/bildextra-14-historiska-foton-sa-sag-sunne-ut-forr-i-tiden-1af47/>

"Storgatan i Sunne en vinterdag runt år 1930". Bilen har kommit för att stanna. Till vänster i bild syns handelsbankens påkostade byggnad som än idag pryder Sunnes stadsbild. Österut och mitt i bild syns Sunne kyrka. Foto: Göran Birgersson. Värmlands museum. CC BY-NC-SA 4.0 DEED.

Från mitten av 1800-talet samlades ett flertal institutioner och servicebyggnader i Sunne som på sikt kom att växa ut till centralort för ett större omland. Exempelvis skola, provinsialläkare, bank, kronofogde och postexpedition inrättades på orten före sekelskiftet 1800/1900. I det så kallade Slottet, som uppfördes 1849, fanns även handelsbod, garveri och bryggeri. I husförhörslängd från samma år omnämns det nya samhället som Sundsvik.

Från sekelskiftet 1800/1900 expanderade samhället vid sundet. Slottet med omnejd var en central plats och samlad bebyggelse fanns i små kluster bland annat vid apoteket längs Långgatan och där Åmbergsvägen tar vid, med exempelvis skola, missionshus och garveri. Befolkningen ökade fram till sekelskiftet och i Sunne grundades flera industrier. Telefon, telegraf och tidning förband orten med omvärlden och från Rottneros fick samhället elektricitet.

Sundsvik

Den första Wemlandstidningen, 1850, om det växande samhället vid sundet:

"Kring vår kyrka uppreser sig årligen nya bostäder och i framtiden blir det väl stad. Kommissionslantmätare Lobergs vackra anläggning vid hans egendom Sundsvik, där både apotek och handelsbod finnes, ger många andra att förtiga verkligen relief åt trakten kring Sundsbron. Under denna sommar uppföres på denna välbelägna egendom flera hus, och den resande, som ej på ett par år befarit trakten skall nu med förvåning finna en välbärgad herrgård snart sagt framtrölad på en plats där 1847 icke en stuga fanns."

Den evie glädda

Nya Wermlands Tidning, 6 oktober 1841, beskriver marknaden i Sunne:

"Marknaden var besökt av omkring 30 000 personer. Kallas 'den evie glädda'. De har supit rätt tappert och det skall ha osat färskt eller nyjäst brännvin från alla bondkärror och matsäcksskrin. En mängd fulla bönder miste sina plånböcker. Första marknadsdagen blev en torpare från Sunne prästgård ihjälkörd i backen, en präst blev kullkörd på bron och höll på att komma i sjön, men kärran tog manhaftigt i ledstången."

Friluftsliv, turism och rekreation

Som kontrast till livet i staden och som del av en växande nationalism växte intresset för friluftsliv och vistelser i lantliga miljöer i slutet av 1800-talet. Det ansågs nyttigt och stärkande för både kropp och själ att vistas i naturen och under 1800-talets slut bilades både Friluftsförbundet och Svenska Turistföreningen. 1938 kom den första lagstadgade semestern för industriarbetare, vilket innebar helt nya förutsättningar för att människor från fler samhällsklasser nu gavs möjlighet till en fritid.

Det värmländska landskapet med sin vackra natur och rika kultur har lockat många turister genom åren. Vid byn Ängen i Gräsmarks socken, på Ångsjöns norra sida, ordnades skidspår i skogarna och slätterängarna användes som skidbackar. Ängen-området beskrevs som en fjällvärld i miniatyr. Skidfrämjandets raststuga Rokkomakistugan invigdes år 1941. Stugan hade från början torvtak där det växte smultron att plocka på sommaren. Idag ägs stugan av Rokkmakk Fritidsförening.

I början av 1900-talet fanns ett flertal möjligheter för övernattnings- och avkopplings- i kommunen. Centralt i Sunne fanns Hotell Gästis på två minuters gångavstånd från ångbåtsbryggan, och Hotell Nilsson "i omedelbar närhet av stationen och ångbåtsbryggan". Strax utanför Sunne fanns bland annat Gylleby herrgård och Ulfsbergs gård.

Västra och Östra Ämtervik framhölls som riktiga bad- och kurorter. I Västra Ämtervik fanns Sillegårds brunns- och badinrättning, i vackert läge med utsikt över Fryken. Där erbjöds besökarna utöver mat och husrum välgörande friluftsbad i Fryken och vid önskemål kom läkare på

besök till inrättningen. I Östra Ämtervik kunde gästerna vid Södra Ås brunn och badanstalt avnjuta varma bad såväl som tvål-, gyttje- och massagebad. I Gräsmark fungerade den gamla herrgården Anneborg som pensionat "i vackert läge vid skog och sjö med utsikt över sjön Rottnen och Rottnadalen". I skrift från 1925 rekommenderades utflykter till bland annat Gettjärnskläppen, sjön Kymmen, Lekvattnet, Östmark, Torsby och Rottneros.

Tillsammans med Rottneros park har Mårbacka varit ett av kommunens främsta turistmål. "Om jag inte har åstadkommit något mer i mitt liv, så har jag i alla fall dragit turisterna till Värmland", så ska Selma Lagerlöf själv ha uttryckt sig på ålderns höst. Hon har genom sitt författarskap så klart gjort mycket mer än så, men att hon varit viktig för turismen i kommunen är ingen underdrift. Redan under hennes livstid lockades besökare till miljöerna de läst om och Selmas kära Mårbacka.

Värmlands arbetarkvinnors semesterhem, (numera hotell Frykenstrand) invigdes 1943. Det startades av en socialdemokratisk kvinnoförening och genom statligt stöd blev det möjligt för husmödrar att få semester varje år. Kvinnorna reste hit utan barn och blev upppassade med helpension som även inkluderade frukosten serverad med bricka på sängen. Verksamheten finansierades delvis via bidrag från fackrörelsen och industrin.

Turismen är även i våra dagar stark i kommunen, och den vackra naturen är lika slående som den alltid varit. Flera moderna turistmål har genom åren tagit plats vid de äldre i det sagolika Sunne. Några exempel på moderna turistmål är Sveriges första spahotell Selma Spa som invigdes 1991, Ski Sunne och Sunne sommarland.

Hotell Gästis i Sunne, ca 1925. Foto från Vilo- och kurorter i Sverige 1925, utgiven av Svenska turistföreningen.

Sillegårds brunns- och badinrättning i Västra Ämtervik, ca 1925. Foto från Vilo- och kurorter i Sverige 1925, Svenska turistföreningen.

Ovan: Rokkomackstugan utanför Gräsmark, Värmlands museum. Fotograf: Nils Hermansson. Okänt år. Stugan uppfördes 1941 i en tid semester var nytt och rekreation och friluftsliv blev något inte bara de allra bäst bemedlade kunde ta del av. Rokkommackstugan var från början opanelad med torvtak och återanknöt till en äldre byggnadskultur. T.v. Stugan på 1940-talet. Ur Visit Värmlands broschyr.

Värmlands arbetarkvinnors semesterhem, (numera Hotell Frykenstrand). Äldre foto. Källa: Hotell Frykenstrand, <https://www.frykenstrand.se>.

3. Landskap och byggnadstradition

Sunnes landskap - dess karaktärer och råd för förvaltande

Landskapet, med Frykensäarna, Rottnadalen och Finnskogen, är en del av kommunens identitet. De naturgivna förutsättningarna har utgjort grunden för hur landskapet tagits i anspråk. Sjöar och vattendrag har möjliggjort kommunikationer och det rinnande vattnet var en kraftkälla. Dalgångarnas bördiga jord har gett möjligheter till odling. Skogsbygdens malm- och virkestillgångar har bidragit till näringarna. Landskapet är i ständig förvandling, men ger samtidigt kontinuitet och förståelse för de processer som skapat det.

Landskapet - en del av Sunne kommuns identitet

Sunne kommun ligger i ett landskap som till stora delar är ett sjö- och dalgångslandskap omgivet av skogklädda höjder och blånande berg. Sprickdalarna, som ger landskapet dess karaktäristiska, dramatiska utseende, återfinns i Fryksdalen och dalgångarna kring Rottnen, de långsmala sjöarna och andra vattendrag. Runt dalgångarna höjer sig landskapet i tydliga bergsformationer som blivit kännemärken i landskapet. Bergen Tossebergsklätten och Gettjärnsklätten är exempel på berg som är väl synliga på långt håll. De är båda hyperitberg, vilka skiljer sig från andra höjder med sin toppiga form och branta stup. Dödismorän, drumliner och rullstenåsar är andra exempel på naturbildningar som bidragit till landskapets topografi. Genom landskapets former kan vi uppleva flera olika karaktärer i samma landskapsrum. Utblickar över sjöar och dalgångar ger vyer över stora områden.

Landskapets övergripande karaktär - dess topografi, vegetation, odlingsområden och bebyggelse - berättar om landskapets utveckling under årtusendena. Det omfattar både den geologiska utveckling som skapat de naturgivna förutsättningarna och den kulturella utvecklingen, det vill säga hur landskapet formats fram till idag.

Skogen

Idag brukas stora delar av skogen främst genom ett rationellt skogsbruk. I äldre tider gav skogen träd för virke och kol för utvinning av metaller. Skogen var också en plats för bete. Idag är skogen tätare och äldre tiders sätrar är ofta igenväxta och försvunna. Kvar finns lämningar av olika slag som berättar om hur skogen en gång brukades.

Åker och äng - det brukade landskapet

Den odlade marken vittnar om hur landskapet tagits i anspråk och hur det brukats. Det är ett levande landskap som alltid förändrats - och förändras även idag.

Flera av de områden som idag brukas på ett traditionellt sätt, genom slätter och betande djur, är också viktiga besöksmål. Här finns även höga naturvärden och en möjlighet att förstå hur vårt landskap brukades i äldre tider. Idag är det inte självklart att skilja mellan äng och betesmark. Historiskt sett utgjorde äng och åker inägomarken - ytor som var inhägnade för att boskapen inte skulle komma in - medan hagarna återfanns i utmarken, där de betande djuren ofta gick fritt. Beten fanns ofta i skogen som då var glesare.

Ängar är öppna marker som skapats genom att de slagits med lie för att ge vinterfoder till djuren. Genom att de under lång tid slåtrats har de blivit näringsfattiga och gett upphov till en speciell flora som vi förknippar med det historiska odlingslandskapet. Det är marker som har både höga kulturvärden och naturvärden. Det finns också lövängar, där lövträden användes som foderkälla till djuren under vintern. Ängs- och hagmarkerna med sina höga natur- och kulturvärden är av stor betydelse och viktiga att bevara genom ett fortsatt brukande genom bete och slätter. De är mycket viktiga för att fortsatt kunna uppleva odlingslandskapet och för att föra kunskaper vidare. Det är också en grund för de höga upplevelsevärdena i landskapet som besöks - och turistmål.

Sverige ratificerade den europeiska landskapskonventionen 2011.

I landskapskonventionen definieras landskap som "ett område sådant det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspelet mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer". Upplevelser är inte bara visuella utan handlar även om ljud, lukt, känsla, minnen och associationer. Landskapskonventionen lyfter fram landskapets sociala betydelse och understryker vikten av att såväl dagens som kommande generationer ska ges möjlighet att delta aktivt i värdering och förvaltning av landskapet.

Källa: Boverkets hemsida PBL Kunskapsbanken)

Att tänka på

- **Landskapets betydelse för kommunens identitet**

Landskapets betydelse för kommunens attraktionskraft som boendemiljö, företagande och för turismen kan knappast överskattas. För den enskilde besitter landskapet också ofta både ett ekonomiskt och ett känslomässigt värde. Förvaltande av ett landskap är alltid långsiktigt. För ett tryggt och hållbart förvaltande behövs kunskap så att avvägningar och beslut tas ur ett långsiktigt perspektiv.

- **Landskapets kulturvärden i planering**

I planering är det viktigt att ta hänsyn till stads- och landskapsbilden. Sunnes natur- och kulturvärden är intimt sammanlänkade. Höga kulturvärden kan ofta finnas i landskapet som helhet, där naturen och de miljöer som människan skapat utgör en helhet. Det är därför viktigt att tänka på att höga kulturvärden inte bara finns inom riksintressen, regionalt utpekade miljöer eller utpekade särskilt värdefulla områdena.

- **Landskapets olika särarter**

För att förstå landskapets värden behöver man känna till vad som är kännetecknande och karaktäristiskt i olika delar av Sunne kommun. Dessa särarter är viktiga att slå vakt om. De bidrar till att upprätthålla en kontinuitet och identitet i landskapet.

- **Odlingslandskapet behöver brukas**

För att upprätthålla odlingslandskapets värden behöver det finnas goda förutsättningar för ett fortsatt

brukande. Ängsmarker som hålls öppna genom slåtter och marker som betas genom småskalig djurhållning är viktiga för att bibehålla odlingslandskapets höga värden. Kommunen bör verka för att ge goda förutsättningar för ett småskaligt och traditionellt brukande för att upprätthålla landskapets värden.

- **Vissa landskap är mer känsliga**

Vissa landskap är mer känsliga för ingrepp eller nya inslag än andra. Vid planering av ny markanvändning, verksamheter eller bebyggelse behöver ofta känsligheten studeras för att klargöra handlingsutrymmet för utveckling. Ett landskap kan också vara olika känsligt, beroende på typ av utveckling. Till exempel kan en ort som är förknippad med en industriutveckling vara mottaglig för nya industriella inslag, medan ett agrart landskap är känsligt för en storskalig industriutveckling.

Landskapsavsnitt som är präglade av användning under en viss tidsperiod, och som har få andra inslag, har ofta en mycket hög känslighet. Det kan exempelvis gälla en välbevarad finnskogsmiljö med ålderdomlig bebyggelse. Landskapsavsnitt med många olika inslag kan ha höga värden men samtidigt vara tåligt för nya inslag.

Sunnes storslagna naturlandskap, som i många delar av kommunen upplevs som ostört, utgör också ett kulturlandskap som har en särskild känslighet för utveckling som förändrar den unika karaktären.

Landskap som har en särskild känslighet med hänsyn till dess kulturvärden och till landskapsbilden

1. Mellan-Frykens östra strand i Östra Ämtervik.

Landskapet kring östra Ämtervik med kyrkan och ett öppet odlingslandskap med vida vyer utgör ett välkänt och naturskönt landskapsavsnitt i Fryksdalen där de höga kulturvärdena med kyrkan, äldre gårdsmiljöer och det agrara landskapet tillsammans med naturlandskapet utgör en helhet med höga värden.

2. Jordbrukslandskapet öster om Mellan-Fryken

Jordbrukslandskapet med dalgångar och långsträckta höjder i Östra Ämtervik och Sunne med Mårbacka, Södra och Norra Ås, Smedsby samt landskapet utmed Persbybäcken och Ämtan.

3. Mellan-Frykens västra strand vid Västra Ämtervik

Öppet odlingslandskap och utblickar över sjön.

4. Övre Frykens östra strand med öppen odlingsmark

Här finns ett öppet jordbrukslandskap med vyer över Fryken och landskapet på motsatta sidan kan upplevas utmed Fryksdalsbanan och från väg 908. Edsbjörke - Ivarsbjörke - Öjenäs - Lappnäsudden är sträckor där det finns höga värden i landskapet. Här finns många välbevarade gårdsmiljöer samt Lappnäs gamla barnhem som invigdes av Selma Lagerlöf. På Lappnäsudden finns en intressant fornlämningsmiljö som är ett besöksmål. Vid Öjenäs finns ett flackt öppet odlingslandskap.

5. Övre Frykens västra strand med jordbrukslandskap och Stöpafors och Tossebergsklätten

Vid Spelnäs och Stöpafors finns ett småskaligt jordbrukslandskap med flera äldre gårdsmiljöer. Här finns möjlighet till utblickar mot sjön och det storslagna landskapet. Tossebergsklätten utgör ett välkänt landmärke synligt från många platser, särskilt från övre Frykens östra strand och väg 908.

6. Rottnadalen

Det öppna jordbrukslandskapet kring Rottnen bedöms i sin helhet vara känsligt då dess höga värden ligger i det småskaliga odlingslandskapet som omges av en magnifik natur med ett böljande skogslandskap och blånande berg. Rottnadalens jordbrukslandskap med Norra och Södra Västerrottna på den västra stranden och skogsbranterna på den östra stranden ingår som helhet i detta landskap.

På den västra sidan ligger Gettjärnsklätten. Besöksmål som Trötviks badplats och naturcamping lockar och naturupplevelseföretag ger möjligheten att uppleva Gräsmarks storslagna naturlandskap. Vid Trötvik finns ett större landskapsavsnitt med vida utblickar över odlingslandskapet och Rottnens norra del.

7. Landskapet runt Grässjön

Landskapet med byarna kring Grässjön i norra Gräsmark är ett landskap som vittnar om koloniseringen av skogsbygden. Odlingsmarken är begränsad till en relativt smal yta runt sjön. Här ligger byarna Gräsmarken, Grinnemo, Malsjö, Hedås och Bastnäs. Runtom breder vida skogsmarker ut sig. Höga värden finns i odlingsmarken med äldre bebyggelse, vilket gör det känsligt för tillägg som bryter mot dess karaktär.

8. Ängenområdet

I nordvästra delen av Sunne kommun ligger det så kallade Ängenområdet med flera sjöar och tjärnar i den kuperade skogen. Här finns höga kulturvärden genom att flera av finnbygdens miljöer finns samlade här. Naturupplevelserna och stillheten är en del av landskapets kulturvärden.

9. Mången - Tiskaretjärn - Borrsjön

Här finns flera av Finnskogens miljöer och lämningar med höga natur- och kulturvärden som kan upplevas utmed vandringsleder. Höga värden finns i kvarvarande äldre bebyggelsemiljöer och hävdade ängsmarker. Naturupplevelserna och stillheten är en del av landskapets kulturvärden. Söder om Mången finns också lämningar som berättar om gruvverksamhet.

10. Finnskogen norr om Kymmen

Timbonäs och området norr om Kymmen är också finnbygder där det finns flera bevarade miljöer med finnbebyggelse och lämningar från idag försvunnen bebyggelse. Här finns ett stort antal vandringsleder där natur- och kulturvärden samspelar. Finngårdarna, som ligger högt placerade i landskapet, gör att man på vissa platser bjuds på en milsvid utsikt över de blånande bergen. Naturupplevelserna och stillheten är en del av landskapets kulturvärden tillsammans med de hävdade finnbygdsmiljöerna.

10. Finnskogen norr om Kymmen

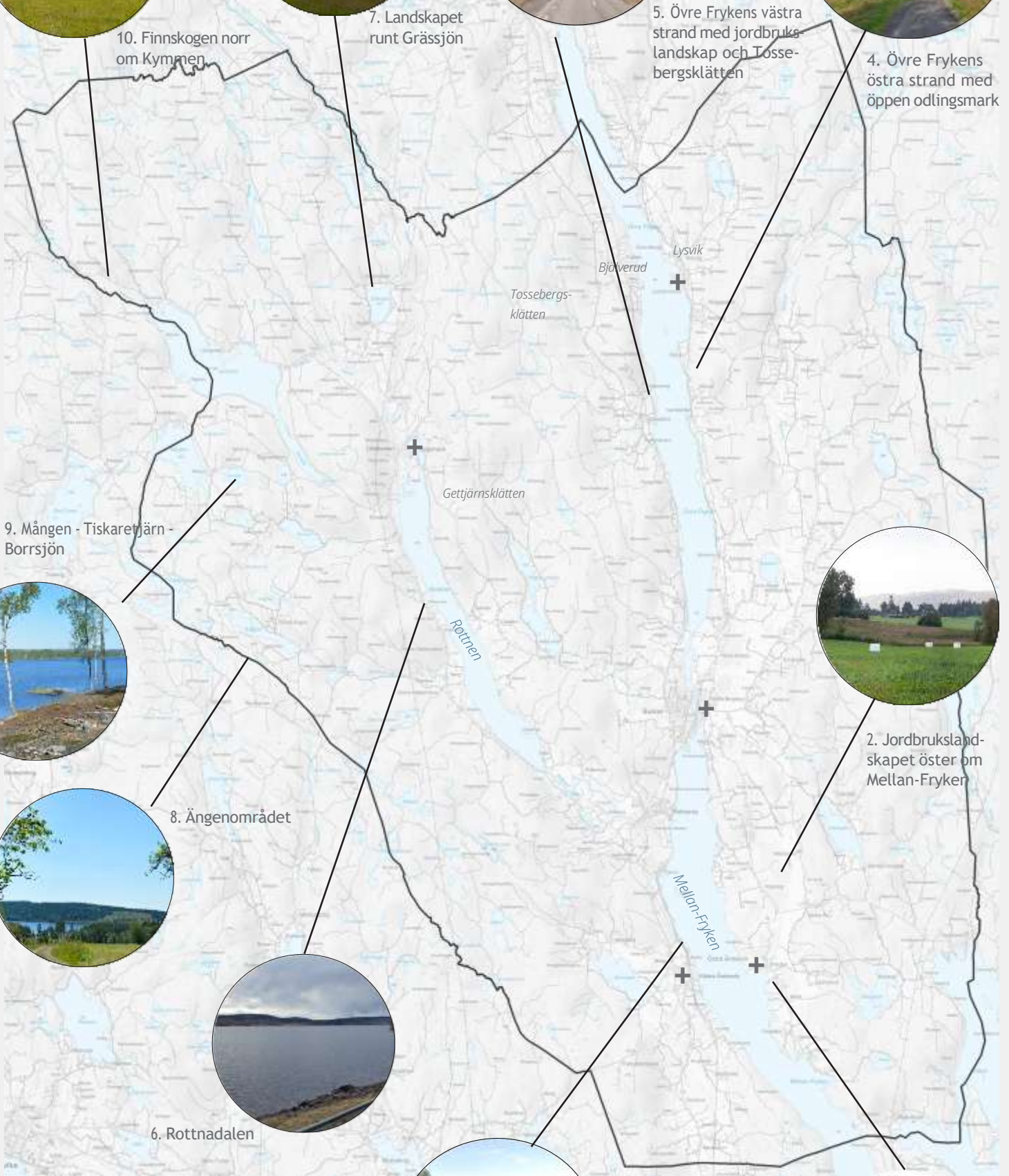
7. Landskapet runt Grässjön

5. Övre Frykens västra strand med jordbrukslandskap och Tossebergsklätten

4. Övre Frykens östra strand med öppen odlingsmark

9. Mången - Tiskarefjärn - Borrsjön

8. Ängnområdet

6. Rottnadalen

3. Mellan-Frykens västra strand vid Västra Ämtervik

1. Mellan-Frykens östra strand i Östra Ämtervik

2. Jordbrukslandskapet öster om Mellan-Fryken

Dalgångar - Fryksdalen och Rottnadalen

Vattenvägarna var i äldre tider de främsta kommunikationslederna och det är från början dalgångarna som koloniserades och togs upp som jordbruksmark. Det var i dalgångarna den bästa odlingsjorden fanns. Historiskt har vattnet bundit samman snarare än separerat. Sockenkyrkorna har lokaliserats till sjöstränderna. I dag är ännu kyrktornen landmärken som är synliga på långt håll och kring kyrkorna har småorterna och Sunne tätort vuxit fram under historisk tid.

Landskapet kring Fryken är omväxlande branta skogspartier och öppna jordbruksslätter med de blånande bergen som ramar sjöarna och dalgången. I dalgångarna breder ett odlingslandskap med åkrar, ängar och hagmarker ut sig. Åkermarken har i äldre tider generellt varit mindre omfattande. Dalgångarnas goda jordar var de som tidigast började brukas, men åkrarna var från början avsevärt mindre än idag. Stora ytor var ängsmark, som senare kommit att odlas upp. Gårdar och byar, vilka från början ofta har ett ursprung i ett hemman, är lokaliserade till de ofta markanta höjdpartierna i landskapet. I historisk tid har man undvikit att bygga på mark som kan brukas.

Öster om Sunne tätort breder ett öppet, flackt mer storskaligt slättlandskap ut sig. I detta slättlandskap är uppodlingsgraden hög.

Rottnen är en av de största sjöarna i kommunen. Den omges av dramatiska branter och ett odlingslandskap som upplevs som mindre och mer småskaligt än i Fryksdalen. Stillheten, lugnet och vildmarken är starkt närvarande. Det finns en anledning till att Gräsmark brukar benämnas "Vackerheta". Odling, bete och slätter av ängsmarker gör att landskapet hålls öppet. I dalgångarna finns också ravinsystem där vattendragen har skurit sig ned och eroderat lerjorden. I Rottnadalen är det särskilt tydligt hur natur- och kulturlandskapet är ett.

Råd och rekommendationer

- Jordbrukslandskapet bör hållas öppet och brukas genom odling, bete eller slätter så att dess karaktär upprätthålls. Slåttrade ängsmarker har under 1900-talets senare del och fram till idag minskat. Hävdade ängsmarker bör fortsatt brukas på traditionellt sätt.

- Värna landskapets äldre strukturer så att dessa fortsatt blir läsbara, såsom äldre vägar med småskalig karaktär, äldre stengärdesgårdar, alléer och hävdade kulturlandskap.
- Det agrara landskapets olika bebyggelsemiljöer är viktiga värdebärande delar av landskapet som berättar om byggnadstradition och livsbetingelser i äldre tid. Den traditionella bebyggelsens bebyggelsemönster och enskilda byggnader är viktiga att bevara.
- Ny bebyggelse och nya anläggningar bör placeras på ett hänsynsfullt sätt i förhållande till befintlig terräng och givna strukturer.
- Odlingslandskap som är präglade av det traditionella jordbrukslandskapets bebyggelsekultur och brukande är känsliga för ny storskalig bebyggelse. Storskaliga anläggningar som innebär en ny användning är olämpliga att anlägga i sådana landskap.
- Även senare tiders bebyggelsemiljöer kan berätta om utveckling och nya näringar. Byggnader från 1900-talets senare del som förmedlar en betydelsefull berättelse och som behåller sin karaktär kan också vara värdebärande inslag i landskapet.

Skogsbygd

Stora delar av Sunne kommun utgörs av ett kuperat landskap som huvudsakligen består av barrskog. Här bor relativt få människor och odlingsytorna är mindre. I skogsbygden har bebyggelsen, både idag och historiskt sett, varit mindre omfattande på grund av att förutsättningarna för jordbruk varit sämre. Generellt har skogsbygden tagits i anspråk och befolkats senare än dalgångarna. Men skogen har i äldre tid, liksom idag, varit en resurs som nyttjats. Nyttjandet har format skogsbygden i alla tider. Vi kan se spår efter detta både genom bruk som lever kvar och genom lämningar efter bosättningar och verksamheter som idag är borta.

Inte minst har skogarna använts för bete. Det Värmländska säterbruket finns omnämnt i skriftliga källor sedan 1600-talet. Idag finns få bevarade sätrar med en äldre bebyggelse kvar. Det är av stor betydelse att dessa kan

bevaras och även fortsatt kan bidra till förståelsen av hur man livnärt sig och brukat landskapet. Flera av de byar som idag finns i skogsbygden är från början sätrar som blivit permanenta bosättningar, vilket ibland bynamn med ändelsen -sätter idag vittnar om.

Finnbygden

Nordvästra Värmland, där nordvästra delarna av Sunne kommun ingår, hör till finnbygdernas kärnområde. Nyodling i dessa områden skedde främst under 1600- och 1700-talet och genomfördes av finska invandrare. Det landskap som idag präglats av denna svedjekultur har unika värden. Det brukade landskapet, finnbygdens kvarvarande äldre bebyggelse, synliga lämningar och ortnamnen är viktiga att bevara för att förstå och kunna avläsa denna historia. Idag finns delar av det öppna odlings- och ängsmarkerna kvar och tillsammans med byggnader typiska för finnbygden. I Gräsmark finns flera vandringsleder där man kan ta del av Finnskogens kultur i Sunne kommun.

Sedan 2018 bedrivs ett arbete för att ska bli ett världsarv som ska tas upp på Unescos världsarvslista. Världsarven är unika kultur- och naturmiljöer som berättar om människans eller jordens historia.

Bergsbruk

I skogsbygden var bergsbruket i äldre tid en viktig näring som bidrog till att skogarna befolkades och att bruk växte fram i anslutning till rinnande vattendrag. Idag bedrivs inget bergsbruk i Sunne kommun, men det finns flera platser som vittnar om gruvnäring i äldre tider. Vid Mångshöjden och Mångens södra strand har det till exempel brutits kopparkis. Här finns lämningar som vittnar om den värmländska industrihistorien och bergsbruksnäringen och som kan upplevas från Ängensområdet vandringsleder. Ett annat exempel är lämningarna längs Kymsälven, öster om Kymmen, där det finns rester efter träindustrier, kvarn och ett hammarområde. Strax söder om detta finns både gruvområde och Kymsbergs herrgård med anor från 1600-talet.

Skogsbruk

Idag är skogsbruket en av våra viktigaste näringar. Idag är skogsnäringen viktig och vindkraftverk har under senare år blivit ett nytt inslag i skogsbygden. Det finns även vandringsleder där naturen och även kulturmiljöer utgör

en viktig del i upplevelsen och ledens attraktionskraft. Vid dessa kan Finnskogens och äldre tiders bergsbruksmiljöer upplevas.

Naturvärden sammanfaller ofta med kulturvärden.

Skogsbygdens naturvärden, särskilt inom finnbygden, är många gånger kopplade till de småskaliga odlingslandskapets traditionella brukningsmetoder. I Ängensområdet finns bland annat riksintresse för naturmiljövården och Natura 2000-områden. Tiskaretjärn är ett naturreservat där kulturvärdena är viktiga.

Råd och rekommendationer

Generella råd

- Värna äldre strukturer så dessa fortsatt blir läsbara, såsom samlade äldre bebyggelsemiljöer, äldre vägsträckningars utformning och karaktär, äldre stengärdesgårdar, alléer och hävdade kulturlandskap.
- Verka för ett varsamt skogsbruk och skydda skogsbrukets och bergsbrukets historiska lämningar, såsom husgrunder efter sätrar och gårdar, gruvlämningar och andra bergsbrukslämningar, samt skogsbrukslämningar.
- Värna äldre välbevarad bebyggelse, där stor hänsyn ska tas vid renovering, om- och tillbyggnader. Byggnader tillkomna före 1920-talet och som bevarar sin huvudsakliga karaktär bör generellt ses som särskilt värdefulla.
- Ny bebyggelse och anläggningar ska placeras på ett sådan sätt att de placeras hänsynsfullt i förhållande till befintlig terräng och givna strukturer.
- Där hävdad ängs- och betesmark finns eller där det finns restaurerbara värden bör hänsyn tas till detta. Hävdade marker bör upprätthållas och brukas så att värdena består. Det är positivt om restaurering kan ske av områden som idag inte hävdas. Det är särskilt viktigt att upprätthålla dessa värden där även äldre bebyggelsemiljöer finns bevarade. Sådana områden bör inte planteras med skog.

- Känsliga områden har generellt en hög känslighet för nya storskaliga anläggningar som inte kan läsas samman med den kulturhistoriska karaktären. Samtidigt kan nya tillägg som kan läsas samman med den befintliga användningen och karaktären ofta fungera.

Råd som specifikt gäller Finnskogen

- Finnbygdens miljöer och de lämningar som finns från försvunna bosättningar berättar en unik historia. Utveckling bör ske med stor hänsyn om dessa värden. Möjligheten att uppleva och förstå landskapet är ofta beroende av den omgivande naturen och stillheten. Kring de miljöer som bibehåller hävdade marker och äldre bebyggelse är det extra viktigt.
- Finnbygdens miljöer är ofta viktiga besöksmål - som tillsammans med finnbygdsmiljöer i andra delar av nordvästra Värmland utgör ett potentiellt världsarv. Finnbygdens miljöer bör stärkas som besöksmål på ett sätt som utgår från platsernas kulturhistoriska värde.
- Finnbygdens unika flora bör värnas och upprätthållas genom traditionellt brukande. Kunskapsunderlag som redogör för traditionella brukningsätt och metoder bör användas.
- Skogsbruk bör bedrivas med respekt för kulturvärdena. Utöver det skydd som fornlämningar har bör man iaktta försiktighet i skog som ansluter till finnbygdens miljöer och hävdade marker.

Sunne tätort

Sunne tätort ligger vid sundet mellan de två Frykensjöarna Mellan-Fryken och Övre Fryken, vilket också givit orten Sunne dess namn. Sunne har präglats av att ortsbildningen vuxit fram organiskt utmed de viktiga vägar som strålade samman på platsen. De naturliga faktorerna som vattendrag, strandlinje, berg med mera, samt var de äldre gårdarna har varit lokaliserade har också spelat stor roll i stadsplaneringen. Uppdelningen med kyrkan på den östra sidan och handel och verksamheter huvudsakligen på västra sidan är tydlig, även om orten utvecklats på båda sidor om sundet. Sunnes äldsta bebyggelse följer till stor del de äldre vägsträckningarna.

Det tidiga 1900-talets områden med egnahemskaraktär, funktionalismens småhus, och senare tiders flerfamiljs- och villabebyggelse vittnar om ortens utveckling. Järnvägsstationen blev en ny central punkt under tidigt 1900-tal. Det vägnät som tillkommit med 1900-talets utbyggnadsfaser utgår till stor del från det äldre vägnätet. Men nya vägdragningar under 1900-talets senare del har också präglat ortens centrala delar. De tillägg som gjorts under modernismen och fram till idag speglar sin tillkomsttid, men har också ofta anpassats till skalan.

I Sunne tätort finns bebyggelse som präglats av olika stadsbyggnadsideal och arkitektoniska uttryck. Dessa olika karaktärer är viktiga då de speglar Sunnes utveckling och historiska sammanhang som haft betydelse för ortens utveckling. Nedan redogörs för karaktärer som på en övergripande nivå är värdebärande och som även gäller för områden utanför de områden som bedömts vara särskilt värdefulla.

Värdebärande karaktärer

Sunne tätort och det omgivande landskapet

- Orten Sunne utgör en del av landskapsbilden i Fryksdalen. Den samlade bebyggelsen med en mer stadslig, tät bebyggelsekaraktär i centrum och en överlag glesare och lägre bebyggelse i ytterområdena.
- Småskaligheten - och kyrkan som landmärke. Sunne är en småskalig ort med låg bebyggelse. Kyrkans placering på en höjd gör att den sticker upp över den omgivande bebyggelsen och blir ett väl synligt landmärke.

- Från Sunne finns flera utblickar ut över sjöarna och en tydlig kontakt med vattnet. Vyerna över Fryken är klassiska för Sunne. Kontakten med vattnet understryker det starka sambandet med Fryken som betydelsefull led för transporter och samfärdsel historiskt.
- Andra tydliga naturgivna förutsättningar som Lerälven med sin tydliga ravin och vattendragen med gröna stråk utmed vattnet.
- De omgivande skogklädda höjderna och jordbrukslandskapet som omger orten.

Väg- och bebyggelsestruktur med grund i äldre infartsvägar och gårdar

- Grunden till Sunnes bebyggelsestruktur som vuxit fram utifrån de vägar som strålade samman och möttes vid överfarten över sundet, vilka kan avläsas i vägnätet och genom bebyggelse som lokaliserades utefter vägarna innan ytorna däremellan byggdes:
  - Åt norr: Långgatan - Åmbergsvägen och Ulfsbyvägen med fortsättning i E 45:an.
  - Åt söder: Ekebyvägen (norr om Sundsbergs gård med bibehållen äldre sträckning).
  - Åt öster: Storgatan väster om bron med förlängning. (Väster om Fryxellsvägen har Storgatans läge justerats under 1900-talets senare del då bron fick ett nytt läge något längre norrut.)
- Byggnader från olika tider som berättar om Sunnes utveckling och om olika arkitekturstilar och ideal:
  - Äldre gårdsmiljöer.
  - Den tidiga Ortsbebyggelsen från 1800-talet och 1900-talets första hälft, bostads- och affärshus och bebyggelse för ortens olika funktioner.
  - Funktionalismens och folkhemstidens byggande, både i form av villor och flerbostadsområden samt för orten viktiga funktioner.
  - Modernismens och postmodernismens byggande.
- Miljöer och bebyggelse som berättar om olika funktioner, verksamheter och aktiviteter som haft betydelse för orten och dess utveckling.

Värdebärande karaktärer anges även för de särskilt värdefulla områdena.

Sunne med sundet och kyrkan.

Bild som illustrerar tätortens utveckling under det tidiga 1900-talet.

Lerälven.

Lysvik - Gamla vägen med bebyggelse av egnahems-karaktär.

Råd och rekommendationer

- Sunnes generellt småskaliga karaktär där byggnadsutvecklingen från olika utvecklingsfaser är ett viktigt särdrag som bör värnas.
- Upplevelsen av Sunne vid sundet och utblickarna över vattnet är en viktig del av upplevelsen. Utblickarna utmed vattenrummen bör värnas.
- Byggnadernas ursprungliga arkitektoniska uttryck bevaras och ska vara vägledande vid om- och tillbyggnader. Det gäller exempelvis fönster och portar i originalutförande samt äldre till- och ombyggnader.
- Höga byggnader som påverkar den generellt lägre skalan och konkurrerar med kyrkan som landmärke bör undvikas.
- Områden med bebyggelse av enhetlig karaktär bör bibehålla sin utformning mot gaturummet avseende byggnadernas placering på tomten, volymverkan och fasadmateriäl.

- Parkmiljöer, allmänna platser och gaturum med enhetlig karaktär eller som är typiska för en viss tid bör bibehålla sin karaktär och förtätning eller nya inslag som bryter mot karaktären bör undvikas.
- Vid utveckling bör man bygga vidare på och stärka Sunnes småskaliga karaktär och utveckla områdena närmast Fryken så att karaktären stärks.

Småorterna

Småorterna Lysvik, Rottneros, Västra Ämtervik och Uddheden har bebyggelse som vittnar om deras utveckling som sockencentrum, om industrietableringar, egnahemsbyggande och funktioner som centralorter för landskommunerna samt om järnvägens betydelse. Det är viktigt att värna de byggnader som vittnar om de olika orternas specifika historia och om byggnader och platser som haft betydelse lokalt.

Byggnadskultur

Jordbruket har i äldre tid varit en huvudnäring och odlingslandskapets byggnader och bebyggelsemiljöer berättar om äldre tiders levnadsförhållanden, om byggnadsskick och om lokala skillnader i byggande. Den agrara bebyggelsen vittnar om skiften och rationaliseringar under olika tider, om olika kulturer där finnbygden har sin särskilda byggnadskultur. Den äldre jordbruksbebyggelsen har ofta en lokal prägel men har samtidigt varit föränderlig. Bruk och herrgårdar har däremot från början främst hämtat inspiration mer långväga ifrån, från bruksherrgårdar i andra delar av landet och modeinflenser i Europa. Sunnes mer stadlika bebyggelse vittnar om stilideal och olika funktioner som varit viktiga för centralorten under olika tider.

Timmerbyggnadstradition

I olika delar av landet har tillgången på byggnadsmaterial och byggnadens funktion tillsammans med en lokal tradition och influenser utifrån format hur vi byggt. I Sunne kommun där skogarna varit utbredda har timmer varit det dominerande byggnadsmaterialet under äldre tider. Samtidigt var trä trots de stora skogsområdena på många sätt en bristvara - trä behövdes för att driva bruken och under senare delen av 1800-talet, då sågverksindustrin utvecklades, blev skogen en vara som hade ett ekonomiskt värde. Det är en anledning till att virkesbesparande tekniker kom att användas, såsom de för Gräsmark karaktäristiska kubbhusen som kom att användas även i skogrika trakter.

Den äldre bebyggelsen berättar om tidigare generationers levnadsvillkor; de olika byggnaderna och deras utformning vittnar om olika funktioner och stilideal. Bebyggelsen har också formats av vad som stod i lagen. Sedan lång tid tillbaka har lagar angivit hur byarna skulle struktureras och vilka hus som skulle finnas på gårdarna.

Äldre byggnader vittnar om ett hantverk i byggandet och välbevarade byggnader som förmedlar denna hantverkstradition finns både inom välbevarade miljöer men också som enskilda byggnader som ligger i landskap eller bebyggelse med yngre karaktär. Man bör tänka på att sådana byggnader generellt besitter höga kulturhistoriska värden och att de utgör en försvinnande liten del av det totala byggnadsbeståndet. Äldre bebyggelse bör därför alltid värnas och ses som en ändlig resurs och omistlig källa till kunskap om vår gemensamma historia.

Gården och byn

I Värmland har byarna generellt ofta varit små och ensamma gårdar har varit vanliga. Av det historiska kartmaterialet framgår dock att många byar i Fryksdalen

varit relativt stora med en omfattande bebyggelse, men till sin struktur har bebyggelsen ofta varit relativt spridd, även före laga skifte. I landskapet upplevs de därför ofta som en spridd bebyggelse. Mer samlade bymiljöer, såsom Maggeby och Bråstorp i Sunne socken, Myringbyn i Lysvik socken, med flera, finns också.

Den agrara bebyggelsen har varit föränderlig, men både byggnader, bebyggelsemönster, vägnät och det omgivande landskapet berättar hur landskapet tagits i anspråk och nyttjats och om regionala och lokala särdrag. Bymiljöer av olika karaktär finns både i det utpräglade jordbrukslandskapet kring Fryksdalen och i Gräsmarks skogsbygder.

Byar

En radby har en reglerad och långsträckt form med gårdarna placerade i rader (enkel eller dubbel) bredvid varandra utmed en bygata. I samband med laga skiftet förändrades många radbyar då gårdar flyttades ut från den sammanhållna bykärnan. I strikt mening finns det med andra ord mycket få "riktiga" radbyar kvar i Sverige idag. Det finns däremot byar som har karaktär av radby. Det handlar då snarare om att gårdarna ligger på rad på ena eller båda sidor om vägen med öppna ytor emellan.

En klungby har en till synes mer oreglerad form med gårdar placerade i klungor, ofta med koncentration kring ett bygatusystem eller kring vägsäl, ibland med ett bytorg någonstans i dess mitt.

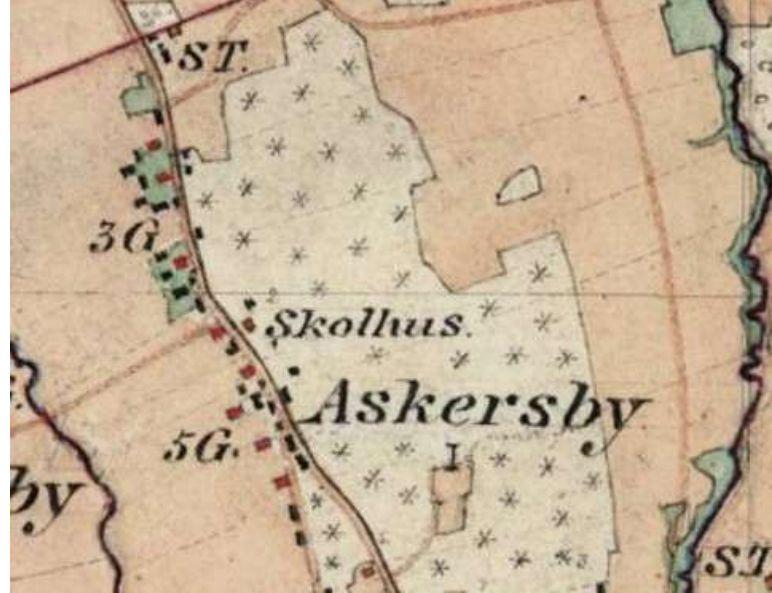
Gården

Sedan medeltiden har byggandet reglerats i lagarna på en relativt detaljerad nivå. I 1734 års lag anges på följande sätt hur en tomt ska bebyggas:

”Tomt skal byggas til mangård och ladugård. I mangården skola vara stufwa med förstufwu och kamar, så ock gästepstufwa, ther gården så stor är, kellare, wisthus och sädesbod, redskapshus, och hemligt hus, port och lider. Tarfwar

Karta över Myringeby - en klungby.

Karta över Askersby - en radby.

bonde flera hus; bygge sig til lägenhet thet bästa han gitter. Ladugården bygges särskilt ifrån mangården, och ther skola wara stall, fähus, fårhus, och swinhus, med nödiga foderrum, så ock loga och lador, efter som gården är stor til. Badstufwa eller mältehus skal ock byggas, så ock rija, ther skog är, och the afsides sättas. Ej må någor närmare til grannans tomt bygga, än at han til stöde eller stolparum en och en half aln å sin tomt lemnar."

Äldre gårdsbebyggelse karaktäriserades av ett stort antal byggnader som alla hade en specifik funktion. Utöver mangårdsbyggnaden bestod de flesta gårdarna exempelvis även av häststall, svinhus, höns hus, vagnslider, vedbod, loge, lada, magasin, matkällare, brygghus, bakstuga och smedja. Det var också brukligt att man i en by samfälligt ägde och brukade vissa byggnader. Byggnadens funktion bestämde även var på gården den placerades. Exempelvis gjorde brandrisken att smedja, bakstuga, bastu och ria oftast placerades en bit bort från gården. Det så kallade månghussystemet var utbrett och allmänt gällande över hela Sverige, åtminstone från medeltiden och fram till den agrara revolutionen och tiden för laga skifte.

Gårdsstrukturen har haft stora regionala skillnader. Den typologisering som skapades av Sigurd Erixon under 1900-talets första hälft för att beskriva de svenska gårdsformerna är i stort oförändrad, och används än idag för att kategorisera olika gårdsformer. Indelningen baserades på Erixons många resor runt om i landet och har fått namn som ofta härleder från regionen där de mest frekvent förekommer. I södra Sverige var den sydsvenska gårdstypen vanligast, i norra Sverige den nordsvenska gårdstypen, och så vidare. I Bergslagen och Västsvrige fanns den västsvenska gården, med mer oregelbunden form än övriga gårdstyper. Denna gårdsform har framhållits som den vanligast förekommande i Värmland. Den

består ofta av vinkelställda eller parallellt placerade mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader som är tydligt uppdelade med man- och fägård som inte sällan åtskiljs av byvägen.

Jordbrukslandskapets byggnader

Boningshus

Sedan de första byggda bostadshusen till idag har mycket förändrats. Boendestandard såväl som boyta, form, material, höjd och så vidare, har utvecklats med tiden. Långhusen hör till förhistorisk tid och ersattes av eldhusen. Eldhus har en kvadratisk form och består av ett rum, med eldstad eller härd på golvet och ovan den en öppning för att leda röken ur huset. Evolutionen av den byggda bostaden tros sedan ha börjat med att ett vindfång, eller en sval, byggts till vid ingången på gaveln. När svalen sedan blev helt inbyggd, varpå huset fick en förstuga, bildades vad som idag kallas gavelförstuhus eller gavelsvalhus, vilket är en medeltida byggnadstyp.

Enkelstuga

Enkelstugan består i sin rena form, utan senare tillägg eller förändringar, av ett stort vardagsrum (stuga) och ett förstuparti som ofta utgör cirka en tredjedel av byggnadens totala längd. Förstupartiet indelas i en förstuga och en kammare. Det finns belägg för förekomst av enkelstugor från 1500-talet, men den blev framförallt vanlig i samband med hemmansklyvningar under 1700- och 1800-talen. Enkelstugan förekommer från mitten av 1700-talet i två våningar. I delar av Värmland blev byggnadstypen vanlig under 1800-talets första hälft. Denna byggnadstyp kallas även för Dalslandsstuga på grund av att den blev så pass vanlig där under 1800-talets första hälft.

En sidokammarstuga påminner om en enkelstuga. Den stora skillnaden är att den saknar förstuga. Hustypen har

Enkelstuga i två våningar, Gräsmark.

Parstuga med inbyggd förstukvist.

istället ingång direkt in i stugan, ibland med förstukvist, och bredvid stugan en kammare som likt i enkelstugan utgör omkring en tredjedel av husets totala längd.

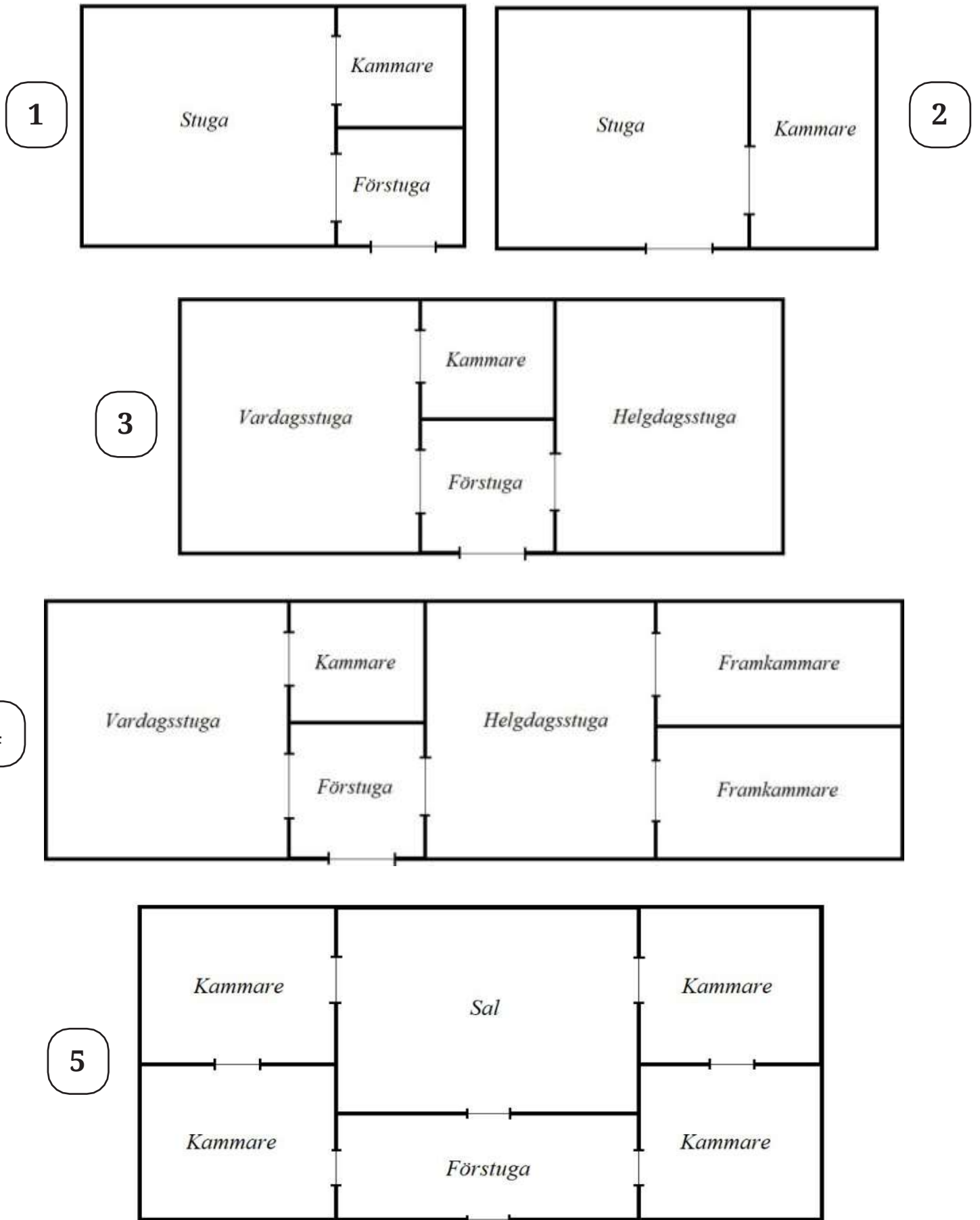
Parstuga

Parstugan kan något förenklat sägas bestå av en enkelstuga med en, vid sidan om enkelstugans förstuparti, extra stuga. Symmetriskt uppbyggd och avlång består den således av ett förstuparti eller mittparti, oftast indelat i förstuga och kammare, och på vardera sida en stuga. De båda stugorna har dock historiskt haft vitt skilda användningsområden. Den ena utgjorde vanligen vardagsstuga, det huvudsakliga bostadsrummet och kök. Den andra benämndes ofta helgdagsstuga eller gäststuga, och stod för det mesta uppvärmd och användes i regel endast sporadiskt. Denna "sekundära" stuga, ibland kallad sommarstuga, kunde bebos under årets varmare tider eller utgjorde festlokal vid särskilda tillfällen. I många fall användes det som förvaringsutrymme. I kammaren som balkats av från förstugan i mittpartiet har man i vissa fall inrett ett kök. Vanligt var också att denna förstukammare användes som sov- och sängkammare. Parstugan var tämligen vanlig i hela Sverige redan på 1500- och 1600-talen. 1734 års Byggningsbalk tros ha påverkat byggnadstypens spridning, då det enligt denna lag gjorde det obligatoriskt för gårdar av storleken ett halvt eller ett helt hemman att ha gäststuga. Under 1800-talet blev det vanligt att parstugorna, likt enkelstugorna, försågs med en andra våning.

Det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets byggnader i det agrara landskapet

Under 1800-talets senare del börjar nya typer av bostadshus slå igenom. Dels skedde många nybyggnationer i samband med skiftena, men möjligheten att tjäna pengar på att sälja skog till bolag gav också inkomster som gav ett nytt välstånd. Exempel på nya typer av byggnader är hus med korsformig plan och salsbyggnaden. Hus med korsformig plan är mer eller mindre kvadratiska till sin grundplan och skorstenstocken ligger i mitten och ofta med fyra rum kring denna. Salsbyggnaden kom först att slå igenom i bruksmiljöer, besuttna gårdsmiljöer samt i staden. Planen är ofta sexdelad, med två skorstenar och ett mittrum som är en större sal. Exteriören är symmetrisk. Herrgårdar och prästgårdar var en inspiration. Där fanns salsbyggnaden redan på 1600-talet.

Den framväxande sågverksindustrin under sent 1800-tal, med tillverkning av hyvlat virke, gav möjlighet till maskintillverkad panel och dekorativa snickeridetaljer. Mönsterritningar i schweizerstil eller snickarglädje utarbetades bland annat av Charles Emil Löfvenskiöld. Den nya stilen kom att präglade både bostadshus och ekonomibyggnader.

På denna sida syns ett antal typritningar över olika typer av bostadshus. Från ovan vänster: (1) enkelstuga, (2) sidokammarstuga, (3) parstuga, (4) framkammarstuga och (5) salsbyggnad.

Ekonomibyggnader

Utöver själva boningshusen karaktäriseras landsbygdsbebyggelsen av ekonomibyggnader av olika slag. Förvaringshusen omfattar de byggnader där man lagrade foder, utsäde och andra värdefulla ägodelar, till exempel härbren och loftbodur. Djurhusen var de hus som användes för djurhållning, som ladugård, fähus och stall. Verks-husen nyttjades för olika typer av praktiska arbetsupp-gifter och hantverkssysslor, exempelvis smedja, kolhus, torkstuga och tröskloge. Månghussystemets funktionella indelning av byggnader var en praktisk åtgärd - det var tekniskt sett lättare att bygga flera mindre hus än ett större.

I härbret förvarades livsmedel och det var ett hus som var viktigt att ha tätt och välbyggt. Mat var något att vara rädd om i äldre tid. För att hålla borta möss byggdes huset på stolpar och med blankhyvlade stockar. Genom att placera härbret för sig en bit bort från gården kunde viktiga livsmedel räddas om en eldsvåda uppstod i den övriga bebyggelsen. Härbret var en byggnad man var stolt över och de har ofta bevarats till vår tid och fått ny användning. Många härbren har också flyttats.

Efter skiftesreformerna under 1800-talet kom den agrara bebyggelsen att förändras. Tidigare hade man främst byggt traditionsenligt och med material som fanns tillgängligt på platsen. Industrialisering och övergången från självhushåll till en mer specialiserad jordbruksproduktion påverkade lantbruket och ekonomibyggnadernas utformning. Månghussystemet övergavs och man uppförde istället större ekonomibyggnader som inrymde flera olika funktioner. Charles Emil Löfvenskiöld förespråkade att en gård skulle ha så få byggnader som möjligt. Hans planschverk från 1854 fick stort inflytande och präglade hur landsbygdens ekonomibyggnader utformades under 1800-talets senare del och 1900-talets början.

Majoriteten av de stora ladugårdar som präglar den svenska landsbygdsbebyggelsen idag är uppförda under sent 1800-tal och 1900-talets första hälft. Slitaget av djurhållning var omfattande på de äldre ladugårdarna som uppförts i timmer och i takt med att jordbruket utvecklades, mekaniserades och rationaliserades ställdes krav på nya och större byggnader. De moderna ladugårdar

Ladugård i Bartelstorp, med svale längs hela långsidan och på gaveln ett vidbyggt dass.

Linbastu som flyttats till nuvarande plats, Lysvik.

Härbre, Tiskaretjärn.

Loftbod, Östra Ämtrevik.

darna uppfördes med nedervåning helt eller delvis i tegel, plank- och brädväggar, bättre ventilation och stora ofta stickbågiga fönsteröppningar. De senare ladugårdarna ligger ofta placerade ett stycke från gårdarnas bostadshus.

Regional och lokal byggnadskultur

Genom historien har byar, bygder och städer formats av influenser utifrån. Värmlands och Sunne kommuns läge vid den norska gränsen, mellan Bergslagen och Väneren har gjort det till ett område som präglats av kulturströmningar från flera olika håll. Under 1900-talet fram till våra dagar har vi fått en alltmer homogen byggnadskultur som formats av nationellt vedertagna byggnadsstilar, arkitektur och kataloghus. Men så har det inte alltid varit, och ännu finns säregna drag och företeelser som berättar om den regionala byggnadskonsten.

I det skogrika Värmland och bygderna kring Fryksdalen har timmer och trä utgjort det huvudsakliga byggnadsmaterialet. Knuttimring har varit vanligt ända in på 1900-talet. De ekonomiska förutsättningarna har gjort att rika bönder, adel och brukspatroner kunnat bygga stort, medan de sämre bemedlade uppfört mindre byggnader. Innan plåt- och tegeltaken blev populära användes i skogrika trakter trä och näver även som taktäckningsmaterial. I odlingsbygder har man även täckt taken med halm.

En av de typiskt värmländska företeelserna är lunettfönster med triangulär inramning. Dessa förekommer såväl nere i Karlstad som i Sunne kommun. Uppkomsten av tegelbruk runt om i kommunen har sannolikt bidragit till att vi än idag ser ett stort antal ladugårdar med nedervåning och djurhållningsdel i rött tegel utan puts, ofta med vackert utformade krön över fönstren. Fryksdalssolen, som skapades av "Fryksdalsmora" (Ida Sahlström), finns också att beskåda på flera platser, exempelvis på Stöpa-fors kvarn.

Seden att rödmåla såväl mangårdsbyggnads som ladugård är förhållandevis ung. Därför är det inte konstigt att vi än idag, på flera håll i kommunen, ser framförallt ekonomibyggnader av olika slag med obehandlade träfasader som med tiden fått en karaktäristisk grå patina.

"Fryksdalssolen", efter mönster av Ida Sahlström, på bräddörr i Stöpa-fors kvarn.

Lunettfönster med triangulär inramning, Råby - Hagarna.

Ladugård med djurhållningsdel i rött tegel och stickbågiga fönster med dekorativa krön, Myringbyn.

Skogsfinsk rökstuga från Rintetorp, Timbonäs hemman. Flyttad år 1921 till Gräsmarks hembygdsgård (Wikipedia)

Ria vid Kullen, Gräsmark.

Bastu vid Tastorp, Gräsmark.

Bastu från Råbäcken. Senare flyttades den till Magnebergs vårdhem där den användes som likbod. Flyttad till hembygdsgården i Gräsmark 1930.

En kölna, eller rökbod, som använts till att röka kött och korv. Skänkt till Gräsmarks hembygdsförening 1979, från Fagersta hemman.

Finnskogens byggnadskultur

När de skogsfinnska nybyggarna anlände i Mellanskan-dinavien under början av 1600-talet kom de med egna bebyggelse-traditioner och en säregen byggnadskultur. Finnskogarna fick därigenom en bebyggelse som utmärkte dem från svenska bosättningar. De tre karaktärsbyggnaderna som är speciella för Finnskogen är rökstugan, badbastun och rian. Dessa byggnader var alla försedda med eldstäder av rökugnstyp.

Rökstuga

En rökstuga är en bostadstyp som skogsfinnarna förde med sig till sina nya hemtrakter. Rökstugan, som i finnmarkerna ibland kallas pörte, är en knuttimrad stuga utan skorsten som utmärks av en murad eldstad vars rökgång mynnar inne i huset och ett isolerat innertak som i mitten är horisontellt och bärs upp av två kraftiga, intimerade åsar.

När man eldar i rökugnen bildas ett skikt med rök någon decimeter under taket. Med hjälp av ventiler nere vid golvet, kan man inifrån reglera tjockleken på röklagret under eldning. Rökstugan eldades under dagen. Värmen i stenugnen och i den uppvärmda konstruktionen räckte då för att hålla stugan varm under natten. Man valde med omsorg stenar som skulle vara i flera generationer bland annat innehållande hyperit som tålde höga temperaturer och som lagrade värmen under lång tid. Trots att byggnaden var byggd av trä började den inte brinna och det berodde på allt sot som täckte väggarna, sotet skyddade från värmen.

Den enda bevarade rökstugan i Sunne kommun finns att beskåda på hembygdsgården i Gräsmark. Den flyttades till sin nuvarande plats, från Rintetorp i Timbonäs, år 1922. På gården Norra Tvällen finns timret från den gamla rökstugan bevarat i det som numera är en snickarbod.

Ria

De finska nybyggarna utmärkte sig genom svedjebuket. Man skördade på hösten och det var ofta svårt att torka säden på åkern under den regniga årstiden. För att ta tillvara på och torka säden uppfördes därför speciella torkhus: rior.

Rian uppfördes oftast med högt i tak för att ge plats åt en våning av stänger där sädeskärvarna placerades med

axen uppåt. Inte sällan fanns också ett isolerat innertak för att hålla kvar värmen. Säden tröskades i regel direkt inne i rian, varför golvet gjordes mycket tätt. En stor stenugn som kunde hålla värmen länge stod intill ingången. För att släppa ut fukten vid torkningen finns i rian flera vädringsgluggar i väggarna. Med tanke på brandrisken stod riorna ofta en bit bort från gårdens övriga byggnader.

Riorna utgör ett sällsynt inslag i dagens bebyggelse men ännu finns ett antal välbevarade exemplar i Sunne kommun. Nedanför Kullberget i Gräsmark, norr om sjön Kymmen, ligger gården Kullen varifrån utsikten över Stormyren är magnifik. Vid Kullen finns en torkria som renoverades av Timbonäs Långnäs byalag under mitten av 1990-talet. Den sägs vara den sista i socknen som finns bevarad på ursprunglig plats.

Bastu

Bastun sägs ha varit den första byggnaden som uppfördes när skogsfinnarna tog ny mark i anspråk. I bastun kunde de såväl bada som torka säd och bo, fram tills att de övriga byggnaderna stod klara. Ordet bastu har i äldre tider fungerat som synonym för ett flertal byggnader med olika ändamål. Den typiskt skogsfinnska bastun avser dock en bastu som är ämnad för bad, men kunde användas för andra ändamål så som torkning av säd, beredning av lin och rökning av kött och fisk.

Den ursprungliga badbastun var en rökbastu. Rökbastun saknar såväl skorsten som rökkanal. Den har en rökugn som eldas varpå bastun fylls med rök. Värmen lagras i rökugnen och först när elden brunnit ut och bastun är tillräckligt varm släpps röken ut genom gluggar och dörr. När röken vädrats ut kastade man vatten på de varma stenarna och tog sig ett renande bad i det ångfyllda utrymmet.

Även bastun har blivit sällsynt som byggnad i den värm-ländska Finnskogen. I Sunne kommun finns exempelvis en renoverad bastu vid Tastorp.

Till Gräsmarks finnskog räknas hemmanen:

Borrsjön, Humsjön, Kymmen östra (Kymsberg) och västra Långnäs, Långjohanstorp, Mången, Nässkogen, Ragvaldstjärn, Sälsjön, Timbonäs, Tiskaretjärn, Ulvsjön, Norra och Södra Ängen.

Sätrar

Säterbruk, eller fäbodbruk som det ofta benämns i andra delar av landet, innebar att man under sommarmånaderna förde ut boskapen för bete ett stycke från byn. Ort-namn som med ändelserna -säter eller boda vittnar om att platsen sannolikt har ett ursprung som säter/fäbod.

I Värmland finns en mycket liten del av äldre tiders sätrar kvar idag. Det är ytterst få där det ännu bedrivs ett levande säterbruk. Kärnområdena för Värmlands sätrar ligger i nordöstra delen av landskapet, utmed Klarälvdalen.

I det område som idag är Sunne kommun har säterbruket ofta upphört relativt tidigt. Därför finns de flesta sätrar idag bara kvar som lämningar - husen är borta och den öppna marken har vuxit igen. I samband med befolkningssökningen under 1800-talet omvandlades också många sätrar till jordbruk för permanentboende.

Genom att sätrarna berättar om en viktig del av försörjningen under äldre tid är de bland de mest värdefulla miljöerna i odlingslandskapet. De är ett kulturarv som bidrar till höga natur- och kulturvärden, både i markerna och när det gäller traditionellt hantverk och kunnande.

År 1973-74 inventerades Värmlands sätrar av Värmlands Museum och då återfanns 94 sätrar. År 1998 inventerades sätrarna igen. I denna inventering låg fokus på byggnaderna och på 66 sätrar fanns någorlunda välbevarade säterbyggnader kvar. Två av dessa sätrar, Björnhålan och Håkan Janssätern, ligger i Sunne kommun. Båda dessa ligger i Gräsmarks socken. (Inventeringen omfattade inte Östra och Västra Ämtervik.)

- Björnhålan, Gräsmark - här finns gamla säterbyggnader kvar, men vallen bedöms inte längre vara möjlig att restaurera.
- Håkan Janssätern, Gräsmark - här finns en säterstuga och en lada. Den delen av gamla sätervallen som var äng för 100 år sedan är idag skog. Det som var åkermark är idag artrik ängsmark. Ängen sköts med årlig slåtter och är med i TUVVA/ Ängs- och betesmarksinventeringen.

Biologiskt kulturarv, biologisk mångfald

Sätrarna är också viktiga för bevarande av den biologiska mångfalden. Utöver byggnader och öppna marker utgör sätern ett biologiskt kulturarv samt bidrar till bevarande av hotade husdjursraser. Därför har Länsstyrelsen tagit fram en handlingsplan, i samarbete med säterbrukare, andra organisationer och enskilda aktörer, för att bidra till att säkra ett levande säterbruk.

Speciellt är det de arter som inte överlever i en sluten skog eller på öppen mark där gräset tar över. Ett annat exempel på biologiskt kulturarv är hamlade träd som skördats för foderproduktion till djuren. Gamla hamlade träd med sina ovanliga former kan återfinnas inne i skogen, i närheten av övergivna fäbodar och är då också en rest från människans äldre nyttjande av landskapet.

Runt sätrarna bedrivs idag oftast ett modernt skogsbruk och markerna kring sätern har förlorat sin tidigare öppna karaktär som uppstod genom skogsbetet. Skogsstyrelsen har tagit fram en broschyr för hur skogsbruk ska bedrivas för att hänsyn ska tas till kulturvärdena. Här finns rekommendationer för skogsbruk i områden med fäbodar där det ofta finns forn- och kulturlämningar.

Många sätrar är idag övergivna. Ibland finns bara lämningar kvar och marken har vuxit igen. Vissa är registrerade som fornlämningar men ibland kan registrering saknas. Enligt skogsvårdslagen §30 ska alla åtgärder i skogsbruket ta hänsyn till olika former av lämningar. Vissa ska friställas och skyddas från nedfallande träd, andra ska sparas med sin närmiljö och får inte blottläggas. Marker där lämningar finns får inte köras sönder eller risas igen.

Skogen omkring sätern är ofta i äldre tid präglad av bete och kan bära på värden både avseende biologiskt kulturarv och som del av säterns karaktär. När arbeten ska utföras i skogen vid fäbodar och i närheten av forn- och kulturlämningar behöver man först ha kunskap om de områden som ska avverkas, kunskap om såväl skog som om kultur- och naturvärden.

Vid skogsbruk i områden med höga kulturvärden kan hyggesfritt skogsbruk vara ett bra val. På så sätt kan det även efter avverkningen finnas kvar en känsla av skog

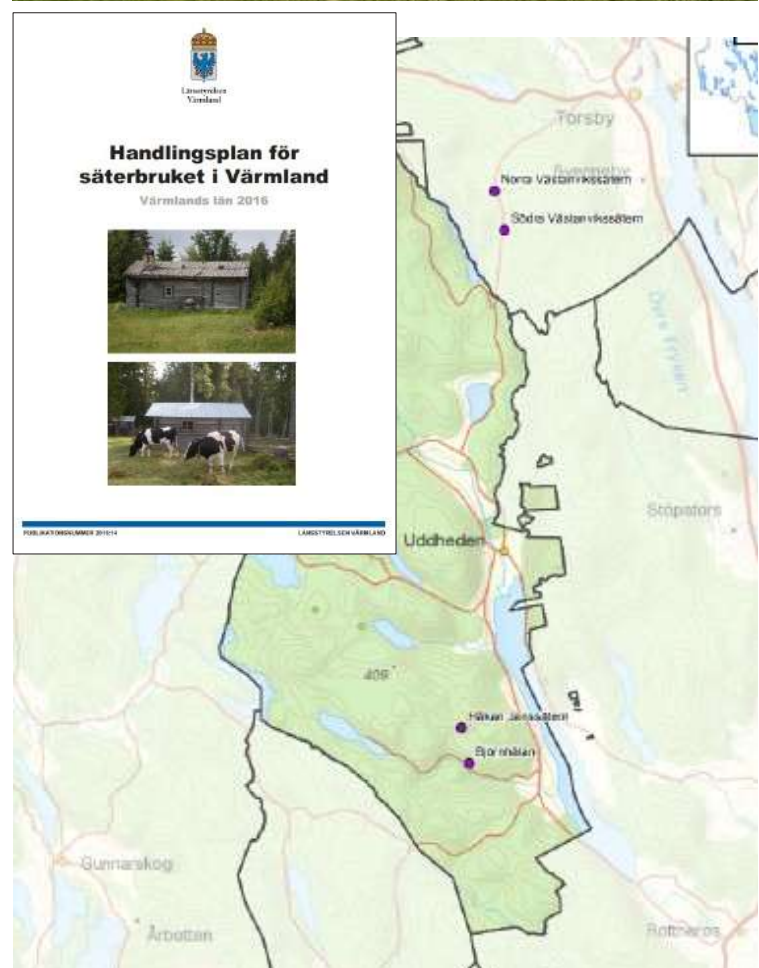
"Det biologiska kulturarvet utgörs av ekosystem, naturtyper och arter som uppstått, utvecklats, eller gynnats genom människans nyttjande av landskapet och vars långsiktiga fortlevnad och utveckling förutsätter eller påverkas positivt av brukande och skötsel"

Riksantikvarieämbetets definition av biologiskt kulturarv

och metoden kan också bidra till att värna det biologiska kulturarvet. En utglesning av den stående skogen kan lämpa sig intill en fäbod då den ökar ljusinsläppet och öppnar upp för bete.

De lagskydd som finns behöver ofta kompletteras med landskapsaspekter och en genomtänkt strategi för långsiktig vård av lämningen i fråga. Skogsstyrelsen har tagit fram ett antal punkter att tänka på vid utförande av arbeten vid fäboddar och i närheten av forn- och kultur lämningar:

- Spara området kring vallen för att inte öka ljusinsläppet och därmed följande lövslyppslag.
- Spara enskilda träd och grupper av träd kring stigar så dessa går att följa även efter avverkning. Rensa från hyggesavfall.
- Lämna aldrig träd eller hyggeskant invid eller på lämning.
- Runt husgrunder och ruiner bör träd och buskar tas bort.
- Gamla tegar med gårdesgårdar, stenrösen och diken ska bevaras. Låt träd och buskar få bilda bryn.
- Gynna olika trädslag i så stor grad som möjligt.
- Vid myrslätter och annat våtmarksbruk, akta gamla diken, lämningar av hässjor och tänk på att det kan finnas ristningar i äldre träd i närheten.
- Spara gamla träd och arbeta för en varierad trädslagsfördelning. Lämna alla träd med trädristningar. Spara gamla träd som bär på kulturspår, till exempel hamling, och lämna trädgrupper runt dessa som extra skydd.
- Akta gamla fägator. De bör hållas öppna och får inte köras sönder.

Kubbbhus - en unik byggnadsteknik och en del av skogens historia

I Västsverige och inom angränsande norska områden byggdes så kallade kubbbhus, där väggarna murades upp av vedträliknande träkubb och lera. Kubbbhus förekommer också i Stockholmsregionen.

Kubbbuset är en speciell teknik för att bygga i trä som var vanlig i Västra Värmland. Det är en teknik som varit vanlig främst i Gräsmarks skogsbygder. Det är främst under 1800-talets andra hälft och under början av 1900-talet som byggnadstekniken varit vanlig. Vad man känner till förkom byggnadssättet i Norge vid mitten av 1800-talet. I Gräsmark finns de åtminstone från 1880-talet. Antagligen var byggnadstekniken ett sätt att spara i kärva tider. På detta sätt kunde det värdefulla timret istället säljas och man kunde använda byggnadsmaterial som var i stort sett gratis.

Kubbbhusets murades med ca 30 cm långa kluvna vedkubbar av huvudsakligen barkad barrved. Även runda kubbar användes ibland. Murbruket som var en del av tekniken gjordes av vatten, lera och sågspån. Brädor lades in för att ge bättre stadga åt väggarna. Gräsmarks kubbbhus hade vanligen tak av spån, i Gräsmark kallat sticktak.

Tekniken förekommer både i boningshus och ladugårdar. Kubbbhusladugården ska ha varit varm och torr. De kubbladugårdar som finns kvar i Gräsmark är i huvudsak uppförda under 1920- och 1930-tal.

Enligt en inventering som Gräsmarks hembygdsförening lät genomföra år 2001 identifierades 30 stycken bevarade kubbbhus. Det finns med andra ord få byggnader kvar som är byggda i denna teknik. Det är viktigt att ta vara på och vårda de kvarvarande kubbbhusen då de är en del av Gräsmarks unika kulturarv.

Exempel på ladugårdar som delvis uppförts med väggar i kubb finns i Fagerstad och Gräsmarken, Gräsmark socken.

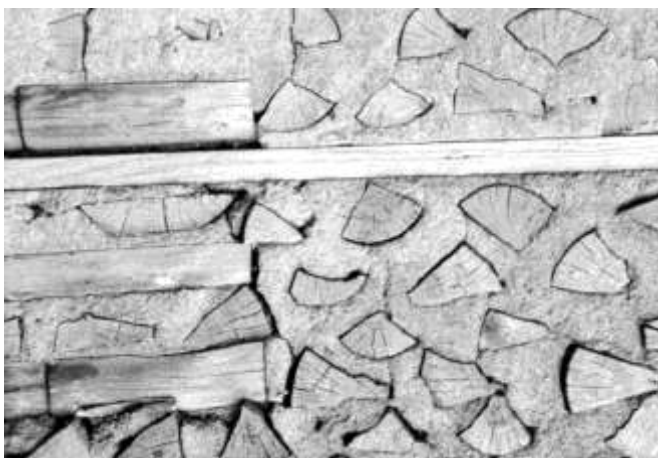
Byggnaden på Storgatan 20 i Sunne är uppfört i samma teknik, där man istället för vedkubbar använt mindre plankbitar. Det byggdes 1902–03 av J. P. Fryk, Sundvikssågens grundare, och fick namnet Hotell Sunne. Det innehöll bland annat kontor och tjänstebostäder för sågverket.

I skogrika bygder har trä varit det huvudsakliga byggnadsmaterialet. Här syns olika byggnadstekniker: Ett timrat uthus, en ladugård med väggar av kubb i djurhållningsdelen och panelad brädkonstruktion för dasset.

Kubbbhusets vägg från insidan. Här är ett boningshus murat upp tillnocken med kubb.

Mer murbruk och glesare kubb. Utförande och teknik kan variera mellan olika byggnader.

Fotona på denna sida är hämtade från Skogshistoriska Sällskapets Årskrift 2001 med en artikel av Eric Falk.

Nästa sida: ladugård i Gräsmarken, Gräsmark.

Arkitektur och byggnadsstilar

Arkitektur och byggnadsstilar speglar en regions kulturella och historiska utveckling. I Sunne kommun har olika epoker och rörelser lämnat sina avtryck i form av unika byggnader och strukturer, från klassicismens ideal till modernismens strama linjer. Denna mångfald av stilar berättar om samhällets förändring och teknologiska framsteg. Här följer en kort presentation av olika arkitekturstilar som finns representerade i kommunen.

Nyklassicism

De klassiska dragen har under lång tid varit gällande i arkitekturen men de fick en starkare ställning under slutet av 1700-talet. I landsortsstäderna skedde en viss fördröjning. Man hittade inspiration i antikens arkitektur och byggnaderna präglas av symmetri, regelbundenhet och antikens formspråk med dekorativa inslag som exempelvis kolonner, pilastrar, kapitäl, tympanoner och frontoner.

- Husen har en ren och enkel utformning och fönstren ligger i fasadlivet.
- Ljuset prioriterades. Ljusa oljefärger och listverk ger ljus och liv i fasaderna.

- Portar markeras i klassisk stil.
- Tempelmotiv.

Nystilar och panelarkitektur

Under 1800-talets andra hälft uppkom ett antal nystilar som hämtade inspiration från tidigare historiska stilar. Dessa stilar präglar i stor utsträckning de större städernas hyreshus i sten. Men de arkitektoniska idealen kommer även till uttryck i panelarkitekturen under det sena 1800-talet. Den svenska sågindustrins utveckling och framväxt under 1800-talet var en förutsättning för panelarkitekturen och den så kallade schweizerstilen som präglas av "snickarglädje" och lövsågerier.

- Ljusa ofta sandstensimiterande färger.
- Fönsteromfattningar, ibland små tempelliknande tak (frontoner) ovanför fönster och dörrar.
- Varje våning är oftast markerad med rusticeringar eller bandeffekter.
- Vanligt att äldre hus byggdes om under 1800-talet för att få ett utseende enligt tidens ideal.
- Panelarkitektur, dekorativa snickerier möjliggjord genom sågverksindustrins produkter. Panel ofta omväxlande stående och liggande.

Mangårdsbyggnaden vid Stöpafors herrgård, uppförd under 1700-talet, fick sitt nuvarande utseende på 1860-talet.

Sunnes gamla tingshus uppfört 1828-30. Byggnaden har getts en tydlig klassicerande utformning, med tydlig symmetri och fronton över den dubbla pardörren som flankeras av pilastrar.

Långgatan med träbebyggelse i panelarkitektur från 1800-talets senare del då Sunne växte fram som ort.

Villa Helios uppförd 1904, rikt dekorerad med snickerier och stående och liggande panel med en tydlig kontrastverkan i fasaden.

Jugend

Jugendstilen som i Frankrike kallas för Art Nouveau utvecklades kring slutet av 1800-talet som en motreaktion mot alla de historiserande stilarna som kopierade gamla stilar. Istället för att blicka bakåt tog man inspiration från naturen och växtlighetens organiska former. Uttryck som utmärker hus från den här tiden är:

- Runda, mjuka former, ibland burspråk i hörnen eller mitt på fasaden.
- Brutna tak med branta takfall och fönsterkupor.
- De övre fönsterlufterna småspröjsade och de nedre utan spröjs.
- Dekorationer med växtmotiv, till exempel blommor, blad, fröhus, kottar med mera, finns ofta i hörnen, runt fönster och portar och på dörrar.
- Husen kan vara asymmetriska där ett burspråk inte behöver sitta centrerat mitt på huset.

Nationalromantik

Nationalromantiken tog över när intresset för jugend gått över i Sverige. Inom nationalromantiken sökte man också

efter lokala och nationella traditioner vilket gör att husen har olika stil beroende på land. Kännetecken:

- Tunga borgliknande fasader.
- Småspröjsade fönster.
- Balkonger med smidesdetaljer.
- Branta, ibland brutna sadeltak med fönsterkupor.
- Egnahemsvillor börjar byggas, ofta i träpanel eller ljus revetering och med branta sadeltak.

1920-talsklassicism

Efter nationalromantiken blir åter de klassiska dragen dominerande. Enhetliga och sammanhållet gestaltade stadsrum skapas. Stilen går också under de internationella benämningarna "swedish grace" och "swedish modern". Man bröt mot föregående sekels friare formspråk och arkitekturen präglas av symmetri, enhetlighet och stramhet. Fasaderna är putsade i mättade kulörer och dekorationerna är ljusa och strama.

Vid Strandvägen uppfördes flera villor i början av 1900-talet. Strandvägen 3, uppförd 1907 har en fin jugendkaraktär. I huset fanns bostad och slakterirörelse. Att kombinera bostad och verksamhet var ännu vanligt under 1900-talets första hälft.

Teaterhuset, Sunne biograf och teater från 1914.

Björkmansvillan, Domarvägen 6 utgör ett av de finaste exemplen på nationalromantisk arkitektur i Sunne. Villan uppfördes 1808 av kronofogden Undén. Villan tillhörde senare riksdagsmannen ägde Öjervikssågen.

Köpmangården, uppförd 1925 av köpmannen Nathan Hedin. Arkitekt var Folke Rystedt.

Lappnäsudden var från början ett barnhem. Gården i en tillbakablickande ⁸¹ klassicism uppfördes 1928 och invigdes av Selma Lagerlöf.

Funktionalism

Funktionalismen slog igenom i Sverige med Stockholm-sutställningen 1930. Dess företrädare betraktade inte funktionalismen som en ny stil utan som en arbetsmetod - husen skulle formars efter teknisk och funktionell analys utan estetiska överväganden. Det ändamålsenliga var också "det sköna". Dåtidens arkitekter ville slå sig fria från tidigare satta ramar, klassiska ideal och sätta människan och funktion i fokus. Under 1930- och 1940-talet kom funktionalismen och byggnader uppfördes med släta ofta vitputsade fasader, flacka sadeltak och volymer i rektangulära former.

- Enkla rena fasader utan utsmyckning fasad av puts eller på småhus träpanel.
- Sadeltak med tegel.
- Ospröjsade fönster i trä med mittpost, ofta placerade nära hörn eller över hörn.
- Upprepande gestaltning utmed gaturummet.
- Tomter och parkmiljöer med naturkaraktär. Tomter ofta inramade av låga häckar och genomsiktliga, låga staket av smide.

Folkhemsarkitektur

Under den tidiga efterkrigstiden präglas stadsbyggandet av demokratiska synsätt där moderna bostäder och en god stadsmiljö ska komma alla till del. Ofta talar man om grannskapsenheter med små lokala centrum för viktiga funktioner. Folkhemsarkitekturen har typisk gestaltning med ljust tegel, sadeltak, balkonger och små dekorativa detaljer som en reaktion mot den avskalade funkisen.

Gårdarna är stora och ljusa med plats för lek. Villabyggandet är också betydande vid denna tid. Även villor uppförs ofta i ljust tegel.

- Flerbostadshus med rumsskapande gårdsbildningar.
- Flerbostadshus ofta i tre våningar, balkong till varje lägenhet.
- Sadeltak, ofta täckta med tegel.
- Fasader i tegel, gult eller rött, eller puts som ibland delas in i olika kulör för dekorativ verkan.
- Fönster med i trä med mitt- eller sidopost. Ibland dekorativt utformade med spets och fönsteromfattningar.
- Viss återgång till mer traditionellt uttryck och fler dekorativa inslag efter den stramare funktionalismen.

Modernismens villor och flerbostadshus

Modernismen karaktäriseras bland annat av ett industriellt byggande och upprepande byggnadsvolymer. Både flerbostadshus och villor placerades ofta i enhetligt utformade kvarter. Användandet av stål och betong blev utbrett. Flerbostadshus gjöts på plats eller uppfördes med prefabricerade betongelement.

Postmodernism och eftertanke

Postmodernismen är på många sätt en reaktion mot modernismen. Nu söker man återigen bland klassiska och historiska stilelement. En reaktion mot rivningar och den ovarsamhet mot äldre miljöer som präglade efterkrigstiden växer fram. Många villor uppförs under denna tid med träfasader.

Tingshuset i Sunne uppfört 1939, ritat av arkitekt Conny Nyquist. Byggnaden är uppförd i funktionalistisk stil med stor omsorg vad gäller materialval och formgivning. I den monumentala huvudentrén ansas en kvardröjande klassicism som accentueras genom kontrasterande materialval.

Sunnes gamla kommunhus från 1942. Arkitekturen är enkel och sparsam. Tidstypiska detaljer återfinns exempelvis den enkla dörrumfattningen, de putsade fasaderna, fönstren utan spröjs, skärmtaket över entrén och balkongen med smidesräcke och korrugerad plåt. Sadeltaget är flackt och till höger om entrén sitter Sunnes kommunvapen som berättar om byggnadens ursprungliga syfte.

Lamellhus på Rudebäcksgatan i Sunne, ställda på rad med långsida ut mot parken. Byggnaderna är likformigt utformade och skapar ett enhetligt bostads-kvarter.

Byggnadskategorier

I Sunne kommun finns en mångfald av miljöer och byggnader som speglar en mångfasetterad historia med olika tiders energiutvinning, näringar, religion, folkrörelser och fritidssysselsättningar. Olika typer av byggnader är också viktiga delar i en lokal identitet som skapar förankring. Nedan lyfts olika kategorier av byggnader som särskilt väl förmedlar en del av vår historia som ska ses som särskilt värdefulla byggnader. Observera att de objekt som presenteras endast är exempel och att det finns många fler byggnader som även de ofta har ett högt kulturhistoriskt värde.

Järnvägens byggnader

Stationshuset i Sunne uppfördes 1913 och ritades, liksom övriga stationshus längs Kil-Fryksdalens järnväg, av arkitekten Yngve Rasmussen. Han tog fram typritningar för samtliga stationer i tre olika utföranden/varianter.

Förbindelsen Lysvik-Torsby stod klar 1915 och samma år stod Lysviks stationshus färdigt. Västra Ämtervik fick stationshus omkring 1910.

Genom åren har såväl person- som godstrafik hotats av nedläggning. I syfte att effektivisera tågtrafiken och göra tågen snabbare har vissa hållplatser lagts ned. Oavsett om så är fallet visar bebyggelsen med koppling till tågtrafiken hur järnvägen växte fram längs Fryksdalsbanan. I Sunne kommun finns flera välbevarade exempel på sådana miljöer. Längs Fryksdalsbanan uppfördes inte mindre än 13 banvaktsstugor i trä efter ritning av Yngve Rasmussen, flera av dem i Sunne kommun, varav många finns kvar.

Utöver stationshus och banvaktsstugor finns andra fysiska lämningar som berättar om hur järnvägen sköttes och hanterades förr i världen. Såväl lokstall som godsmagasin och vattenhästar är karaktärsbärande företeelser inom dessa miljöer utmed spåret.

Exempel på bevarade stationshus:

- Bäckebron
- Västra Ämtervik
- Öjervik
- Rottneros
- Sunne
- Ingmår
- Edsbjörke
- Ivarsbjörke
- Lysvik

Folkrörelsernas byggnader

Till folkrörelsernas byggnader hör missionshus och olika frikyrkobyggnader, nykterhetsloger eller ordenshus, folkparker och folkets hus. Den moderna nykterhetsrörelsen startade på 1870-talet.

Exempel på frikyrkobyggnader:

- Lysviks före detta missionshus
- Bäckebrons före detta missionshus
- Equemeniakyrkan i Västra Ämtervik
- Missionskyrkan i Sunne
- Lutherska missionshuset i Sunne
- Stöpaforos före detta missionshus
- Bjälveruds (före detta Råbys) missionshus

Exempel på folkets hus:

- Folkan i Rottneros

Exempel på folkpark:

- Canis
- Kolsnäs

Skolbyggnader

Genom folkskolestadgan 1842 föreskrevs att alla barn skulle gå i skolan. Men även innan dess fanns skolor inrättade, främst var det vanligt i bruksmiljöerna, där skolor behövdes för att yrkeskunniga skulle vilja bo på orten med sin familj. Långt in på 1900-talet behövde barnen kunna ta sig till och från skolan till fots, vilket innebar att det fanns många små skolor på landsbygden på ett helt annat sätt än idag. Fler skolbyggnader finns bevarade i kommunen, även om de idag inte har kvar sin ursprungliga funktion. Dessa byggnader berättar idag om en viktig del av den sociala utvecklingen och skolan under 1800- och 1900-talen.

Exempel på skolbyggnader:

- Sunne samrealskola (idag Kulturskolan)
- Gamla Åmbergsskolan i Sunne
- Stöpaforos gamla skola
- Hedås gamla skola
- Rottneros gamla skola
- Mallbackens gamla skola
- Lerans skola (idag Ekeby skola)

Öjerviks stationshus efter ritning av Yngve Rasmussen.

Dansbanan i folkparken Canis.

Offentliga och allmännyttiga byggnader

Sockenstugor blev vanliga under 1700-talet. Här hölls sockenstämman, som var ett möte i socknen för olika allmänna angelägenheter som sjukvård och fattigvård. 1757 kom en förordning om att inrätta sockenmagasin, för att det skulle finnas en buffert vid år av missväxt. Magasinen var välbyggda hus i timmer. 1817 kom en sockenstämoförordning som innebar att socknen blev en självständig förvaltningsenhet.

- Sockenstugan i Västra Ämtervik
- Sockenstuga (f.d. klockarregården) i Östra Ämtervik

Kommunalhuset kan ses som en modern variant av den gamla sockenstugan som kom med kommunalreformen då landskommunerna, som var fler än dagens större kommuner, bildades. Genom kommunallagen 1862 gjordes en uppdelning av den kyrkliga församlingen och den borgerliga verksamheten i landskommunen. En kommunalstämma med vald ordförande ersatte sockenstämman, i och med detta blev kommunalhuset en ny byggnad. I samband med folkhemsbygget och att den kommunala verksamheten växte, byggdes ofta moderna kommunalhus och andra byggnader med allmänna funktioner som speglade det moderna samhället. Flera byggnader finns som vittnar om detta:

- Kommunhuset i Sunne
- Gamla kommunhuset i Sunne
- Gamla kommunhuset i Uddheden

Utöver sockenstugor och kommunalhus finns ett flertal andra offentliga och allmännyttiga byggnader som berättar om det svenska samhällets, välfärdens och Sunne kommuns utveckling. Brandstationer, sjukhus, barnhem, ålderdomshem, telefonstationer och postkontor är exempel på sådana byggnader. Dessa byggnader har ofta en säregen formgivning och skiljer sig från omgivande bebyggelse, vilket generellt gör dem karaktärsskapande för miljön de finns i, samtidigt som utformningen ofta skvallrar om den ursprungliga funktionen.

Exempel på offentliga och allmännyttiga byggnader:

- Tingshuset i Sunne
- Gamla tingshuset i Sunne
- Arkivet och häktet vid gamla tingshuset i Sunne
- F.d. ålderdomshem i Bergskog
- Lappnäs gamla barnhem
- Björkefors herrgård och f.d. konvalescenthem
- F.d. ålderdomshem i Gunnerud
- Brandstationen i Sunne

Kvarnar, kraftverk och industribyggnader

Fram till 1800-talet var vattenkraft en förutsättning för lokalisering av i stort sett all industri. Genom järnvägen och den tekniska utvecklingen med bland annat ångmaskinen skapades helt nya förutsättningar för industrin under det sena 1800-talet. Industrialismens byggnader från sent 1800-tal och 1900-tal berättar hur sågverk och olika lokala industrier växte fram och bidrog till att skapa nya näringar och lokal identitet i vissa orter. En del av dessa byggnader berättar om verksamheter som satte orten på kartan nationellt, som Rottneros bruk.

Exempel på kvarnar:

- Skarpeds kvarn (del av Rottneros bruk)
- Stöpafors kvarn
- Björkaholms kvarn

Exempel på kraftverk och industribyggnader:

- Rottneros bruk
- Öjervik sågverk och Malvikens tegelbruk
- Bäckebrons sågverk
- Kraftverksbyggnad i Västra Ämtervik
- Före detta garveri på Älvgatan i Sunne

Handel, butiker, bankväsende

Handel och hantverk, utom vissa enklare verksamheter, fick i äldre tid endast bedrivas i städerna. För den som skulle handla i äldre tider hölls marknad i Sunne ett par gånger om året. 1846 genomfördes en reform på väg mot näringsfrihet då det blev tillåtet att ha handelsbod på landet om den låg minst tre mil från en stad. 1864 genomfördes full näringsfrihet. Lanthandlar, handelsbodar och butiker växte fram under 1800-talets andra hälft och tidigt 1900-tal. Idag är de flesta nedlagda, men ofta vittnar skyltfönster om att huset tidigare rymt en butik.

Exempel:

- Handelsbodar i Råby-Hagarna
- Slottet i Sunne som inrymt handelsbod, apotek och poststation
- Köpmangården i Sunne
- Affärs- och bostadshus längs Långgatan, Storgatan och Kvarngatan i Sunne
- Lanthandeln vid Sunne hembygdsgård (flyttad från Butorp, Olsäters kommun)
- Wermlands Enskilda Bank i Sunne (idag Handelsbanken)
- Före detta Sparbanken i Sunne (idag kommunhus)

Wermlands Enskilda Bank och gamla bibliotekshuset som även inrymde postkontor. Till höger i bild skimras Brovaktarstugan.

Kraftverksstation i Västra Ämtervik.

Missionskyrkan i Västra Ämtervik.

Stöpafors kvarn.

Östra Ämterviks gamla sockenstuga.

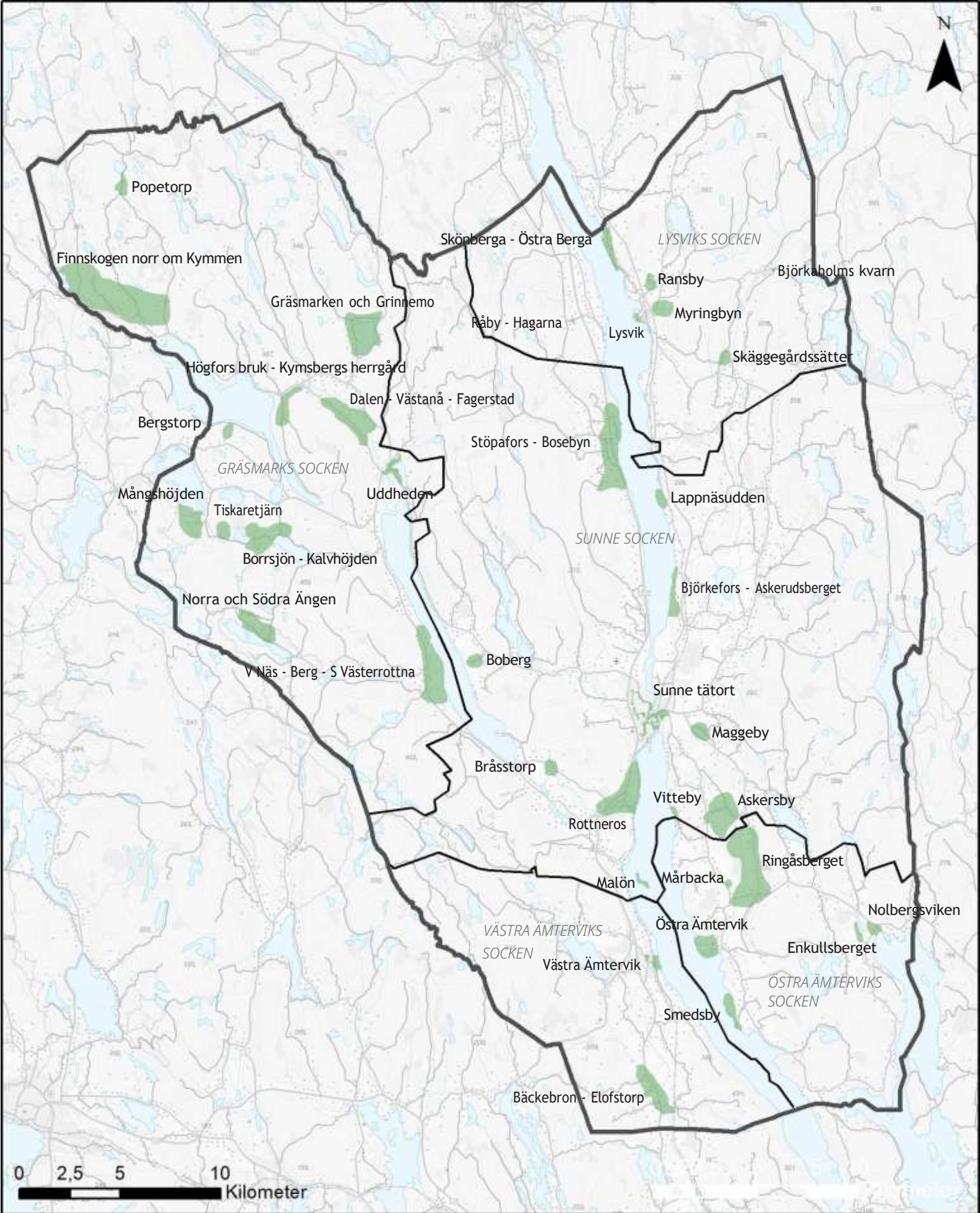
Sunne, utsikt från Hotell Nilsson, 1920. Fotograferat av S. Karlsson. Riksantikvarieämbetet.

4. Särskilt värdefulla områden

Särskilt värdefulla områden

Dessa områden ska ses som särskilt värdefulla enligt vad som avses i plan- och bygglagen.

Sunne tätort och socken

- Sunne tätort
- Stöpafors – Bosebyn
- Boberg
- Maggeby
- Bråstorp
- Rottneros (även riksintresse för kulturmiljövård)
- Askersby (även riksintresse för kulturmiljövård)
- Lappnäsudden
- Björkefors - Askerudsberget
- Vitteby
- Malön (Staviksön)

Lysviks socken

- Området kring Lysviks kyrka
- Myringbyn
- Ransby - (Åsen, Åshagen och Kalkällan)
- Råby - Hagarna
- Skäggegårdssätter
- Skönberga - Östra Berga

Östra Ämterviks socken

- Mårbacka (även riksintresse för kulturmiljövård)
- Östra Ämtervik (även riksintresse för kulturmiljövård)
- Nolbergsviken
- Ringåsberget
- Smedsby (även riksintresse för kulturmiljövård)
- Enkullsberget

Västra Ämterviks socken

- Västra Ämtervik
- Bäckebron - Elofstorp

Gräsmarks socken

- Popetorp (Granbäck)
- Bergstorp
- Högfors bruk - Kymsbergs herrgård
- Dalen - Västanå - Fagerstad
- Uddheden
- Gräsmarken och Grinnemo
- Norra och Södra Ängen
- Finnskogen norr om Kymmen
- Mångshöjden
- Tiskaretjärn
- Borrsjön - Kalvhöjden
- V. Näs - Berg - S. Västerrottna

Sunne tätort

Sunne tätort ligger vid sundet mellan Övre Fryken och Mellan-Fryken. Orten har från början uppstått som marknadsplats och kyrkby, där flera olika verksamheter och allmänna funktioner lokaliserades. Det strategiska läget vid vattnet, där flera vägar strålade samman, bidrog till att Sunne tidigt blev ett kommersiellt centrum för Fryksdalsbygden och 1920 fick Sunne status som köping. Som ort har Sunne ständigt utvecklats, samtidigt som dess unika karaktär består, där särskilt 1800-talets och det tidiga 1900-talets träarkitektur är framträdande.

Sunne tätort ligger där sjöarna Mellan-Fryken och Övre Fryken i Fryksdalens mitt smalnar till ett sund, som är nära tre kilometer långt. Sunne tätort är idag centralort i kommunen med bebyggelse från olika tider som berättar om ortens och Fryksdalens utveckling. Även om orten har vuxit under 1900-talets senare del och fram till idag har dess småskaliga karaktär bestått och de äldre organiskt framvuxna vägarna är till stor del grunden i gatunätet. Många av huvudvägarna kantas av äldre affärs- och bostadshus i trä.

Bygden kring Sunne har bebotts redan under förhistorisk tid. Under medeltiden lokaliserades sockenkyrkan här. Sunne kyrkas dopfont från 1200-talet antyder att det har legat en kyrka här redan vid denna tid. Bron över sundet

och det strategiska läget har haft stor betydelse för Sunnes utveckling som centralort och kommersiellt centrum. Det har hållits marknader här åtminstone sedan 1600-talet. Den årliga stora höstmarknaden på Åmbergsheden bidrog till att göra Sunne till centrum för jordbruksbygden i Fryksdalen. Sedan 1841 har marknaden benämnts "den evie gläjja".

I äldre tider var vattenvägarna viktiga och båttransporterna över Fryken ökade i omfattning under 1800-talet. Man fraktade både spannmål, skogs- och järnprodukter. År 1851 startade också reguljär passagerartrafik på sjösystemet. Samhället kom främst att utvecklas väster om sundet där olika hantverkare etablerade sig. Ett tingshus uppfördes 1830. Ett stadsmässigt trähus som kom att kallas "Slottet" uppfördes 1849. Det inrymde bland annat postkontor, handelsbod, garveri och bryggeri. Flera hantverks-, affärs- och bostadshus utmed de viktiga infartsvägarna byggdes under 1860- och 1870-talen. Mycket av denna äldre bebyggelse finns kvar idag.

Tätorten, som tidigare kallats Sundsvik, bytte namn till Sunne i samband med att orten blev municipalsamhälle 1905. Bruken hade stor betydelse för samhällets utveckling och bebyggelsen förtätades i början av 1900-talet. Järnvägens framdragningsmedel Fryksdalsbanan 1913 innebar att nya möjligheter till utveckling och handel, och 1914 fick Sunne en stadsplan. År 1920 hade Sunne omkring 1500 invånare och orten erhöll då köpingsrättigheter. En stadsplan för Sunne municipalsamhälle antogs 1922.

I Sunne finns också en bebyggelse som berättar om hur orten växte under 1900-talet och hur olika samhällsfunktioner som var en del av folkhemmet och det moderna samhället samlades i orten. Under 1930- och 1940-talet blev delar av tätorten planlagd för bostadsändamål och industrier. Under denna period och en bit in på 1950-talet expanderades bostadsområden i Sunne utanför den egentliga köpingen. En av de arkitektoniskt mest intressanta byggnaderna är Sunne tingshus som stod klart 1939. Sunne sparbank byggde ny banklokal 1956. Huset är numera kommunhus i Sunne.

Liksom i de flesta svenska orter och städer skedde omvandlingar under 1900-talets andra hälft, dessa förändringar som till stor del berodde på ombyggnad av gatunätet i centrum har ändå skett utan att den småskaliga karaktären gått förlorad. Storgatan drogs som en genomfartsled genom Sunne centrum och rivningar för ny centrumbyggelse förändrade stadsbilden.

Motivering

Sunne tätort är ett nav i Fryksdalen som vuxit fram som marknadsplats och kommersiellt centrum, strategiskt placerat där flera vägar möttes mellan de två Frykensjöarna och intill sockenkyrkan. Sunnes småskaliga bebyggelse, med ett stort antal sammanhängande områden och enskilda karaktäristiska byggnader, främst från tiden kring 1800-talets mitt till 1900-talets första hälft, berättar på ett tydligt sätt om ortens framväxt och utveckling samt om olika arkitektoniska ideal. Sunne tätort är starkt identitetsbärande för Fryksdalen och Värmland. Här finns också flera miljöer med koppling till Selma Lagerlöfs författarskap.

Värdebärande karaktärer

- specifika värdebärande karaktärer anges för respektive delområde A-F på kommande uppslag

- Orten vid sundet och läget intill Fryken. Kopplingen till vattnet och placeringen där det ännu tydligt framgår hur orten vuxit fram genom en bro över vattnet, kyrkans placering, grönskan och karaktärsskapande byggnader utmed stranden.
- Det gröna öppna stadsrummet utmed vattnet, utblickar över vattnet och från bron över sundet. Kyrkan som höjer sig markant över den lägre bebyggelsen och kyrktornet som är synligt i utblickar över Fryken.
- Sunnes småskaliga karaktär, byggnader i huvudsak i 2-3 våningar. Gaturum med enhetliga hushöjder.
- Vägsträckningar som härrör från de huvudvägar som löpte samman vid sundet och som är grunden för Sunnes planstruktur. (Beskrivs under respektive delområde.)

- Gårdsmiljöer som vittnar om tiden före tätortsbildningen och sammanhållna bebyggelseområden som är karaktäristiska för Sunne, som berättar om ortens olika funktioner och dess utveckling. (Beskrivs under respektive delområde.)
- Enskilda byggnader tillkomna före 1930, och som behåller sin huvudsakliga karaktär.
- Byggnader från 1930-tal och framåt som bibehåller sin karaktär och som är av betydelse för att förstå Sunnes utveckling och/eller har särskilda arkitektoniska kvaliteter.

Någon totalinventering av tätortens samtliga byggnader har inte gjorts, men exempel på byggnader som har ett särskilt högt kulturhistoriskt värde anges för respektive delområde.

Delområden i Sunne tätort

För att tydliggöra värdebärande karaktärer i tätorten har en indelning i delområden gjorts med grund i den indelning som finns i de tidigare kulturmiljöinventeringar som gjorts för Sunne 1980 och 1989. De olika delområdena, vilka framgår av kartan på föregående sida är:

- Centrum
- Sunne kyrka och Klockargården
- Långgatan - Åmbergsvägen
- Höglundagatan
- Leran och Sundsvik
- Skäggebergsvägen och Älvkullen

Vy över Sunne mot väst 1940, äldre vykort.

Sunne tingshus, vykort från 1940-talet.

Det litterära Sunne - Platser i Selma Lagerlöfs Gösta Berling saga

Gösta Berlings saga är Selma Lagerlöfs debutroman. Handlingen utspelar sig i Värmland under 1820-talet, och rör sig i huvudsak kring den avsatte prästen och kavaljeren Gösta Berling. Boken som kom 1891 är ett av de stora litterära verken och finns översatt till många språk. I Sunne finns flera platser som figurerar i romanen och genom dess betydelse som ett av våra främsta litterära verk har även dessa platser ett kulturvärde kopplat till Selma Lagerlöfs författarskap.

- Broby Gästgivargård
- Broby backar
- Minnessten vid Åmbergsheden (rest av Fryksdalens Gille)
- Brobyprästens hem (Komministerbostad)
- Sundsbergs gård (Björne i boken)
- Sunne kyrka (Bro kyrka i boken)
- Prostgården (Bro prostgård i boken)

Platserna ovan har tagits fram i kartan Kulturvandra i Sunne, som är utgiven av Fryksdalens Gille och bildningsnämnden, Sunne kommun

Övergripande förhållningssätt

- specifika förhållningssätt ges för respektive delområde A-F

- Sunnes småskaliga karaktär är en del av ortens identitet. Vid utveckling bör skalan anpassas på ett sätt så att nytillskotten inte dominerar i miljön. I områden med en lägre hushöjd bör nya byggnader generellt inte vara högre än befintliga. 2-3 våningar är en vanlig höjd. I gaturum med enhetlig lägre hushöjd bör takfot ochnockhöjd fogas in så att den harmonierar med omgivande miljö. Anpassning bör också ske avseende byggnadsyta, så att byggnadernas storlek harmonierar med omgivande fastigheter.
- Det gröna öppna landskapet mot Fryken och utblickar mot kyrkan bör inte byggas för. Den öppna luftiga och gröna karaktären mot Fryken bör värnas. Eventuella ny tillägg bör hålla hög arkitektonisk kvalitet. Grönska/parkmiljö bör inte tas bort.
- Sunnes äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder. Delar som behöver ersättas bör utföras på ett sätt som är anpassat till huset; äldre hantverksmässigt utformade delar bör inte ersättas med nya av standardutförande. - För tak bör traditionella material användas. Skiffertak är typiska för landskapet och bör bibehållas där de finns kvar.
- Vid planläggning eller större förändringar inom det särskilt värdefulla området bör bebyggelseantikvarie medverka för att säkerställa att miljöns kulturhistoriska värde består. Vid ändring av enskilda byggnader som har särskilt högt kulturhistoriskt värde bör också bebyggelseantikvarie medverka.
- Även åtgärder utanför området kan bli synliga i landskapet. Åtgärder som påverkar kyrkans dominans i landskapsrummet sett från Fryken eller de centrala delarna av tätorten bör undvikas. Högre byggnader eller andra anläggningar bör alltid studeras, för att det ska kunna avgöras om stadsbilden påverkas negativt.
- Vid utveckling och underhåll är det positivt om byggnader som sedan tidigare genomgått förvanskande åtgärder kan återfå värdebärande karaktärer.

Teaterhuset, Sunne biograf och teater från 1914.

A. Centrum

Centrum är den centrala delen av tätorten som växt fram väster om bron över sundet. I området avspeglas centralortens framväxt från tiden kring 1800-talets mitt, Sunne som municipalsamhälle och administrativt centrum och framväxten av den moderna orten under 1950- och 1960-talet.

Den bebyggelse som tillkom under 1800-talets andra hälft och tidigt 1900-tal hade ofta affärer eller annan verksamhet i bottenvåningen och rymde i övrigt bostäder, vilket är tydligt i bebyggelsen utmed huvudvägarna. Det var särskilt i Centrum som allmänna verksamheter som bank, post och olika typer av affärer etablerades.

Den första tätortsbebyggelsen uppfördes i trä och en stor del av Sunnes äldre träbebyggelse finns kvar i Centrum kring Storgatan, Kvarngatan och dess tvärgator. Vid Storgatan ligger "Slottet", en av tätortens äldsta byggnader, som uppfördes 1849 av kommissionslantmätaren Loberg. Huset rymde utöver bostäder också apotek, handelsbod och polisstation. I en av flyglarna fanns i början av 1900-talet den Bergholtzska rakknivsfabriken. Huset har under årens lopp hyst en mängd olika verksamheter. Under andra världskriget var den lokala kristidsbyrå inrymd i huset och Sunne köpings kommunalkontor har också legat här. Från början hade också fastigheten en stor trädgårdsanläggning.

I början av 1900-talet började man också uppföra hus i sten allteftersom orten växte och förtätades, bland annat

i samband med att järnvägen kom till Sunne 1913. "Gamla konsum", uppfört på 1920-talet, är ett av affärshusen i sten där Sunne handelsförening drev butiker fram till att ett nytt Konsumvaruhus byggdes 1960. Butiksverksamheten var uppdelad i olika småbutiker för olika typer av varor, såsom mjölkaffär, charkuteriaffär och speceriaffär, vilket man kan avläsa än idag genom skyltfönstren och de olika ingångarna.

Stora Torget har från cirka 1870 och framåt varit en marknadsplats vars tradition lever kvar än idag genom Sunne mårten som hålls två gånger per år.

Vid platsbildningen vid Kvarngatan som idag vittnar om en äldre vägsträckning, ligger Teaterhuset. Byggnaden uppfördes ursprungligen av byggmästarna Johan och Emanuel Östlund från Östra Ämtervik. Det har sedan 1914 rymt både teater och biograf - en viktig kulturinstitution i Sunne. År 1923 byggdes huset på med en våning och 1925 byggdes huset om till det utseende det har idag.

Liksom i många andra städer och småorter genomgick de centrala delarna en omvandling under 1900-talets andra hälft. En del av förnyelsen hade att göra med omstrukturering av trafiken som till delar lades om för att förbättra genomfarten genom centrala Sunne. En del av den äldre bebyggelsen revs och i Centrum finns idag flera byggnader från 1960-1990-talen. Med bilismen tillkom nya typer av funktioner såsom bensinstation, busstation och taxistation. Vid storgatan uppfördes en stor ICA-butik med tillhörande park och stor parkering, en av de miljöer som vittnar om det moderna samhällets utveckling under 1900-talets senare del.

Värdebärande bebyggelse vid Storgatan. Här finns en blandad stadsbild med stenhus från tidigt 1900-tal, arkitektoniskt intressanta exempel på modernismens byggande och det sena 1800-talets träbebyggelse.

Kommunhuset, ursprungligen Sunne sparbank, uppfört 1956.

"Slottet" vid Storgatan.

Storgatan 28, uppfört 1886, är ett av de bäst bevarade exemplen på den panelarkitektur som är typisk för det sena 1800-talet.

Värdebärande karaktärer

- Planmönstret med gator som har sin grund i äldre infartsvägar och vägen över Frykensundet. Kvarters- och fastighetsstrukturer som visar äldre vägsträckningar.
- Affärs- och bostadshus utmed huvudgatorna som vänder sina lokaler med butiksfönster mot gatan.
- Låg bebyggelse, i huvudsak 1-3 våningar.
- Bebyggelse med bostads- och affärshus från olika tider, från 1840-tal fram till 1900-talets mitt, som visar på olika arkitektoniska ideal.
- Enskilda byggnader eller bebyggelsemiljöer som berättar om viktiga verksamheter i Sunne. De flesta av de äldre byggnaderna från 1800-talets mitt och 1900-talets första hälft förmedlar en historia om verksamheter och personer i Sunne som är av stor betydelse för ortens identitet och för att dess historia ska kunna förmedlas.
- Utmed Storgatan en blandad bebyggelse med byggnader från olika tider som är värdebärande, exempelvis:
  - Brovaksstugan från sent 1800-tal
  - "Slottet", uppfört 1849
  - Ett flertal byggnader från 1800-talets andra hälft
  - Storgatan 28, uppfört 1886, ett av de affärs- och bostadshus i trä som bäst bibehåller karaktären.
- Kvarngatan med byggnader från 1900-talets första hälft och sent 1800-tal, främst i 2-3 våningar. Vid Kvarngatan 1 ligger "Gamla konsum", ett stenhus i 2,5 våningar med putsad fasad och valmat tak, uppfört på 1920-talet. Kvarngatan 9, "Bergströmshuset", är ett välbevarat exempel på affärs- och bostadshus i tegel från 1924.
- Vid Järnvägsgatan ligger järnvägsstationen från 1913, som trots att den till viss del är förvanskad, är viktig för att förstå Sunnes historia. Vid Järnvägsgatan ligger även ett av Sunnes tydligaste exempel på 1920-talsklassicism i form av ett stenhus i tre våningar från 1929.
- Byggnader från 1900-talets mitt och senare del som har arkitektoniska kvaliteter och som på ett tydligt sätt förmedlar Sunnes utveckling som tätort under 1900-talet. Särskilt tydliga exempel är Sunne Sparbanks hus från 1956 (nuvarande kommunhuset, som dock i viss mån förändrats) och Konsums gamla lokaler som idag är sammanbyggd med biblioteket, samt ICA:s anläggning med byggnad och park.
- Ångbåtsbryggan mot Fryken.
- Utblickar mot Sunne kyrka.
- Det gröna parkstråket utmed stranden.

Förhållningssätt

Utöver det som anges under övergripande råd och rekommendationer för Sunne tätort finns några specifika rekommendationer för området Centrum.

Vid områdena i anslutning till vattnet och vid eventuell utveckling av öppna ytor och parkeringar kring Stora Torget bör stor hänsyn tas till ortens småskaliga karaktär och till utblickarna mot Sunne kyrka. Vid eventuell komplettering är det viktigt att inte bygga för kontakten med vattnet eller bygga bort parkmiljö.

I området har en stor del av Sunnes äldre bebyggelse och några av modernismens byggnader byggts om på ett varsamt sätt. Det gäller exempelvis de låga trähusen utefter Kvarngatan och Sunne kommunhus. Det kan inte ställas krav på återställande men vid framtida underhåll och renovering är det positivt om arkitektoniska kvaliteter och uttryck kan återskapas. Det kan handla om fönster eller portar som sedan tidigare bytts eller detaljer som tagits bort. Dock kan tidigare ändringar ibland också vara en del av husets historia som är värd att bevara. De stora butiksfönster som finns på många av Sunnes äldre trähus vittnar exempelvis om 1900-talets tätort med sina många olika butiker och verksamheter.

ICA:s byggnad med sin parkanläggning och parkeringsplats utgör ett tydligt uttryck för 1960-talets centrumanläggning med bilen i centrum.

Vid Kvarngatan finns en torgbildning, där Teaterhuset och huset på bilden från tidigt 1900-tal visar en äldre vägsträckning och bevarat uttryck från 1920-tal.

Kvarngatan med sammanhängande kvartersbebyggelse i 2-3 våningar. T.v, gatans södra sida med "Gamla konsum" längst till vänster. T.h. stenhus i tre våningar från tiden kring 1900-talets mitt med funktionalistiskt uttryck. Denna del av Kvarngatan har ett i skala enhetligt stadsrum.

Kvarngatans äldre trähusbebyggelse med butiksfönster mot gatan. T.h., affärs- och bostadshuset Kvarngatan 24, "Kahns", uppfört ca 1900 är en av Sunnes kvarvarande byggnader med torn och lökkupol.

Kopplingen till vattnet och ångbåtsbryggor som vittnar om de betydelsefulla transporterna över Fryken är värdebärande.

Vid Centralstationen finns öppna ytor som delvis används som bilparkering. Vid eventuell utveckling är det viktigt att värna utblickar mot Sunne kyrka.

"Ramströmshuset", bostadshus, tidigare också med affärsverksamhet, inom fastigheten Haga 1 är uppfört omkring 1870. Det är en byggnad, som trots att den är tillbyggd mot gården, bevarar sin karaktär. Även den stora omgivande trädgården är en värdebärande del av miljön.

B. Sunne kyrka och Klockargården

Sunne kyrka är en av stiftets största kyrkor och ett välkänt landmärke vid Fryken. Den nuvarande kyrkan i nygotisk stil är uppförd 1887-88 på den tidigare kyrkans plats, efter att den förstörts i en brand. Även den tidigare kyrkans föregångare, en stenkyrka uppförd 1641, eldhärjades. Söder om kyrkan ligger Prostgården, Sunnes kyrkoherdeboställe. Huvudbyggnaden har ersatts med en ny efter en brand 1969, men flera av de äldre byggnaderna är bevarade. Den bevarade flygeln är från 1765 och det finns två tiondebodar från 1760-tal och 1772. Där förvarades i äldre tid prästens naturalön, tiondet, det vill säga en tiondel av sockenböndernas årliga produktion. Det skulle även räcka till fattigvården.

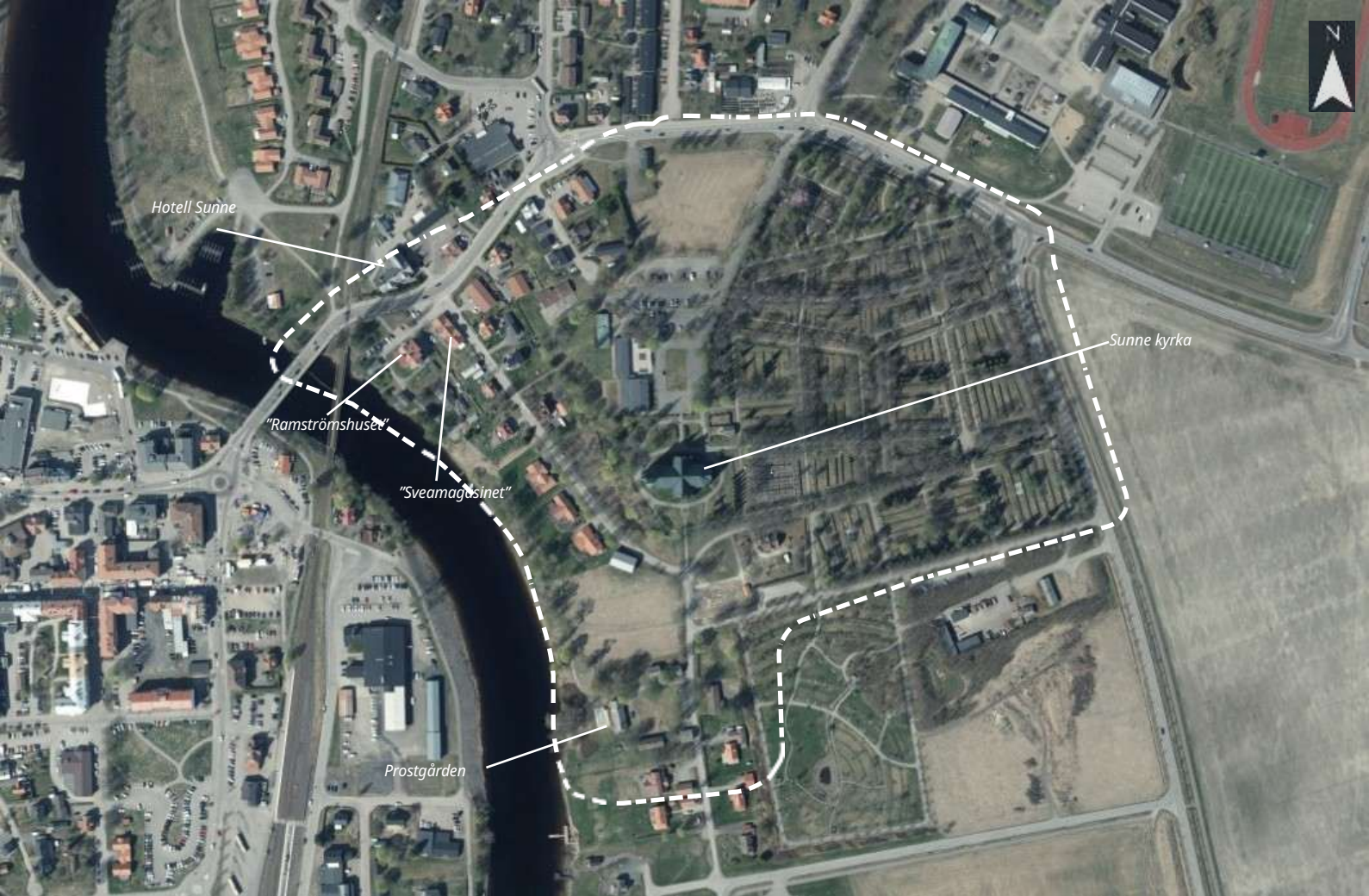
Då Sunne växte fram som ort blev västra sidan, där marknaderna också hölls, ett kommersiellt centrum. Utmed Storgatan, ned mot bron och även över sundet på den östra sidan, växte en del bostads- och affärshus samt hotell fram under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal - bebyggelse som till viss del ännu präglar området. Ett av de första husen som uppfördes var det så kallade Ramströmshuset, ett affärs- och bostadshus från ca 1870. Hotell Sunne uppfördes av Sundsvikssågens grundare J. P. Fryk 1902-1903, under namnet Hotell Sunne. Huset innehöll också kontor och bostäder till sågverksarbetare. Enligt uppgift i kulturmiljöinventeringen av Sunne tätort 1989 var huset byggt av knubb (plankbitar i murbruk). "Sveamagasinet", uppfört ca 1900, rymde Sunne privata samskola och en hattaffär som drevs av Selma Lagerlöfs vän Fanny Huss.

Värdebärande karaktärer

- Kyrkan, väl synlig i omgivningen, kyrkogården och det timrade magasinet vid Fryxellsvägen.
- Prostgården är en central del av kulturmiljön vid kyrkan. Gården är också en del av den karaktäristiska landskapsbilden vid östra sidan av Frykensundet. De kvarvarande äldre byggnaderna är alla av stor betydelse för miljön. Den nuvarande huvudbyggnaden är inte i sig värdebärande, men anpassning till den omgivande miljön är viktig.
- Bebyggelse kring Storgatan såsom "Ramströmshuset", med tillhörande trädgård, Hotell Sunne, som visserligen förändrats men som är särskilt intressant genom att det är byggt av knubb. "Sveamagasinet" och andra byggnader från tiden före 1900-talets mitt som bibehåller sin huvudkaraktär.

Förhållningssätt

Vid uppförande av nya byggnader eller ändring av befintliga byggnader bör anpassning ske, så att de värdebärande karaktärerna består. Utmed Storgatan bör skalan vara låg och befintlig bebyggelse underhållas så att dess karaktär består. För Prostgården gäller en detaljplan som ska säkerställa de kulturhistoriska värdena. Bland annat genom varsamhetsbestämmelser och rivningsförbud för de äldre byggnaderna.

Bron över Frykensundet med utblick mot kyrkan och Ramströmshuset.

"Sveamagasinet" vid korsningen Fryxellsvägen - Storgatan.

Äldre bebyggelse kring Storgatan som bevarar sin huvudkaraktär. Kyrkan är synlig i fonden.

Hotell Sunne, foto från vykort, 1980-tal. Foto: Jan Schützer

Sunne kyrka från Fryxellsvägen.

Långgatan med sin småskaliga bebyggelse från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Långgatan och Åbergsvägen var en av huvudvägarna in mot Sunne. Det är en gatumiljö med högt kulturhistoriskt värde. På fotot syns två hus från 1860-1870-tal (Sundinhuset och Guldsme'n) och längre bort Broby Gästgivaregård.

C. Långgatan - Åbergsvägen

Långgatan och Åbergsvägen utgör tillsammans en äldre vägsträckning mot Sunne norrifrån. Långgatan började anläggas som affärsgata på 1860-talet. Här finns än idag många byggnader som är uppförda under 1860- och 1870-talen. Längs Långgatan etablerade sig olika hantverkare och senare även Turisthotellet.

Flera av byggnaderna har genomgått hårdhänta renoveringar. Ofta har portar och fönster bytts ut medan portalomfattningarna bevarats, vissa av dem fint utformade i klassicistisk stil. Stadsmiljön har dock som helhet kvar mycket av sin karaktär av äldre infarts- och affärsgata.

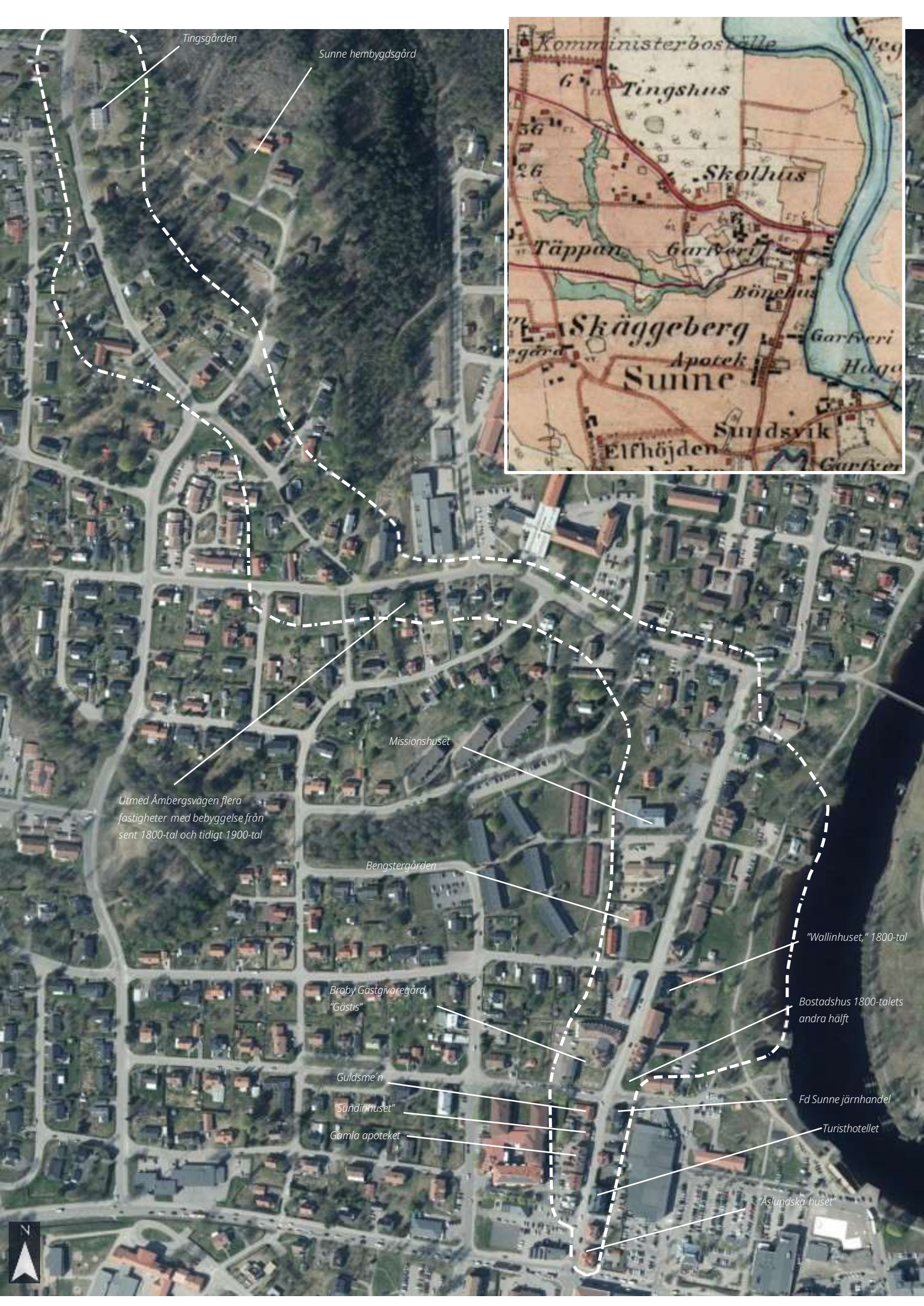
Vid Långgatan finns flera byggnader som exemplifierar den panelarkitektur som blev vanlig under 1800-talets sista decennier, då sågverksindustrins färdiga produkter började användas. Här ligger också Broby Gästgivaregård, en hotellanläggning i nationalromantisk stil från 1910, som senare utökats. Broby Gästgivaregård har anor från slutet av 1600-talet. Det var då en skjutsstation, vilket var ett ställe där den resande kunde byta häst, sova och få lite mat. Broby Gästgivaregård är omnämnd i Selmas Lagerlöfs roman Gösta Berlings saga.

Även Åbergsvägen har en bebyggelse med hus från 1800-talets senare del och tidigt 1900-tal som tydliggör hur samhället växte fram kring sekelskiftet 1900.

Värdebärande karaktärer

Utmed hela Långgatan finns äldre affärs- och bostadshus samt hotell som är värdebärande för miljön. Särskilt i södra delen av Långgatan finns samlad bebyggelse med många hus i 1-2 våningar från 1860-1870-talen. Exempel på byggnader utmed Långgatan som särskilt tydliggör ortens historia och bidrar till gaturummets karaktär är:

- Åslundska huset, affärs- och bostadshus uppfört 1928. (Fasaden har nyligen bytts från spritputs till träpanel, vilket i viss mån förvanskat dess karaktär.)
- Gamla apoteket, bostads- och affärshus i trä uppfört 1879, där även butiker och telegrafstation funnits.
- "Sundinhuset" uppfört ca 1870, där det bland annat funnits skomakeri, urmakeri och hattaffär. Fönster och port är bytta, men den klassicistiska portalen är bevarad.
- "Guldsme'n", ett småskaligt trähus från 1860-talet, från början uppfört av en skräddarmästare. På 1960-talet gulsmed och sedan bostad.
- Turisthotellet uppfört 1902 (numera bostäder).
- F.d. Sunne järnhandels hus uppfört på 1860-talet.

Tingsgården

Sunne hembygdsgård

Missionshuset

Utmed Åbergsvägen flera fastigheter med bebyggelse från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal

Bengstergården

Braby Gästgivaregård "Gästis"

Guldsme'n

"Sundinhuset"

Gamla apoteket

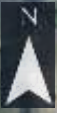
"Wallinhuset," 1800-tal

Bostadshus 1800-talets andra hälft

Fd Sunne järnhandel

Turisthotellet

"Åslundska huset"

- Broby Gästgivaregård, "Gästis". Vårdshusanläggning i nationalromantisk stil bestående av flera huskroppar. Huvudbyggnad från 1910.
- Wallinhuset, Långgatan 26, bostadshus i två våningar från 1800-talet.
- Bengstergården, Långgatan 33, med bostadshus i två våningar med veranda och balkong från gatan, uppfört kring 1800-talets mitt.
- Missionskyrkan från 1884.
- "Bäckhult", Långgatan 41, bostadshus uppfört ca 1900, Långgatan 43, och von Sydowska huset, Långgatan 40, från sent 1800-tal. Dessa hus är typiska exempel på det sena 1800-talets panelarkitektur i tätorten.

Även Åbergsvägen har en bebyggelse med hus från 1800-talets senare del och tidigt 1900-tal som har haft verksamheter av betydelse för den lokala historien och som tydliggör hur tätorten växte fram kring sekelskiftet 1900.

Den äldre vägsträckningen som i stort sett följer Långgatans och Åbergsvägens sträckning är värdebärande. Vägbanans stenläggning med gatsten mellan Storgatan och Åbergsvägen bidrar till vägsträckningens äldre karaktär.

Förhållningssätt

Den relativt småskaliga karaktären präglad av byggnader från 1800-tal och tidigt 1900-tal ska värnas. Det innebär att befintliga byggnader från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, de exempel som angivits här såväl som andra byggnader som bevarar sin huvudsakliga karaktär, bör bevaras och underhållas så att deras karaktär består.

Vid eventuell komplettering med ny bebyggelse bör den anpassas till befintlig bebyggelses skala, så att nytillskott inte blir ett dominerande inslag.

Flera av de bevarade äldre byggnaderna har renoverats eller byggts om så att de delvis förlorat sin karaktär. Vid framtida underhåll eller ombyggnader är det positivt om byggnader kan återfå ett uttryck som bidrar till att stärka det kulturhistoriska värdet.

För de byggnader som har skyltfönster mot gatan är det positivt om dessa får bibehålla sin funktion som butiksfönster och att det levande gaturummet upprätthålls med olika typer av butiker eller andra liknande verksamheter. Butikslokaler i de äldre byggnaderna bör inte omvandlas till bostäder.

Den sträcka som har kvar beläggning med gatsten bör bibehållas stenlagd.

Villa vid Åbergsvägen med rik lövsågeridekor och med välbevarat uttryck som är typiskt för tiden kring sekelskiftet 1900.

Tingsgården.

Åslundska huset, Långgatan 12 med delvis bevarad karaktär från 1920-talet. Fasaden var dock tidigare putsad.

T.v Turisthotellet eller Hotell Svea, uppfört 1902, är en av de mest karaktäristiska byggnaderna i Sunne. T.h ett av de för Sunne tätort typiska affärs- och bostadshusen.

Långgatan 20, f.d. Sunne järnhandel, ett bostads- och affärshus med karaktäristiska butiksfönster och butiksingång från gatan.

Broby Gästgivaregård, "Gästis", med huvudbyggnad från 1910.

Långgatan 22-28. Huset t.h från 1800-talets senare del. Huset i mitten är en pastisch - ett nytt hus i gammal stil. Det är i sig inte kulturhistoriskt värdefullt, men är anpassat till gatans karaktär. Längre bort syns "Wallinhuset" på Långgatan 26, med väl bevarad karaktär och längst bort ett bostadshus från 1900-talets första hälft.

Von Sydowska huset.

Missionshuset

Gamla skolan.

Åbergsvägens höga läge ger vida utblickar.

Åmbergs prästgård.

Väst i Åmberg, gårdsanläggning som flyttats till platsen.

Gummelgården, manbyggand.

Gårdsmiljö, Skäggeberg.

Täppan, bostadshus.

"Jongster", Skäggeberg.

Utblick från Höglundagatan mot Sunne kyrka.

Villa, troligen 1960-tal.

D. Höglundagatan

Höglundagatan är en äldre vägsträckning där Åmbergs prästgård och flera gårdar med omgivande jordbruksmark låg innan tätorten nådde hit. Utmed Höglundagatan bodde också flera hantverkare. Täppan, där bland annat en vagnmakare bott, är en av dessa hantverksgårdar från 1800-talet. Den tidigare öppna jordbruksmarken är idag bebyggd med villabebyggelse. Samtidigt har flera äldre gårdsmiljöer bevarats och en del av dessa har en väl bevarad karaktär. De vittnar om Sunnes äldre gårdar och om en äldre byggnadskultur som är karaktäristisk för Sunne. Gårdarna har ofta stora, timrade manbyggnader. Vissa gårdsbyggnader har också flyttats till platsen.

Värdebärande karaktärer

- Gårdsmiljöer med äldre bebyggelse, välbevarade exempel är:

- *Åmbergs prästgård* med manbyggnad från ca 1850, timmerbyggnad i två våningar med panel i röd slamfärg, sadeltak med tegel. Flera välbevarade byggnader och omgivande trädgård.

- *Täppan*, med en liten manbyggnad i 1,5 våning och flera uthus. Samtliga byggnader är i dåligt skick, men bebyggelsemiljön har ett kulturhistoriskt värde såsom ett mycket välbevarat exempel på minde hantverkarnas hem från mitten av 1800-talet. Byggnaden bevarar äldre fönster som är karaktäristiska för bygden och veranda med lövsågeridetaljer.

- *Där norr*, gård med bostadshus i 1,5 våning. Tillkommet efter häradsekonomiska kartan från ca 1900.

- *Jongster* med manbyggnad i 1,5 våningar från ca 1850. Vit panel och frontespiser på långsidorna.

- *Väst i Åmberg*, gårdsmiljö med bostadshus från ca 1840, i 2 våningar. Gården har flyttats till platsen men har ändå genom sin välbevarade karaktär ett högt kulturhistoriskt värde.

- Höglundagatans sträckning.
- Björkalléer mot Åmbergs prästgård.
- Utblickar mot Sunne kyrka.
- I södra delen av området finns en modern villa av 1960-talskaraktär som har arkitektoniska kvaliteter som exempel på modernismens villaarkitektur. Villan har fasader av mörkt tegel, shingeltak och gröna snickeridetaljer kring fönstren.

Förhållningssätt

I området är det huvudsakligen vägsträckningen och de äldre gårdsmiljöerna som är värdebärande. Det innebär att gårdsmiljöerna med äldre bebyggelse och trädgårdar bör bevaras och underhållas så att deras karaktären bibehålls.

Vid komplettering i anslutning till gårdsmiljöerna bör anpassning ske så att karaktären består samt att nytillskott inte blir dominerande i miljön. Öppna ytor som i anslutning till gårdsmiljöer, vilka utgör en del av tidigare jordbruksmark bör inte exploateras. Särskilt värdefull bebyggelse bevaras och underhålls med material och metoder anpassade till dess egenart. Utblickar mot Sunne kyrka värnas.

Åmbergs prästgård

Gård, S. Åmberg, relativt förändrad

Väst i Åmberg, ej ursprunglig placering

Skapad gårdsmiljö ej ursprunglig placering

Gård, S. Åmberg, relativt förändrad

Gummelgården

"Täppan"

Där norr, Skäggeberg

Gårdsmiljö Skäggeberg

"Jongster" Skäggeberg

Villa med arkitektoniska kvaliteter, ca 1960-tal

E. Leran och Sundsvik

Leran är området söder om Centrum där Lerälven har sitt utlopp i Fryken. Vattnet har skapat en ravinbildning och det meandrande loppet gör att stora områden varit omöjliga att bebygga, vilket i sin tur har lett till att stora delar av området blivit ett naturligt parkstråk. Intill Lerälven fanns under 1800-talets andra del garveriverksamhet. Garveriverksamheten upphörde på 1930-talet och det mesta av 1800-talets verksamhetsbebyggelse vid Lerälven är idag försvunnen, men vid Älvgatan finns en av byggnaderna kvar.

Villabebyggelsen tillkom sedan Leranområdets jordbruksmark förvärvats från Sundsbergs gård år 1900 och styckats i villatomter för försäljning. Leran blev det första tomtlagda villaområdet i Sunne. Det berättas att planen för tomterna ritades på omslagspappret till en sockertopp.

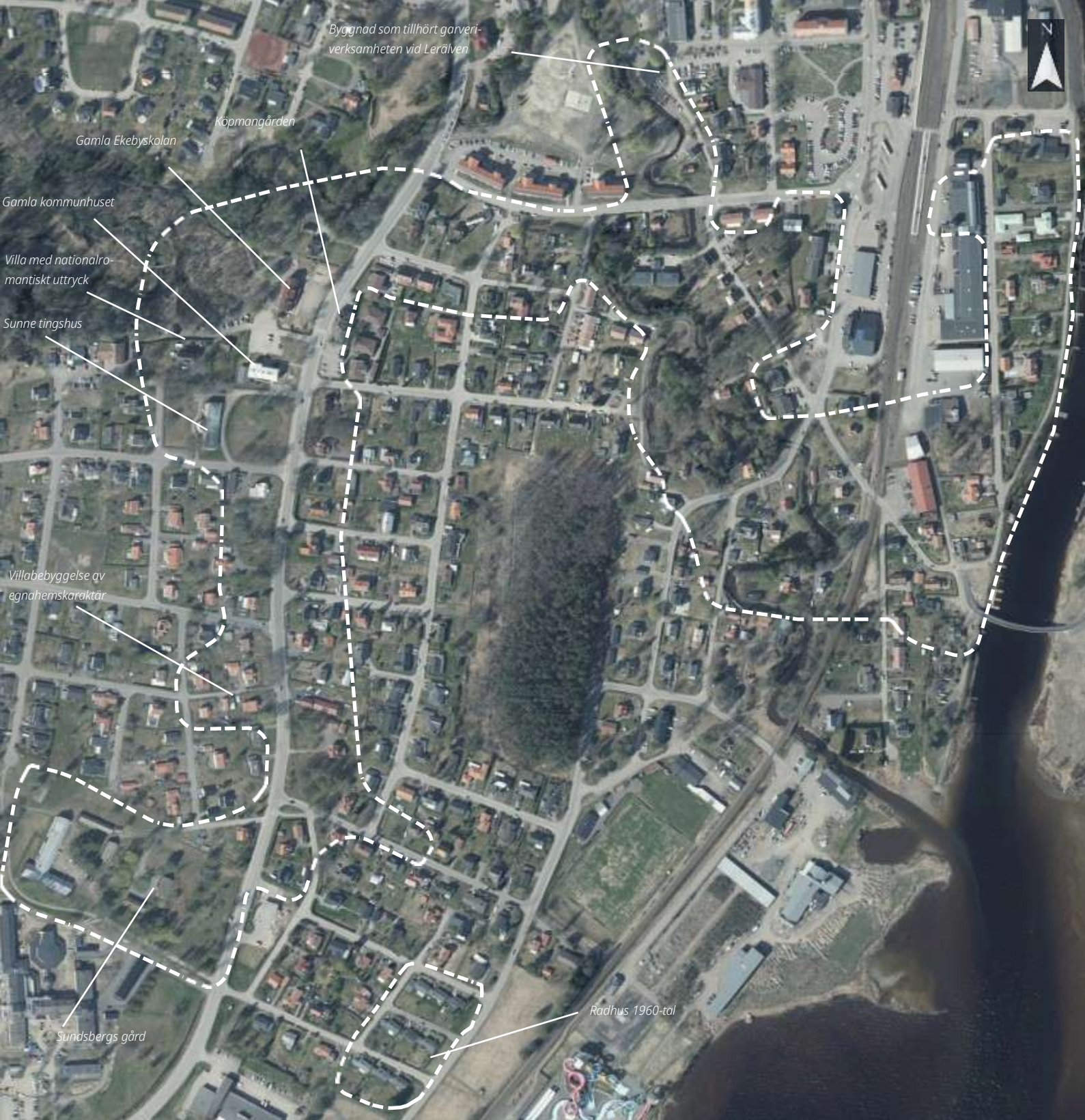
Nära Frykenstranden låg Kotorget - för handel av kreatur. Med järnvägen kom helt nya förutsättningar för etablering av verksamheter. Mellan järnvägen och Frykens strand fanns goda förutsättningar för industri och här utvecklades både mekanisk industri och träindustri med bland annat ångsågen och möbelfabriken. Industrietvecklingen bidrog till att tätorten växte med villor av egna hemstyp under det tidiga 1900-talet. Längs Ekebyvägen, som innan bebyggelsen växte fram var huvudväg från söder, uppfördes flera påkostade och stora villor. Mycket av Lerans villabebyggelse och Ekebyvägens ståndsmissi-

ga bebyggelse finns kvar och berättar om ortens utveckling. Samtidigt har bebyggelsen förtätats och många av de stora tomterna styckats. Industribebyggelsen har i större utsträckning försvunnit eller förändrats. En av de stora industrierna, Lerans ångsåg och hyvleri brann ner i juli 1952.

I området finns också exempel på hur funktionalismen slog igenom och hur olika arkitektoniska stilar avlöst varandra.

Sunne tingshus som stod klart 1939 och är ritat av arkitekten Conny Nyquist är ett av Värmlands arkitektoniskt mest intressanta byggnadsverk från tiden efter funktionalismens genombrott. Tomten sluttar mot Ekebyvägen, vilket tillsammans med fasadens utformning ger den en kraftfull volymverkan. Strax norr om tingshuset ligger det gamla kommunhuset. I området ligger även Ekebyskolan, tidigare Lerans skola, och nordväst om tingshuset ligger en nationalromantisk villa som utgör ett tydligt exempel på mer påkostad arkitektur i nationalromantisk stil. Andra byggnader vid Ekebyvägen som berättar om olika funktioner i äldre tid är Köpmangården och missionskyrkan, den senare är numera bostad.

I södra delen vid Rottnavägen, Mellanvägen och Björnevägen finns radhusbebyggelse som är uppförd enligt en detaljplan från 1962 och som utgör ett tydligt exempel på efterkrigstidens sammanhållet gestaltade bostadsbebyggelse, även om vissa förändringar skett.

T. v. Häradsekonomiska kar-
ten från 1888-95 visar hur
obebyggt Leran-området
var vid den tiden. Nästan
hela området var åkermark.
I mitten syns Sundsbergs
gård vid infartsvägen från
söder.

T.h. Äldre vykort som visar
bebyggelse utmed Ekebyvä-
gen med Lerans kapell.

I sydvästra delen av området ligger Sundsbergs gård som har anor åtminstone sedan medeltiden. Gården ägs idag av Sunne kommun och hyser olika verksamheter. Det var i äldre tid en stor gård - under 1700-talet bestod den av hela 19 byggnader. I häradsekonomiska kartan från 1883-95 kan man se Sundsbergs gård med en stor trädgård mot Ekebyvägen, den dåvarande infartsvägen till Sunne från söder. Sundsbergs gård är också känd som Björne i Selma Lagerlöfs Gösta Berlings saga.

Värdebärande karaktärer

- Lerälvens naturligt meandrande lopp, grönska utmed älven och områden som ur geoteknisk synpunkt inte varit lämpliga att bebygga.
- Den bebyggelse som tillhört garveriverksamheten vid Lerälven är av stor betydelse för platsens identitet och för att dess historia ska kunna utläsas.
- Ekebyvägens sträckning, bebyggelse kring Ekebyvägen med karaktär från sent 1800-tal och tiden fram till omkring 1900-talets mitt.
- Sunne tingshus inklusive parken som ett av funktionalismens främsta arkitektoniska verk i Värmland. Norr om tingshuset ligger gamla kommunalhuset, vilket också i stort bevarar sin karaktär.

- Lerans villabebyggelse med byggnader och trädgårdar uppförda enligt trädgårdsstadens ideal under 1900-talets första hälft. Vid Idrottsvägen finns flera fina exempel på villor med uttryck typiska för 1920-talets klassicism, såsom Idrottsvägen 10. I dessa miljöer är de stora trädgårdstomterna, ofta med fruktträd och kantade av låga häckar, värdebärande.
- Sundsbergs gård, med byggnader från olika tider som ingår i gårdsanläggningen.
- Järnvägsmiljöns verkstadsområde med byggnader: Lokstall med två portar uppfört av korsvirke med fyllningar av tegel och med plåttak. Intill spåren en mindre träbyggnad med fasad av rödfärgad locklistpanel under plåttak samt en dressinbod eller verkstad. Mellan spåren en vattenhäst. Lokstallet med den synliga stommen av korsvirke och vattenhästen har stor betydelse för miljön.
- Möbelfabriken.

Stora delar av Leran och Sundsvik har en blandad bebyggelse och flera av de äldre husen har förändrats till sin karaktär. Det gäller särskilt byggnader som ursprungligen haft ett funktionalistiskt/modernistiskt uttryck. Alla äldre byggnader är inte särskilt värdefulla men bidrar till stadsbilden inom området.

Förhållningssätt

Lerälvens naturliga lopp och det gröna landskapet utmed ån har en naturkaraktär som bör bibehållas. Vid eventuella erosionsåtgärder bör detta beaktas.

Värdebärande bebyggelse som angivits ovan bevaras och underhålls så att dess karaktär bevaras och med material och metoder anpassade till dess egenart.

Förtätning som påverkar karaktären bör undvikas. Trädgårdstomter med bebyggelse som har en bevarad karaktär från 1900-talets hälft bör inte styckas.

Sunne tingshus har ett mycket högt kulturhistoriskt och arkitektoniskt värde och eventuell utveckling inom fastigheten ska ske med stor respekt för byggnaden och trädgården.

Järnvägens bebyggelse som anges ovan samt kvarvarande bebyggelse som tillhört möbelfabriken bör bevaras och underhållas med material och metoder som är anpassade till dess egenart.

Vid utveckling och förändring inom industriområdet eller den järnvägsrelaterade bebyggelsen bör en kulturmiljöanalys göras för att på mer detaljerad nivå klargöra värdena och säkerställa att utveckling sker med hänsyn till platsens kulturvärden.

Vid komplettering inom området bör anpassning göras till skalan och till karaktären så att nytillskott inte dominerar i miljön eller försvårar läsbarheten av miljön.

Byggnad som är en sista rest av garveriverksamheten som fanns vid Lerälven under 1800-talet och in på 1930-talet.

Sundsbergs gård med bland annat galleri är ett omtyckt utflyktsmål. Flygeln är uppförd 1750, en för Sunne typisk välbärgad gård i två våningar.

Björkmansvillan, Domarvägen 6, utgör ett av de finaste exemplen på nationalromantisk arkitektur i Sunne. Villan uppfördes 1908 av kronofogden Undén. Villan tillhörde senare riksdagsmannen Gustaf Björkman som ägde Öjervikssågen.

Lerans bebyggelse präglas av grönskande gaturum som kantas av upp-vuxna träd, låga häckar och trädgårdar, ofta med fruktträd. Många av husen är villor uppförda på 1910- och 1920-talen. Bebyggelsen i jugend eller klassicistisk stil är typiska för tiden. På flera ställen har bebyggelsen förtätats under sent 1900-tal och senare. För att Lerans karaktär ska bestå bör man både slå vakt om byggnadernas uttryck, de stora tomterna och de grönskande trädgårdarna med stora träd.

Den meandrande Lerälven och ravinlandskapet har givit förutsättningar för garveriverksamhet och utgör en värdebärande karaktär

Hagaborg eller Odheliusvillan vid Ekebyvägen från 1910-talet är en av få villor som uppförts i sten med en mer stadsmässig utformning.

Lerans skola vid Ekebyvägen uppförd 1912. Det fanns från början en likadan skola i Klockargården, men den brann ned 1930.

Vid Strandvägen uppfördes flera villor i början av 1900-talet. Strandvägen 3, uppförd 1907 har en fin jugendkaraktär. I huset fanns bostad och slakterirörelse. Att kombinera bostad och verksamhet var ännu vanligt under 1900-talets första hälft.

Ålvgatan 8 utgör också ett välbevarat exempel på villabebyggelse som är typisk för 1900-talets första decennier.

Lerans kapell. Frikyrkobyggnad från 1923. (Numera bostad.)

"Linnea", en tvåfamiljsvilla från 1910 med stor omgivande trädgård, Ekebyvägen 17.

Villa med karaktär typisk för 1920-tal och fram till funktionalismens genombrott. Hörnet av Ekebyvägen och Gersbyvägen.

Villa med klassicistiskt uttryck typiskt för 1920-talet och välbevarad uthuslänga.

Köpmangården, uppförd 1925 av köpmannen Nathan Hedin. Arkitekt var Folke Rystedt. I bottenvåningen fanns från början livsmedelsaffär. I grunden ska en "tidskapsel" med mynt, tidningar m.m. från byggnadsåret finnas inmurad.

Lokstallet intill järnvägen i anslutning till Sunnes industrier.

Delar av Fortums byggnad utgörs av möbelfabriken tidigare lokaler i rött tegel. Det är en del av Sunnes äldre industribyggnad, vilken är av stor betydelse för att förstå tätortens utbyggnad under 1900-talet.

Sunne tingshus uppfördes 1939 och ligger monumentalt på sin höjd. Det är ett av funktionalismens främsta verk i Värmland.

1930 slog funktionalismen igenom och flera hus med funktionalistiskt uttryck uppfördes i området. Huset på fotot visar ett exempel på välbevarad egnahemsvilla.

Det lilla flerbostadshuset vid Magasinsgatan utgör ett av Sunnes tydligaste exempel på funktionalismens arkitektur.

Efterkrigstidens byggande, karaktäriseras av funktionsseparering och bostadsområden som ofta har en samordnad gestaltning. Radhusbebyggelse^{1 1 3} vid Rottnavägen, Mellanvägen och Björnevägen utgör, trots att vissa ändringar gjorts, ett fint exempel på detta. När det gäller samlade områden med enhetlig gestaltning är det särskilt viktigt att beakta att de enskilda husen inte bör ändras, då det påverkar hela områdets uttryck.

Skäggebergsvägen med en enhetlig villabebyggelse typisk för 1920-talet, med en stadsmiljö inspirerad av trädgårdsstadens ideal. Här syns flera villor med brutna tak utmed gatans norra sida. Stadsrummet är grönt. En stor del av Skäggebergsvägen kantas av äldre hamlade lindar.

F. Skäggebergsvägen och Älvkullen

Skäggebergsvägen utgör en av de äldre vägsträckningarna in mot Sunne. Utmed Skäggebergsvägen finns bebyggelse från olika tider. Den östra delen av gatan var en central del av orten redan under 1800-talets slut och här finns därför flera byggnader från denna tid, medan den västra delen av gatan representerar utbyggnaden av orten under 1920-talet och senare. Flerbostadshusen söder om Skäggebergsvägen har inte inkluderats i det särskilt värdefulla området, då de alla genomgått förändringar, men de representerar ändå en viktig fas i Sunnes utveckling och är exempel på folkhemstidens omsorgsfullt utformade boendemiljöer.

Älvkullen är en herrgårdsliknande anläggning som låg på platsen innan tätortens bebyggelse byggdes ut i området. Gården, som på den häradsekonomiska kartan från sent 1800-tal kallas Elfhöjden, är uppförd kring 1850 av köpmannen Bergman. År 1881 förvärvades fastigheten av häradsförvaldare Rudebeck som byggde på huset så att det fick det herrgårdsliknande utseendet som har idag.

I korsningen Skäggebergsvägen - Ekebyvägen - Långgatan - Kvarngatan möttes vägarna även under 1800-talet. Här, på Skäggebergsvägens södra sida låg tidigare Lerbro-

backen, en av Sunnes äldsta gårdar. Efter en brand, som förstörde bostadshuset finns idag bara grindarna och den stora trädgården kvar samt en byggnad från 1800-talets senare del som från början varit gårdshus och bagarstuga till Lerbrobacken. Både huset och trädgårdsmiljön bibehåller karaktären från tiden kring sekelskiftet 1900.

Vid Skäggebergsvägen 2 ligger Villa Helios, som är en av Sunnes karakteristiska byggnader från tiden kring sekelskiftet 1900, med en rik panelarkitektur och torn. Cederbergshuset uppfört 1899 vid Skäggebergsvägen 5 är ett annat av Sunnes större hus med den rika panelarkitektur som karaktäriserar sekelskiftet 1900.

I området finns flera villor, både stora och påkostade och mindre från tiden kring 1900-talets första hälft. Flera av de äldre villorna har stora trädgårdstomter. En av villorna med klassiskt uttryck typiskt för 1920-talet, men uppförd 1934 är den gula villan vid Höglundagatan 1.

En byggnad som utgör ett fint exempel på folkhemstidens sociala byggande i Sunne är Älvkullsgatan 7, som uppfördes som pensionärsboende 1951. Byggnadskroppen har två portar och är indelad i två likadana delar spegelvänt mot varandra, vilket ger byggnaden symmetri. Den estetiska omsorgen som syns i portar och trapphusfönster är typisk för 1940-talet och tiden kring 1950.

Villor med samordnad gestaltning, typisk för 1920-talets klassicism utmed Skäggebergsvägen

Villor med samordnad gestaltning, drag av klassicism och funktis utmed Storgatan.

Villor med funktionalistiskt uttryck utmed Villagatan

Villa från 1922 med välbevarat uttryck,

Gårdsanläggning med flera äldre ekonomibyggnader, delvis flyttade till platsen

Älvkullen

Pensionärsbostäder från 1951

Villor med samordnad gestaltning, typisk för 1920-talets klassicism, utmed Skäggebergsgatan.

Affärshus med välbevarad karaktär från tiden kring 1900-talets mitt

Villa Helios

Plats för Lerbroacken

Cederbergshuset

Bostadshus med karaktär från sent 1800-tal med blå glasveranda.

Älvkullen, en av de herrgårdslika gårdsanläggningar som anlades under det sena 1800-talet.

Gårdsmiljö med flera äldre byggnader.

Cederbergshuset, uppfört 1899, är ett av flera hus från tiden kring sekel-skiftet 1900 som utgör en viktig del av Sunnes karaktär. Lite längre bort på gatan syns en annan av områdets äldre värdebärande byggnader.

Villa Helios är en annan av Sunnes karaktärsbyggnader. Tillsammans med flera andra byggnader från tidigt 1900-tal berättar de om den växande orten och om den nya typ av arkitektur som möjliggjordes med sågverksindustrins framväxt.

Värdebärande karaktärer

- Bebyggelsemiljö med arkitektur typisk för 1920- och 1930-tal. Villor och grönskande gaturum med sammanhållen gestaltning utmed Skäggebergsvägen och Storgatan. Gröna gaturum i vissa fall med hamlade träd utmed gatan. Husens placering, indragna en bit in från gatan.
- Bebyggelse som bevarar sin karaktär från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal och som berättar om samhällets framväxt. Flera av dem är karaktärsbyggnader för Sunne, exempelvis:
  - Gårdsmiljöerna kring Älvkullen.
  - Villa Helios, uppförd 1904 av fotograf Axel Aurelius.
  - Cederbergshuset, uppfört 1899.
- Villor som utgör tydliga exempel på funktionalismens arkitektur.
- Pensionärsbostäder från 1951 vid Älvkullsgatan 7, som utgör ett exempel på socialt byggande under folkhemstiden.

Förhållningssätt

- I gaturum som präglas av trädgårdsstadens idéer med gröna gaturum, trädkantade vägar och husen indragna från gatan, bör dessa karaktärer värnas.
- I gaturum med sammanhållet gestaltad bebyggelse bör inte enskilda hus ändras så att gaturummets karaktär påverkas. (Se exempelvis de tydliga exemplen på foton av Skäggebergsvägen och Storgatan.)
- Värdebärande bebyggelse som angivits ovan bevaras och underhålls så att dess karaktär bevaras och med material och metoder anpassade till dess egenart.
- Förtätning som påverkar karaktären bör undvikas. Trädgårdstomter med bebyggelse som har en bevarad karaktär från 1900-talets hälft bör inte styckas.
- Vid komplettering inom området bör anpassning göras till skalan och till karaktären så att nytillskott inte dominerar i miljön eller försvårar läsbarheten av miljön.
- Vid framtida underhåll är det positivt om byggnader som sedan tidigare genomgått förändringar som påverkat karaktären negativt kan återfå värdebärande karaktärer.

Villor utmed Storgatan, med karaktär av både funkis och klassicism.

Bostadshus med bevarad karaktär från sent 1800-tal.

Bostadshus från sent 1800-tal som från början tillhört det numera nedbrunna Lerbrobacken.

Veterinärbostaden, Storgatan 51, byggt 1910. Villa med karakteristisk arkitektur och väl bevarad karaktär. (Fönsterbågarna har tidigare varit gröna.)

Älvkullsgatan 7 är uppfört 1951 som pensionärsbostäder. Det är ett tydligt exempel på folkhemstidens byggande. Det utgör en del av Skäggebergsområdet som var Sunne tätorts största flerbostadshusområde som byggdes ut under efterkrigstiden. (Fönstersnickerier och bågar hade tidigare mörkgröna och förändringen till vita bågar har i viss mån förändrat karaktären.)

En av områdets villor med jugendkaraktär, omgiven av trädgårdstomtens grönska.

Villa med funkis-karaktär vid Rudebäcksgatan.

Stöpafors - Bosebyn

Stöpafors - Bosebyn är en bebyggelsemiljö med tidstypisk och välbevarad agrar bebyggelse från 1800- och 1900-talen. I miljön ryms också Stöpafors herrgård och tidigare bruk. Kring det gamla bruket finns ett äldre bygdecentrum. Det omgivande landskapet är ett öppet och böljande odlingslandskap som ramas in av berg och höjder, däribland Tossebergsklätten som är ett av Fryksdalens högsta berg.

Området kring Fryksdalen är rikt på fornlämningar som berättar att dalgången varit befolkad och bebyggd redan före vår tideräkning (0 f.Kr.). Marken har också brukats under mycket lång tid. Länets äldsta kamerala material, skatteräkenskaperna för år 1503, berättar att det fanns gårdar som bedrev jordbruk vid Tosseberg, Åna, Röberg och Ingeborgjord. Det är också jordbruket, som utgjort den huvudsakliga näringen i bygden åtminstone sedan medeltiden. Industri och bergsbruk har också varit betydelsefull vilket miljön vid Stöpafors berättar om.

På 1740-talet köpte brukspatronen Christoffer Myhrman vattenrätten vid Södra Åna. Där lät han uppföra Stöpafors bruk med stångjärnshammare och knippsmedja samt en ståndsmässig bruksherrgård. Intill bruket uppfördes även såg och kvarn. Från bruket skeppades järn och träprodukter vidare via Fryken.

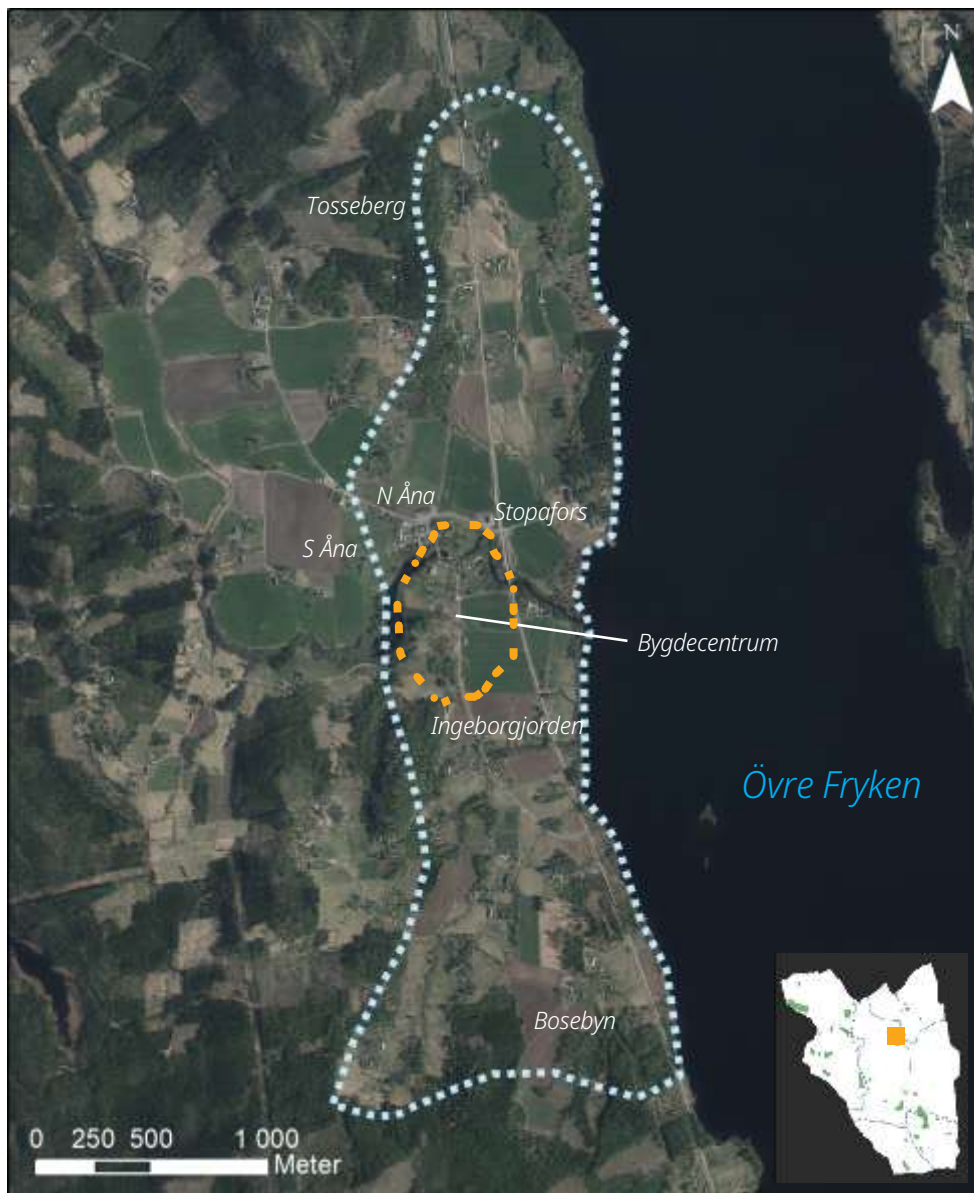
Under 1800-talet utvecklades bygden söder om Tossebergsklätten till ett lokalt bygdecentrum. Såväl färgeri som mejeri, folkskola och lanthandel samlades omkring Stöpafors bruk och dess herrgård. Vid Fryken fanns även ett sågverk. Längre söderut, vid Ingeborgjorden, fanns också ett gästgiveri utmed den allmänna landsvägen.

Järnbruket lades ned på 1860-talet, men kvar fanns ändå kvarnen och jordbruket. Kvarnen intill herrgården som visser idag uppfördes 1918 och är fortfarande i drift. Kvarnen är känd som den enda skrädmjölskvarnen som finns i drift än idag, med vedeldade ugnar, gammal skalmetod och stenmal.

Miljön består till stor del av agrar bebyggelse från 1800- och 1900-talen, men här finns även senare tillkommen bebyggelse. Herrgården, med manbyggnad och två flyglar, uppfördes på 1700-talet och genomgick en större exteriör ombyggnad på 1860-talet. Mangårdsbyggnaden fick sitt nuvarande utseende efter en ombyggnad 1917-1927 då den bland annat fick en fronton och klocka över balkongen i norra långsidan. Herrgården är en av flera miljöer i kommunen som beskrivs i Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga*. I boken kallas herrgården Lötafors och är hemvist för den elake Sintram. I Stöpafors finns även skolhus, missionshus, före detta lanthandel och mejeri bevarade.

Mangårdsbyggnaden vid Stöpafors herrgård, uppförd under 1700-talet, ombyggd på 1860-talet och fick sitt nuvarande utseende efter ändringar 1917-27.

Översiktskarta som visar områdets läge. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Stöpafors - Bosebyn utgör en miljö av agrar karaktär med öppet odlingslandskap och ett äldre bygdecentrum kring herrgården och bruket. Ett aktivt jordbruk tillsammans med kvarnverksamhet förmedlar ett levande kulturarv och gör att miljön kan tillskrivas höga upplevelsevärden. Från flera platser inom området är vyerna vida och storslagna. Genom bebyggelsen kan såväl herrgårdens som gårdarnas och byarnas historia utläsas, och förståelsen av bergsbrukets betydelse, det agrara samhället och dess utveckling görs tillgänglig.

Värdebärande karaktärer

- Det karaktäristiska odlingslandskapet som innefattar ett levande jordbruk med kontinuerligt brukad åkermark som ramas in av storslagna vyer över det omkringliggande landskapet.
- Stöpafors herrgårdsmiljö med bevarad mangårdsbyggnad som flankeras av två flyglar, samt tillhörande park och ekonomibygnader.
- Det gamla bygdecentrumet i anslutning till Stöpafors herrgård med skolor, kvarn, mejeri, lanthandel och kapell/missionshus.
- Bevarad agrar bebyggelse i äldre gårdslägen, mangårdsbyggnader och ekonomibygnader från 1800- och 1900-talen, huvudsakligen i trä, ofta med faluröda fasader och ljusa snickerier.
- Bevarade historiska strukturer i form av äldre vägnät, åkerindelning och gårdsstrukturer.

Odlingslandskapet norr om Stöpafors herrgård. Foto: EPG/WSP.

Dörr på Stöpafors kvarn, prydd med solen - en symbol för Fryksdalen, skapad av Anna Sahlström. Foto: EPG/WSP.

Stöpafors sett från Ingeborgjorden, med Tossebergsklätten i fonden. Foto: EPG/WSP.

Stöpafors kvarn uppförd 1918. Här tillverkas fortfarande skrädmjöl enligt gamla metoder. Foto: EPG/WSP.

Stöpafors gamla skola, uppförd 1908-09. Foto: RL/WSP.

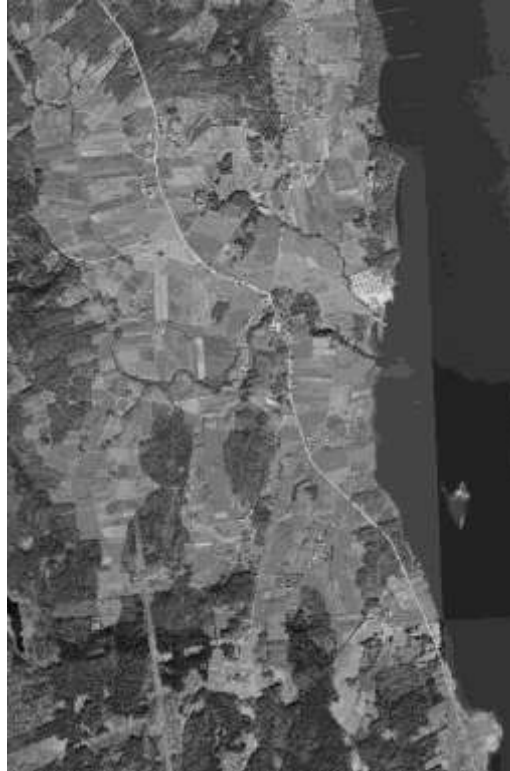

Stöpafors kapell/missionshus. Foto: RL/WSP.

Bostadshus, Ingeborgjorden, söder om Stöpafors. Foto: EPG/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskarta ca 1900, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v. Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensering: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Bebyggelse och odlingslandskap vid Tosseberg, med Tossebergsklätten i fonden. Foto: EPG/WSP.

Mejeriet vid Stöpafor's gård. Foto: EPG/WSP.

Förhållningssätt

- Det öppna odlingslandskapet är karaktäristiskt för stora delar av området. Fortsatt bruk av betes- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägnen och det öppna landskapet.
- Stöpafor's herrgårdsmiljö med mangårdsbyggnad, flyglar, ekonomibygnader och park/trädgård bör bevaras och underhållas med traditionella material och metoder som anpassas till miljöns och byggnadernas respektive egenart. Eventuella nya byggnader bör inte uppföras i nära anslutning till herrgården eller i dess park.
- Bebyggelsen i det gamla bygdecentrumet intill Stöpafor's herrgård bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas till byggnadernas egenart. Att kvarnen även fortsättningsvis brukas som kvarn är angeläget, då det bidrar till höga upplevelsevärden.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder. Delar som behöver ersättas bör utföras på ett sätt som är anpassat till huset; äldre hantverksmässigt utformade delar bör inte ersättas med nya av standardutförande.
- Jordbruksmark bör inte bebyggas. Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelse vad gäller placering, utformning, färgsättning, form, proportioner och materialval.
- Äldre vägnät bevaras, såsom vägsträckningen genom Stöpafor's samt mindre grusbelagda vägar mellan gårdar och byar.

Boberg

Boberg är en mindre bymiljö öster om sjön Rottnen, med anor från 1500- och 1600-talen. Bebyggelsestrukturen och odlingslandskapet har inte genomgått några större förändringar sedan tiden för laga skifte. Gårdarna har kvar sina ursprungliga lägen i byn och odlingslandskapet är till stor del fortfarande hävdad. Genom de bevarade strukturerna och den äldre bebyggelsen kan det äldre agrara samhället upplevas här.

Odlingslandskapet mellan Rottnen och Södra Lersjön är kuperat. Här återfinns ett flertal jordbruksenheter som har sitt ursprung i den expansiva agrara utvecklingen under 1500- och 1600-talen. Byn Boberg är en av dem. Boberg omnämns för första gången som skatteutjord i 1634 års jordebok, men kort därefter bildas hemmanet Boberg.

Efter generationer av arvskiften och hemmansklyvning hade den brukade jorden blivit uppdelad på olika delägare. Vid laga skifte år 1859 bestod byn av sammanlagt tre gårdar, vars ägor genom skiftet samlades till två större och sammanhängande markytor per gård.

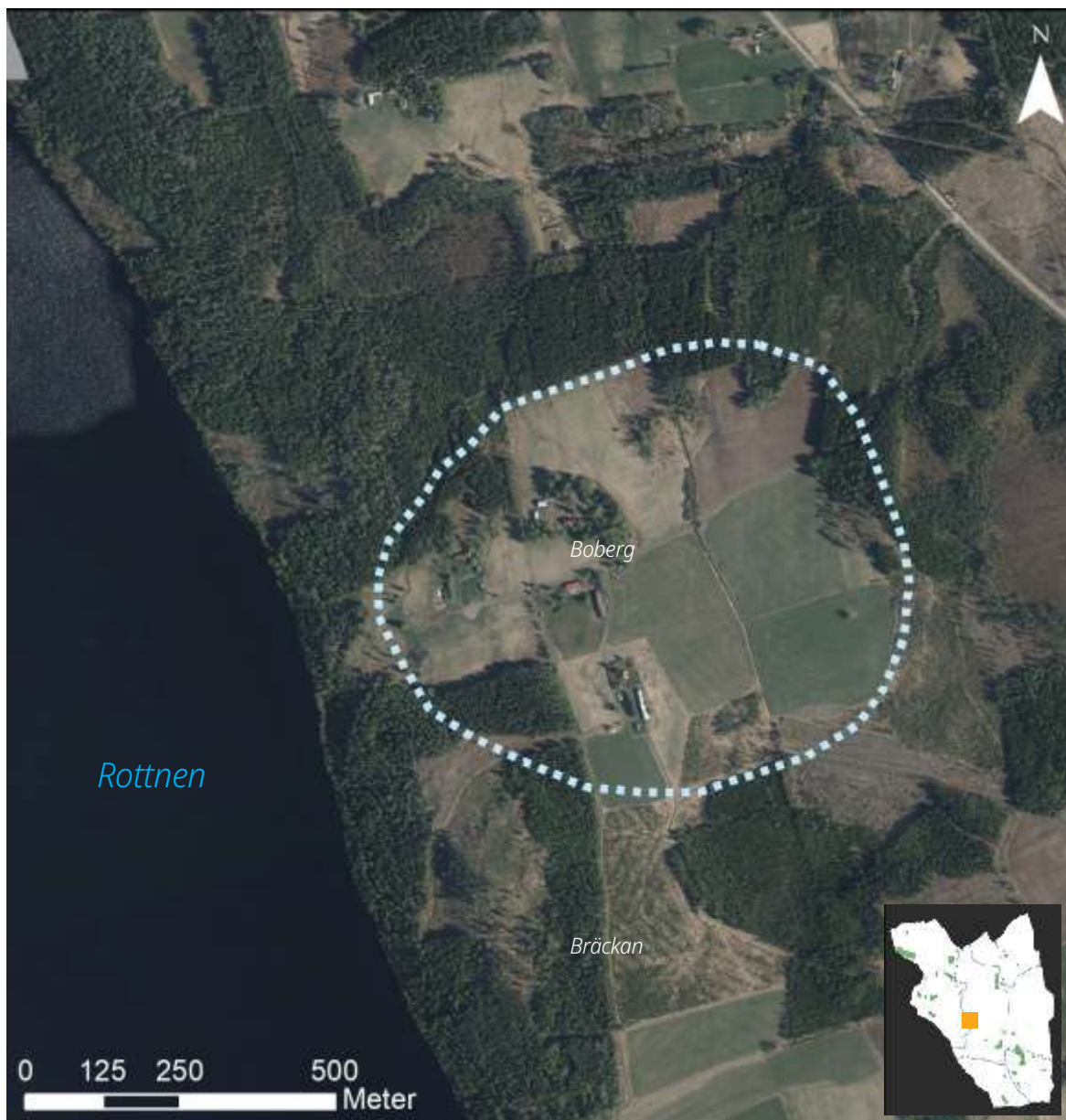
Idag består Boberg av sammanlagt fyra gårdar, varav en tillkommit under 1900-talets första decennier. Bebyggelsen karaktäriseras av de tre ursprungliga gårdarnas stora mangårdsbyggnader i två våningar från 1800-talet. Till varje gård hör ett antal ekonomibyggnader med traditionell färgsättning i röd slamfärg, som står grupperade kring respektive gårdsplan vilket bildar en enhetlig bebyggelsestruktur. På gården Där Öst finns interiört måleri utfört av Anders Dahlström.

Byns välbevarade karaktär och traditionella gårdsbebyggelse gör den till ett gott exempel på en mindre jordbruksgruppering i ett fortsatt hävdad odlings- och beteslandskap.

Motivering

Bobergs bymiljö med sin välbevarade äldre agrara karaktär berättar om äldre tiders bebyggelsestruktur och byggnadskonst. Bebyggelsens struktur och gårdarnas placering är sedan tiden för laga i stort oförändrad, vilket gör den till ett fint exempel på äldre tiders gårds- och bybildning. Byn är i sin helhet karaktäristisk för agrar bebyggelse från 1800-talet och tidigt 1900-tal och berättar om såväl jordbruk som människors livsvillkor.

Översiktskarta som visar området läge. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Värdebärande karaktärer

- Det öppna och kontinuerligt brukade odlings- och beteslandskapet som omger Boberg och ramar in av skog.
- Den i stort oförändrade bystrukturen, med de tre ursprungliga gårdarnas placering.
- Traditionellt utformad agrar bebyggelse med stora mangårdsbyggnader i trä och i två våningar från 1800-talet tillhörande Bobergs tre ursprungliga gårdar, med fasader i ljus oljefärg eller röd slamfärg och ljusa snickerier.
- Bebyggelsens välbevarade äldre karaktär. Respektive gårds struktur med bevarade äldre ekonomibyggnader i röd slamfärg som omger en gårdsplan.
- Äldre vägsträckningar belagda med grus.

Gårdsmiljö i Boberg med mangårdsbyggnad i två våningar i gul oljefärg, och två mindre ekonomibygnader i röd slamfärg (falurött). RL/WSP.

Bygatan. Foto: RL/WSP.

Gårdsmiljö med traditionell agrar bebyggelse i röd slamfärg. Foto: RL/WSP.

Mindre ekonomibygnad som omges av betesmark. Foto RL/WSP.

Gårdsmiljö i Boberg. EPG/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskartan från ca 1900, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v. Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensering: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Betesmark med inslag av uppvuxna träd och gårdsmiljö i Boberg. Foto: EPG/WSP.

Äldre mangårdsbyggnad i Boberg. Foto: RL/WSP.

Förhållningssätt

- Det öppna landskapsrummet som omger Boberg är karaktäristiskt för området. Fortsatt bruk av betes- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägel och det öppna landskapet. Mark som tagits i anspråk av skog kan med fördel återställas till jordbruksmark.
- Bobergs bystruktur bör värnas. Gårdarnas placering och gårdsstruktur med mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader kring öppen gårdsplan bevaras.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas kvaliteter, egenskaper och egenart. Delar som behöver ersättas bör utföras på ett sätt som är anpassat till huset; äldre hantverksmässigt utformade delar bör inte ersättas med nya av standardutförande.
- Jordbruksmark bör inte bebyggas. Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelse vad gäller placering, utformning, färgsättning, form, proportioner och materialval. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.
- Äldre vägar bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus.

Maggeby

Maggeby är en jordbruksby som ligger i det öppna odlingslandskapet sydost om Sunne tätort. Det är en av de byar som från början varit en ensamgård och sedan vuxit till en by, något som är typiskt för Fryksdalens bymiljöer.

Maggeby ligger på en liten höjd i den öppna dalgången. Byn med gårdarna längs en bygata har lokaliserats till ett höjdparti med åkrar som omger byn i alla väderstreck. Utsikten är magnifik - över slätten upplevs det öppna landskapet med bland annat långa alléer som löper ut med vägen mot Sunne och Sunne kyrkas torn i fonden.

Maggeby förekommer i skriftliga källor första gången i 1503 års skattebok för Värmland. Av den geometriska kartan från 1645 framgår att Maggeby vid den tiden var ett skattehemman. Liksom de flesta byarna i området har Maggeby från början bestått av endast en gård. Kreaturskötsel och åkerbruk har sedan bygden koloniserades varit den viktigaste näringen. Åkerytorna har successivt utökats under 1700- och 1800-talen, vilket framgår av de

historiska kartorna. Vid storskiftet år 1781 upprättades en karta över hela hemmanet, som då var indelat i 6 hustomter (A-F). Utanför den samlade byn fanns också ett soldatboställe. Byn växte snabbt, vilket speglar den stora befolkningsökningen och att Fryksdalens bördiga jord förmådde föda en växande befolkning. Laga skifte genomfördes 1869. I laga skifteskartan från 1866 redovisas hela 14 fastigheter med flera gårdar som tillkommit utanför den samlade byn, men den bymiljön bibehöll ändå till större delen sin samlade struktur från tiden före laga skifte. Bebyggelsen är i huvudsak från 1800-talets senare del eller 1900-talets första hälft.

Motivering

Jordbruksby med till stor del bevarad bystruktur och välbevarade gårdsmiljöer från 1800-talet och 1900-talets första hälft i ett levande och brukat odlingslandskap. Byn är en av de medeltida uppodlingar i Fryksdalen som genom hemmansklyvning och ökande befolkning vuxit från ensamgård till en by och vittnar på så sätt om bygdens agrara utveckling och byggnadskultur.

Maggeby, bymiljön sedd från väster.

Översiktskarta som visar områdets läge. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensing: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Värdebärande karaktärer

- Bymiljön med gårdar samlade på höjden utmed bygatan genom byn. Relativt tätt sammanhållna gårdar med en placering som i huvudsak stämmer överens med situationen efter laga skifte under 1800-talets senare del.
- Småskalig grusväg genom byn.
- Höga lövträd inom bymiljön.
- Omgivande öppet och brukat odlingslandskap.

- Bebyggelse inom byn med byggnader huvudsakligen med karaktär från 1800-talet och 1900-talets första hälft. Gården inom fastigheten Maggeby 1:57 har särskilt välbevarad bebyggelse med både manbyggnad och ekonomibyggnad som utgör tydliga exempel på det agrara landskapets byggnadstradition i Fryksdalen.

Både den samlade bymiljön och de gårdar som ligger invid Maggebyberget i nordost är en del av den äldre bymiljön, men de två gårdarna i nordost har inte tagits med som en del av de särskilt värdefulla bebyggelseområdet då de inte bevarar sin karaktär i samma utsträckning.

Bygatan genom Maggeby med gårdar på ömse sidor.

Gårdsmiljö i Maggeby.

Uthus med bevarad karaktär från tidigt 1900-tal.

Maggeby. Kortet taget efter 1936. Foto: Daniel Olsson. Sunne hembygdsförenings bildarkiv.

Historiska kartor. Överst t.v. geometrisk avmätning av Skattehemmanet Mageby 1645. Nederst t.v. delning av inägor 1822. T.h. laga skifte 1866.

Utblick från Mageby över det öppna landskapet med allén och Sunne kyrka.

Förhållningsätt

- Det öppna landskapsrummet som omger Mageby är karaktäristiskt för området. Fortsatt bruk av åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägeln och det öppna landskapet. Utblickar mot Sunne kyrka värnas.
- Magebys bystruktur bör värnas. Gårdarnas placering och gårdsstruktur med mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader kring öppen gårdsplan bevaras.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas kvaliteter, egenskaper och egenart. Delar som behöver

ersättas bör utföras på ett sätt som är anpassat till huset; äldre hantverksmässigt utformade delar bör inte ersättas med nya av standardutförande.

- Jordbruksmark bör inte bebyggas. Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelse vad gäller placering, utformning, färgsättning, form, proportioner och materialval. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.
- Den äldre vägen genom byn bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus.

Bråsstorp

Bråsstorp är en bymiljö med anor från den expansiva nyodlingen under 1500- och 1600-talen. Miljön karaktäriseras av välbevarade gårdar med traditionellt utformade mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader från 1800- och tidigt 1900-tal. Byns höga läge möjliggör för vida vyer över ett öppet och hävdad odlingslandskap.

Byn Bråsstorp är belägen på en höjd i Rottadalens södra del. Likt flera av dagens jordbruksbyar har Bråsstorp sitt ursprung i 1500- och 1600-talens expansiva nyodlingskede. Bråsstorp omnämns för första gången i 1503 års skattebok, då som enskild gård.

Till följd av befolkningsökningen förtätades bebyggelsen, nya gårdar bildades och odlingsytorna utökades. Byns huvudsakliga näring har bestått av agrar verksamhet med kreatursskötseln som ekonomiskt mer betydelsefull än åkerbruket. Så sent som vid sekelskiftet 1900 användes fortfarande sätervallen på byns utmarker väster om sjön Rottnen. Vid samma tid bestod byn av elva gårdar och gick under namnet "Bråttstorp".

Med tiden blev gårdarna fler och byn växte varpå bebyggelse samlades på ömse sidor om byvägen. Laga skifte genomfördes 1846 och under decennierna som följde

kulminerade antalet hushåll i byn och nya bosättningar hänvisades till skogsområdena i byns utkanter. Roteböndernas soldattorp låg i norra delen av byns inägomark.

Bråsstorp är representativt för en traditionellt utformad agrar bymiljö med ursprungligt läge och bevarad bebyggelsestruktur. Byggnaderna i byn varierar i ålder och är i huvudsak från sent 1800-tal och 1900-talets första decennier. Majoriteten av dem är målade i röd slamfärg, framförallt ekonomibyggnaderna. Stora delar av byvägen kantas av uppvuxna träd, däribland ett stort antal björkar och lönnar samt inslag av tall, ek och kastanj.

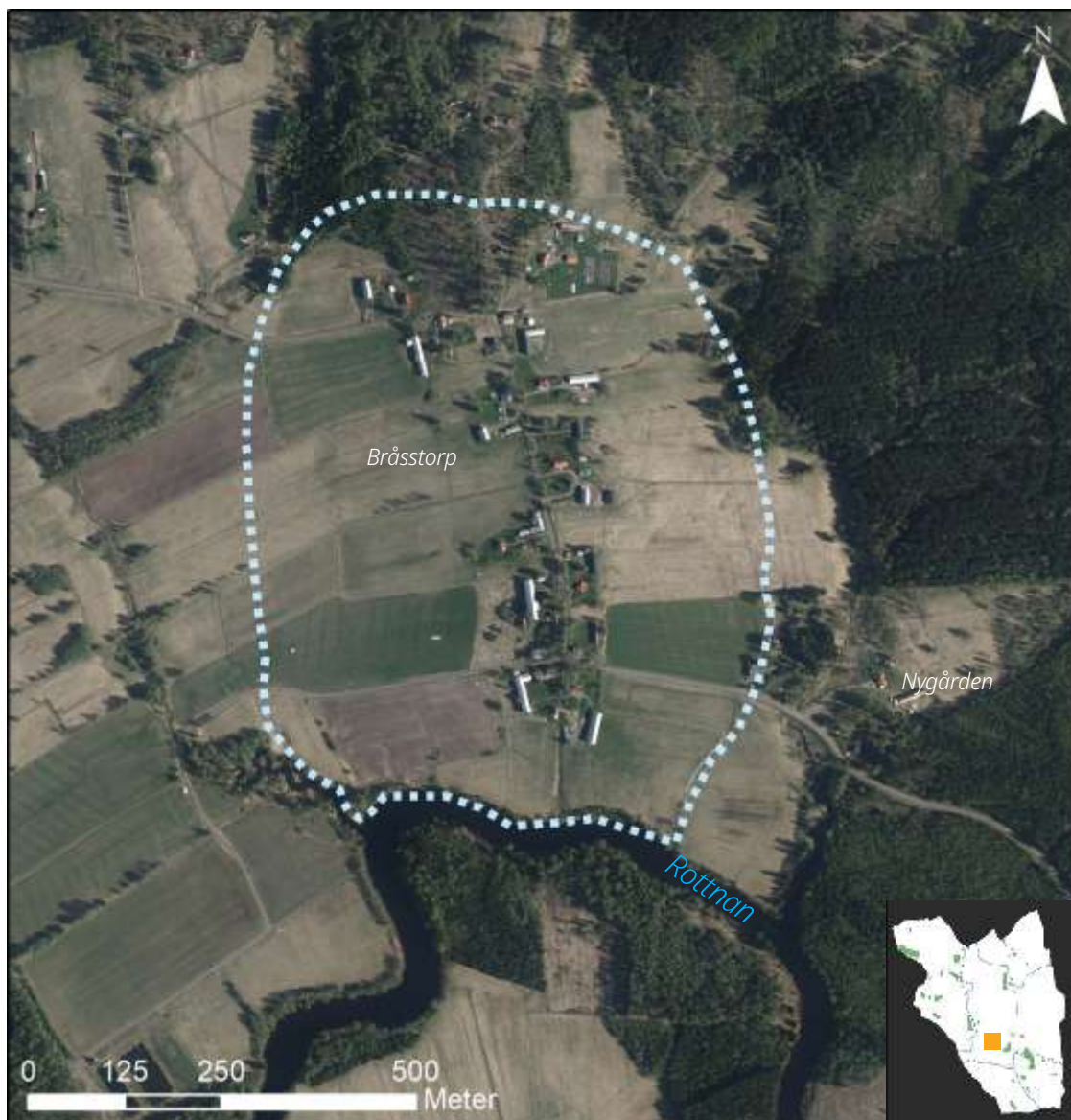
Byns läge på en höjd tillsammans med det omkringliggande öppna landskapet möjliggör för vida vyer över det kuperade landskapet med dalgång samt skogbeklädda berg och höjder.

Motivering

Bråsstorps bymiljö med sin välbevarade äldre, agrara karaktär berättar om äldre tiders bebyggelsestruktur och byggnadskonst. Bebyggelsens lokalisering på en ås gör den väl synlig på avstånd, samtidigt som det möjliggör för vida vyer ut över det omkringliggande landskapet från byn. Byn utgör i sin helhet ett gott exempel på en äldre by med bebyggelse från 1800- och 1900-talen, med bevarad gårds- och bystruktur.

Bråsstorp västerifrån. Foto: EPG/WSP.

Översiktskarta som visar områdets läge. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Värdebärande karaktärer

- Den samlade bymiljöns karaktär av gles radby med gårdar placerade på vardera sida om byvägen. Byns läge på en höjd.
- Det kontinuerligt brukade odlingslandskapet, vilket tillsammans med höjdläget möjliggör för vida vyer, framförallt västerut över dalen.
- Bebyggelsens bevarade äldre och enhetliga karaktär med äldre by- och gårdsstruktur. Mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader i trä med fasader i ljus oljefärg eller röd slamfärg och ljusa snickerier.
- Bevarade äldre vägsträckningar, med uppvuxna träd längs byvägen.

Bråsstorp, med bebyggelse på rad längs byvägen. Foto: EPG/WSP.

Vy över byn från norr. Foto: RL/WSP.

Ladugård med murad del i rött tegel, sannolikt från 1900-talets första decennier. Foto: RL/WSP.

Timrad mangårdsbyggnad med rödmålad lockpanel och vita snickerier. Foto: RL/WSP.

Gårdsmiljö i Bråsstorp. Till vänster mangårdsbyggnaden, till höger bod och ladugård i timmer som målats med röd slamfärg. Den vinkelbygda lekonomibyggnaden är typisk för det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets gårdsbebyggelse. Foto: RL/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v. härads-karta ca 1900, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I härads-kartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Härads-kartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v. Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensing: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Vy västerut från byn. Foto: EPG/WSP.

En av gårdarna i Bråttstorp. Foto: RL/WSP.

Förhållningssätt

- Det öppna och kontinuerligt brukade odlingslandskapet är karaktäristiskt för en stor del av området. Fortsatt bruk av betes- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägnen och det öppna landskapet. Mark som tagits i anspråk av skog kan med fördel återställas till jordbruksmark.
- Bråttstorps karaktär av samlad bymiljö med bebyggelsestruktur som till stor del stämmer överens med det sena 1800-talets kartor bör bevaras och värnas. Gårdarnas placering i nära anslutning till byvägen upprätthålls.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder.

Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas bör utföras på ett sätt som är anpassat till huset; äldre hantverksmässigt utformade delar bör inte ersättas med nya av standardutförande.

- Jordbruksmark bör inte bebyggas. Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelses karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material.
- Äldre vägar bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus. Uppvuxna träd längs byvägen bör inte fällas.

Rottneros

I Fryksdalen ligger Rottneros herrgård med sin vackra skulptur- och blomsterpark som är unik i sitt slag. Det är en miljö som är tätt knuten till Selma Lagerlöfs sagovärld. Herrgårdsanläggningen med parken samt fornlämningarna inom området utgör riksintresse för kulturmiljövården. Ett större område som även omfattar industrimiljön och det omgivande odlingslandskapet har avgränsats i det regionala kulturmiljöprogrammet för att ge en förståelse för herrgårdsmiljön i sitt sammanhang med bruket som helhet. Detta större område har här avgränsats som ett särskilt värdefullt område.

Som herrgård har Rottneros en lång historia. Byggnaderna är uppförda under 1800- och 1900-talen och Rottneros park som den framstår i dag, skapades i stort sett av Svante Pålsson under en intensiv period vid 1900-talets mitt.

Rottneros omnämns i skriftliga handlingar första gången 1435 i samband med ett ägarskifte. I området etablerades tre mindre stångjärnsbruk i älvfåran. Vid 1800-talets mitt slogs de samman till ett bruk, Rottneros bruk, under ledning av brukspatronen G A Wall. Under senare delen av 1800-talet försämrades dock lönsamheten och järnhanteringen upphörde. Istället uppfördes år 1886 ett träsliperi för mekanisk massatillverkning. Sedan dess har industribyggnaden byggts ut och moderniserats i flera omgångar, och verksamheten pågår fortfarande.

Nuvarande herrgårdsbyggnad ritad av Gustaf von Dardel uppfördes 1930-32 efter att den tidigare herrgårdsbyggnaden brunnit ned. År 1938 påbörjades anläggandet av en stor blomsterpark vid herrgården. Parken, som successivt byggdes på med grund i barockens och 1800-talets romantiserande förebilder, består dels av en barockinspirerad del med parterrer och räta axellinjer, dels en engelskinspirerad naturpark med strövstigar, broar och vattenfall. I parken finns ett hundratal skulpturer utförda av nordiska konstnärer som exempelvis Christian Eriksson, Carl Milles, Carl Eldh, Gustav Vigeland. I parken finns också nyklassicistiska arkitekturyttringar i form av tempelanläggningar. År 1958 kompletterades miljön med en särskild byggnad för konserter och konferenser.

Liksom många andra platser i Fryksdalen har också Rottneros en tydlig koppling till Selma Lagerlöfs författarskap och litterära verk. I "Gösta Berlings saga" framträder Rottneros i romanens Ekeby, hemvist för kavaljererna och platsen för det värmländska herrgårdslivet. Rottneros blev genom Gösta Berlings saga och förebilden till Ekeby känt både nationellt och internationellt. Möjligheten att förmedla den romantiserade bilden av den värmländska bruks- och herrgårdskulturen, kom att utgöra en av Pålssons visioner i skapandet av parken.

Under 1900-talets senare del har flera kompletteringar gjorts. Vissa av dessa är väl anpassade till helheten och av hög arkitektonisk kvalitet.

Rottneros, herrgård och parken. Foto: Lars Jacob Jakobsson (via rottnerospark.se)

Översiktskarta som visar områdets läge. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensing: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Det särskilt värdefulla området utgör ett större område än riksintresseanspråket. Syftet med det särskilt värdefulla området är att förstå herrgårdsmiljön i ett större sammanhang med bruk och omgivande jordbrukslandskap. Här ligger bruket med en modern industri som bygger vidare på brukets industritradition. Här finns också flera äldre byggnader kopplade till industriverksamheten bevarade.

Omkring herrgårdsmiljön breder ett agrart landskap ut sig, med delvis bevarad äldre bebyggelse. Strax norr om parken ligger en mindre faluröd torpbyggnad, en gång Fryksdalens första skola, skänkt av dåvarande brukspatronen greve C A Wachtmeister 1804. Den ligger utanför riksintresseområdet.

Motivering

(avser det särskilt värdefulla området)

Rottneros herrgård med herrgårdsparken utgör en unik miljö som representerar den värmländska herrgårdskulturen med dess litterära anknytningar och brukstraditioner. Den gestaltade parkanläggningen uppvisar ambitioner och utföranden av närmast unikt slag för landet med förebilder från den europeiska trädgårdskonsten.

Industriområdet med flera äldre bruksbyggnader samt den närmast omgivande jordbruksbebyggelsen och äldre skolbyggnad är viktiga för att förstå bruksmiljön och dess utveckling med en för bygden viktig industri. Fornlämningarna tydliggör platsens tidsdjup.

Värdebärande karaktärer (riksintresset)

- Herrgårdsmiljön med byggnader, parkmiljö och konst, såväl äldre delar, som den anläggning som skapades kring mitten av 1900-talet.
- Herrgårdens byggnader från 1800-talet, så som herrgårdens flyglar och ekonomibyggnader. Herrgårdsbyggnaden uppförd 1930-32. Samtliga byggnader som uppfördes under 1940- och 1950-talen.
- Rottneros park med karaktäristiska element såsom Blomstergatan, Parksjön, Blomstergården, Spegeldammen, Granalamedan, Ekparken, Strandparken och Sjöparken. Södra parken bestående av Carl Eldhs parterr, Rosengården, Skulpturgården och Kungens trädgård. Skulpturer och konst i parkmiljön. Vegetationen i parken bestående både av vårdade naturliga bestånd och planteringar. Siktlinjerna och vyerna inom och från parken.
- Parkens karaktär av en gestaltad miljö som ett komplext, men ändå sammanhållet verk, efter en persons

koncept och under en begränsad period. Helheten med samstämmighet mellan skulpturer, växtlighet, bebyggelse och landskap skapat som ett arkitektoniskt och konstnärligt verk under 1930-1950-talet.

- Fornlämningar som ligger inom riksintresseområdet.
- Anläggningar och byggnader uppförda efter 1959 bedöms inte vara bärande för riksintressets värde. Det gäller även förändringar på växtlighet och parkstruktur.

Värdebärande karaktärer (endast det särskilt värdefulla området)

- Bevarade äldre byggnader inom industriområdet från 1800-tal till 1950-tal som vittnar om verksamhetens utveckling.
- Omgivande agrart landskap med traditionell bebyggelse väster om herrgårdsmiljön. Gamla skolan norr om herrgården.

Rottnefallet vid Rottneros bruk. Foto: Bokhandel Håkansson, Sunne hembygdsförenings arkiv. Public domain.

Kungens trädgård. Foto: Lars Jacob Jakobsson (via rottnerospark.se)

Statyfontänen på Millesplatsen. Foto: Lars Jacob Jakobsson (via rottnerospark.se)

Vigelandsplatsen. Foto: Lars Jacob Jakobsson (via rottnerospark.se)

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskarta ca 1900, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v. Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensering: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Förhållningssätt

- Vård och underhåll av parkmiljön och byggnader ska ske med hänsyn till miljöns unika värden. Nya tillägg kan endast göras i mycket liten omfattning och endast om de inte inverkar negativt på miljön.
- Bristande underhåll och förvanskning av både byggnader, växtlighet och skulpturer har angivits som de främsta hoten mot den unika miljön. För att miljön ska kunna förvaltas och utvecklas med bibehållande av dess unika värden bör ett vårdprogram finnas och underhåll ske enligt detta.
- Kulturvärdena bör säkerställas genom områdesbestämmelser eller detaljplanebestämmelser.
- Även åtgärder utanför miljön kan påverka värdena. Den närliggande industrin är en del av bruket som varit en del av Rottneros. Denna industri bör ges möjlighet att fortgå och utvecklas i samspel med miljön. Däremot finns en hög känslighet mot främmande inslag som kan komma att påverka siktlinjer och vyer inifrån parken. Vid åtgärder utanför riksintresset som kan komma att ge en visuell påverkan bör en konsekvensanalys göras.
- Rottneros är ett av kommunens viktigaste besöksmål och håller internationell klass. Besöksinformation, skyltning och aktiviteter kring områdets personhistoria och trädgårdskonst bör utvecklas. Det är viktigt att besöksmålet utvecklas på ett sådant sätt att dess unika värden bibehålls och att nya inslag inte påverkar miljön negativt.
- Rottneros är ett besöksmål som tillsammans med den litterära kopplingen förmedlar en absolut höjdpunkt i den svenska trädgårdskonsten, vilken är känd internationellt. I planeringen bör Rottneros ses som en framtida möjlighet att locka internationella besökare i än större omfattning.

Utblick över kulturlandskap från Skarped.

Skarpeds gamla kvarn.

Den anspråkslösa gamla skolbyggnaden.

Stamfrändemonumentet vid golfbanan.

Gården Skarped från söder, omgiven av ett böljande odlingslandskap. Gården ingår i det särskilt värdefulla området, men ligger utanför riksintresset.

Dagens industrimiljö med pappersbrukets verksamhet vid Rottneros.

Dagens industrimiljö med pappersbrukets verksamhet vid Rottneros.

Ekonomibyggnad vid gården Skarped.

Ekonomibyggnad vid Rottneros med Fryken i bakgrunden.

Gårdsmiljö vid Ed.

Entrén till Rottneros park med uppvuxen björkallé.

Askersby

I en dalgång öster om Mellan-Fryken ligger Askersby med flera gårdar utmed Askersbyberget. I dalen breder ett odlat landskap ut sig och på andra sidan dalgången ligger byarna Persby, Mörkerud och Munkebacka. Askersby är en av Fryksdalens mest välbevarade bymiljöer med rötter i senmedeltiden, som visar jordbrukslandskapets bebyggelse- och kulturlandskapsutveckling. Gårdarna har till stor del kvar äldre bebyggelse från 1700-tal till tidigt 1900-tal. Askersby har så pass höga kulturhistoriska värden att den utgör riksintresse för kulturmiljövården.

Liksom flera andra byar i Fryksdalen utgjordes Askersby från början av endast ett hemman. Askersby förekommer i skriftliga källor första gången 1540. I Gustav Vasas jordebok från detta år redovisas Askersby som kyrkohemman 1 mantal, men under vasatiden drogs det in till kronan. Åkerarealen var från början liten; det var vid den tiden kreatursskötseln som var bygdens huvudsakliga försörjningsbas. Av skatteuppgifterna framgår att man också utförde dagsverken genom hästkörslor i Värmlands bergslag. Betalning fick man bland annat i järn. Under 1500-talet skedde på många håll en nyodling i Fryksdalen. Strax väster om Askersby tillkom gårdarna Persby och Mörkerud. Mörkerud kom senare att ägas av kronan och var under en tid furirboställe.

Kring 1630 friköptes Askersby från kronan. Att sälja av jord var ett sätt för den begynnande stormaken Sverige att bättra på stadsfinanserna som var dåliga på grund av de pågående krigen. Enligt 1645 års karta låg gårdsbe-

byggelsen ungefär där bygatan från Angersby och Rådom svänger av till Persby och Munkebacka.

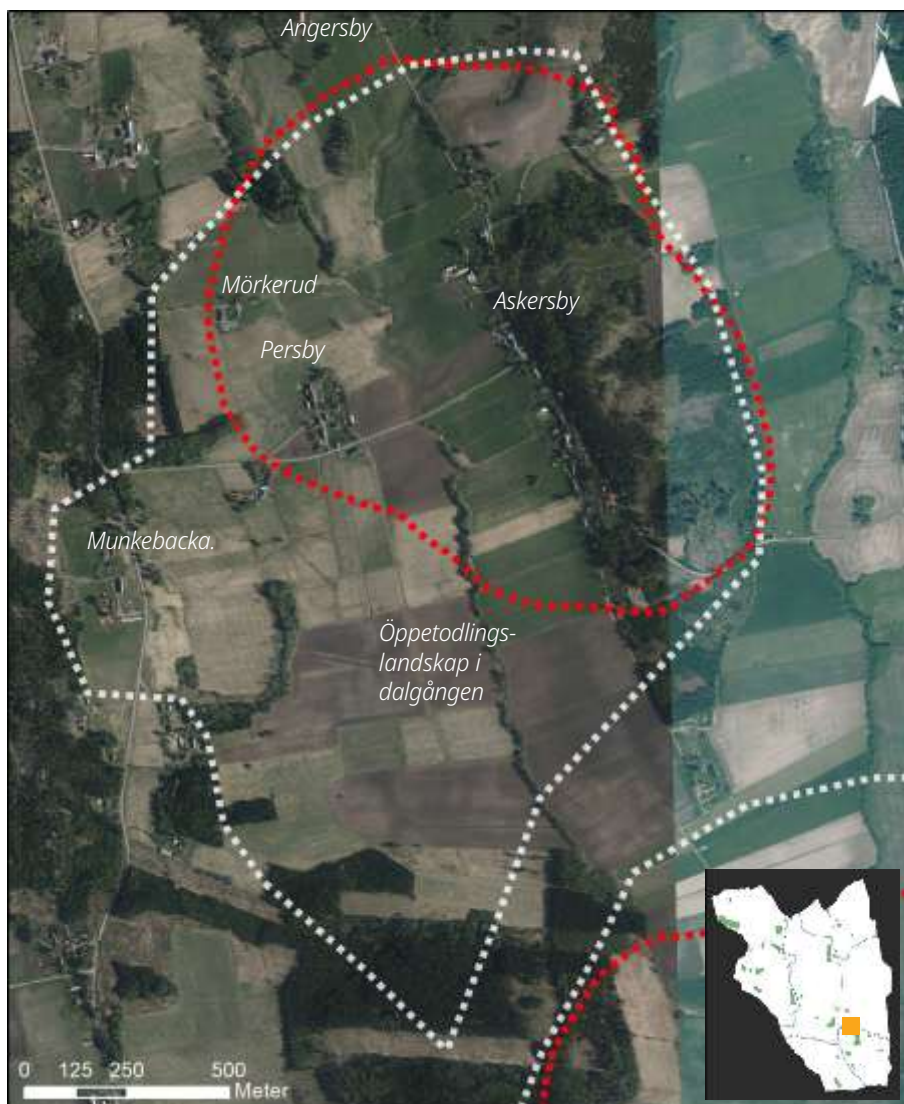
Liksom många andra byar i Fryksdalen har Askersby vuxit fram som en by under 1600- och 1700-talen. Genom arv skedde en hemmansklyvning och nya gårdar tillkom. Rättsprotokoll visar att det inte skedde utan konflikter. Enligt 1679 års mantalslängd fanns tre hushåll i byn och år 1730 hade antalet brukare stigit till tio. Vid denna tid hade marken i byns södra del börjat tas i anspråk. Då folkmängden ökade behövde även åkerarealen öka genom nyodling. En väg anlades från norr till söder tvärs över det skogbevuxna området mellan Askersbybergets västra kant och Wåhlbäcken. Åkrar togs upp på båda sidor om vägen. År 1750 fanns tio gårdsägare i byn. Alla var på något sätt släkt med Sone Gudmundsson som på 1600-talet ensam ägt Askersby efter att han friköpt den från kronan.

År 1781 genomfördes det första storskiftet i Askersby. Byns elva jordägare fick vardera 8-12 smala tegar som sträckte sig i öst-västlig riktning. Alla ägare hade på så sätt del i både bättre och sämre jord. 1793 påbörjades delning av skogen och del oskiftade ängen. 1811 genomfördes ett nytt storskifte av både åker- och skogsmark. Gårdarna var efter 1811 års storskifte: Där Nol, Där Opp, Där Ner, Där Väst, Där Bort, Där Sy, Mon, Nilspersan, Jonolsan, Änga, Västänga och Håla. Askersby hade ingen egen säter. Delvis kunde andra byars säterställen nyttjas för sommarbete, andra hade sin boskap kvar i byn.

Den bebyggelse vi ser i Askersby idag är till större delen uppförd under 1800-talets mitt eller förra hälft. Några få byggnader, såsom manbyggnaden vid Janne Ols, är från

Askersby med gårdarna på rad utmed Askersbyberget.

Översiktskarta som visar områdets läge. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

1700-talets slut. Dagens bystruktur och gårdslokalisering är i stort sett identisk med förhållandena efter laga skiftet som påbörjades 1845 och avslutades 1847. De enskilda manbyggnaderna har i vissa fall genomgått ändringar såsom byte av fönster och dörrar, vilket påverkat karaktären på ett negativt sätt. På det stora hela är dock bebyggelsen välbevarad och många hus, både manbyggnader och ekonomibyggnader, utgör ofta tydliga exempel på en traditionell byggnadskultur.

Askersby hemman utgjorde en soldatrote vilket innebar att bönderna var tvungna att hålla med en soldat och upplåta ett soldattorp. Soldattorpet låg i norra delen av byn vid gränsen mot Angersby. Under 1800-talets sista år anges även lägenheterna Hagen, Bråten, Myra, Berg och Krösänga. Hagen försvann kring år 1900. Stugan på Berg flyttades till Sunne tätort 1922.

År 1861 skänkte en av Askersbys bönder mark till en skola som uppfördes i sluttningen ovanför bygatan. Skolan fick också en flaggtång. Idag är skolan sedan länge borta, men flaggstången, med årtal 1896, står ännu kvar. Enligt

skylten på platsen ska den vara Sveriges äldsta. Väster om Askersby, mellan Persbybäcken och landsvägen, ligger ensamgården Mörkerud och byn Persby med fem gårdar, omgivna av jordbruksmark. Munkebacka ligger i en sluttning i väster intill landsvägen.

Motivering

Askersby, med flera gårdar på rad utmed vägsträckningen invid Askersbybergets sluttningar, är en by som i stor utsträckning bibehållit sin äldre karaktär, både avseende bymiljön som helhet och odlingslandskapets karaktär. Byn utgör ett ovanligt tydligt exempel på de för Fryksdalen typiska byar, som från början var ensamgårdar och som växte genom hemmansklyvning, då befolkningen ökade. Askersby bibehåller ovanligt mycket av gårdsbebyggelsen från det sena 1700-talet, 1800-tal och tidigt 1900-tal och ligger i ett levande brukat jordbrukslandskap. Odlingslandskapet med byarna Askersby, Persby, Munkebacka och Mörkerud, vilka utgör exempel på de hemman som med början under senmedeltiden uppodlades och som senare växte till byar, utgör idag ett av Fryksdalens mest välbevarade landskapspartier.

Värdebärande karaktärer

- Odlingsstråket öster om Mellan-Fryken med byarna Askersby, Persby, Mörkerud och Munkebacka; bebyggelsen samlad i traditionellt läge och med bevarad karaktär omgiven av ett öppet och hävdat odlingslandskap.
- Askersby med i stort sett bevarad bystruktur sedan sent 1800-tal med flera gårdar på rad utmed bygatan. Karaktäristiska är ekonomilängorna utmed vägen och de välbyggda manbyggnaderna som ligger på rad utmed vägen och en bit in på tomten med gavlarna mot vägen. Flera manbyggnader i två våningar, men även mindre i en våning. Utanför bymiljön finns också byggnader som vittnar om funktioner som placerades utanför den sammanhållna byn, såsom en smedja. (I södra delen av Askersby har komplettering med några nya hus gjorts. Dessa är anpassade till bymiljöns karaktär, men är i sig inte värdebärande.)
- Bebyggelse, mestadels från 1800-talets förra hälft, som visar prov på regional byggnadstradition.
- Skolplatsen med den bevarade flaggstången från sent 1800-tal.
- Avseende riksintresset är bebyggelse tillkommen före 1900-talet värdebärande. När det gäller det särskilt värdefulla området bör bebyggelse även från 1900-talets första del ses som värdebärande. I riksintresseområdet ingår byarna Askersby och Persby, tre gårdar i Angersby, gården Mörkerud samt två gårdsenheter i Munkebacka.
- Bebyggelsen och odlingsmarken inom Mörkerud, Persby, Munkebacka och södra delen av Angersby är en del av det värdefulla landskapsrummet kring Askersby, tydligt avläsbar i det öppna landskapet.
- Vägen genom byn - en smal grusväg.
- Öppet brukat odlingslandskap.
- Skogen som bildar en fond i landskapsrummet.
- Helhetsintrycket av bymiljöerna Askersby, Persby Mörkerud och Munkebacka med samlad bebyggelse av äldre karaktär, omgivna av ett öppet odlingslandskap utan avvikande dominerande inslag.

Askersby med äldre ekonomibygnader utmed byvägen.

Kartmatris -T.v karta från storskifte 1781, mitten karta från laga skifte 1845, t.h. flygfoto från ca 1960.

Askersbys bebyggelse med ett tiotal gårdar på rad utmed Askersbyberget.

Den uppodlade dalgången uppleva som ostört av moderna inslag. Detta bidrar till upplevelsen av landskapet som en sammanhängande miljö där det traditionella agrara landskapets karaktärer är tydliga.

En av Askerbys mangårdar.

Platsen för gamla skolan och flaggstången som enligt uppgift är Sveriges äldsta.

Bygatan genom Askersby kantas av ekonomibygnader, många av dem av ålderdomlig karaktär.

Askersby har ett levande jordbruk med odling och betande djur.

Storslaget landskap söder om Askersby.

Den öppna flacka dalgången väster om Askersbys sammanhängande bymiljö.

En av Askersbys manbyggnader i två våningar.

Nilspersan, en av Askersbys gårdar.

Detalj av en av Askersbys ekonomibygnader i mönstermurat tegel och timmer.

Förhållningssätt

- Den befintliga bystrukturen bibehålls. Den avgränsade sammanhängande bykärnan bör även fortsatt vara tydlig i mötet med det öppna odlingslandskapet.
- Gårdarnas bebyggelsemönster med manbyggnad och ekonomibygnader, ofta med längor utmed vägen, bör bevaras.
- Det omgivande landskapet med odlingsmark bör även fortsatt hållas öppet och brukas. Ny bebyggelse bör inte placeras på odlingsmark. Eventuell komplettering görs mycket restriktivt och med traditionell placering av byggnader.
- Småskaligt vägnät med vägar belagda med grus bibehålls.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med material och metoder anpassade till byggnadens egenart. Det gäller även äldre agrar bebyggelse utanför bykärnorna.
- Det vidsträckta öppna landskapet bör hållas öppet och inte bebyggas. Ny bebyggelse behandlas restriktivt och anpassas till den traditionella karaktären avseende placering och utformning.
- Åkerytor och betesmarker bör fortsatt brukas och bör ej planteras med skog.
- Även åtgärder utanför riksintresset kan påverka värdena. Vid förslag till åtgärder utanför riksintresset som kan bli synliga inom riksintresseområdet bör en analys göras huruvida riksintresset påverkas.

Områdesbestämmelser

Askersby omfattas av områdesbestämmelser. I områdesbestämmelserna som antogs 2013 föreslogs en ny avgränsning för riksintresseområdet som var en kombination av länsstyrelsens yta för riksintresset och ytan i det regionala kulturmiljöprogrammet Ditt Värmland. Det är denna yta som legat till grund för ytan i kulturmiljöprogrammet.

Lappnäsudden

Lappnäsudden är en fornlämningsmiljö med karaktäristiska gravrösen från bronsåldern. Det är en sevärd plats där bronsålderns landskap kan upplevas och en plats där besökaren kan ta del av gravrösenas typiska, vattennära lokalisering.

Frykensäarna tillhör de fornlämningsstättaste områdena i länet, med ett flertal koncentrationer av framförallt rösen och röseliknande stensättningar. Ett sådant område finns på den barrskogklädda östsidan av Lappnäsudden, där ett 15-tal konstruktioner anlagts utmed en 750 meter lång sträcka. I orörd och oexploaterad skogsmiljö uppe på bergsryggen finns sammanlagt 12 rösen, 2 stensättningar och en husgrundsliknande konstruktion som har tolkats vara ett kulthus.

Lämningarna ligger på klippphyllor i ett mycket typiskt läge på bergsslätten ned mot vattnet. Trots att flera utsatts för åverkan utgör de ändå en väl sammanhållen miljö. Gravgruppen och den förmodade husgrunden ligger avskilt från odlingsbygdens kärnområde och kan därmed sägas representera en fossil kulturlandskapstyp med paralleller i Västkustens och Norrlandskustens

rösegrupper. Lappnäsuddens betydelse ligger därför till stor del i att man genom lokaliseringen får en föreställning om bronsåldersbygdens utbredning under första årtusendet före Kristi födelse.

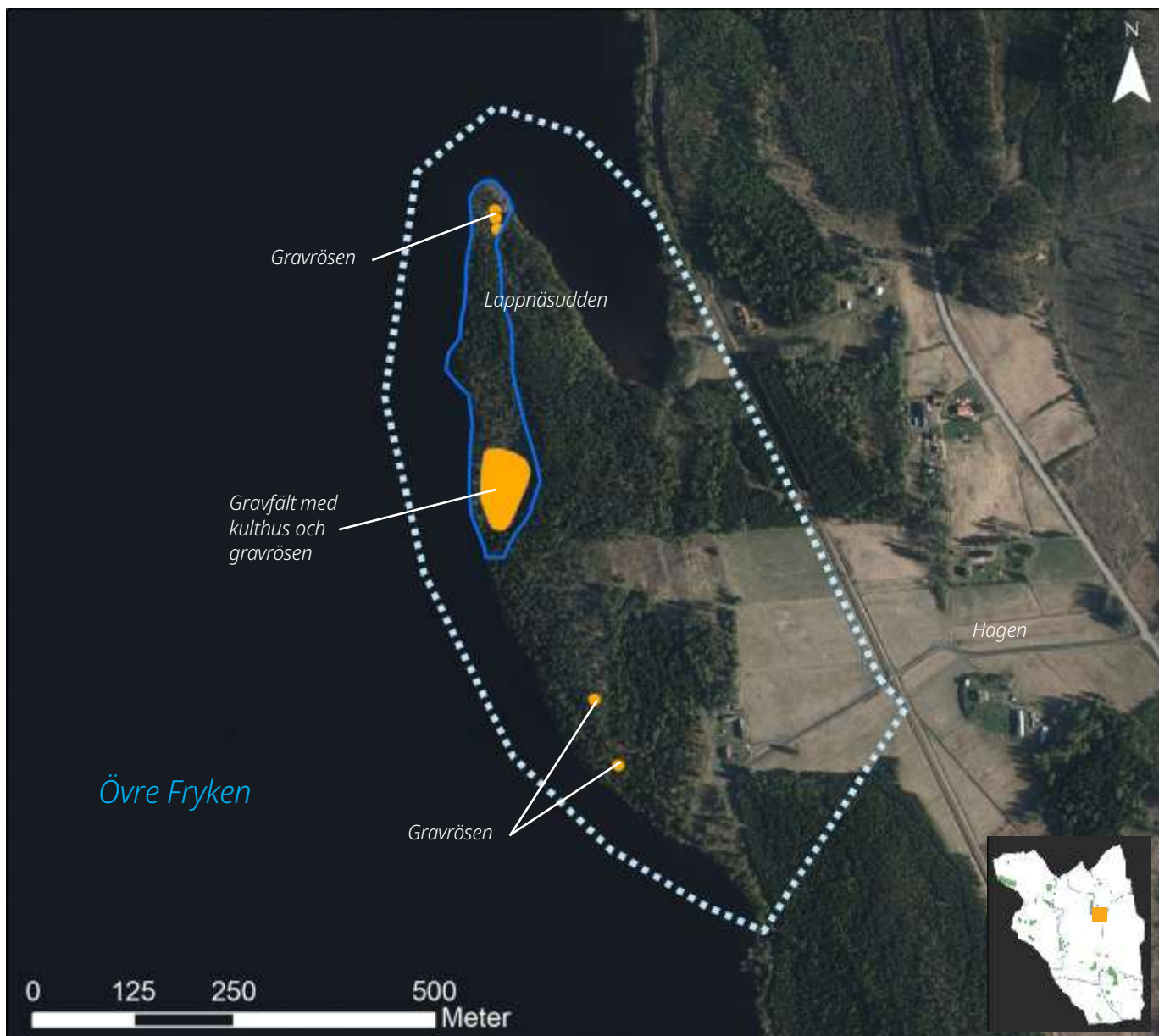
Rösen av denna typ är ofta välbyggda och innehåller ibland kallmurade kistor av sten. I samband med arkeologiska utgrävningar som gjorts på andra platser har man, förutom kvarlevor från de begravda, ibland även hittat enkla personliga föremål - rakknivar, pincetter eller vapen - som de döda fått med sig i graven. Ingen av gravarna vid Lappnäsudden är dock arkeologiskt undersökt. Bronsålderns kulthus kan se olika ut men vanligen rör det sig om hus med stenmurar eller vallar.

Området ingår i Länsstyrelsens fornvårdsprogram och vårdas med statliga medel.

Vandringsled Frykdalsleden (delsträcka 4, Sunne - Ivarsbjörke) löper igenom området.

Gravrösen i den norra delen av Lappnäsudden, vy mot söder. Foto: EPG/WSP

Översiktskarta som visar det särskilt värdefulla området. Den blå polygonen visar fornvårdsområdets utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto. Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Gravfält samt det så kallade kulthuset, i södra delen av Lappnäsudden. Vy mot väst. Foto: EPG/WSP.

Utöver lämningarna från bronsålder finns:

- Vägmärken längs den gamla landsvägen.
- Äldre ekonomibyggnader i områdets norra del med viktiga arkitekturtekniska detaljer.
- Folkparken Canis i områdets södra del.

Motivering

Lappnäsudden utgör en mycket tydlig fornlämningsmiljö med karaktäristiska gravrösen från bronsålder, belägna längs Övre Frykens östra strand. Det kvadratiska kulthuset gör platsen unik eftersom dessa är sällsynta i Sverige.

Skydd

- Området äger i sin helhet skydd enligt kulturmiljölagen (KML). Förändring inom området prövas av länsstyrelsen.
- Utpekad i den regionala kulturmiljöprogram "Ditt Värmland" 1989-90 (nr. 240).

- Utpekad i Sunne kommuns Översiktsplan 2011 som miljö som är av särskilt kulturhistoriskt intresse. Området saknar detaljplan. I kommunal översiktsplan anges i rekommendationer att särskild hänsyn skall tas till kulturvärdena.

Kunskapsvärde

De synliga fornlämningarna och deras placering i landskapet.

Upplevelsevärde

Miljö med högt upplevelsevärde. Har ett innehåll som är lätt att uppfatta även för allmänheten.

Bruksvärde

Kulturmiljön ingår i en vandringsled (Fryksdalsleden) som löper genom området.

Kulthuset inom gravfältet på Lappnäsudden. Foto: EPG/WSP.

Äldre vykort som visar Lappnäsudden med Tøssebergsklätten i bakgrunden. Fotograf okänd. Licensering: Public domain.

Förhållningssätt

- I frågor som berör områdets markanvändning bör samråd ske med länsstyrelsen.
- Skogsbruksåtgärder får ske endast med hänsynstagande till befintliga fornlämningar.
- Årlig markvård av fornlämningsområdet bör också fortsättningsvis ske enligt särskild skötselplan.
- Besöksinformation och skyltning kan utvecklas. Nuvarande skylt från Riksantikvarieämbetet är från 1994.

Björkefors - Askerudsberget

Björkefors - Askerudsberget är en fornlämningsmiljö med karaktäristiska gravrösen från bronsåldern i Sunne socken. Det är en sevärd plats där bronsålderns landskap kan upplevas och en plats där besökaren kan ta del av gravrösenas typiska, vattennära lokalisering.

Frykensäjöarna tillhör de fornlämningsstättaste områdena i länet, med ett flertal koncentrationer av framför allt rösen och röseliknande stensättningar. Ett sådant område finns på den barrskogsklädda östsidan av Övre Fryken vid Björkefors, där ett 14-tal runda rösen och ett så kallat långröse anlagts på bergskränen och på en klippfylla med utsikt över vattnet. I tydligt krönläge på Askerudsberget, med storslagen vidsträckt utsikt över Fryksdalen, ligger ett ensamt stort gravröse. Längs kustlinjen mellan Björkefors och Askerudsberget finns ytterligare gravrösen som också ingår i det särskilt värdefulla området. På äldre fotografier kan man se att Askerudsberget, och troligtvis även områdena mot norr, hade mindre vegetation än idag.

Gravlämningarna ligger på klippfyllor i ett mycket typiskt läge på bergsslänten ned mot vattnet. Trots att flera

utsatts för åverkan utgör de ändå en väl sammanhållen miljö. Gravgrupperna ligger avskilt från odlingsbygdens kärnområde och kan därmed sägas representera en fossil kulturlandskapstyp med paralleller i Västkustens och Norrlandskustens rösegrupper. Björkefors-Askerudsbergets betydelse ligger därför till stor del i att man genom lokaliseringen får en föreställning om bronsåldersbygdens utbredning under första årtusendet före Kristi födelse.

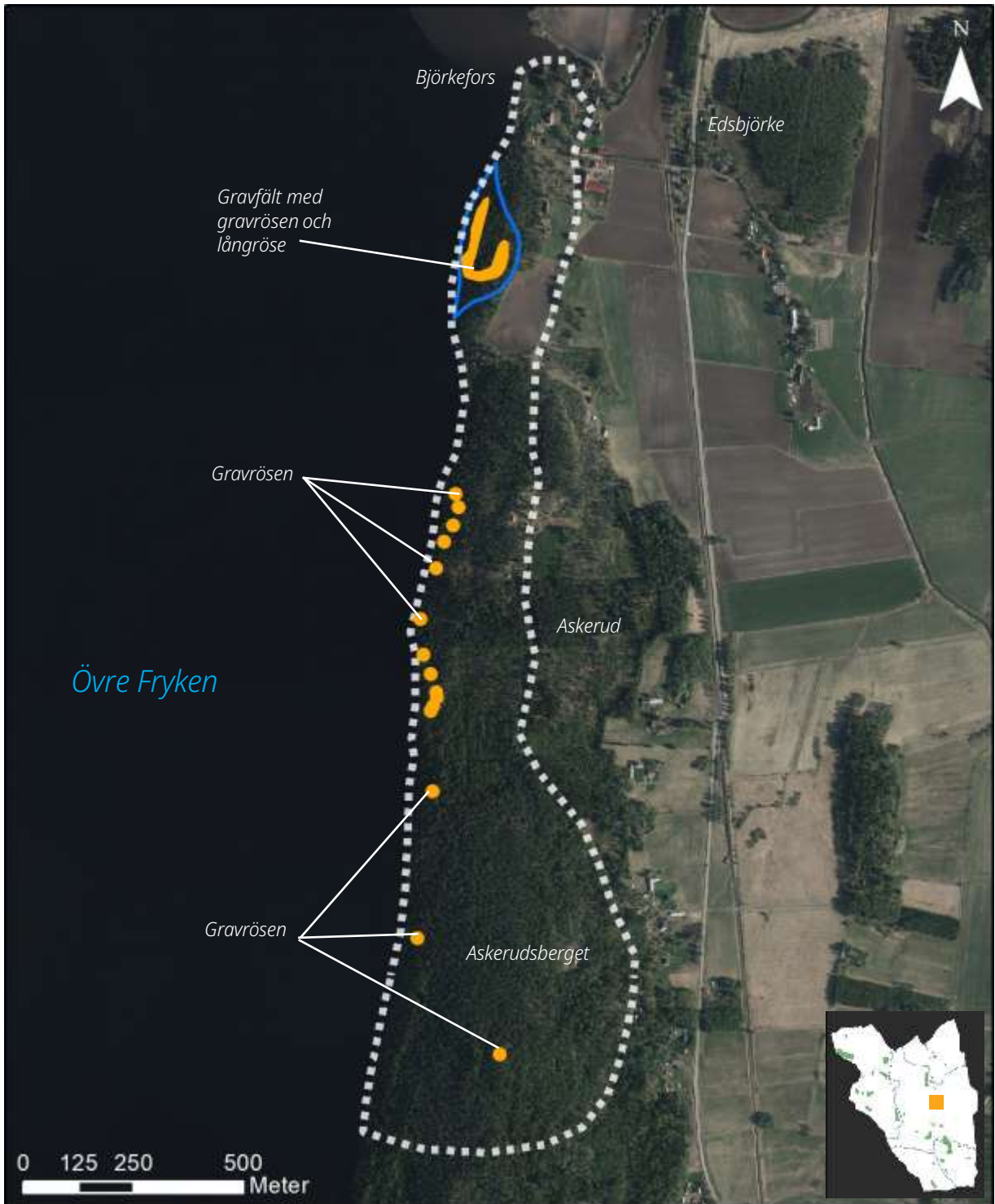
Rösen av denna typ är ofta välbyggda och innehåller ibland kallmurade kistor av sten. I samband med arkeologiska utgrävningar som gjorts på andra platser har man, förutom kvarlevor från de begravda, ibland även hittat enkla personliga föremål - rakknivar, pincetter eller vapen - som de döda fått med sig i graven. Ingen av gravarna vid Björkefors - Askerudsberget är dock arkeologiskt undersökt.

En del av området vid Björkefors ingår i Länsstyrelsens fornvårdsprogram och vårdas med statliga medel.

Utöver lämningarna från bronsålder finns

- Husgrunder efter backstugor som resultat av folkökningen under 1800-talet, och spår av dansbanor.
- Vägmärken.

Översiktskarta som visar det särskilt värdefulla området. Den blå polygonen visar fornvårdsområdets utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Gravröse som ligger inom området mellan Björkefors och Askerudsberget. Vy mot sydost. Foto: EPG/WSP.

Motivering

Björkefors - Askerudsberget utgör en mycket tydlig fornlämningsmiljö med karaktäristiska gravrösen från bronsålder, belägna längs Övre Frykens östra strand.

Skydd

- Området äger i sin helhet skydd enligt kulturmiljölagen (KML). Förändring inom området prövas av länsstyrelsen.
- Utpekad i den regionala kulturmiljöprogram "Ditt Värmland" 1989-90 (nr. 238 och 239).
- Utpekad i Sunne kommuns Översiktsplan 2011 som miljö som är av särskilt kulturhistoriskt intresse. Området saknar detaljplan. I kommunal översiktsplan anges i rekommendationer att särskild hänsyn skall tas till kulturvärdena.

Kunskapsvärde

De synliga fornlämningsarna och deras placering i landskapet.

Upplevelsevärde

Miljö med högt upplevelsevärde. Har ett innehåll som är lätt att uppfatta även för allmänheten, med flera tydliga gravrösen. Inom miljön finns också ett flertal torp- och basckstugelämningar utmarkerade med informationsskyltar som berättar om hur människor bott under äldre tider.

Bruksvärde

Kulturmiljön ingår i en vandringsled som löper genom området.

Tossebergsklätten sedd från Övre Frykens östra strand norr om Askerudsberget. Foto: EPG/WSP.

Övre Fryken från Askerudsberget. Foto: Mårten Sjöbeck 1934. Licens: public domain.

Förhållningssätt

- I frågor som berör områdets markanvändning bör samråd ske med länsstyrelsen.
- Skogsbruksåtgärder får ske endast med hänsynstagande till befintliga fornlämningar.
- Årlig markvård av fornlämningsområdet bör också fortsättningsvis ske enligt särskild skötselplan.
- Besöksinformation och skyltning kan utvecklas. Nuvarande skylt från Riksantikvarieämbetet är från 1994.

Vitteby

Vitteby är en fornlämningsmiljö med karaktäristiska gravrösen från bronsåldern i Sunne socken. Det är en sevärd plats där bronsålderns välbevarade konstruktioner kan upplevas och en plats där besökaren kan ta del av gravrösens typiska vattennära lokalisering.

Frykensäjarna tillhör de fornlämningsstättaste områdena i länet med ett flertal koncentrationer av framför allt rösen och röseliknande stensättningar. En sådan finns på den barrskogklädda östsidan av Mellan-Fryken vid Vitteby där ett 12-tal runda rösen och 4 ovala stensättningar anlagts på avsatser med utsikt över vattnet. Flera av anläggningarna är påfallande stora och imponerande. Det största röset mäter omkring 30 meter i diameter och är upp till 3 meter högt. I dess mitt finns en kvadratmeter stor gravkammare och vid en undersökning 1922 påträffades här bland annat obrända benfragment och en eneggad kniv av järn.

Lämningarna ligger i ett mycket typiskt och instruktivt läge på klippfyllor på bergsslätten ned mot vattnet. Trots att flera utsatts för åverkan utgör de ändå en väl sammanhållen miljö. Gravgrupperna ligger avskilda från den utvecklade odlingsbygden och kan därmed sägas representera en fossil kulturlandskapstyp med paralleller i Västkustens och Norrlandskustens rösegrupper. Vittebys betydelse ligger därför till stor del

i att man genom lokaliseringen får en föreställning om bronsåldersbyggdens utbredning under första årtusendet före Kristi födelse.

Rösen är ofta välbyggda och innehåller ibland kallmurade kistor av sten. I samband med arkeologiska utgrävningar hittas, förutom kvarlevor från de begravda, ibland även enkla personliga föremål - rakknivar, pincetter eller vapen - som de döda fått med sig i graven. Ingen av dessa gravar är dock arkeologiskt undersökt.

Motivering

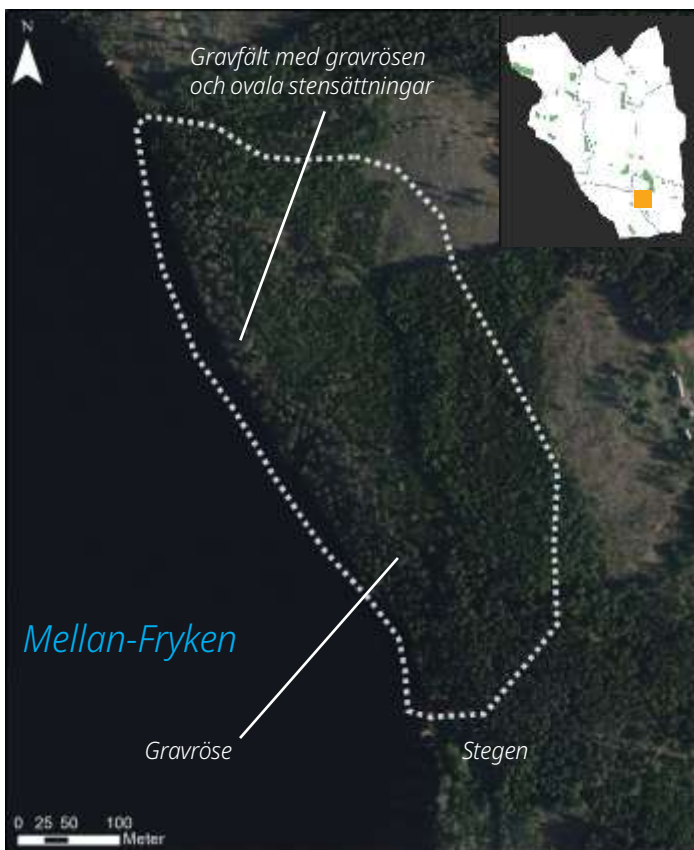
Vitteby utgör en av de tydligaste fornlämningsmiljöer med karaktäristiska gravrösen från bronsåldern på Mellan-Frykens östra strand.

Skydd

- Området äger i sin helhet skydd enligt kulturmiljölagen (KML). Förändring inom området prövas av länsstyrelsen.
- Utpekad i den regionala kulturmiljöprogram "Ditt Värmland" 1989-90 (nr. 232).
- Utpekad i Sunne kommuns Översiktsplan 2011 som miljö som har särskilt kulturhistorisk intresse. Området saknar detaljplan. I kommunal översiktsplan anges i rekommendationer att särskild hänsyn skall tas till kulturvärdena.

Vitteby. Vy mot nordväst. Foto: EPG/WSP.

Översiktskarta som visar områdets läge. Den blåa polygonen visar fornvårdsområdets utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensing: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Jätteröset i Vitteby 1922. Foto: Nathan Hedin. Sunne hembyggsföreningens arkiv.

Kunskapsvärde

Finns i de synliga fornlämningarna och deras placering i landskapet.

Upplevelsevärde

Miljö med högt upplevelsevärde. Har ett innehåll som är lätt att uppfatta även för allmänheten.

Bruksvärde

Kulturmiljön används i samband med ett vandringsled som löper genom området.

Fornlämningsområde Vitteby sedd från vattnet. Foto: EPG/WSP.

Förhållningssätt

- I frågor som berör områdets markanvändning bör samråd ske med länsstyrelsen.
- Skogsbruksåtgärder får ske endast med hänsynstagande till befintliga fornlämningar.
- Årlig markvård av fornlämningsområdet bör också fortsättningsvis ske enligt särskild skötselplan.
- Besöksinformation och skyltning bör utvecklas. Nuvarande skylt från RAÄ är från 1994.

Malön (Staviksön)

Malön är en fornlämningsmiljö med karaktäristiska gravrösen från bronsåldern i Sunne socken. I äldre uppteckningar kallas den Staviksön. Det är en sevärd plats där bronsålderns landskap kan upplevas och en plats där besökaren kan ta del av gravrösenas typiska, vattennära lokalisering.

Frykensäjöarna tillhör de fornlämningsstättaste områdena i länet med ett flertal koncentrationer av framför allt rösen och röseliknande stensättningar. Ett sådant område finns på den barrskogklädda södra delen av Malön, där fem gravar anlagts utmed en drygt kilometerlång sträcka. Det är flera imponerande anläggningar där det största röset är upp till 21 meter i diameter.

Gravlämningarna ligger på klipphyllor i ett mycket typiskt läge på bergsslätten ned mot vattnet. Trots att flera utsatts för åverkan utgör de ändå en väl sammanhållen miljö. Gravarna ligger avskilt från odlingsbygdens kärnområde och kan därmed sägas representera en fossil kulturlandskapstyp med paralleller i Västkustens och Norrlandskustens rösegrupper. Malöns betydelse ligger därför till stor del i att man genom lokaliseringen får en föreställning om bronsåldersbygdens utbredning under första årtusendet före Kristi födelse.

Rösen av denna typ är ofta välbyggda och innehåller ibland kallmurade kistor av sten. I samband med

arkeologiska utgrävningar som gjorts på andra platser har man, förutom kvarlevor från de begravda, ibland även hittat enkla personliga föremål - rakknivar, pincetter eller vapen - som de döda fått med sig i graven. Ingen av gravarna vid Vitteby är dock arkeologiskt undersökt.

På den norra delen av Malön har ett flertal stenredskap, huvudsakligen yxor, hittats. I samlingarna finns inte mindre än 15 olika stenyxor samt en flintdolk. Dessa vittnar om mänsklig närvaro på Malön redan ett par årtusenden före Kristi födelse, under yngsta stenålder. Frykensäjöarna och andra långsträckta dalgångar norr om Väneren har varit av största betydelse för den förhistoriska bebyggelseutbredningen i länet. Vattenvägarna utgjorde de stora kommunikationslederna och band ihop bygderna. Malöns södra del är ett tydligt landmärke i sjön, vilket kan förklara de många fornlämningarna där.

Uppgifter finns på att det fanns en avrättningsplats på norra delen av ön under 1600-talet. Prästen Petrus Magni Gyllenius bevittnade hur två syskon avrättades på ön.

Området ingår i Länsstyrelsens fornvårdsprogram och vårdas med statliga medel.

Malön har blivit populärt under sommaren som utflyktsmål med båt.

Översiktskarta som visar det särskilt värdefulla området. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto. Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Äldre vykort som visar Malö från Stavik. Fotograf okänd. Sunne hembygdsförenings arkiv. Licensering: Public domain.

Den större gravröse i norra delen av Malön. Vy mot sydost. Foto: EPG/WSP

Utöver lämningarna från bronsålder finns:

- Lämningar efter mänsklig aktivitet redan under stenålder.
- Immateriellt kulturarv - uppgift om avrättningsplats under 1600-talet .

Motivering

Malön utgör en mycket tydlig fornlämningsmiljö med karaktäristiska gravrösen från bronsålder, belägen i Mellan-Fryken.

Skydd

- Området äger i sin helhet skydd enligt kulturmiljölagen (KML). Förändring inom området prövas av länsstyrelsen.
- Utpekad i den regionala kulturmiljöprogram "Ditt Värmland" 1989-90 (nr. 230).

- Utpekad i Sunne kommuns Översiktsplan 2011 som miljö av särskilt kulturhistoriskt intresse. Området saknar detaljplan. I kommunal översiktsplan anges i rekommendationer att särskild hänsyn skall tas till kulturvärdena.

Kunskapsvärde

De synliga fornlämningarna och deras placering i landskapet.

Upplevelsevärde

Miljö med högt upplevelsevärde. Har ett innehåll som är lätt att uppfatta även för allmänheten.

Bruksvärde

Kulturmiljön används utflyktsplats under sommaren.

Gravröse på norra delen av Malön. Vy mot väst. Foto: EPG/WSP

Skyllt på Malön som visar gångvägen till rösen. Foto: EPG/WSP

Rastplats på Malön. Foto: EPG/WSP

Gravröse på Malön. Fotograf okänd. Sunne Hembygdsförenings arkiv. Licensering: Public domain.

Förhållningssätt

- I frågor som berör områdets markanvändning bör samråd ske med länsstyrelsen.
- Skogsbruksåtgärder får ske endast med hänsynstagande till befintliga fornlämningar.
- Årlig markvård av fornlämningsområdet bör också fortsättningsvis ske enligt särskild skötselplan.
- Besöksinformation och skyltning kan utvecklas. Ingen informationsskyllt kunde observeras under platsbesök i juni 2024. Skyltar som visar vägen till fornlämningen finns.
- Nedfallna träd finns ovanför några av gravrösen. Stort behov av fornvård finns.

Lysvik

Lysvik utgör sockencentrum där en kyrka funnits sedan sockenbildningen under medeltiden. Under industrialismen fick träindustrin stor betydelse för framväxten av ett samhälle kring kyrkan, där också allmänna och sociala funktioner tillkom under 1900-talet. Lysvik är idag en småort med en blandad karaktär där kontakten med Fryken, den rofyllda miljön vid kyrkan och den småskaliga karaktären med bland annat stationen, missionskyrkan och villor med egnahemskaraktär hör till Lysviks speciella kvaliteter.

Lysvik ligger kring en udde vid Övre Frykens östra strand. Flera fornlämningar i området vittnar om att Lysvik är en gammal kulturbygd med anor sedan järnåldern. Det är sannolikt att en av de fyra kyrkor som västgöotalagen nämner i Fryksdalen låg vid Lysvik. Den exakta platsen för den tidigmedeltida kyrkan är inte helt klarlagd, men 1600-talets träkyrka stod strax väster om dagens kyrkobyggnad. I den nuvarande finns en dopfont från 1200-talet, vilket tyder på att det kan ha funnits en kyrka i Lysvik redan under medeltiden. På norra stranden, där ån Lysan rinner ut i Fryken, tros den allra första medeltida kyrkan ha legat. Där ligger också Kyrkällaren och gårdet kallas än idag för Kyrkgärdet. Den nuvarande kyrkan är uppförd 1753 -1762. Tornet är från 1901.

I äldre tid var vattenvägarna viktiga. I kartan från sent 1800-tal finns en lastageplats på udden för transporter sjövägen och sockenborna på andra sidan stranden, i Bjälverud, tog sig i äldre tid till kyrkan med båt. Även idag kan man under sommaren åka kyrkbåt till Lysvik.

Trävaruindustrins växande betydelse kring sekelskiftet 1900 och järnvägen som invigdes 1915 bidrog till att en ort med bostäder och olika sociala funktioner växte fram under 1900-talet. I Lysvik anlades två ångsågar som under 1940-talet sysselsatte ett 70-tal personer. Lysviks ångsåg och trävaruaktiebolag var ett av de många företagen i Fryksdalen under trävaruindustrins höjdpunkt. Själva sågverksbebyggelsen är idag borta, men ute på udden finns flera äldre byggnader som berättar om ortens och industrins framväxt under tiden kring sekelskiftet 1900.

Missionskyrkan som ligger söder om kyrkan är idag Mormors glasscafé, som är ett omtyckt besöksmål under sommaren. På Strandvägens norra sida ligger ett hus som fram till 1930-talet var gästgiveri. Gamla vägen som kantas av hus av egnahemskaraktär berättar om ortens framväxt i början av 1900-talet. Många av byggnaderna har förändrats, med det finns också byggnader som tydligt förmedlar tidens arkitektur och bebyggelseideal.

Lysviks kyrka.

Översiktskarta som visar områdets läge. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Lysviks var sedan 1863 en egen landskommun och förblev oförändrad fram till år 1971 då den, tillsammans med Sunne köping och Gräsmarks kommun, kom att bli del av den nya Sunne kommun. Det tidigare kommunhuset, idag Bygdens Hus, är en byggnad som vittnar om att Lysvik var centralort i landskommunen.

Motivering

Lysvik med kyrkan och bebyggelse från sent 1800-tal och 1900-talets mitt tydliggör både kyrkans etablering och sockenbildningen i Fryksdalen samt framväxten av ett samhälle i samband med industrialiseringen och utvecklingen som kommunal centralort kring under 1900-talet.

Värdebärande karaktärer

- Den tydliga kopplingen till Fryken visuellt och funktionellt. Utblickar över Fryken, där man från stranden vid klart väder kan se kyrktornen i både Sunne och Torsby.
- Möjligheten att ta sig med kyrkbåt över till andra sidan Fryken, till Bjälverud.
- Lysviks kyrka som stod färdig 1762 och kyrkogården. Kyrkan som dominerande landmärke, utan konkurrens av andra högre byggnader i närområdet.

- Missionskyrkan söder om Lysviks kyrka, nuvarande Mormors glasscafé.
- Bebyggelse från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal som vittnar om ortens framväxt. Norr om Strandvägen finns både enklare bebyggelse och stora påkostade villor som berättar om den expansiva epoken under trävaruindustrins storhetstid under tidigt 1900-tal. Björkudden, med den välbevarade trävillan och den vidsträckt trädgården, är ett tydligt exempel.
- Järnvägsstationen, byggnaden har delvis bevarad karaktär. Det är en byggnad som vittnar om Fryksdalsbanans utbyggnad och dess betydelse för småorternas utveckling under tidigt 1900-tal. Stationsvägens sträckning som kopplar stationsområdet mot centrum.
- Gamla kommunhuset uppfört 1953, nuvarande Bygdens Hus.
- Gamla vägen med bebyggelse av egnahems-karaktär: vägsträckningen som utgör den äldre vägen mot Lysviks kyrka. Hus utmed vägen från 1900-talets första hälft som bevarar sin huvudkaraktär. Gamla träd utmed vägen. Huvudsakligen relativt gles och småskalig bebyggelse.

Interiör i Lysviks kyrka. Bland inventarierna märks framför allt altartavlan som tillskrivs bildsnidaren Isak Schullström och en medeltida dopfunt av täljsten.

Gamla vägen kantad av byggnader av egnahemskaraktär och äldre träd.

Missionskyrkan söder om Lysviks kyrka som numera är café.

Björkudden, uppförd 1898, är en välbevarad villa med karaktär typisk för tiden kring sekelskiftet 1900.

Ett av 1920-talshusen i Lysvik av egnahemskaraktär utmed gamla vägen.

Bebyggelsen norr om Strandvägen har karaktär från tiden kring 1900.

Manbyggnad vid Smedsvägen, en av Lysviks kyrkbys äldre bevarade gårdsmiljöer.

Ekonomibyggnad vid Smedstigen som utgör en del av kyrkbyns äldre bebyggelse.

Lysviks kyrkbåt med passagerare på sjön Fryken, Fotograf okänd, Sunne hembygdsföreningens arkiv. Public domain.

Förhållningssätt

- Lysvik är en småskalig ort där kyrkan utgör ett dominerande inslag. Vid komplettering bör man bygga vidare på Lysviks småskaliga karaktär med kyrkan vackert belägen på udden, kopplingen till Fryken och byggnader från olika tider.
- Lysviks äldre gårdsmiljöer bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas till miljöns och byggnadernas respektive egenart. Kvarvarande äldre ekonomibyggnader är viktiga för att förstå miljön.
- Bebyggelsen från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal samt enskilda byggnader som berättar om ortens utveckling, såsom järnvägsstationen och gamla kommunhuset, bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas till byggnadernas egenart.
- Äldre vägsträckningar såsom Stationsvägen och Gamla vägen bevaras. Bebyggelsens karaktär utmed Gamla vägen med villor från tidigt 1900-tal och egna hemshus samt äldre träd värnas.
- Vid utveckling och komplettering bör hänsyn tas till Lysviks småskaliga karaktär och luftiga Ortsstruktur med mycket grönska.
- Kyrkan och kyrkogården är centrala för upplevelsen av Lysvik. I dess närhet bör komplettering endast göras om den tydligt underordnar sig kyrkan och inte påverkar upplevelsen av kyrkan och den gröna miljön från vattnet eller från Gamla vägen. Den öppna luftiga bebyggelsestrukturen bör värnas. Eventuella nytillskott bör göras med stor omsorg i gestaltningen.
- Det är positivt om Lysvik som utflyktsmål intill Fryken kan fortsätta att utvecklas i samklang med kulturmiljön. Missionskyrkan är ett gott exempel på hur en äldre byggnad givits en ny funktion med bibehållen karaktär.

Myringbyn

Myringbyn är en av Lysviks sockens stora byar som ligger samlad på en markant höjd i det öppna landskapet. Bebyggelsen är relativt blandad med bebyggelse från olika tider, men bevarar till stor del gårdarnas placering och strukturer och de många äldre ekonomibyggnaderna i öster är speciellt för Myringbyn. Här finns också en fotbollsplan som påminner om utvecklingen under 1900-talet.

Myringbyn ligger på en höjd som sluttar brant mot öster. Från höjden har man utblickar mot det öppna landskapet och mot Lysviks kyrka och Fryken. Myringbyns gårdar klättrar i den branta sluttningen, medan den östra flackare sidan främst är bebyggd med ekonomibyggnader. Mangårdsbyggnaderna har tillkommit under olika tider från 1800-talets senare del till tiden kring mitten av 1900-talet. En av de äldre mangårdarna är Storvåln från omkring 1860. Den är uppförd i två våningar viket är typiskt för bygdens välbärgade gårdar. En annan av byns mangårdar har lunettfönster av den i Fryksdalen vanliga typen. Många av ekonomibyggnaderna är välbevarade och tydliga exempel på jordbrukslandskapets bebyggelse i Fryksdalen. Strax öster om den samlade bybebyggelsen ligger en kölna och smedja med uthus i skogskanten. Byggnaderna är timrade och omålade av ålderdomlig typ.

Äldsta belägget för Myringbyn är 1540. Liksom många andra av bygdens byar var Myringbyn under 1600-talets första hälft ingen stor by. Den utgjordes då endast av ett halvt skattehemman och odlingsmarken var begränsad.

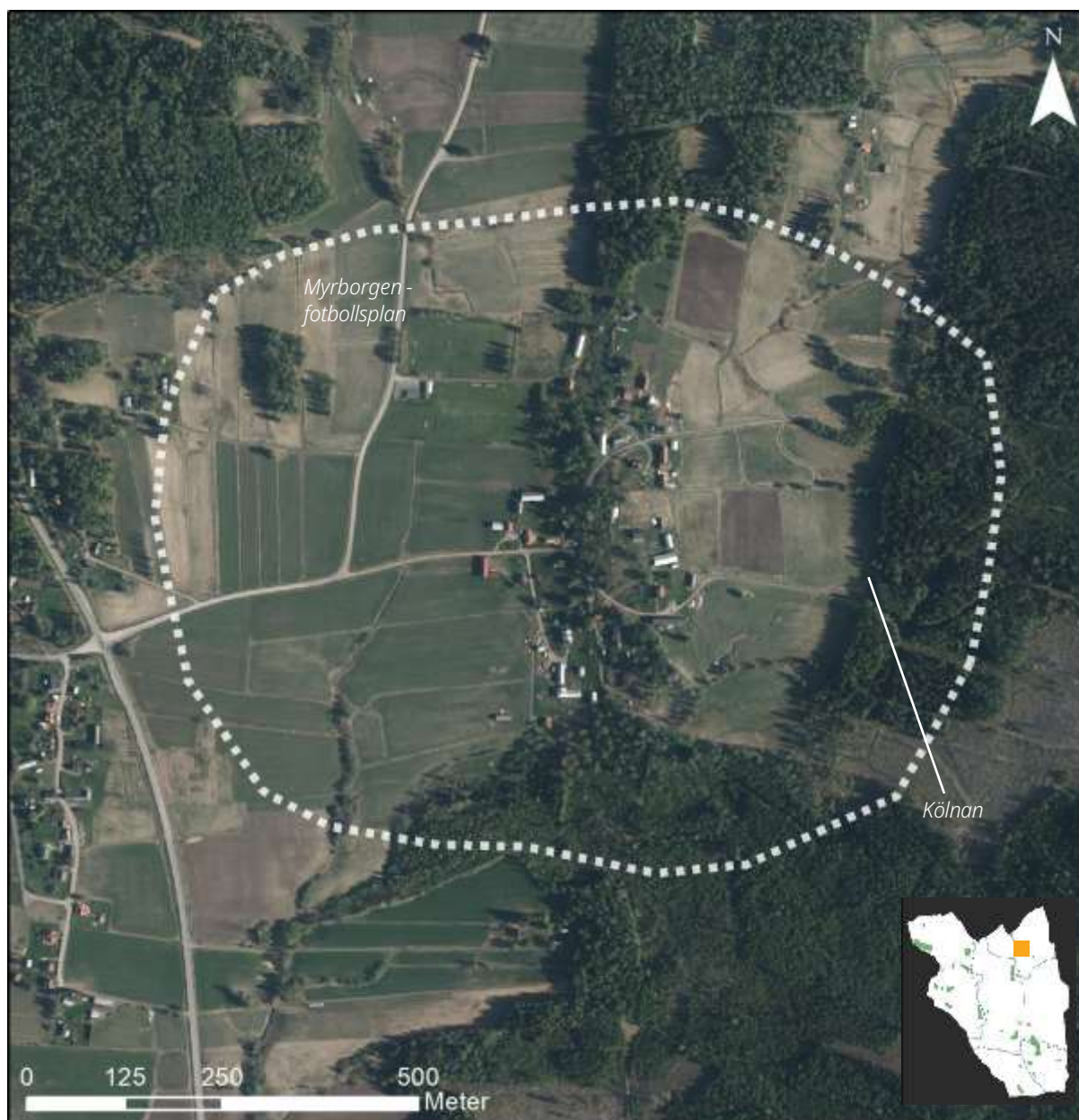
Storskifteskartan från 1783-84 visar att Myringbyn då hade vuxit ordentligt och bestod av 9 gårdar. Laga skifte genomfördes på 1830-talet. Laga skifteskartan från 1837 anger också 9 gårdar. Liksom många andra större byar i Fryksdalen har de samlade bymiljöerna i stort behållit den sammanhållna byn i större utsträckning än som var vanligt vid laga skifte i andra delar av landet. De historiska kartorna visar att det ändå skedde stora förändringar både i jordens fördelning och gårdarnas placering. Av kartorna framgår också att uppodlingsgraden ökade mellan storskiftet och laga skiftet. De stora sammanhållna åkerytor vi ser idag har till stor del tillkommit under 1900-talets senare del, genom det moderna jordbrukets rationella brukningsmetoder.

Motivering

Myringbyn utgör ett av kommunens tydligaste exempel på samlad bymiljö som tydliggör det agrara landskapets äldre strukturer och traditionella byggnadskultur. Den samlade bebyggelsen med många välbevarade ekonomibyggnader från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal i västra delen av byn har särskilt höga värden.

Myringbyn från öster, med flera äldre ekonomibyggnader i sluttningen mot dalgången.

Översiktskarta som visar områdets läge. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Värdebärande karaktärer

- Den samlade bymiljön med gårdar på höjden omgiven av öppet odlingslandskap. Bebyggelsen i huvudsak av traditionell karaktär: byggnader av trä, med sadeltak och målade med röd slamfärg.
- Utblicken mot byn från öster med flera äldre ekonomibyggnader på höjden eller i slänten. Utan inslag av modern bebyggelse eller andra anläggningar.
- Enskilda byggnader uppförda före 1930 och som bevarar sin huvudsakliga karaktär. (De enskilda manbyggnaderna är av olika ålder, det finns 1800-talsbyggnader men också mer moderna bostadshus från 1900-talet.) I östra delen av byn finns flera ekonomibyggnader med ålderdomlig karaktär och här saknas inslag av modern bebyggelse.
- Kölnan och smedjan, två ofärgade timmerbyggnader av ålderdomlig karaktär.
- Äldre småskaliga vägar belagda med grus.

Myringbyn sedd från väster.

Några av Myringbyns ekonomibyggnader i östra delen av byn.

Utblick mot Lysviks kyrka.

Ladugård i tegel och till höger ofärgad timmerbyggnad.

Manbyggnaden vid Storvåln.

Fotbollsplanen Myrborgen.

En av Myringbyns gårdsmiljöer med karaktär från tiden kring sekelskiftet 1900.

Kölnan och smedjan, två välbevarade älderdomliga timmerbyggnader.

Häradskartan från ca 1895.

Nutida ortofoto.

Myringby, storskifte på inågor 1783.

Myringby, laga skifte 1837.

Förhållningssätt

- Det öppna och kontinuerligt brukade odlingslandskapet är karaktäristiskt för området. Fortsatt brukande av åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägel och det öppna landskapet.
- Områdets agrara karaktär bevaras. Äldre bebyggelsestrukturer och gårdsplaceringar bör värnas.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- För ålderdomliga byggnader som visar på hantverkstradition, såsom kölnan och vissa av ekonomibyggnaderna, bör man sträva efter att så långt möjligt bibehålla originaldelar och -material. Ofärgade hus bör inte målas.
- Området i öster med samlade äldre ekonomibyggnaderna är mer känsligt för nya tillägg än andra delar av byn och här bör nya inslag undvikas. Vid komplettering med enstaka byggnader i övriga delar av byn bör byggnaden anpassas avseende skala och karaktär.
- Eventuella nya byggnader läggs i traditionella lägen och ej på åkermark. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.

Ransby - (Åsen, Åshagen och Kallkällan)

I Ransby finns ett levande jordbrukslandskap som är karaktäristiskt för Fryksdalen med uppodlade dalgångar omgivna av skogklädda åsar med en bybebyggelse utmed sluttningen. Bebyggelsen i Ransby är tillkommen under olika tider. Den samlade bybebyggelsen med gamla skolan, soldattorpet och Kallkällan med flera väl bevarade byggnader utgör en av Fryksdalens kulturhistoriskt värdefulla landsbygdsmiljöer.

Ransby omfattar ett större område som sträcker sig från Fryken i sydväst och norr om Stora Lisjön i nordost. Den miljö som är utpekad som särskilt värdefull är en del av Ransby med en samlad bebyggelse som ligger utmed den gamla vägen mot Stenvad och Sätergården. Här ligger bland annat gården Näståsen, Ransby f.d. skola med lärarbostad från början av 1900-talet samt ett soldattorp från tiden kring 1800-talets mitt.

En smal grusväg löper genom Åsens bebyggelse. I södra delen av området ligger ett soldattorp med omgivande trädgård som utgör en mycket välbevarad miljö med karaktär från tiden kring sekelskiftet 1900. I norra delen av området finns också Kallkällan, en liten gårdsmiljö med byggnader som bevarar karaktären från sekelskiftet

1900. En folkskolebyggnad troligtvis från samma tid ligger också väl synlig från vägen genom byn.

Äldsta belägg för Ransby är från 1540. Enligt den geometriska kartan från 1644 bestod Ransbys ena hemman av tre gårdstomter som låg ett stycke från varandra. Ransbys 1/4 hemman hade en gårdstomt. Ingen av dessa gårdar låg inom det utpekade området på åsen, utan de låg närmare Fryken, åt sydväst. Det här aktuella området var då ännu utmark, som inte redovisas i 1600-talskartorna. Vid tiden för storskifte på 1780-talet hade små åkrar tillkommit men dalgången i öster var ännu äng och kom att uppodlas senare. 1828 inleddes laga skifte. Kartan som är upprättad 1828-31 visar att soldattorpets tomt och området väster om vägen inte ännu var bebyggda, inte heller Kallkällan. Det kan också noteras att de för bygden karaktäristiska vinkelbyggda ekonomilängorna ännu inte fanns.

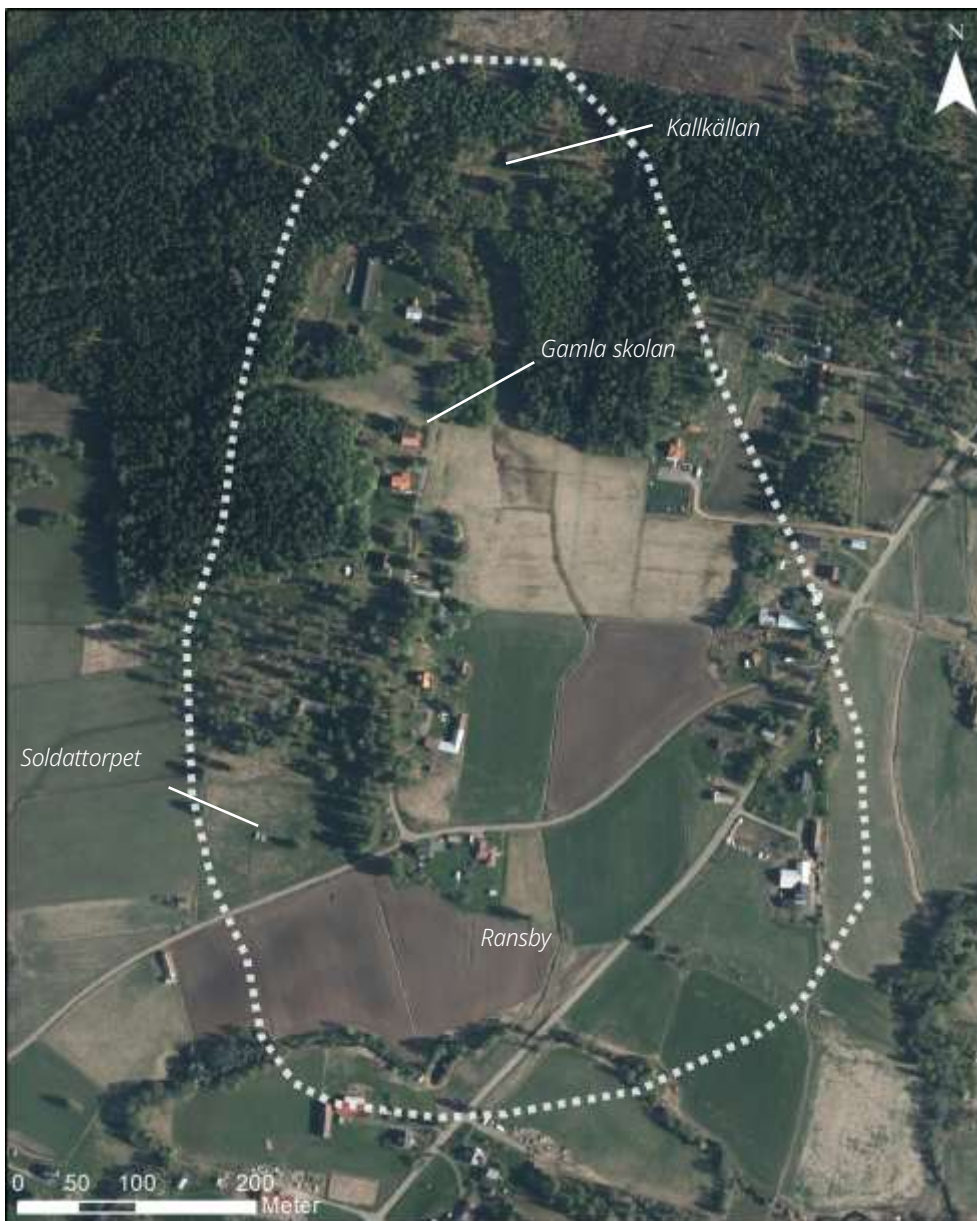
Motivering

I detta område, som utgör en del av Ransby finns ett odlingslandskap och en bebyggelse som utgör ett tydligt exempel i Lysvik på jordbrukslandskapet med bebyggelse med olika funktioner. Enskilda välbevarade bebyggelsemiljöer som soldattorpet, Kallkällan och skolan samt flera välbevarade ekonomibyggnader från 1800-tal och tidigt 1900-tal ger en särskilt tydlig bild av olika byggnadstyper och olika funktioner på landsbygden.

Åsen i Ransby.

Översiktskarta som visar områdets läge. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensing: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Värdebärande karaktärer

- Den öppna brukade dalgången med gårdar på åsryggarna.
- Gårdsbebyggelse utmed vägen längs Åsen.
- Kallkällan i norra delen av området med välbevarad bebyggelse med karaktär från tiden kring sekelskiftat 1900 eller tidigt 1900-tal. Bostadshus, ekonomibyggnad med öppet vagnslider, timrat ofärgat uthus och jordkällare.
- Den gamla folkskolan.
- Soldattorpet, som är väl underhållet på ett sätt så att dess karaktär bevarats, i södra delen av området.
- Andra byggnader som bevarar sin huvudkaraktär från tiden före 1900-talets mitt, exempelvis flera ekonomibyggnader.
- Den smala grusvägen genom byn, björkar utmed vägen.

Sedan inventeringen 1993 har en ålderdomlig manbyggnad rivits och delar av den kulturhistoriskt värdefulla gårdsmiljön är i dåligt skick. Miljön bärs till stor del upp av enstaka byggnader eller gårdar med en mycket välbevarad karaktär: soldattorpet, Kallkällan med flera ekonomibyggnader, tillsammans med det brukade öppna landskapet.

Den öppna dalgången där gårdsbebyggelsen ligger utmed åsarna är en bärande karaktär,

Soldattorpet.

Gamla skolan. Den välbevarade skolbyggnaden vittnar om landsbygdens små folkskolor.

Ovan Kalkällans välbevarade bebyggelse t.v. bostadshuset, mitten uthus och t.h. jordkällare.

Den välbevarade och väl underhållna ekonomibygnaden vid Kalkällan.

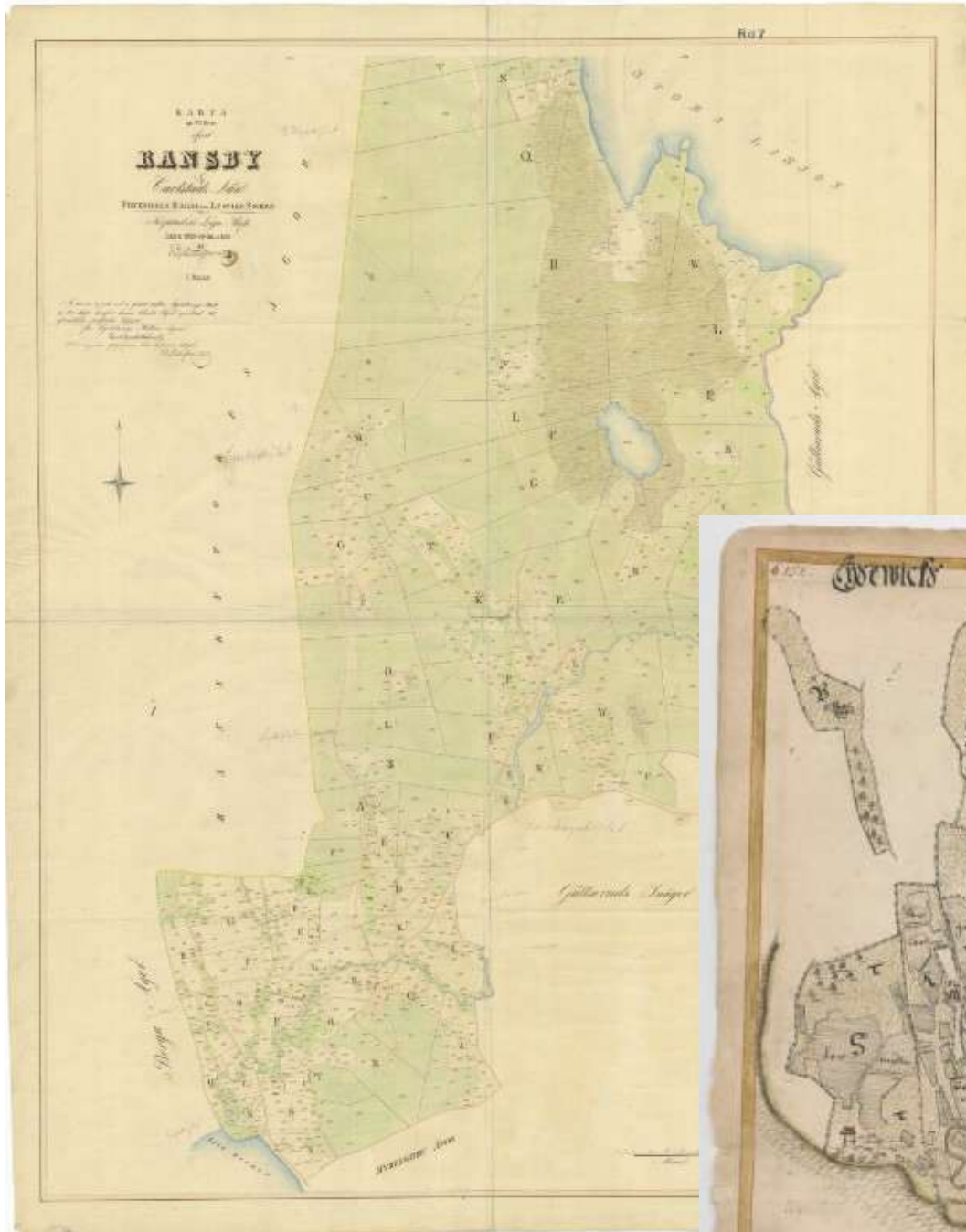
Manbyggnad med karaktär från 1900-talet första hälft.

I Ransby finns ett levande lantbruk med åkerbruk och betesdjur.

Gård med vinkelbyggda ekonomilängor vilket är vanligt i bygden och representerar det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets bebyggelse. Endast delar av gårdsmiljön är bevarad.

Laga skifteskarta för en del av Ransby.

Geometrisk karta från 1644 som visar Ransby nr 12 som var ett skattehemman och nr 13 som var 1/4 skattehemman.

Förhållningssätt

- Det öppna brukade odlingslandskapet bör upprätthållas genom fortsatt jordbruk.
- Områdets agrara karaktär bevaras. Äldre bebyggelsestrukturer och gårdsplaceringar bör värnas.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Kallkällan och soldattorpet är båda miljöer som vårdats med omsorg om den ursprungliga karaktären och utgör goda exempel på underhåll av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.
- Den smala grusvägen genom bymiljön bevaras till sin karaktär och bör inte asfalteras.
- Vid eventuell komplettering bör nya byggnader anpassas avseende skala och karaktär. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.
- Eventuella nya byggnader läggs i traditionella lägen¹⁷¹ och ej på åkermark.

Råby - Hagarna

Råby - Hagarna är en miljö med bevarad agrar bebyggelse och två f.d. handelsbodas från före och omkring förra sekelskiftet. Här kan två handelsbodas av olika åldrar upplevas sida vid sida, i en i övrigt agrart präglad bebyggelsemiljö som omhuldas av öppen jordbruksmark.

Råby är en by belägen vid Övre Frykens västra strand. I kartmaterial från mitten av 1600-talet finns Råby omnämnt och bestod då av tre gårdar. Vid tiden för laga skifte, på 1840-talet, fanns en mindre gård i Hagarna.

Från medeltiden fram till mitten av 1800-talet hade det varit förbjudet att bedriva handel på landsbygden, det var enbart i städerna detta fick förekomma eller på utsatta marknadsplatser där man höll marknad några gånger om året. År 1846 blev det tillåtet att öppna handelsbod om platsen för densamma låg minst tre mil utanför närmaste stad. I och med 1864 års näringsförordning infördes fullständig näringsfrihet i Sverige. Det blev tillåtet att öppna handelsbod oavsett avstånd till staden och antalet handelsbodas och lanthandlar ökade snabbt i antal runt om i landet.

I Hagarna har det sannolikt funnits handelsbod/lanthandel sedan 1870-talet. Den första handelsboden inrymdes i bostadshuset på fastigheten Råby 1:78, som enligt uppgift ska ha flyttats till Hagarna omkring 1870. Där bedrevs handel fram till 1900, då en ny handelsbod uppfördes på andra sidan vägen. Utöver försäljning av diverse varor fanns i den yngre handelsboden, som kallades Haganboa lanthandel, även postombud. Till den yngre handelsboden hör också ett äldre magasin, som tros vara från 1840-talet, även detta ska ha flyttats till Hagarna, möjligtvis samtidigt som den första handelsboden omkring 1870.

Utöver de f.d. handelsbodarna finns i Hagarna bebyggelse som främst speglar 1900-talets agrara bebyggelse. Hagalund, uppfört omkring 1920, med tillhörande ekonomibyggnad präglar miljön.

Handelsbodarnas och den övriga bebyggelsens välbevarade äldre karaktär gör Råby - Hagarna till en god representant för landsbygdsbebyggelse från sent 1800-tal och 1900-talets första hälft. De båda handelsbodarna berättar om en tid då lanthandel och handelsbod var ett vanligt inslag på den svenska landsbygden och den agrart präglade bebyggelsen förmedlar kunskap om levnadsvillkor och jordbruk i forna dagar.

Lanthandlar i Hagarna. Foto: RL/WSP.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licenseing: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Råby - Hagarna utgör en samlad bebyggelsemiljö där såväl agrart präglad bebyggelse som handelsbodas från olika tider kan upplevas sida vid sida. Inom miljön ryms kontinuerligt brukad och öppen jordbruksmark som är i stort oförändrad sedan laga skifte. Bebyggelsens karaktär och det omkringliggande landskapsrummet berättar om den svenska landsbygdens utveckling under 1800-talets andra hälft och 1900-talets första hälft.

Värdebärande karaktärer:

- Öppen och kontinuerligt brukad jordbruksmark med omslutande skogsridåer som skapar ett slutet landskapsrum kring den samlade bebyggelsen.
- F.d. handelsbod som flyttats till platsen omkring 1870 med flera välbevarade och ursprungliga detaljer

såsom lunettfönster med triangulär inramning. Fasad med rödmålad äldre locklistpanel och vita snickerier.

- F.d. handelsbod uppförd 1900 med bevarad äldre karaktär vars utformning tydligt visar dess forna funktion. Tillhörande äldre magasinbyggnad, troligtvis från 1840-talet, som sannolikt flyttats till platsen.
- Mangårdsbyggnaden Hagalund från omkring 1920 och tillhörande äldre ekonomibygnad med djurhållningsdel i rött tegel.
- Strukturer med historisk bäring såsom äldre vägsträckningar

Äldre magasin som flyttats till platsen. Foto: EPG/WSP.

Handelsboden uppförd 1900. Foto: EPG/WSP.

Typiskt värmländskt lunettfönster med triangulär inramning på den äldre handelsboden. Foto: EPG/WSP.

Mangårdsbyggnaden på Hagalund från omkring 1920. Foto: EPG/WSP.

Den äldre handelsboden som tros ha flyttats till platsen 1870. Foto: EPG/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskartan ca 1895, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse.

Hagarna från väster. Foto: EPG/WSP.

Ekonomibyggnad vid Hagalund. Foto: EPG/WSP.

Förhållningssätt

- Bevara det hävdade och småskaliga odlingslandskapet kring bebyggelsen som inramas av skog. Fortsatt bruk av betes- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägeln såväl som miljöernas värden. Mark som nyligen tagits i anspråk av skog kan med fördel återställas till jordbruksmark.
- Den värdebärande bebyggelsen vid Hagarna bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till bebyggelsens egenart på ett sådant sätt att dess karaktär inte förändras. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- De f.d. handelsbodarna bör inte rivas eller ändras på ett sådant sätt att deras ursprungliga funktion inte går att utläsa.
- Befintlig bebyggelsestruktur värnas. Jordbruksmark bör inte bebyggas. Eventuella nya byggnader bör anpassas till befintlig bebyggelsestruktur och befintlig bebyggelsens utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material.
- Strukturer inom miljön med historisk bäring bör bevaras, så som äldre vägsträckningar, gärdesgårdar, trädgårdar och jordbruksmark.
- Tillgängliggör berättelsen om handelsbodarna i Hagarna genom informationstavlor.

Skäggegårdssätter

Skäggegårdssätter är en av de bebyggelsemiljöer som har karaktär av en radby och som tillkommit relativt sent - som namnet antyder har den från början haft funktionen som en säter till en äldre by. Gårdarna ligger strukturerade utmed en väg i åssluttningen vilket är karaktäristiskt för bygden.

Skäggegårdssätter ligger på västra sidan av Björka älv. Det är en av de sätrar som låg utmed Björka älv. Huvudgårdarna låg öster om skogsområdet närmare Lysviks kyrka i det öppna landskapet utmed Fryken. I den geometriska avmätningen från 1644 var Skäggegård ett skattehemman.

Skäggegård var in på 1800-talet en säter. Enligt en av de boende var det kring 1800-talets mitt som den första permanenta gården i Skäggegårdssätter tillkom. Genom att gårdarna etablerades relativt sent finns få riktigt gamla hus. Bebyggelsen har huvudsakligen karaktär från tiden kring sekelskiftet 1900 och 1900-talets första hälft. Gården Myren (Skäggegård 1:43) med byggnader från sekelskiftet 1900 är mycket välbevarad, men är i behov av underhåll. I övrigt är bebyggelsen av varierande ålder.

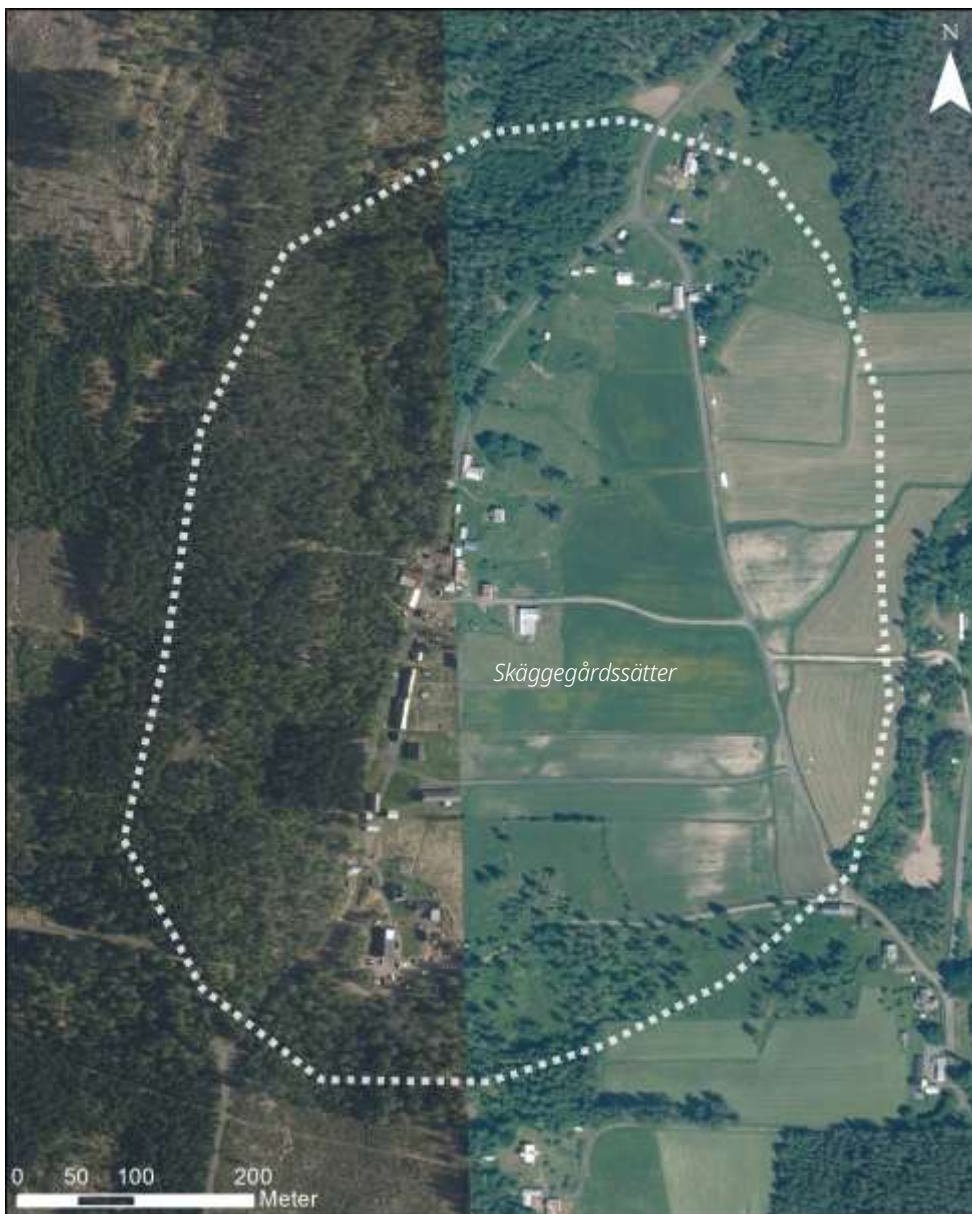
Motivering

Byn utgör ett tydligt exempel på sätrar som blivit permanenta gårdar under 1800-talets stora folkökning. Även om delar av bebyggelsemiljön förändrats utgör den en samlad miljö med bebyggelse och odlingslandskap utmed den smala vägen som visar på denna företeelse.

Utblick över landskapet vid Skäggegårdssätter.

Översiktskarta som visar områdets läge. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensing: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Värdebärande karaktärer

- Skäggegårdssätters sammanhållna bebyggelse. Gårdsbebyggelsen med gårdarna på rad utmed den smala grusvägen nedanför den branta sluttningen.
- Gårdsmiljöer med bebyggelse från 1900-talets första hälft som bevarar sin huvudkaraktär. Gården Myren, med sin välbevarade bebyggelse och karaktär av den mindre, permanenta de gården har särskilt stor betydelse för miljön.
- Manbyggnaden uppförd av timmer 1898, med faluröd locklistpanel och en asymmetriskt placerad öppen veranda på västra långsidan. Byggnaden har ett flackt sadeltak täckt med eternit.
- Flera källarbyggnader i sluttningen på den västra sidan av vägen.
- Bebyggelsen i huvudsak av traditionell karaktär: byggnader i trä med sadeltak belagda med tegel, fasader färgade med röd slamfärg. (Bebyggelsen är dock relativt blandad, det finns även bostadshus av funkiskaraktär uppförda under 1930-talet eller senare.)
- Öppet odlat landskap i dalgången öster om byn.

Den Häradsekonomiska kartan över Lysvik tydliggör hur byarna låg samlade nära kyrkan och hur byarnas ägor sträckte sig västerut genom skogen och till sätrarna längs Björkaälven. Kartan är från 1883-95 och vid denna tid hade de tidigare sätrarna till stor del omvandlats till permanenta gårdar.

Sluttningen mot skogen är brant och i sluttningen mot vägen står flera mindre hus med höga källare i sten. Gårdsbebyggelsen ligger i övrigt öster om vägen mot dalgången.

Gårdsmiljö från tiden kring sekelskiftet 1900. För tidigare sätrar som blivit permanenta gårdar är att de ofta har lite mindre och enklare manbyggnader.

Kartmatris som visar miljös utveckling. T.v. häradsekonomiska kartan 1883-95, mitten flygfoto ca 1960 och t.v. nutida ortofoto.

Levande jordbrukslandskap med betande djur. Nedan till höger Skäggegårdssätter sett från öster.

Förhållningssätt

- Det öppna brukade odlingslandskapet bör hållas öppet genom fortsatt åkerbruk och bete.
- Områdets agrara karaktär bevaras. Äldre bebyggelsestrukturer och gårdsplaceringar bör värnas.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse, med karaktär från tiden före 1930, bör bevaras och underhållas med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Den smala grusvägen genom bymiljön bevaras till sin karaktär och bör inte asfalteras.
- Vid eventuell komplettering bör nya byggnader anpassas avseende skala och karaktär. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.
- Eventuella nya byggnader läggs i traditionella lägen och ej på åkermark.

Skönberga - Östra Berga

Skönberga - Östra Berga är en fornlämningsmiljö med karaktäristiska gravrösen från bronsåldern i Lysvik socken. Det är en sevärd plats där bronsålderns landskap kan upplevas och en plats där besökaren kan ta del av gravrösenas typiska, vattennära lokalisering.

Frykensäarna tillhör de fornlämningsstättaste områdena i länet med ett flertal koncentrationer av framför allt rösen och röseliknande stensättningar. Ett sådant område finns på den barrskogklädda östsidan vid Skönberga, där ett 15-tal fornlämningar anlagts utmed en kilometerlång sträcka. De är i flera fall imponerande anläggningar; de största är upp till två meter höga.

Gravlämningarna ligger på klipphyllor i ett mycket typiskt läge på bergsslätten ned mot vattnet. Trots att flera utsatts för åverkan utgör de ändå en väl sammanhållen miljö. Gravarna ligger avskilt från odlingsbygdens kärnområde och kan därmed sägas representera en fossil kulturlandskapstyp med paralleller i Västkustens och Norrlandskustens rösegrupper. Skönbergas betydelse ligger därför till stor del i att man genom lokaliseringen får en föreställning om bronsåldersbygdens utbredning under första årtusendet före Kristi födelse.

Rösen av denna typ är ofta välbyggda och innehåller ibland kallmurade kistor av sten. I samband med arkeologiska utgrävningar som gjorts på andra platser har man, förutom kvarlevor från de begravda, ibland även hittat enkla personliga föremål - rakknivar, pincetter eller vapen - som de döda fått med sig i graven. Ingen av gravarna vid Skönberga - Östra Berga är dock arkeologiskt undersökt.

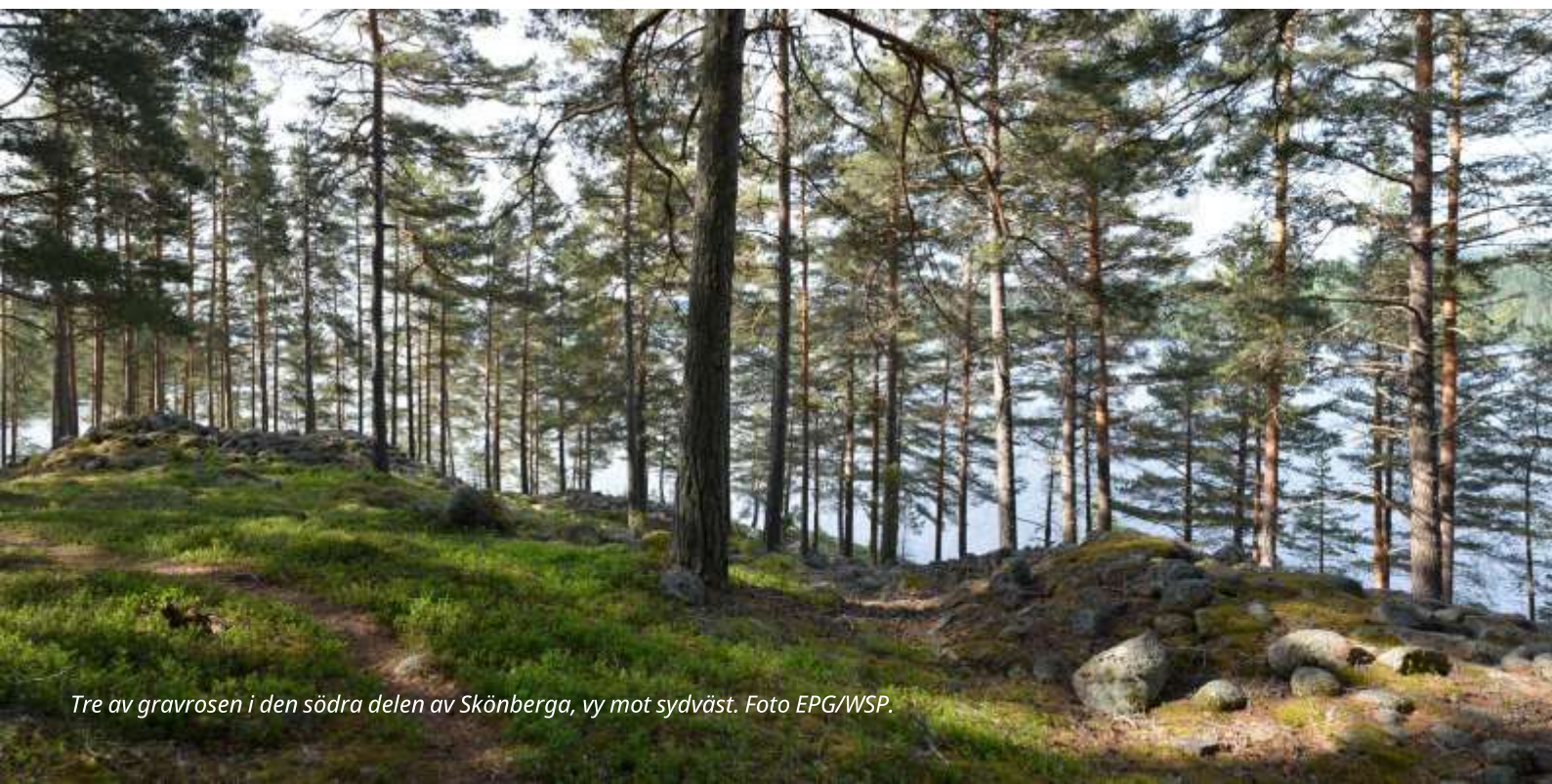
Under de senaste åren har mycket skog avverkats längs kusten och väldigt nära fornlämningarna.

Området ingår i Länsstyrelsens fornvårdsprogram och vårdas med statliga medel.

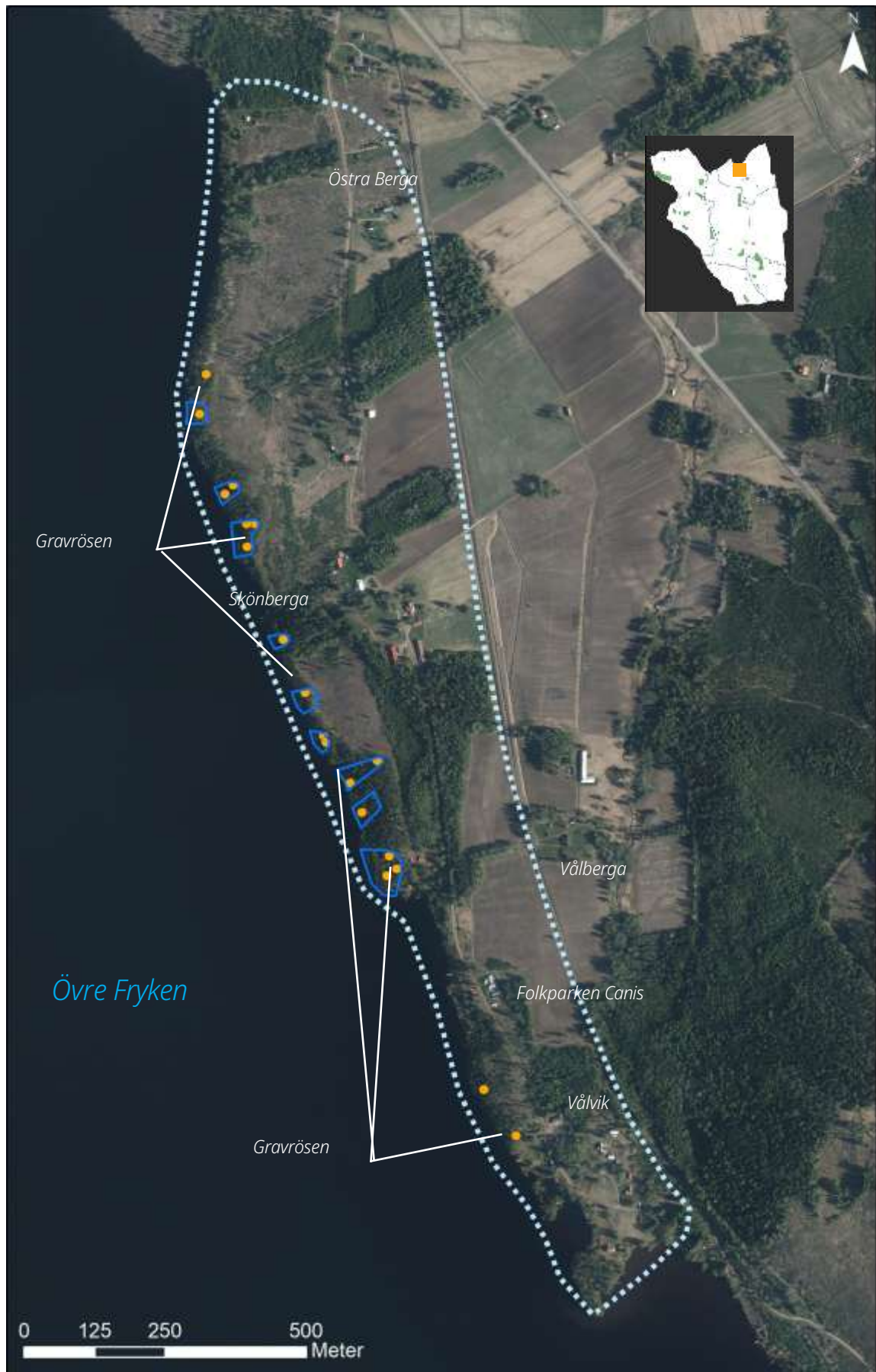
Vandringsled Fryksdalsleden (etapp Lysvik till Bada) löper igenom området.

Utöver lämningarna från bronsålder finns:

- Stridsvärnslämningar längs kusten.
- Vägmärken längs den gamla landsvägen.
- Äldre ekonomibygnader i områdets norra del med viktiga arkitekturtekniska detaljer.
- Folkparken Canis i områdets södra del.

Tre av gravrösen i den södra delen av Skönberga, vy mot sydväst. Foto EPG/WSP.

Översiktskarta som visar det särskilt värdefulla området. De blå polygonerna visar fornvårdsområdets utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto. Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Gravröse i södra delen av Skönberga. Vy mot nordväst. Foto: EPG/WSP.

Motivering

Skönberga utgör en mycket tydlig fornlämningsmiljö med karaktäristiska gravrösen från bronsålder, belägen längs Övre Frykens östra strand. Här finns även Canis Folkpark, som vittnar om folkets park som en viktig samhällsföreteelse under 1900-talet.

Skydd

- Området äger i sin helhet skydd enligt kulturmiljölagen (KML). Förändring inom området prövas av länsstyrelsen.
- Utpekad i den regionala kulturmiljöprogram "Ditt Värmland" 1989-90 (nr. 243).
- Utpekad i Sunne kommuns Översiktsplan 2011 som miljö av särskilt kulturhistoriskt intresse. Området saknar detaljplan. I kommunal översiktsplan anges i rekommendationer att särskild hänsyn skall tas till kulturvärdena.

Kunskapsvärde

De synliga fornlämningsarna och deras placering i landskapet.

Upplevelsevärde

Miljö med högt upplevelsevärde. Har ett innehåll som är lätt att uppfatta även för allmänheten.

Bruksvärde

Kulturmiljön är en del av en vandringsled som löper genom området.

Canis bör ses som en värdebärande del av miljön. Andra värdebärande karaktärer är stridsvärnslämningar längs kusten, vägmärken längs den gamla landsvägen samt äldre ekonomibyggnader i områdets norra del.

Folkparken Canis i södra delen av Skönberga. Foto: EPG/WSP.

Arkitekturtekniskt element på en ekonomibyggnad i Skönberga. Foto: EPG/WSP.

Flygbild över området från 1960-talet. Källa: Lantmäteriet, öppna data. Licensering: CC0 1.0 Universiell.

Förhållningsätt

- I frågor som berör områdets markanvändning bör samråd ske med länsstyrelsen.
- Skogsbruksåtgärder får ske endast med hänsynstagande till befintliga fornlämningar.
- Årlig markvård av fornlämningsområdet bör också fortsättningsvis ske enligt särskild skötselplan.

- Besöksinformation och skyltning kan utvecklas. Nuvarande skylt från Riksantikvarieämbetet är från 1994.
- Canis bör bibehålla sin funktion som folkpark. Byggnaderna bevaras och underhålls så att de behåller sin karaktär.
- Äldre ekonomibyggnader med karaktäristiska byggnadsdetaljer bevaras och underhålls så att karaktären består.

Mårbacka

Mårbacka är en bebyggelsemiljö som ligger i Östra Ämterviks socken. Miljön innefattar Selma Lagerlöfs gård Mårbacka såväl som det välbevarade agrara kulturlandskapet kring Södra Ås. Här ges möjlighet att uppleva en av våra främsta författares hem och skapelse, tillsammans med bebyggelse och bybildning som är representativ för Fryksdalen i övergångszonen mellan flack odlingsmark och höglänt skogsmark.

Miljön kring Mårbacka och Södra Ås med den öppna jordbrukslandet utgör ett för Fryksdalen karaktäristiskt agrart kulturlandskap. Här finns en traditionell och välbevarad bybildning samt gårdsbebyggelse som är representativ för Fryksdalen. Bebyggelsen är karaktäristiskt lokaliserad vid övergångszonen mellan flack odlingsmark nere i dalen och mer höglänt skogsmark öster därom.

Medeltiden var en period av omfattande nyodling i denna bygd. Både Norra och Södra Ås omnämns i de äldsta skattelängderna som berör dessa trakter i början av 1500-talet. Kreatursskötseln var den viktigaste näringsgrenen under äldre tider. Fortsatt expansiv uppodling resulterade med tiden i nya gårdsheter och nya hushåll.

Mårbacka omnämns för första gången 1609 som bondgård. Traditionen berättar att Mårbacka ursprungligen varit säter under Svenseruds gård. Söderut kom bebyggelsen successivt att förtätas kring Norra och Södra Ås.

Med tiden utvecklades Södra Ås till en liten knutpunkt i trakten. Färdvägen mellan Klarälv dalen och Fryksdalen passerade genom Södra Ås, och en milstolpe berättar att vägen var körbar med fordon redan under 1700-talet. Nästkommande sekel kompletterades den agrart präglade bebyggelsen av missionshus, lanthandel, kvarn, brunns- och badanstalt. Laga skifte genomfördes 1862 varpå tre gårdar flyttades ut från den ursprungliga bykärnan.

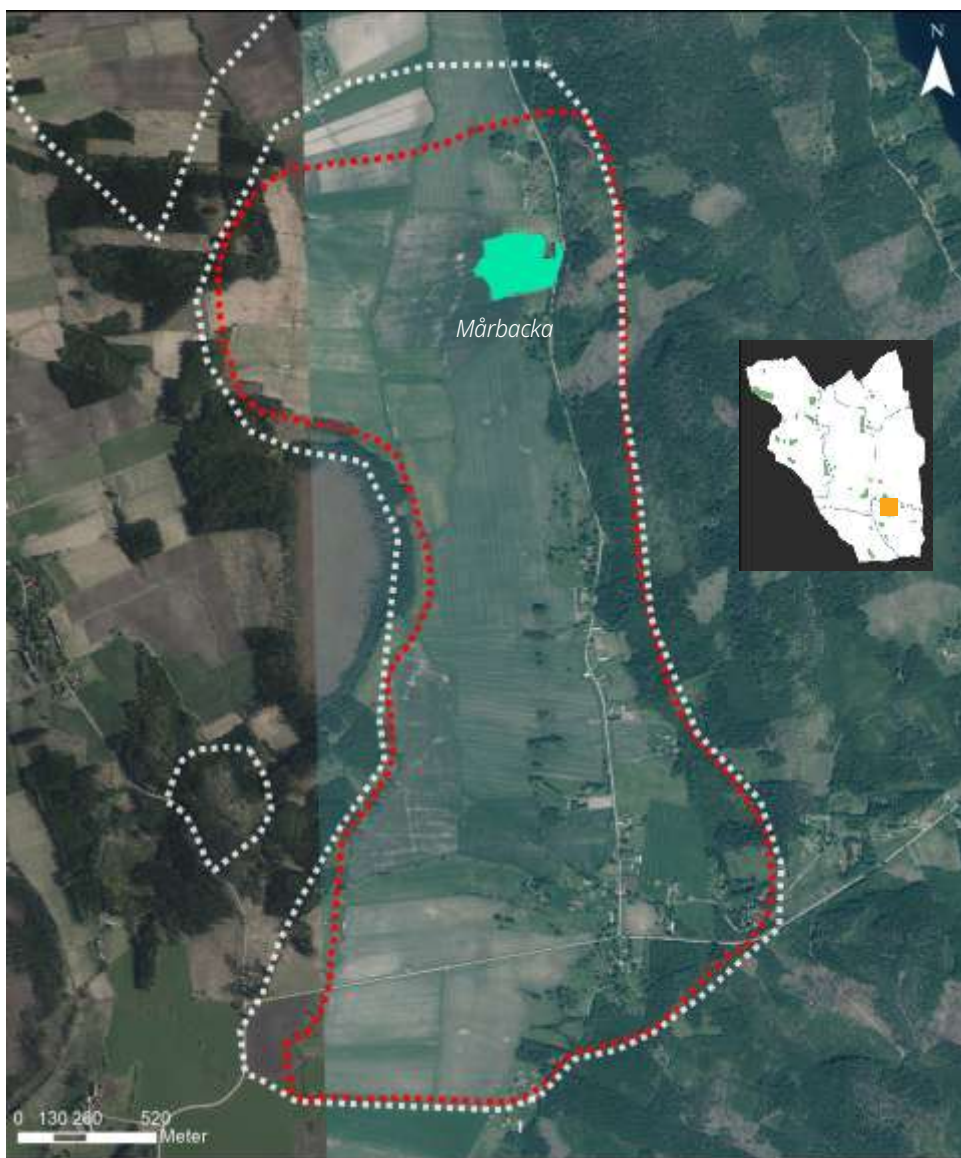
Mårbacka var under 1700-talet socknens prästgård, vilket den var fram till 1801 då gården kom i släkten Lagerlöfs ägo. Selma Lagerlöf, en av Sveriges främsta författare, föddes på Mårbacka 1858. Ekonomiska svårigheter gjorde under slutet av 1800-talet att släkten tvingades sälja gården. Det dröjde fram till 1907 innan Selma kunde köpa tillbaka Mårbacka, som då bestod av en faluröd manbyggnad om en våning med tillhörande ekonomibygnader och odlingsmark.

Sitt nuvarande utseende erhöll huvudbyggnaden 1921-23, då den gamla anspråkslösa envåningsbyggnaden i panelat timmer genomgripande byggdes om efter ritningar av arkitekten Isak Gustaf Clason. Byggnaden är uppförd i karolinsk stil i två våningar med säteritak. I enlighet med författarinnans önskan har gården efter hennes död 1940 bevarats som minnesgård och visas för allmänheten.

Mårbacka är Sunne kommuns enda byggnadsminne. Skyddet omfattar, herrgården och ett skyddsområde. Huvudbyggnaden flankeras av två flyglar från den ursprungliga gårdsanläggningen. För gården Där Ner, som tidigare

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensing: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

ingick i byggnadsminnet har skyddet hävts efter att huvudbyggnaden från 1700-talet förstördes vid en brand 1996. De två magasinsflyglarna finns ännu kvar.

Odlingslandskapet kring Mårbacka är relativt flackt och har en tydlig nordsydlig riktning. Från gården fås en långsträckt vy söder ut. Det omgivande landskapet påverkar upplevelsen av gården som ligger ensam på en höjd och blickar ut över åkerlandskapet.

Flera av mangårdsbyggnaderna i området söder om Mårbacka representerar traditionell agrar bebyggelse och är uppförda i timmer i två våningar, oftast med träpanel i röd slamfärg och ljusa snickerier. Inom området finns även bebyggelse som speglar panelarkitektur och snickarglädje från sekelskiftet 1900.

Motivering

Mårbacka representerar en av svensk litteraturs främsta författare och hennes livsgärning. Gårdens omgivning har betytt mycket för Selma Lagerlöfs författarskap och förekommer i flera av hennes böcker varför området besitter ett högt personhistoriskt värde. Utöver kopplingen till Selma Lagerlöf uppvisar bebyggelsen på Mårbacka gård också kvaliteter och egenskaper som berättar om äldre tiders byggnadsskick och stilideal, exempelvis genom mangårdsbyggnaden efter ritningar av en av 1900-talets mest framstående arkitekter. Området inrymmer utöver Mårbacka gård också ett öppet odlingslandskap av historisk hävd samt en agrart präglad och samlad traditionell bebyggelse, med en för trakten typisk lokalisering på gränsen mellan odlingsmarkerna i väst och den skogbeklädda höjden österut. Området erbjuder således en sammanhållen miljö vars egenskaper och kvaliteter förmedlar berättelsen om bebyggelsens utveckling på landsbygden, arkitektur och byggnadskultur från olika epoker såväl som Mårbackas förvandling och utveckling under regi av Selma Lagerlöf.

Selma Lagerlöf, porträtt från 1906. Foto: A. Blomberg. Mårbackastiftelsens arkiv (via marbacka.com)

Mårbacka herrgård. Foto: KM IDÉ (via marbacka.com)

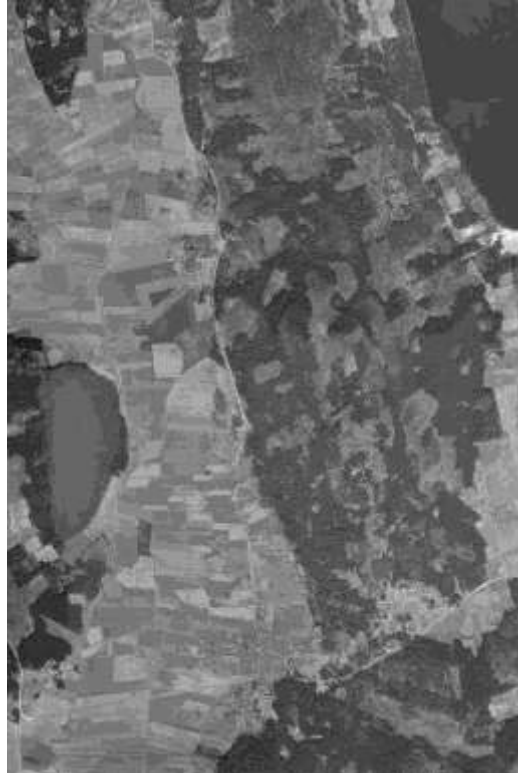
Bebyggelsemiljö av karaktär från sekelskiftet 1900 vid Södra Ås.

Utblick över den öppna jordbruksslätten.

Värdebärande karaktärer

- Landskapsrummet med öppna odlingsmarker västerut och skogbeklädda höjder österut. Vida vyer ut över åkerlandskapet.
- Mårbacka gård med herrgårdsbyggnaden uppförd 1921-23, efter ritningar av I G Clason, i karolinsk stil. Mårbackas flygelbyggnader: den östra uppförd i början av 1900-talet, den västra (f.d. inspektorsbostaden) uppförd 1909-10. Tillhörande äldre ekonomibyggnader från olika epoker, såsom Ladan och Stallet. Park och trädgård med delvis bevarade äldre strukturer.
- Gården Där Ner med bevarad gårdsstruktur och två äldre magasinsflyglar i falurött timmer och med tak av spån.
- Bebyggelsen i Södra Ås bykärna med f.d. affärer och missionskyrka.
- Äldre traditionell agrar bebyggelse i trä med bibehållen karaktär, söder om Mårbacka, vid Norra och Södra Ås. Exempelvis timrade mangårdsbyggnader i två våningar med panelbeklädda fasader i röd slamfärg.
- Bebyggelse som speglar panelarkitektur och schweizerstil från 1800-talets senare del och 1900-talets början, ofta med fasader i trä strukna med ljus linoljefärg, punschveranda och snickarglädje.
- Äldre karaktärsskapande grönstrukturer såsom uppvuxna höga träd som bildar alléer och slutna gårdsrum, äldre trädgårdsbildningar med fruktträd och prydnadsväxter.
- Bevarat äldre vägnät i historiska sträckningar belagda med grus.
- Fornlämningar som tydliggör platsens tidsdjup.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskartan ca 1895, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v. Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensing: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Förhållningssätt

- Det öppna och kontinuerligt brukade odlingslandskapet är karaktäristiskt för området. Fortsatt bruk av betes- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägel och det öppna landskapet.
- Områdets agrara karaktär bevaras. Äldre bebyggelsestrukturer och gårdsplaceringar bör värnas.
- Byggnadsminnet Mårbacka gård bevaras i sin helhet och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart i samråd med Riksantikvarieämbetet. Eventuella förändringar och/eller tillägg inom byggnadsminnets skyddsområde ska anmälas till och ske i samråd med Riksantikvarieämbetet.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Jordbruksmark bör inte bebyggas. Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelse karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material.
- Strukturer och lämningar av historisk bäring bör bevaras, så som äldre vägsträckningar, milstolpar, äldre gårdstomter och husgrunder, stengärdesgårdar och odlingsrösen.
- Selma Lagerlöfs författarskap är i högsta grad aktuellt även idag. Mårbacka är ett av kommunens viktigaste besöksmål och av internationell klass. Besöksinformation, skyltning och aktiviteter kring området personhistoria och historiska utveckling bör utvecklas. Det är viktigt att besöksmålet utvecklas på ett sådant sätt att dess unika värden bibehålls och att nya inslag inte påverkar miljön negativt.

Östra Ämtervik

Östra Ämtervik, med sockenkyrkan och den vackra kyrkogården där Selma Lagerlöf är begravd är en plats där Fryksdalens landskap och bygdens tidsdjup från förhistorisk tid till 1800-talets jordbruksbygd kan upplevas. Odlingslandskapet med fornlämningar och sockencentrum med bebyggelse från 1800-talets början är förknippad med Selma Lagerlöfs författarskap. Miljön har så höga kulturhistoriska värden att den utgör riksintresse för kulturmiljövården.

Östra Ämterviks kyrka uppförd 1795-1838 präglas av nyklassicismens formspråk som var rådande ideal under 1800-talets första decennier. Kyrkan uppfördes efter att den äldre kyrkan, som låg ca 100 meter sydväst om den nuvarande, eldhärjades år 1781. Efter den gamla kyrkan finns en idag en ödekyrkogård. Sannolikt har det funnits en medeltida kyrka på den gamla kyrkplatsen.

I anslutning till kyrkan ligger Klockaregården från 1825 och folkskolan från 1860. Nordväst om kyrkan ligger prästgården Herresta med manbyggnad från sekelskiftet 1800. Gården har en viktig plats i Selma Lagerlöfs författarskap, som *Borg* i Gösta Berlings saga.

Det öppna landskapet är påtagligt naturskönt med vida utblickar över Fryken. Östra Ämtervik har inte har inte

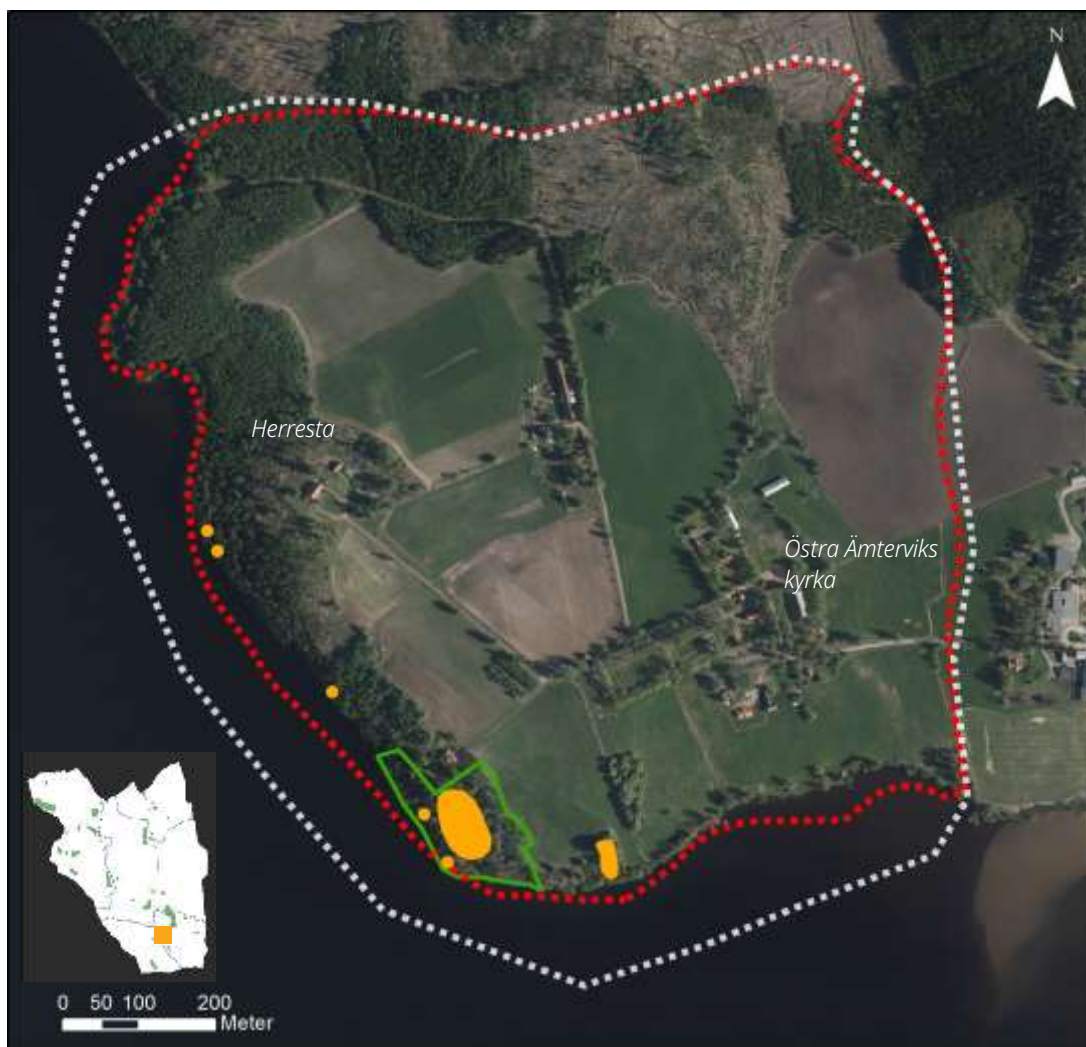
fått en typisk tätortsbebyggelse under 1900-talet. Det är därför det sockencentrum i kommunen som bäst bibehållit en äldre agrar prägel kring kyrkomiljön, med för sockencentrum vanliga funktioner som skolan, vars byggnad ligger i anslutning till kyrkan. Landskapet är ett levande brukat jordbrukslandskap som bjuder på vida vyer med åkrar och ängar med inslag av lövträd.

De många stora gravar som finns i området utmed Fryken visar att detta också varit en betydelsefull plats även under förhistorisk tid, under bronsåldern och järnåldern. Fornlämningsområdet vid Herresta består av sammanlagt ca 30 gravläggningar. Här finns gravhögar, sannolikt från yngre järnåldern, fördelade på två gravfält med 20 respektive 5 gravar i varje. Utmed strandlinjen finns ytterligare 3 gravhögar samt 2 gravrösen och röslänkande stensättningar. Dessa anläggningar kan härröra från järnåldern, men några kan vara äldre och härstamma från bronsåldern.

I omedelbar anslutning till Frykenstranden vid Östra Ämterviks kyrka finns två höggravfält av yngre järnålderns karaktär samt en grupp rösen av äldre järnålders- och bronsålderstyp. Gravgrupperna tillhör östra Frykenbygdens karaktärsfornlämningar vars direkta arvtagare är den kristna bygd som kan beläggas i den rivna medeltidskyrkan och medeltidsbebyggelsen som fanns vid Ämtans utlopp i Fryken.

Foto: Jan Norrman,
Riksantikvarieämbetet 1989.

Översiktskarta som visar området läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Miljön kring Östra Ämterviks kyrka utgör ett sockencentrum med prästgård och andra byggnader från tidigt 1800-tal som bevarar sin äldre karaktär och rymmer miljöer med en tydlig koppling till Selma Lagerlöfs författarskap. Gravarna vid Herresta ger genom sitt läge, innehåll och konstruktion tillsammans med de naturgeografiska sammanhangen i Fryksdalen information om förhistoriska samhällsförhållanden. Platsen erbjuder utblickar över Mellan-Fryken och Fryksdalens natursköna landskap kring Östra Ämtervik.

Värdebärande karaktärer

Riksintresset för kulturmiljövård omfattar både fornlämningsmiljön, odlingslandskapet och sockencentrum med bebyggelse från 1800-talets början samt kyrkomiljön som är starkt förknippad med Selma Lagerlöfs författarskap. Värdena inom det särskilt värdefulla området sammanfaller med den riksintressanta miljöns värden.

- Kyrkomiljön vid Östra Ämterviks kyrka med kyrkan invigd 1848, minneslund med gamla järnkors, plats

för den medeltida kyrkan, medeltida kyrkogård, plats för träkyrkan som brann 1781, sockenstugan från 1840-talet, församlingshemmet som utgörs av den tidigare bondgården Där Väst i Prästbol, gravkapellet och muren kring kyrkogården.

- Kyrkogården med gravar som i flera fall är intressanta ur ett kulturperspektiv, exempelvis Lagerlöfska familjegraven där också Selma Lagerlöf är gravsatt.
- Fornlämningsmiljön med gravfält vid Herresta.
- Det öppna vänliga odlingslandskapet med rikliga inslag av lövträd som gör det påtagligt naturskönt. Utblickar över Fryken. Landskapet kring östra Ämterviks kyrka är välkänt som ett av de mest natursköna landskapen utmed Fryken.
- Odlingslandskapet omgivet av skog och de blånande bergen.

Östra Ämterviks kyrka stod färdig 1848. Det har inte vuxit fram något sockencentrum i form av tätortsbebyggelse utan kyrkan omges av ett jordbrukslandskap.

Gamla skolan, nuvarande församlingshemmet.

Herresta gård.

Utsikt mot Västra Ämtervik på andra sidan sjön med kyrkan och Fryksdalens landskap. Idag är vindkraftverk synliga både i denna vy och i vyer över det öppna landskapet i östra delen av riksintresset.

Natursköna ängsmarker med utsikt över Fryken.

En av fornlämningarna vid Herresta.

Östra Ämterviks kyrkogård med gamla lindalléer omges av en stenmur

Lagerlöfska familjegraven med utblickar över Fryken.

Klockarbostaden som idag kallas för Sockenstugan.

Förhållningssätt

- Kyrkomiljön är central för upplevelsen av Östra Ämtervik. Miljön med kyrkan, kyrkogården och de äldre byggnaderna i miljön såsom församlingshuset bör underhållas och vårdas med omsorg om karaktären och hänsyn till den ostörda omgivningen i form av ett pastoralt landskap och utblickar över Fryken.
- Landskapets agrara karaktär bevaras. Äldre bebyggelsestrukturer och gårdsplaceringar bör värnas. Det öppna och kontinuerligt brukade odlingslandskapet är karaktäristiskt för området. Fortsatt bruk är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägel och det öppna landskapet.
- Prästgården Herresta bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas.
- Komplettering med ny bebyggelse är inte lämpligt i större omfattning. Tillägg med enstaka byggnader kan ske endast om det kan ske utan påverkan på landskapets värden och utblickarna över Fryken.
- Området Herresta ingår i Länsstyrelsens fornvårdsprogram och bör underhållas enligt vårdplan.
- Östra Ämtervik är en del av *Fryksdalsleden - en fornled, handelsled och pilgrimsled*. Möjligheterna att uppleva platsens kulturvärden utmed leden ska finnas kvar.
- Platsen som besöksmål kopplat till Selma Lagerlöf och Fryksdalens landskap bör prioriteras.
- Eventuella åtgärder, såsom ny bebyggelse, i närområdet behöver göras med stor hänsyn till den stilla karaktären kring kyrkan och det traditionellt brukade jordbrukslandskapets höga värden.
- Även utveckling längre bort kan påverka landskapsbilden. Landskapet påverkas redan idag av vindkraftverk som höjer sig över skogen. Inför eventuell ytterligare etablering bör en konsekvensanalys göras.

Nolbergsviken

Nolbergsviken ligger vid sjön Visten i Östra utkanten av Östra Ämterviks socken. Här finns ett kuperat odlingslandskap och bymiljön med flera gårdar är ett exempel på bygdens byggnadskultur med sina välbyggda stora mangårdar.

I Nolbergsviken finns fyra gårdar. Tre av dem ligger samlade utmed den småskaliga grusvägen mot Visterud som genom byn har kvar en äldre sträckning. En gård ligger ett stycke västerut. Den äldre gårdsbebyggelsen är till stor del bevarad. Manbyggnaderna har till viss del byggts om och förändrats, men bymiljön har ändå kvar sin huvudkaraktär.

Fornlämningsfrekvensen kring sjön Visten talar för en förhållandevis gles bosättning här under förhistorisk tid. En fornborg på Enkullsberget vid Nolbergsviken kan tyda på någon närbelägen järnåldersgård under första årtusendet efter Kristi födelse. Det har gjorts fynd i området som vittnar om ett stort tidsdjup. I östra delen av området i gränsen mot skogen har en båtyxa i grönsten hittats som vittnar om mänsklig aktivitet kring Vistens stränder under stenåldern.

Liksom många andra byar i området var Nolbergsviken från början en ensamgård. I skriftliga källor förekommer Nolbergsviken första gången 1616 som jordbruksfastighet. Den geometriska kartan från 1646 visar att Nolbergsviken vid denna tid var 1/8 skattehemman, bestående av en gårdsenhet med relativt små åkerytor i området nära viken. Den gård som redovisas 1646 låg där den samlade bymiljön ligger idag.

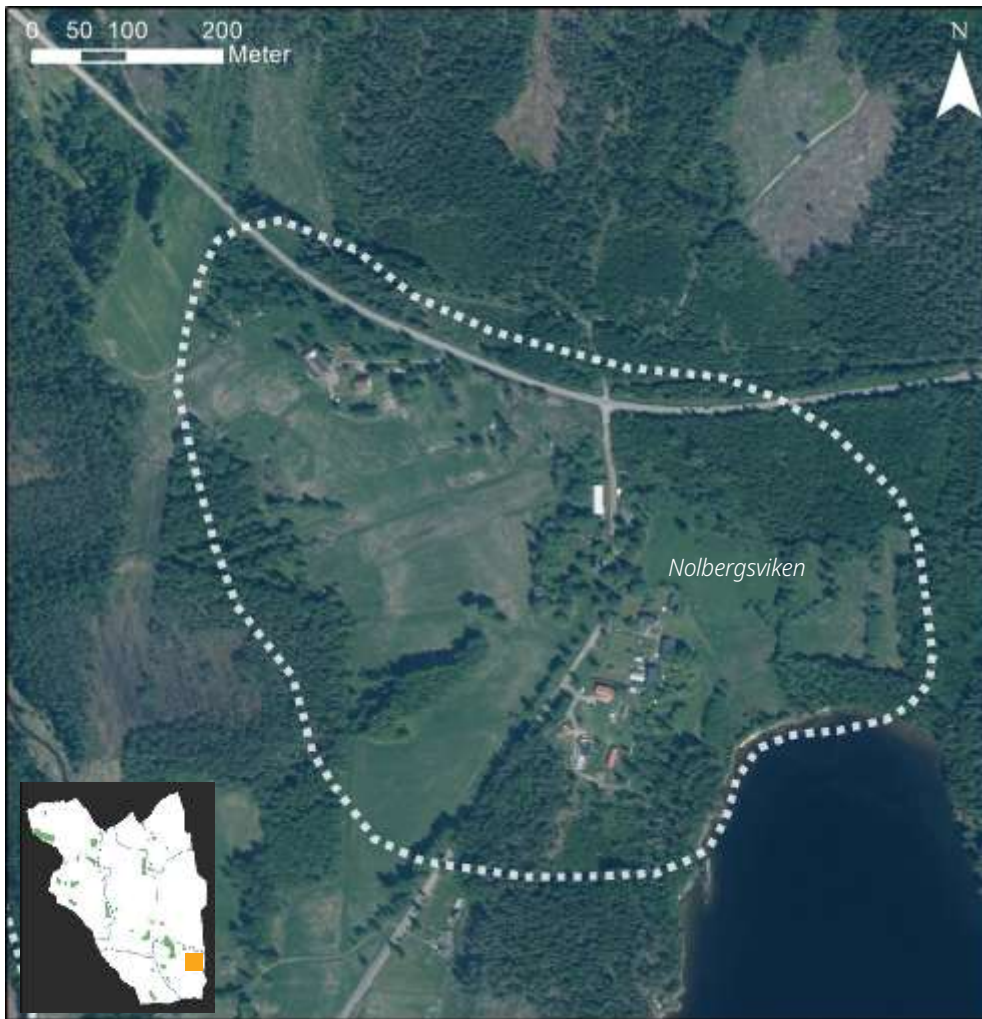
Historiskt var kreatursskötseln mer betydelsefull för byn än åkerbruket. Sommartid vallades djuren i de omkringliggande skogsmarkerna medan vinterfodret hämtades från torrängar eller översilningsmarkerna utmed Gårdsjöälven väster om byn.

I laga skifteskartan ser vi en gårdsstruktur med byns fyra gårdar som till stor del kan avläsas i dagens landskap.

I en av gårdarna, enligt generalstabskartan nuvarande fastigheten Nolbergsviken 1:12, inrättades omkring 1880 en skjutsstation för de som reste på den allmänna landsvägen mellan Klarälvdalen och Fryksdalen. Verksamheten upphörde i början av 1930-talet då hästskjutsarna förlorat sin betydelse.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

En av Östra Ämterviks jordbruksbyar med en till stor del bevarad bebyggelsestruktur och bebyggelse omgiven av ett brukat odlingslandskap. Miljön som vittnar om jordbrukslandskapets utveckling under 1800-talet med bymiljöer tillkomna i historisk tid. Miljön är ett tydligt exempel på bygdens mindre jordbruksbyar. Nolbergsviken 1:13 har en manbyggnad i två våningar med ovanligt välbevarad karaktär med bland annat en empireportal och lövsågade fönsteröverstycken. Det finns också andra äldre byggnader på gården som bidrar till miljöns karaktär.

Värdebärande karaktärer

- Den sammanhållna bymiljön och den gård som ligger ett stycke västerut utgör en sammanhållen miljö i det småskaliga kuperade odlingslandskapet norr om Visten, ostört utan storskaliga moderna inslag.
- Ett öppet och hävdad odlingslandskap.
- Den småskaliga vägen genom byn, med en äldre sträckning strax öster om den nuvarande vägen ännu synlig.
- Den samlade bymiljön med sina tre gårdar i samma läge sedan laga skifte strax efter mitten av 1800-talet.
- Gårdsmiljöerna med äldre manbyggnader och ekonomibyggnader och lillstugor från tidig 1900-tal eller äldre. Gården 1:13 har en särskilt välbevarad karaktär med flera äldre byggnader och manbyggnad med empireportal. Gården Där Sör, med delvis bevarade karaktäristiska detaljer och den stora mangården är ett exempel på Östra Ämterviks stora manbyggnader i två våningar. Inom bymiljön finns flera välbevarade ekonomibyggnader av ålderdomlig karaktär.

I Nolbergsviken finns en samlad bymiljö som består av tre gårdar med manbyggnader och ekonomibygnader som utgör ett tydligt exempel på bygdens små jordbruksbyar.

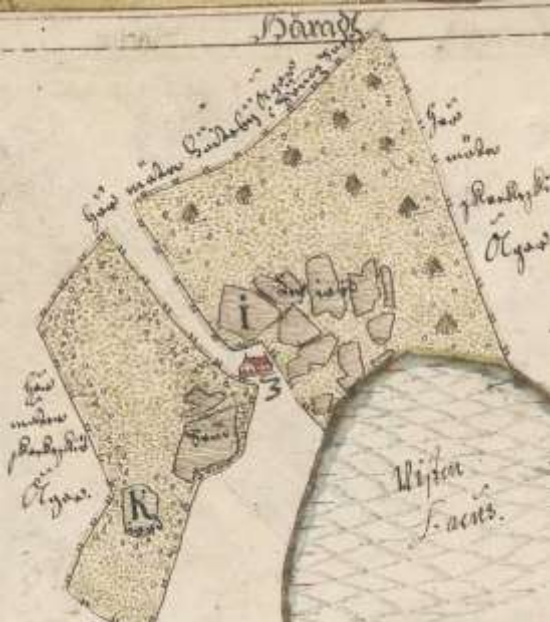
Gården Där Sör.

En av gårdarna i bymiljön där det under 1800-talet fanns en skjutsstation.

Traditionell bebyggelse i Nolbergsviken.

Karta från 1646.

Karta från laga skiftet 1860.

Flygfoto från ca 1960.

Den småskaliga byvägen omgiven av äldre ekonomibyggnader.

Ett odlingslandskap omger byns bebyggelse.

Förhållningssätt

- Det öppna och kontinuerligt brukade odlingslandskapet är karaktäristiskt för området. Fortsatt bruk av betes- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägel och det öppna landskapet.
- Områdets agrara karaktär bevaras. Äldre bebyggelsestrukturer och gårdsplaceringar bör värnas.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som

anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.

- Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelse karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.

Ringåsberget

Ringåsberget är en fornlämningsmiljö som innehåller länets nordligaste belägna fornborg. Sannolikt har de drygt hundra meter långa murarna i söder, väster och norr en gång burit upp en träpalissad medan det branta berget utgjort naturligt försvar åt öster.

Någon arkeologisk undersökning av platsen har inte gjorts och borgens ursprungliga funktion är inte helt klarlagd. Vissa borgar har utgjort försvarsanordningar för den lokala bygden medan andra närmast tjänat som bevakningsplatser vid farleder eller till och med befästa boplatser. Med sitt isolerade inlandsläge framstår Ringåsbergets fornborg som särskilt intressant ur vetenskaplig synpunkt och utgör ett viktigt dokument kring de förhållanden som rått i bygden under yngre järnåldern.

Motivering

Det kulturhistoriska värdet ligger främst i den typiska lokaliseringen och de välbevarade konstruktionerna.

Skydd

- Området äger i sin helhet skydd enligt kulturmiljölagen (KML). Förändring inom området prövas av länsstyrelsen.
- Utpekad i den regionala kulturmiljöprogram "Ditt Värmland" 1989-90 (nr. 226).
- Utpekad i Sunne kommuns Översiktsplan 2011 som miljö som har särskilt kulturhistorisk intresse. Området saknar detaljplan. I kommunal översiktsplan anges i rekommendationer att särskild hänsyn skall tas till kulturvärdena.

Kunskapsvärde

Finns i de synliga fornlämningarna och deras placering i landskapet.

Upplevelsevärde

Miljö med högt upplevelsevärde. Har ett innehåll som är lätt att uppfatta även för allmänheten.

Bruksvärde

Kulturmiljön används i samband med ett vandringsled som löper genom området.

Ringåsberget. Vy mot nordost. Foto: EPG/WSP.

Översiktskarta som visar områdets läge. Den blåa polygonen visar fornvårdsområdets utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Vy från fornborgen mot dagens odlingslandskap i sydöst. Foto: EPG/WSP.

Förhållningssätt

- I frågor som berör områdets markanvändning bör samråd ske med länsstyrelsen.
- Skogsbruksåtgärder får ske endast med hänsynstagande till befintliga fornlämningar.
- Årlig markvård av fornlämningsområdet bör också fortsättningsvis ske enligt särskild skötselplan.
- Besöksinformation och skyltning bör utvecklas. Nuvarande skilt från RAÄ är från 1994.

Smedsby

Rösegravfälten vid Smedsby är Fryksdalsbygdens, och ett av länets, tätaste och mest representativa fornlämningsområden från perioden bronsålder till äldre järnålder.

Fornlämningsområde med cirka 20 rösen och röseliknande stensättningar, belägen vid Smedsby intill Frykens östra strand. Miljön omfattar en höjd med branta sluttande stränder i väster och norr, där gravarna är koncentrerade till strandslutningen. Flera av rösen är påfallande stora och höga, anlagda på ett monumentalt och karakteristiskt sätt med vidsträckt utsikt över Fryken. Längs sjöns östra strand finns flera liknande gravgrupper, men de vid Smedsby tillhör de bästa i sitt slag. Genom sin täthet och lättillgänglighet representerar de Fryksdalsbygdens, och en av länets, mest illustrativa fornlämningsmiljöer.

Lämningarna ligger i ett mycket typiskt och representativt läge i en bergsslänt ned mot vattnet. Trots att flera av dem utsatts för åverkan utgör de ändå en väl sammanhållen

miljö. Gravarna ligger avskilt från odlingsbygdens kärnområde och kan därmed sägas representera en fossil kulturlandskapstyp med paralleller i Västkustens och Norrlandskustens rösegrupper. Smedsby's betydelse ligger därför till stor del i att man genom lokaliseringen får en föreställning om bronsåldersbygdens utbredning under första årtusendet före Kristi födelse.

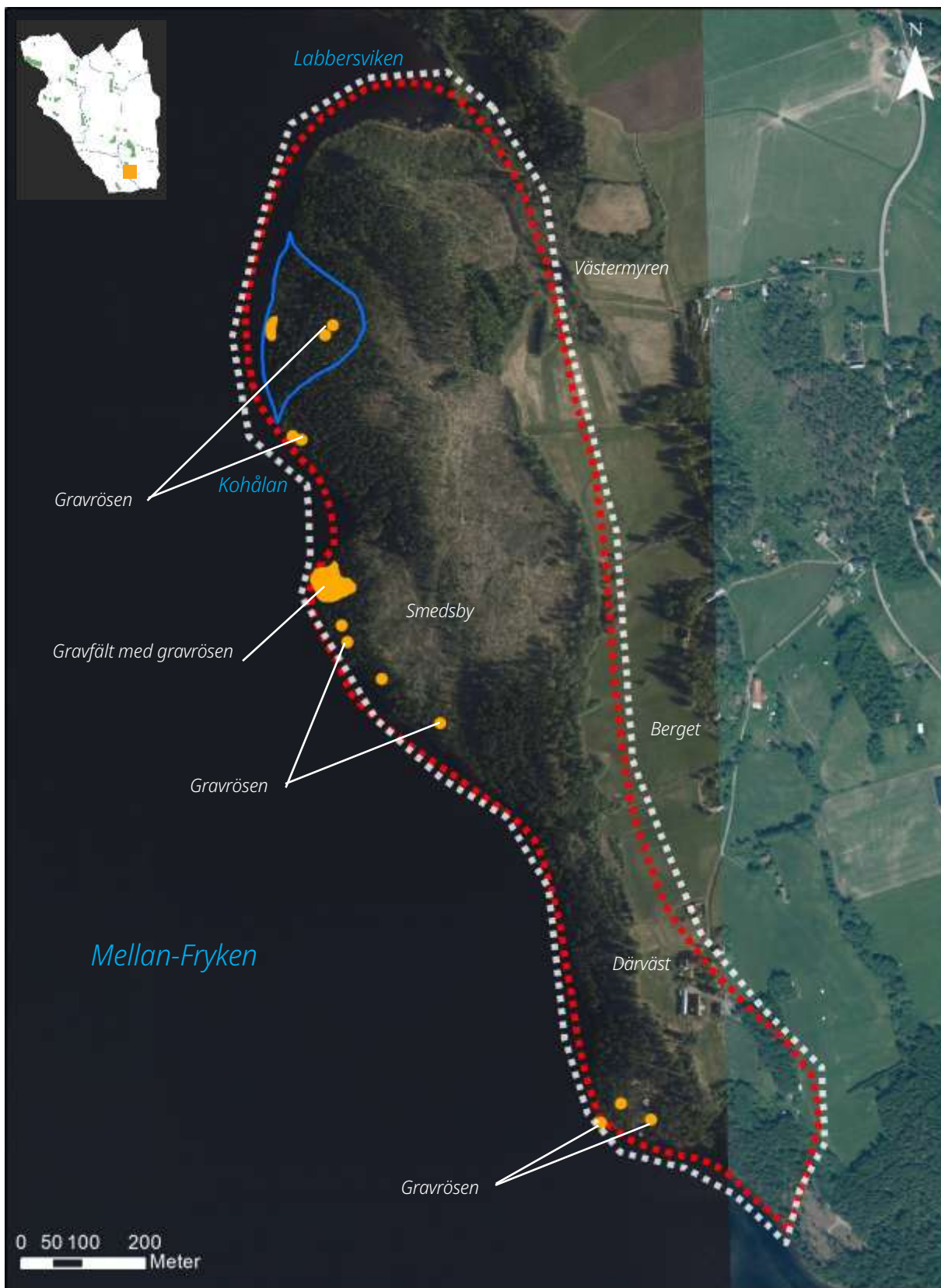
Rösen av denna typ är ofta välbyggda och innehåller ibland kallmurade kistor av sten. I samband med arkeologiska utgrävningar som gjorts på andra platser har man, förutom kvarlevor från de begravda, ibland även hittat enkla personliga föremål - rakknivar, pincetter eller vapen - som de döda fått med sig i graven. Ingen av gravarna vid Smedsby är dock arkeologiskt undersökt.

Motivering

Rösegravfälten vid Smedsby utgör Fryksdalsbygdens och ett av länets tätaste och mest representativa fornlämningsområden. Fornlämningsmiljö från brons- och järnåldern delvis monumentalt anlagd i förhållande till en gammal vattenled.

Ett av gravrösen vid Smedsby med informationskylt. Foto: EPG/WSP.

Översiktskarta som visar området läge. Den blå polygonen visar fornvårdsområdets utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto. Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Vandringsled ner mot gravrösen i Smedsby. Vy mot sydväst. Foto: EPG/WSP.

Skydd

- Området är i sin helhet skyddat enligt kulturmiljölagen (KML). Förändring inom området prövas av länsstyrelsen.
- Riksintresseområde för kulturmiljövård (K 34). Riksintresset Smedsby innehåller stora delar av kulturmiljön Smedsby (224) enligt kulturmiljöprogrammet för Värmlands län.
- Utpekad i Sunne kommuns Översiktsplan 2011 som miljö av särskilt kulturhistoriskt intresse. Området saknar detaljplan. I kommunal översiktsplan anges i rekommendationer att särskild hänsyn skall tas till kulturvärdena.

Kunskapsvärde

Finns i de synliga fornlämningarna och deras placering i landskapet.

Upplevelsevärde

Miljö med högt upplevelsevärde. Har ett innehåll som är lätt att uppfatta även för allmänheten.

Bruksvärde

Kulturmiljön är del av en vandringsled som löper genom området.

Odlingslandskapet öster om Smedsby. Vy mot söder. Foto: EPG/WSP.

Smedsby. Vy mot väst över Mellan-Fryken. Foto: EPG/WSP.

Förhållningssätt

- Ny bebyggelse liksom skogsbruksåtgärder inom området prövas restriktivt.
- I frågor som berör områdets markanvändning bör samråd ske med länsstyrelsen.
- Skogsbruksåtgärder får ske endast med hänsynstagande till befintliga fornlämningar.
- Årlig markvård av fornlämningsområdet bör också fortsättningsvis ske enligt särskild skötselplan.
- Besöksinformation och skyltning kan utvecklas. Nuvarande skylt från Riksantikvarieämbetet är från 1994.

Enkullsberget

Enkullsberget är en fornlämningsmiljö med en karaktäristisk fornborg från järnåldern.

På krönet av Enkullsberget, omkring en kilometer nordväst om sjön Visten, finns en fornborg. Bergets branter har utgjort ett naturligt försvar, utom i söder och norr där raserade murrester kan iakttas. Dessa har tidigare troligen varit påbyggda med en palissad eller annan träkonstruktion.

Fornborgarnas funktion är mycket omdiskuterad och flera förklaringar har presenterats. Många kan ha utgjort tillflyktsplatser för traktens befolkning i ofredstider, medan andra sannolikt fungerat som befästa boplatser eller använts för att bevaka farleder.

Någon arkeologisk undersökning av fornborgen på Enkullsberget har inte gjorts, men generellt brukar de flesta fornborgar dateras till yngre järnåldern, det vill säga 400-1050 e Kr.

Motivering

Det kulturhistoriska värdet ligger främst i den typiska lokaliseringen och de välbevarade konstruktionerna.

Skydd

- Området äger i sin helhet skydd enligt kulturmiljölagen (KML). Förändring inom området prövas av länsstyrelsen.
- Utpekad i den regionala kulturmiljöprogram "Ditt Värmland" 1989-90 (nr. 223).
- Utpekad i Sunne kommuns Översiktsplan 2011 som miljö som har särskilt kulturhistorisk intresse. Området saknar detaljplan. I kommunal översiktsplan anges i rekommendationer att särskild hänsyn skall tas till kulturvärdena.

Kunskapsvärde

Finns i de synliga fornlämningarna och deras placering i landskapet.

Upplevelsevärde

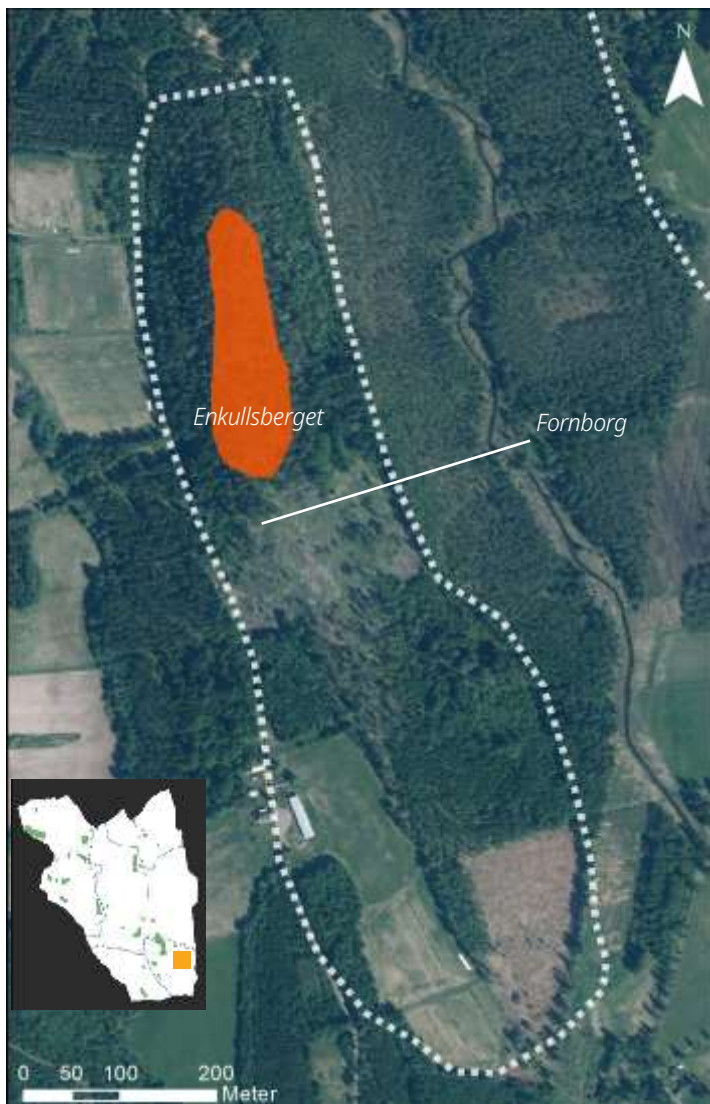
Miljö med högt upplevelsevärde. Har ett innehåll som är lätt att uppfatta även för allmänheten.

Bruksvärde

Kulturmiljön används i samband med ett vandringsled som löper genom området.

Enkullsberget. Vy mot nordost. Foto: EPG/WSP.

Översiktskarta som visar områdets läge. Den blåa polygonen visar fornvårdsområdets utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensing: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Vy från fornborgen mot dagens odlingslandskap i sydost.
Foto: EPG/WSP.

Förhållningssätt

- I frågor som berör områdets markanvändning bör samråd ske med länsstyrelsen.
- Skogsbruksåtgärder får ske endast med hänsynstagande till befintliga fornlämningar.
- Årlig markvård av fornlämningsområdet bör också fortsättningsvis ske enligt särskild skötselplan.
- Besöksinformation och skyltning bör utvecklas. Nuvarande skilt från RAÄ är från 1994.

Västra Ämtervik

Västra Ämtervik ligger vackert beläget med vida utblickar över Fryksdalens landskap. Här ligger sockencentrum med kyrkan och prästgården och det småskaliga stationssamhälle med bostäder och småindustri som växte fram under 1900-talets första hälft. Sillegården, som från början var en brunnsinrättning, är förknippad med den framstående textilkonstnären Ida Sahlström, en av de kulturpersoner som levt och verkat i Fryksdalen.

Från början var Ämtervik en enda socken. Kyrkan låg då på den östra stranden. Det berättades att en kyrkbåt från den västra stranden förolyckades vid färden över sjön och efter det ska västra Ämtervik fått bygga sin egen kyrka år 1672. Den låg ett stycke söder om den nuvarande kyrkan. Kvar på platsen finns endast den gamla kyrkans kyrkogård som omges av en stenmur. Den nuvarande kyrkan är uppförd 1820, efter att den gamla kyrkan förstördes i en brand. Från den gamla kyrkan lyckades man rädda dopfunten i mässing med änglar snidade av Isak Schullström.

Västra Ämtervik har en historia som brunnsort. Redan på 1700-talet blev Sillegårdsbrunn populärt bland de högre samhällsklasserna för sina källkurer. Under 1800-talet kom många besökare som trodde på vattnets hälsosamma

egenskaper. Sillegårdsbrunn och varmbadhuset lockade som kurort och blev också tidigt en plats för inspiration för tidens konstnärer. Konstnären Ida Sahlström och hennes make förvärvade Sillegården 1915 och under hennes tid utvecklades gården som ett pensionat. Ida Sahlström formgav möbler men främst var hon textilkonstnär. Ida ritade restaurangen i fornnordisk stil medan hennes syster, konstnärerna Anna och Bror, skapade dekorationsmålningarna på väggarna.

Fryksdalsbanan gav grund för utvecklingen av Västra Ämtervik som småort med småindustri och bostäder under 1900-talets första hälft. Västra Ämterviks station öppnade för trafik 1913 och ett stationshus och en banvaktsstuga uppfördes enligt typritning för Fryksdalsbanan.

Motivering

Västra Ämtervik utgör ett sockencentrum och småort som på ett tydligt sätt speglar utvecklingen från socknens tillkomst, till brunns- och rekreationsort och senare till stationssamhälle under det tidiga 1900-talet. Konstnärsmiljön vid Sillegården är en av de miljöer i kommunen som tydligast förmedlar betydelsen av konsten och attraktionskraften i Fryksdalens natursköna landskap under 1900-talets första hälft.

Utblick mot Västra Ämtervik från andra sidan Fryken.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Värdebärande karaktärer

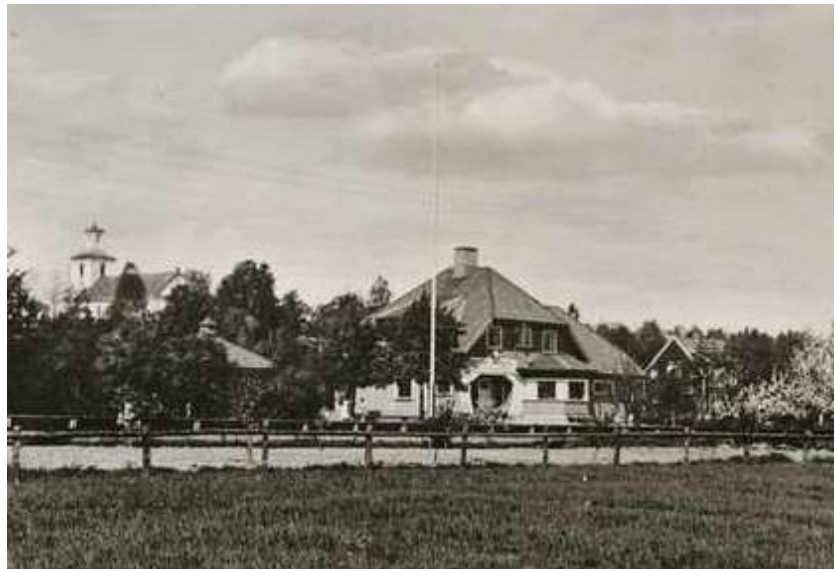
- Västra Ämterviks kyrka och kyrkogården som omges av en mur. Kyrkan som landmärke vid Frykens strand, där den ensam höjer sig över trädtopparna.
- De öppna gröna sluttningarna mot Fryken.
- Sillegården (Sillegårdsbrunn) F.d. brunnsinrättning. Timrat bostadshus i två våningar, uppfört på 1890-talet. Restaurangbyggnad uppförd 1915 med ateljé med stora fönster mot Fryken med rundbågiga fönster i överbyggnad på taket. Samlingslokal från 1927 och flera badgästsstugor från 1910- 1920-talen.
- Prästgården med timrad manbyggnad från 1864, äldre ekonomibygnader. Den timrade tiondeboden från 1858 inom prästgårdsmiljön.
- Missionskyrkan från 1925, väl synlig intill den gamla landsvägen
- Boströmshuset med timrad manbyggnad med välbevarad karaktär, typisk för 1800-talets andra hälft, med halvcirkelformade vindfönster och snickerier, veranda från ca 1920. Äldre ekonomibygnader.
- Äldre gårdsmiljöer med manbyggnader, ekonomibygnader och gårdsstruktur. Särskilt välbevarat exempel är gården Svensby 1:223 med manbyggnad i två våningar och flera ekonomibygnader. Huset troligen uppfört på 1700-talets slut, sannolikt blivit tillbyggt med en våning på 1800-talet. På gården flera äldre byggnader såsom lillstuga och bod med loftgång.
- Byggnader kopplade till järnvägen med den för Fryksdalsbanan samordnade gestaltningen. Stationsbyggnaden (som förutom de bytta fönstren bevarar karaktären). Banvaktstuga och dressinbod. Rester av planteringar i form av fruktträd och andra äldre lövträd. Järnvägsbank på hög valvbro över Aplungsälven från 1911. Brons elliptiska valv gjutet i betong med portaler och stödmurar på båda sidor i huggen sten.
- En liten kraftverksbyggnad uppförd 1933 av rött tegel med klassiskt utformad entré med kolonner.
- Gamla landsvägen, en äldre vägsträckning som på flera håll kantas av äldre träd och omges av flera tomter med egnahemskaraktär.
- Milsten med årtal 1767 vid gamla landsvägen.

Vy över Fryken från Västra Ämtervik.

Sillegården.

Äldre vykort som visar tågstationen i Västra Ämtervik. Foto: B. Göranson, Sunne hembygdsföreningens arkiv. Public domain.

Loftbod vid Svensby.

Banvaktstugan.

Gården Svensby är ett tydligt exempel på bygdens välbyggda mangårdar.

Industriemiljö med byggnader från olika utvecklingsfaser under 1900-talet.

Kraftverksbyggnaden från 1933 med sin klassicistiska portal.

Missionskyrkan i Västra Ämtervik.

Milsten från 1767

Ödekyrkogården i Västra Ämtervik.

Förhållningssätt

- Kyrkan bör även fortsatt vara en dominerande gestalt i samhället och ett dominerande landmärke vid Frykens strand.
- Det öppna och kontinuerligt brukade odlingslandskapet i slutningen ner mot Fryken är karaktäristiskt för Västra Ämtervik och möjliggör för vida vyer över Fryken. Dessa bör värnas och landskapet bör även fortsättningsvis hållas öppet.
- Den agrara karaktären i samhällets utkanter bevaras. Äldre bebyggelsestrukturer och gårdsplaceringar värnas.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Sillegården, Prästgården, Missionskyrkan, kraftverksbyggnaden och Boströmmsgården bevaras och underhålls på ett sätt som värnar om deras respektive karaktär. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Ödekyrkogården som omges av en mur bevaras och underhålls.
- Stationsområdet med byggnader och strukturer med koppling till järnvägen bör underhållas på ett sätt så att dess karaktär värnas.
- Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelse karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.

Bäckebron - Elofstorp

Bäckebron - Elofstorp är en bymiljö som alltsedan 1600-talet haft en agrar prägel. Bebyggelsen är framförallt centrerad kring den gamla byvägen och är i regel från 1800- och 1900-talen. Miljön präglas av det öppna och hävdade odlingslandskapet.

I Värmlands län hör Fryksdalen till en av de mest produktiva odlingsbygderna. Här har den agrara verksamheten och markanvändningen lång kontinuitet, och flera platser i dalgången har bebyggelsestraditioner sedan förhistorisk tid. I skriftliga källor från 1600-talets början omnämns Bäckebrons och Elofstorps hemman som nyodlingar och än idag utgör jordbruket bygdens huvudsakliga näring. Norr om Bäckebron, och strax söder om Elofstorp, finns en milstolpe som vittnar om att byvägen åtminstone sedan 1700-talet utgjort del av den allmänna landsvägen som sträcker sig genom dalgången. I Bäckebron fanns även under lång tid gästgivaregård samt skjutsstation som erbjöd skjuts till Aplung, Prestbohl och S:a Såneby.

Bäckebron och Elofstorp utgör en relativt enhetlig bymiljö som karaktäriseras av jordbruk och en välbevarad och traditionell bebyggelsestruktur. Bebyggelsen kännetecknas av faluröda mangårdsbyggnader i två våningar från 1800-talet och de till gårdarna hörande faluröda ekonomibyggnaderna. Missionshuset i Bäckebron uppfördes omkring 1880 och har kvar en för missionshus typisk karaktär. Söder om Elofstorp står bygdegården i nationalromantisk stil, som uppfördes under 1900-talets början. I Bäckebron finns också den gamla järnvägsstationen som likt de allra flesta i kommunen är ritad av arkitekten Yngve Rasmussen. Ett karaktärsskapande uttryck i miljön är de storvuxna granhäckarna som omsluter flera av gårdarna, ursprungligen planterade som skydd för nordanvinden.

Miljön är än idag starkt präglad av jordbruk och omkring gårdarna och på ömse sidor om landsvägen sträcker sig ett öppet odlingslandskap som på sina håll bryts upp av skogbeklädda och bebyggda höjder. Trots senare tillägg med bebyggelse från 1900-talet bibehåller miljön sin äldre karaktär av odlingsbygd och en av agrar verksamhet präglad bymiljö.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensing: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Bäckebron - Elofstorp är en miljö som genom sin välbevarade äldre agrara karaktär berättar om äldre tiders bebyggelsestruktur och byggnadskonst. Bebyggelsens lokalisering utmed den gamla byvägen tillika landsväg sedan 1700-talet och dess bevarade helhet gör den till ett gott exempel på en äldre bymiljö med byggnadsbestånd från 1800- och 1900-talen som berättar om såväl jordbruk som människors levnadsvillkor.

Värdebärande karaktärer

- Det karaktäristiska odlingslandskapet som innefattar ett levande jordbruk med kontinuerligt brukad åkermark som möjliggör för vyer över det omkringliggande landskapet.
- Bäckebrons gamla järnvägsstation efter typritning av arkitekt Yngve Rasmussen, Bäckebrons missionshus uppfört på 1880-talet och Elofstorps bygdegård i nationalromantisk stil.
- Bevarad agrar bebyggelse i äldre gårdslägen. Mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader från 1800- och 1900-talen huvudsakligen i trä, med fasader i ljus oljefärg eller röd slamfärg och ljusa snickerier.
- Gårdarnas placering utmed landsvägen eller på höjdlägen i det öppna landskapet.
- Bevarade historiska strukturer i form av äldre vägnät, åkerindelning och gårdsstrukturer.
- Granhäckar som omsluter flera av gårdarna utmed landsvägen.

Vy västerut över öppen mark, bebyggelse med agrar prägel och skogbeklädda berg och höjder i fonden, Bäckebron. Foto: RL/WSP.

Gårdsmiljö i Bäckebron. Foto: RL/WSP.

Före detta missionshus i Bäckebron. Foto: EPG/WSP.

Gårdsmiljö förlagd på en höjd i det brukade odlingslandskapet. Foto: RL/WSP.

Granhäckarna vid vägen. Foto: EPG/WSP.

Stationshuset i Bäckebron. Foto: RL/WSP.

Ladugård utmed landsvägen. Foto: EPG/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskarta ca 1895, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v. Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensering: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Vy söderut. Foto: EPG/WSP.

Mangårdsbyggnad utmed landsvägen, Elofstorps. Foto: EPG/WSP.

Förhållningssätt

- Det öppna och kontinuerligt brukade odlingslandskapet är karaktäristiskt för området. Fortsatt bruk av betes- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägnen och det öppna landskapet. Mark som tagits i anspråk av skog kan med fördel återställas till jordbruksmark.
- Områdets agrara karaktär bevaras. Äldre bebyggelsestrukturer och gårdsplaceringar bör värnas.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Bäckebrons gamla stationshus bevaras och underhålls på ett sätt som återställer byggnaden till sin

ursprungliga karaktär. Detaljer och delar som knyter an till dess tidigare användning bör värnas. Övriga lämningar efter järnvägsstationen vid och omkring stationshuset bör bevaras.

- Det före detta missionshuset och Elofstorps bygdegård bevaras och underhålls på ett sätt som bibehåller deras respektive karaktär.
- Jordbruksmark bör inte bebyggas.
- Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelse karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.
- Äldre vägar bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus. De karaktäristiska granhäckarna bör bevaras.

Popetorp (Granbäck)

Popetorp är en tidigare by med anor i den omfattande nyodlingen av finska invandrare som ägde rum i området under 1600- och 1700-talen. Idag finns endast en av gårdarna kvar, men lämningar efter boningshus och ekonomibyggnader tillsammans med odlingsrösen och gärdesgårdar berättar om byns tidigare utbredning.

Popetorp är en tidigare by belägen i nordvästra Värmland, nära gränsen mellan Sunne och Torsby kommuner. Nordvästra Värmland utgör kärnområde för de skogsfinska invandrarnas bosättningar och Popetorp är en av de många finnbosättningar som etablerades här under 1600- och 1700-talens omfattande nyodlingar. Här fanns som mest ett femtal gårdar som i huvudsak var omgivna av slåtter- och betesmark. Djurhållning och kreaturskötsel torde ha utgjort den ekonomiska basen för bosättningarna i Popetorp. Idag återstår endast en gård i byn som vid slutet av 1800-talet bestod av fem gårdar. I det som utgjorde byns norra del finns idag ett boningshus och tillhörande ekonomibyggnader bevarade.

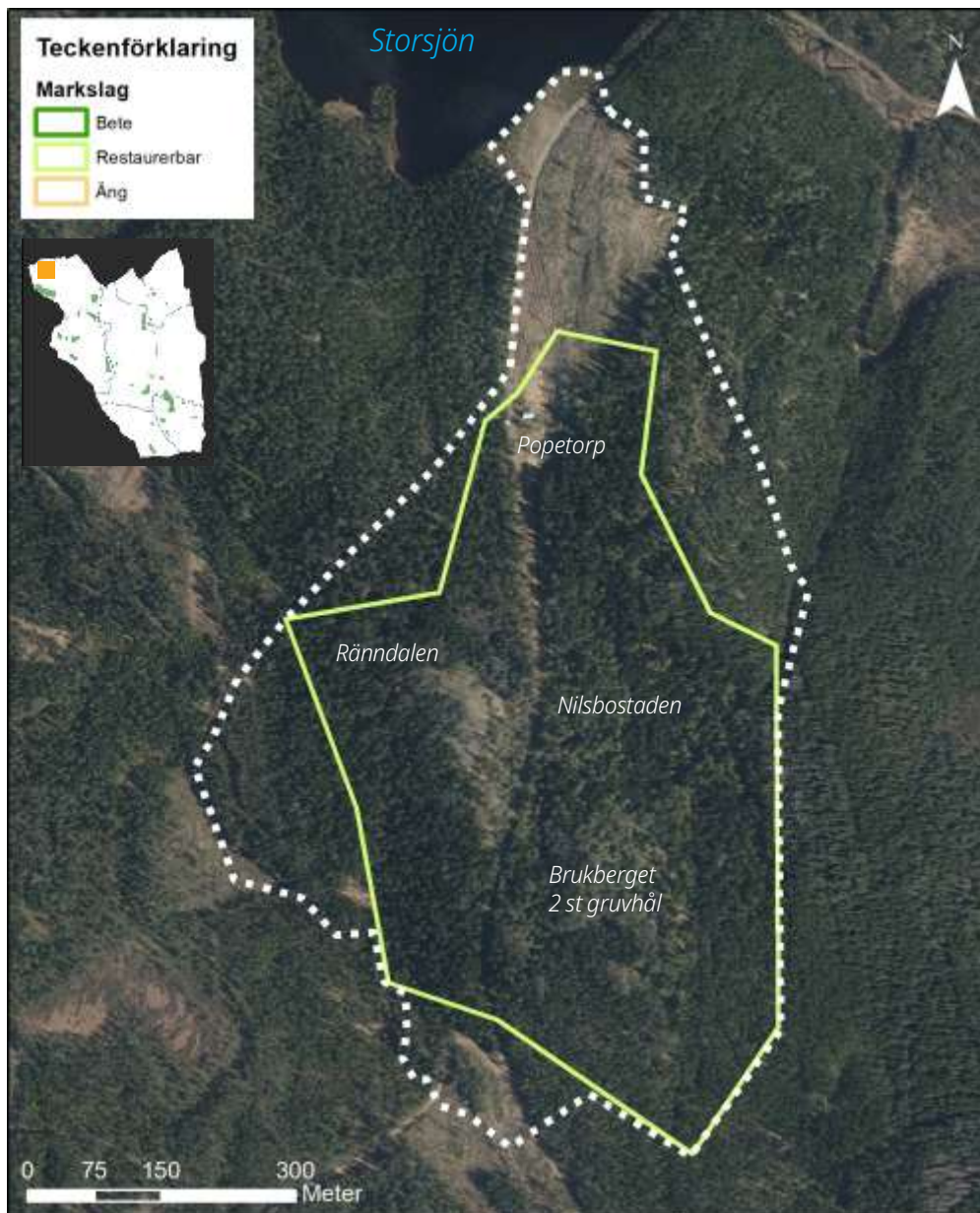
Landskapet som omger Popetorp är i dag till stora delar planterad med skog, särskilt söder om den befintliga gården, i det som tidigare var byns centrala del. Norr om

den kvarvarande gården finns öppna ytor som möjliggör för vackra vyer över Storsjön. Detta är mark som historiskt brukats för odling, slåtter eller bete, men som under 1900-talets senare del varit bevuxen med skog. Idag är delar av skogen avverkad och det finns potential för att återta marken i bruk enligt historisk och traditionell hävd.

Inom området finns utöver den befintliga bebyggelsen flera lämningar som berättar om de tidigare bosättningarna. Ätminstone fem grunder efter bostadshus finns inom området, samt ett flertal grunder och lämningar efter ekonomibyggnader och uthus. Därtill finns röjningsrösen och rester efter gärdesgårdar som berättar i vilken omfattning marken brukats. Vid Brukberget har det också påträffats två gruvhål, s k skärpningar, som troligtvis tagits upp i syfte att undersöka om berget varit värt att bryta.

Miljön kring Popetorp berättar om generationer av småbrukares arbete och odlarmöda. De öppna åker- och ängsytorna, odlingsrösen och rester efter stengärdesgårdar speglar den långvariga användningen av marken. Tack vare lång kontinuitet med ålderdomliga och traditionella brukningsformer har miljön idag en rik flora bestående av flera sällsynta växter. Popetorp är därmed ett levande vittnesmål om människors relation till landskapet och naturen över tid.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Gårdsmiljön Popetorp är den sista bevarade i den gamla byn Granbäck/Popetorp. Kvarvarande bebyggelse i form av boningshus och ekonomibyggnader bildar tillsammans med öppen jordbruksmark och lämningar från numera försvunnen bebyggelse en inblick i äldre tiders jordbruk och människors levnadsvillkor i den värmländska Finnskogen. Den stora mängden lämningar som finns att avläsa i landskapet berättar om Popetorps tidigare utbredning.

Värdebärande karaktärer

- Delvis bevarat och småskaligt odlingslandskap kring befintlig och tidigare bebyggelse.
- Landskapsrummet med öppen mark kring den solitära gården som omgärdas av skog.
- Äldre traditionell agrar bebyggelse i trä med bibehållen karaktär.
- Bevarade äldre strukturer med historisk bäring så som gärdesgårdar, odlingsrösen, vägsträckningar, samt lämningar och rester efter tidigare bebyggelse.
- Flora som är karaktäristisk för slättermarker och betade ängar.

Mangårdsbyggnaden i Popetorp. Foto: EPG/WSP.

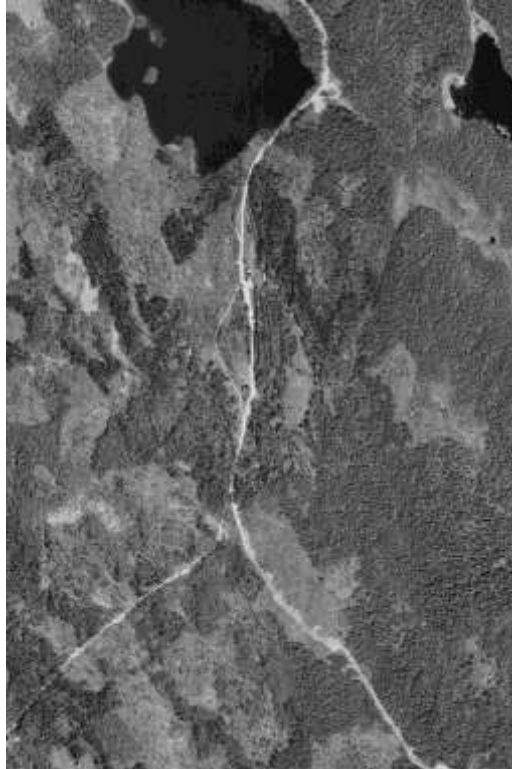
Äldre ekonomibygnad i timmer vid Popetorp. Foto: RL/WSP.

Uthus/ekonomibygnad vid Popetorp. Foto: EPG/WSP.

Informationsskylt som visar alternativ stavning för Popetorp samt dess tidigare namn: Granbäck. Foto:EPG/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskarta ca 1895, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v.Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensering: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Vägen till Popetorp från söder. Till vänster averkad skog på mark som historiskt utgjort ängs- och betesmark. Foto: EPG/WSP.

Bevarad jordkällare, Popetorp. Foto: RL/WSP

Förhållningssätt

- Den äldre bebyggelsen bevaras och underhålls med traditionella material och metoder. Delar som behöver ersättas bör utföras på ett sätt som är anpassat till huset; äldre hantverksmässigt utformade delar bör inte ersättas med nya av standardutförande.
- Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelsens karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.
- Jord- och skogsbruksåtgärder bör göras med hänsynstagande till befintliga natur- och kulturvärden. Skogsmark som tidigare utgjort ängs- och åkermark kan med fördel återställas och hävdas genom bete och/eller slåtter.
- Skogsbruksåtgärder får ske endast med hänsynstagande till befintliga fornlämningar. Fornlämningar och andra lämningar, som inte klassas som fornlämningar, är viktiga för förståelsen av området i sin helhet. Dessa värnas och hålls fria från sly.
- Vidmakthållande av ängs- och betesmark är viktigt för att bibehålla miljöns karaktär och de naturvärden som är kopplade till ängs- och betesmarker.
- Äldre vägar bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus. Håll äldre lämningar i form av rösen och gårdesgårdar fria från sly.
- Besöksinformation och skyltning bör finnas i syfte att tillgängliggöra och synliggöra områdets kulturhistoriska berättelse.

Bergstorp

Bergstorp är en av finnbygdens karaktäristiska miljöer i Gräsmark som etablerades under 1600-talet. Det är en gårdsmiljö där Finnskogens traditionella kulturlandskap med höga naturvärden kan upplevas, och ett för finnbosättningar typiskt höjdläge som erbjuder vida vyer ut över sjön Kymmen.

Före 1600-talet var majoriteten av skogsområdena som omger sjön Kymmen obefolkade och saknade bebyggelse. Bergstorp är en av de finnbosättningar som tillkom genom kolonisation av Värmlands skogar i början av 1600-talet. Under de första århundradena brukades finnbygdens gårdar genom ett aktivt svedjebruk och boskaps-skötsel. Successivt skedde sedan en försvenskning som tillsammans med skogshushållningsbestämmelser ledde till att ett intensivare utnyttjande av åkermarken slog igenom varpå svedjebruket slutade bedrivas.

Djurhållningen var en viktig bas för ekonomin. I äldre tider upptog ängen, där man skördade vinterfoder till

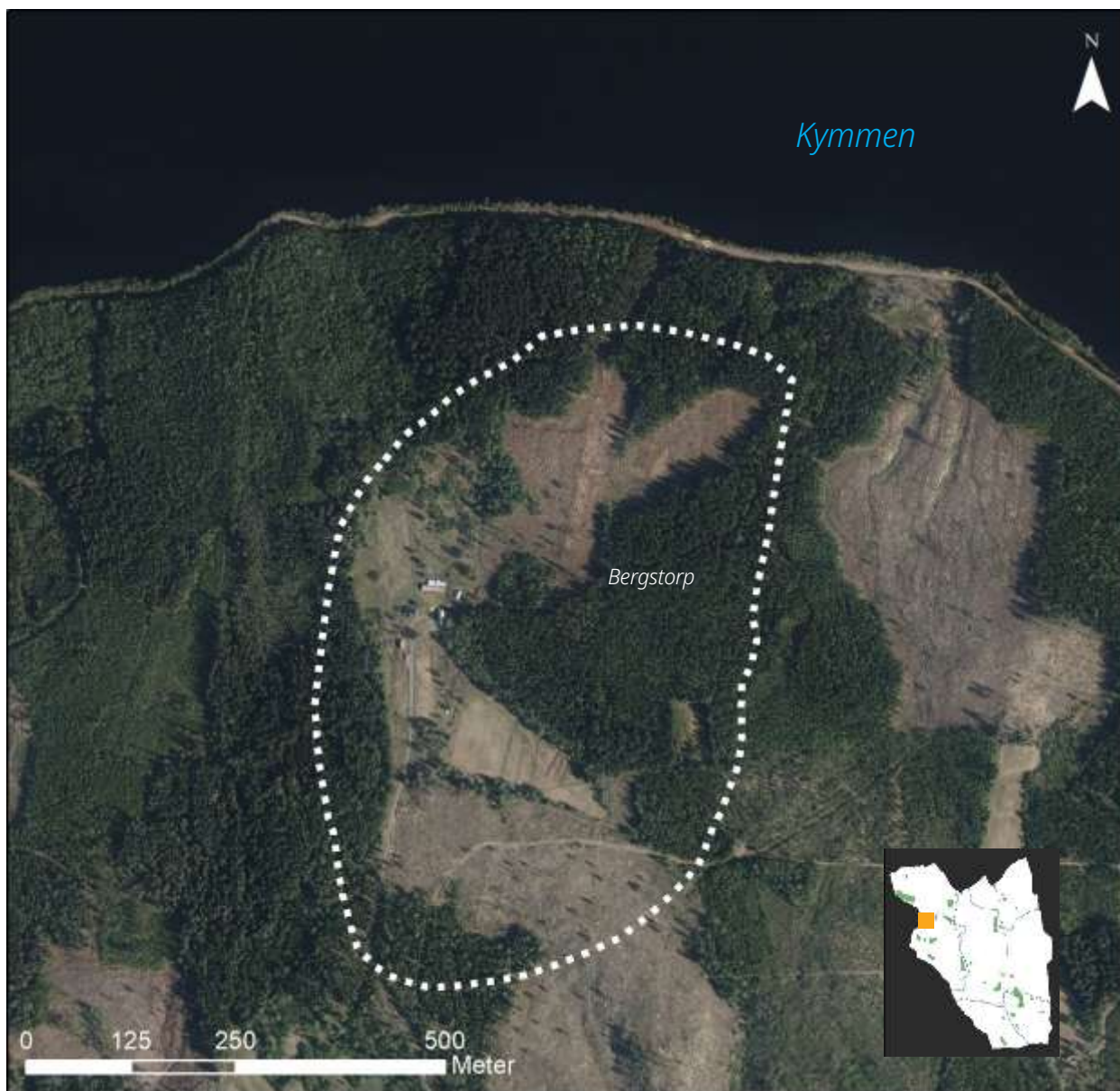
djuren, ofta stora områden. Djuren gav i sin tur gödsel till åkrarna. Den slåttrade ängen är ett markslag som idag har blivit ovanligt genom att man numera odlar vinterfoder till djuren. Kring sekelskiftet 1900 upptog slåtterytorna ungefär tre gånger så stor areal som åkern. Idag är ängsmarkerna inte lika omfattande, men Bergstorp präglas ändå i hög grad av det ålderdomliga bruket med bete och slätter.

Bergstorp har den för finnbosättningar karaktäristiska höjdlokaliseringen. Vid tiden för laga skifte år 1848 hörde Bergstorp till brukspatronen B. Dahlgrens ägor i byn Kymmen. Markerna kring Bergstorp bestod då av mindre åkerytor och en större del ängs- och betesmark.

Trots senare förändringar har miljön i sin helhet bevarats vad gäller bebyggelse såväl som det omgivande landskapet. Bebyggelsen har föryngrats något med ekonomibyggnader och bostadshus från 1900-talet, men rester efter 1800-talets bebyggelse finns representerad inom miljön.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Bergstorp utgör en miljö som är typisk för finnbygden i Gräsmark. Miljön har genom fortsatt traditionell hävd och småskaligt bruk av mark bibehållit prägeln av ett ålderdomligt landskap. Genom fortsatt bruk av ängs- och betesmark har miljön även höga naturvärden. Bebyggelsen är karaktäristisk för en mindre jordbruksfastighet och bidrar till den lantliga prägeln samtidigt som den berättar om byggnadskonst och bebyggelsestruktur under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Värdebärande karaktärer

- Det småskaliga och hävdade landskapet med kontinuerligt brukad jordbruksmark.
- Flora som är karaktäristisk för slättermarker och betade ängar. Hamlade sälgar som knyter an till

traditionellt och småskaligt jordbruk med fokus på boskapsskötsel.

- Landskapsrummet med den solitära gården centralt placerad i öppen mark som omhuldas av skog.
- Äldre traditionell agrar bebyggelse i trä med bibehållen karaktär. Den stora mängden ekonomibyggnader berättar om äldre tiders månghussystem, med specifika funktioner för varje byggnad.
- Den visuella kontakten med sjön och bakomliggande skogklädda berg och höjder.
- Små grusbelagda vägar, stengärdesgårdar och stenrösen.

Ladugård med murad djurhållningsdel i rött tegel. Foto: RL/WSP.

Hamlad sälg. Foto: EPG/WSP.

Bostadshus och ladugård i Bergstorp. Foto: EPG/WSP.

Snickarglädje på bostadshuset. Foto: EPG/WSP

Grusväg och bevarad jordkällare. Foto: RL/WSP

Röjningsröse. Foto: EPG/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v laga skifteskarta över Wa Kymmen 1848, mitten häradskarta ca 1895, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v. Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensering: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Utblick mot Kymmen med skogklädda berg och höjder i fonden, här sett mellan två av Bergstorp's ekonomibyggnader. Foto: EPG/WSP.

Äldre bostadshus och betesmark. Foto: EPG/WSP.

Förhållningssätt

- Fortsatt bruk av ängs- och betesmark är nödvändig för att bibehålla landskapsrummets karaktär och de naturvärden som kommer av ett sådant bruk. Hamlade sälgar bör hamlas kontinuerligt. Möjliggör för bete och småskaligt jordbruk.
- Äldre bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder. Delar som behöver ersättas bör utföras på ett sätt som är anpassat till huset; äldre hantverksmässigt utformade delar bör inte ersättas med nya av standardutförande. Samtliga tak inom miljön är av plåt. På bostadshuset ligger idag sk plegel, en tegelimitation i plåt, som inte är anpassat till huset eller miljön. Pannplåt, som finns på flera av ekonomibyggnaderna, är ett tidsenligt alternativ som är bättre lämpat inom området.
- Jordbruksmark bör inte bebyggas.
- Eventuell nu bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelses karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.
- Jord- och skogsbruksåtgärder behöver ske endast med hänsynstagande till befintliga natur- och kulturvärden. Skogsmark som tidigare utgjort ängs- och åkermark kan med fördel avverkas och åter hävdas genom bete och/eller slåtter.
- Äldre vägar bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus. Håll äldre lämningar i form av rösen och gärdesgårdar fria från sly.

Högfors bruk och Kymsbergs herrgård

Kymsbergs bruksherrgård har anor från 1600-talet och anlades i nära anslutning till bruket vid Kymsälven. Högfors bruk är sedan länge rivet men lämningar efter den industriella verksamheten tillsammans med herrgården vittnar än idag om den forna verksamheten.

Under 1600-talets andra hälft hörde marken söder om Kymsälven till Helgeby herrgård och adelsläkten Gyllenspetz. Denna del av egendomen såldes och ingick under en period i byn Kymmens ägor. 1732 köptes rättigheterna till Högfors ström tillbaka av familjen Gyllenspetz och 1741 köptes även marken söder om älven tillbaka. Några år senare gavs tillstånd att uppföra såväl stångjärnsmedja som masugn vid älven, men någon masugn kom aldrig att uppföras. 1759, när brukspatron Carl Henrik Herweg införskaffade Högfors bruk omfattade det två stångjärnshårdar, hytta, såg, kvarn och skogsegendor. Herweg lät uppföra bruksherrgården Kymsberg med tillhörande allé, engelsk park med 115 fruktträd, bersåer och grusgångar.

I samband med den stora bruksdöden övergick bruket till pappersmassatillverkning och här anlades Sveriges första sulfatfabrik. Denna epok i brukets historia var dock kortlivad då det brann ner 1875. Därefter anlades ett träsliperi som var verksamt från 1888 fram till en brand 1905 då bruket till slut lades ned.

Av bruket finns tämligen lite bevarat. Kvar i landskapet vid älven finns resterna efter dammkonstruktioner och husgrunder som vittnar om att här en gång i tiden bedrevs industriell verksamhet. Kvar står ändock mjölnarbostaden med tillhörande ekonomibyggnad. Av herrgårdsmiljön finns desto mer bevarat. Det befintliga bostadshuset uppfördes under 1900-talets första hälft efter att det föregående förorsakats i en brand. I övrigt finns arbetarbostäder, sädesmagasin, mejeri och ladugård kvar som tillsammans bildar en sammanhållen herrgårdsmiljö med äldre karaktär. Trädgården väster om dagens manbyggnad skvallrar om 1800-talets strukturer och föregående bebyggelses placering. Till herrgården löper en allé och rak vägsträckning vilket är starkt karaktärsskapande i miljön. Vid sekelskiftet 1800 ägdes Kymsberg av brukspatronen Bengt Reinhold Antonsson, Selma Lagerlöfs "vackre Altringer". Hennes farfar, Daniel Lagerlöf, var anställd som bruksförvaltare vid Kymsberg i början av 1800-talet.

Mangårdsbyggnaden i Kymsbergs herrgårdsmiljö med fruktträdgård i förgrunden. Foto: EPG/WSP.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Kymsbergs herrgård tillsammans med vad som återstår av Högfors bruk i form av husgrunder, dammkonstruktioner och bevarad bebyggelsestruktur vid älven, berättar historien om äldre tiders industriverksamhet och samhällsskiktning. Herrgårdens välbevarade karaktär gör berättelsen om sent 1800-tal och tidigt 1900-tal särskilt läsbar, vilket är en tid som är kraftigt påverkad av bruksdöden. Närheten till bruket gör att kopplingen dem emellan är tydlig och förklarar herrgårdsmiljöns existens i form av bruksegendom.

Värdebärande karaktärer

- Kymsbergs herrgårdsmiljö. Mangårdsbyggnad uppförd under 1900-talets första hälft. Den omgivande parken/trädgården med bevarade äldre strukturer
- såväl som den yngre delen med rundel och uppväxta träd vid mangårdsbyggnadens entré.
- Äldre bevarade ekonomibyggnader, så som magasinet utmed vägen, det före detta mejeriet, arbetarbostäder och ladugård.
- Lämningar efter Högfors bruk, så som dammkonstruktioner, husgrunder och bebyggelse i form av mjölnarbostad.
- Det kring herrgårdsmiljön hävdade landskapet med öppna landskapsrum bestående av odlings- och betesmarker som omges av skog.
- Grusbelagda äldre vägar med bevarad sträckning.
- Allé och rak vägsträckning till herrgården.

Före detta arbetarbostäder i herrgårdsmiljön. Foto: EPG/WSP.

Allé norrut från herrgården. Foto: RL/WSP.

Magasinet utmed vägen. Foto:RL/WSP.

Manbyggnaden vid Kymsbergs herrgård. Foto: EPG/WSP.

Arbetarbostad med bevarad vällingklocka. Foto: EPG/WSP.

Frukträd och ekonomibyggnad/mejeri inom herrgårdsmiljön. Foto: RL/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskartan ca 1895, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v.Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensering: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Trädgård och utblick över sjön Kymmene. Foto: EPG/WSP.

Arbetare vid trämassafabriken i Högfors bruk. Foto Axel Aurelius, ca 1897-98.

Förhållningssätt

- Den värdebärande bebyggelsen vid Kymnsbergs herrgård bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till bebyggelsens egenart på ett sådant sätt att dess karaktär inte förändras. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Herrgårdsmiljöns befintliga bebyggelsestruktur bör värnas och bevaras. Jordbruksmark bör inte byggas. Eventuella nya byggnader bör anpassas till befintlig bebyggelsestruktur och befintlig bebyggelse utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material. Vid komplettering med nya byggnader inom herrgårdsmiljön bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivå – sprängning eller planschaktning undviks.
- Strukturer inom herrgårdsmiljön med historisk bäring bör bevaras, så som äldre vägsträckningar, stengärdesgårdar, trädgård/park och allé.
- Bevara lämningarna efter Högfors bruk. Lämningarna bör hållas fria från sly.
- Det är positivt om berättelsen om Högfors bruk och Kymnsbergs herrgård kan tillgängliggöras genom informationstavlor.

Dalen - Västanå - Fagerstad

Bebyggelsen längs Granbäckstorpsvägen har sitt ursprung i 1600-talets första hälft och nyodlingen som ägde rum i Gräsmark och andra delar av Värmland. Hemmansklyvning, folkökning och skiften har resulterat i en bebyggelse med karaktär av gles radby i områdets södra del, och en glesare bebyggelsestruktur i den norra. Bebyggelsen är i synnerhet tillkommen under 1800- och 1900-talen. Placeringen intill bergssidan i Granåns dalgång är ett starkt karaktärsdrag som erbjuder storslagna vyer.

Bebyggelsen inom miljön är förlagd på ömse sidor om Granbäckstorpsvägen som löper längs den branta bergssidan. Förutsättningarna intill berget med dalgången nedanför är starkt bidragande till miljöns karaktär och utformning. Väster om vägen är skog och öster om vägen är hävdad odlingsmark. Höjdläget möjliggör för vida vyer ut över dalen och bakomliggande skogklädda berg och höjder.

De äldsta gårdarna har sitt ursprung i nyodlingar under 1600-talets första hälft. Dessa är Fagerstad, Granbäck, Västanå och Dalen. Under seklen som följde ökade befolkningen och hemman klyvdes, byar bildades och skiftades.

Ägoindelningen och gårdsplaceringen vi ser idag har sitt ursprung i laga skiftet som genomfördes kring 1800-talets mitt. Bebyggelsen är centrerad kring vägen och all odlad mark är belägen öster om vägen i slänter ned mot dalen. Så sent som sekelskiftet 1900 var stora delar av odlingsmarken ängsmark, vilket gör det sannolikt att djurhållning var av stor betydelse för gårdarna.

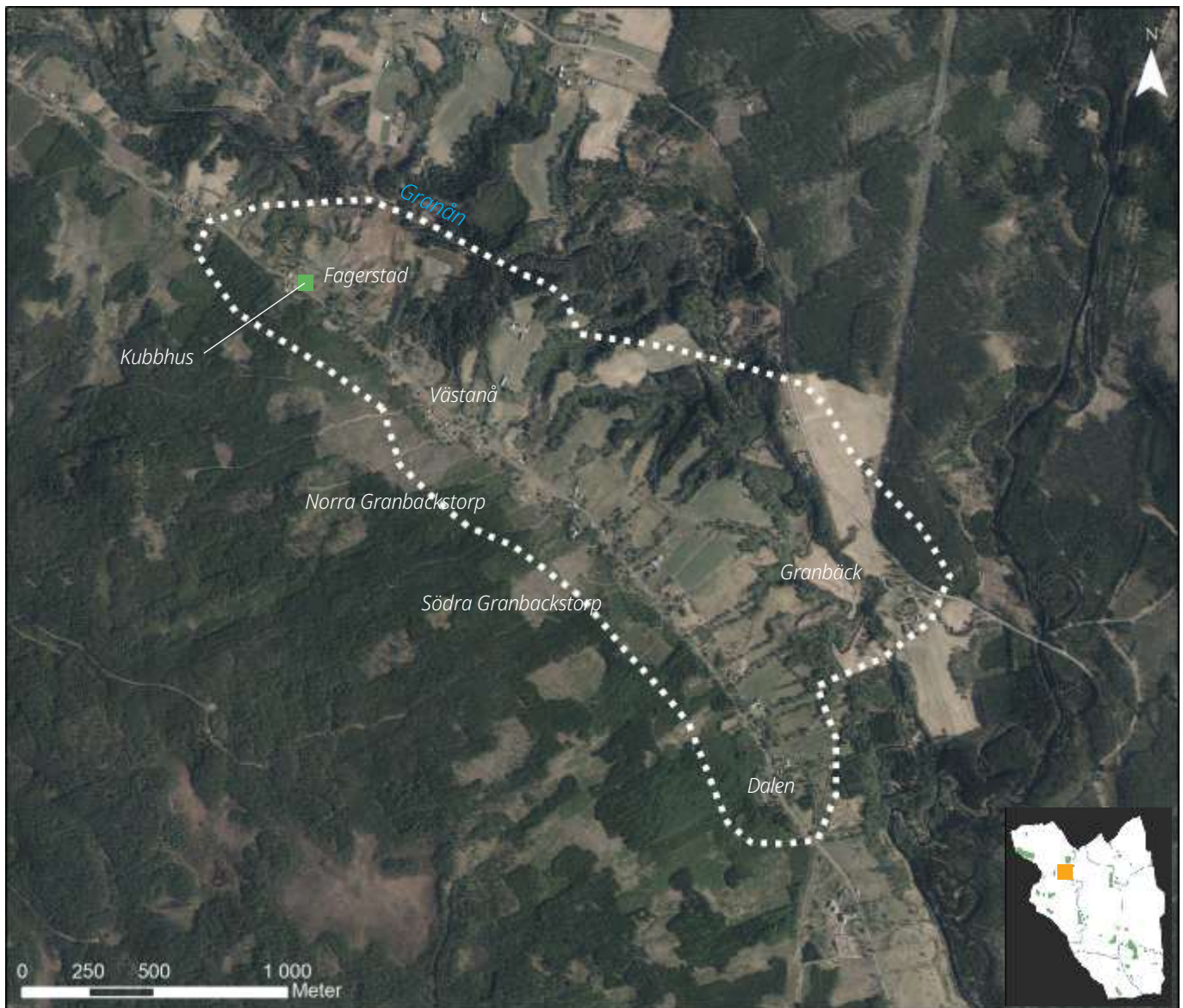
Området utgör i sin helhet en välbevarad agrar miljö som representerar 1800- och 1900-talets byggnadskonst och bebyggelsestrukturer såväl som människors levnadsvillkor under dessa tider. Områdets terräng och geografiska förutsättningar har i hög grad påverkat hur marken tagits i anspråk, förr såväl som idag. Inom området ryms flera äldre mangårdsbyggnader och ekonomibygnader som bidrar till den ålderdomliga karaktären, samt inslag av yngre bebyggelse från 1900-talets första hälft. Jordbruksmarken är i huvudsak oförändrad åtminstone sedan laga skiftet, vilket förstärker miljöns möjlighet att förmedla information om det historiska landskapet.

Vid Fagerstad i områdets norra del finns även ett fint exempel på en ekonomibygnad som delvis uppförts med kubb - vedträn lagda i bruk - ett förr tämligen vanligt inslag på länets landsbygd men som i våra dagar blivit alltmer sällsynt.

Det karaktäristiska brutna odlingslandskapet öster om vägen, med vida vyer över dalen och bakomliggande berg och höjder. Foto: EPG/WSP.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Miljön är i sin helhet välbevarad och innehåller ett stort antal äldre värdefulla gårdsmiljöer och byggnader. Tillsammans berättar de om bebyggelsestruktur och byggnadskonst under sent 1800-tal och 1900-talets första hälft. Kulturlandskapet är särskilt karaktärsskapande inom miljön, med skog väster om vägen och ett brutet odlingslandskap öster därom som möjliggör vida vyer över dalen.

Värdebärande karaktärer

- Öppen och kontinuerligt brukad jordbruksmark öster om vägen vilket möjliggör för visuell kontakt med dalen som inramas av skogbeklädda berg och höjder.
- Bebyggelsens struktur med gårdar placerade utmed

och på ömse sidor om vägen längs den skogbeklädda bergssidan.

- Äldre traditionell agrar bebyggelse med bibehållen karaktär samt inslag av senare tillkommen bebyggelse. Mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader huvudsakligen i trä med fasader i röd slamfärg. Ladugårdar med djurhållningsdel i rött tegel.
- Förekomsten av kubbbhus vid Fagerstad.
- Bevarade historiska strukturer i form av äldre vägnät, åkerindelning och gårdsstrukturer.

Äldre bevarad gårdsmiljö i Fagerstad med timrad parstuga till höger i bild och nere i slänten ett antal ekonomibygnader. Foto: EPG/WSP

Bostadshus i Dalen. Foto: EPG/WSP.

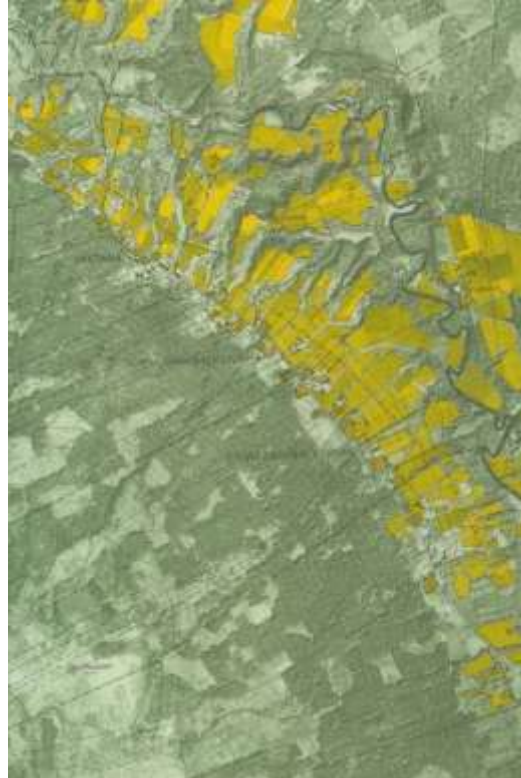
Utblick över dalgången och de bakomliggande skogbeklädda höjderna. Foto: EPG/WSP.

Ladugård med djurhållningsdel murad i rött tegel. Foto: RL/WSP.

Bevarad mangårdsbyggnad - en timrad framkammarsstuga i två våningar - och timrad ekonomibygnad till höger i bild. Foto: EPG/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskarta ca 1895, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v.Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensing: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Kubbehus i Fagerstad. Foto: EPG/ESP.

Gårdsmiljö i Västanå. Foto:EPG/WSP.

Förhållningssätt

- Det hävdade och kontinuerligt brukade odlingslandskapet öster om vägen är karaktäristiskt för området. Fortsatt bruk av betes- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägel och vyerna ut över dalen. Mark som tagits i anspråk av skog kan med fördel återställas till jordbruksmark.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Bebyggelsestrukturen med gårdar utmed vägen vid den skogbeklädda bergsslätten värnas.
- Jordbruksmark bör inte bebyggas.
- Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelse karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.
- Kubbehus utgör en försvinnande liten del av byggnadsbeståndet och bör underhållas kontinuerligt i syfte att bevara dessa för framtiden.
- Äldre vägar bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus.

Uddheden

Uddheden, centralort i Gräsmark, har vuxit fram som kyrkby och kommunikativt centrum i Rottnadalen. Gräsmarks 1700-talskyrka ligger vackert intill Lillsjön. Ortens bebyggelse utgörs av den äldre kyrkbyns gårdar, bebyggelse som speglar utvecklingen av industrisamhället under det tidiga 1900-talet, framväxten av ett administrativt kommuncentrum och bilismens samhälle under efterkrigstiden.

Innan Gräsmarks fick en egen kyrka var avstånden för Gräsmarksborna stora - att ta sig till kyrkan i Sunne tog lång tid. Före 1600-talet hade endast ett fåtal gårdar funnits i Rottnans dalgång. Genom finnbosättningar i skogarna och nyodlingar i svenskbygden ökade invånarantalet och år 1661 fick man tillåtelse att uppföra en kyrka i Uddheden. Gudstjänster fick dock högst hållas här tio gånger om året, övriga söndagar fick man ta sig till kyrkan i Sunne. Kyrkan, som även kallades Uddhedens kapell, invigdes på juldagen 1663 och samma år avsöndrades också Gräsmark som egen församling.

Kring 1730 bestämdes gemensamt av finnar och svenskar i Gräsmark att en ny och större kyrka skulle byggas och ersätta den gamla träkyrkan som var i dåligt skick. Det berättas att folket var oense om var den nya kyrkan skulle stå. Man ska då ha valt platsen genom att spanna för två oxar för en släde, där de stannade skulle kyrkan byggas. Om sägnen stämmer valde oxarna onekligen en vacker plats vid Lillsjön där kyrkan ligger väl synlig i Gräsmarks storslagna landskap. Den nya stenkyrkan uppfördes under kyrkobyggmästaren Christian Hallers ledning och kunde tas i bruk 1738. Kyrkan med vitkalkade fasader med röd murstensdekor är idag unik i Värmland. I taket

finns målningar utförda av kyrkomålaren Erik Jonæus 1770 som föreställer yttersta domen

Då flera vägar strålade samman kring Uddheden var platsen också central ur ett kommunikationsperspektiv och här fanns gästgiveri och skjutsstation. Genom den kanal som grävdes 1862 mellan Lillsjön och Rottnen möjliggjordes transporter för trä- och järnindustrin. Vid sjön anlades 1863 en utskeppningshamn för produkter från Högfors bruk. Varorna skeppades vidare via Rottnen och Fryken.

Vägsträckningar och gårdar med äldre bebyggelse berättar tillsammans med kyrkomiljön om hur kyrkbyn utvecklats. Öster om den långa björkallén och söder om kyrkan återfinns några välbevarade mangårdsbyggnader med tillhörande ekonomifunktioner i öppet odlingslandskap. Utmed Gammelvägen ligger flera gårdar som till stor del har moderniserats, men som ändå bidrar till förståelsen av Uddheden före utvecklingen under 1900-talet.

I Uddheden anlades ett av bygdens större sågverk 1915. Sågverket som låg strax söder om tätorten är idag rivet, men flera byggnader vittnar idag om hur orten växte under denna tid. Gräsmarks prästgård från 1916, som ligger på en höjd med utsikt över kyrkan är ett exempel på jugendstilen. Utmed kyrkvägen finns flera byggnader som vittnar om hur orten växte under tidigt 1900-tal.

Genom Uddhedens roll som kommunalt centrum under 1900-talet före kommunsammanslagningen uppfördes ett kommunalhus som även rymde bank och post. Huset bevarar huvudsakligen sin karaktär och berättar om den moderna ortens utveckling. Utmed Kyrkvägen finns byggnader som särskilt tydliggör bilismens fram-

Gräsmarks kyrka på udden mot Lillsjön.

Översiktskarta som visar området läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

växt. Nuvarande Nya Gräsmarks pizzeria med sina stora skyltfönster och planen som gör att det går enkelt att stanna vid vägen är typiskt för efterkrigstidens tätort. Nuvarande Loppishuset utgör en byggnad som ovanligt konsekvent genomförts enligt modernismens formspråk.

Från 1951 bedrev dåvarande Centralförbundet för befälsutbildning inom hemvärnet verksamhet vid det så kallade Gräsmarkslägrret på Tallheden norr om sjön Udden. Under "Kalla kriget" blev det en plats där många kom att få utbildning inom hemvärnet. Idag är Gräsmarkslägrret turistanläggning och camping, men också en plats som berättar om hemvärnets historia i Värmland. Den gamla kurslokalen är idag servicebyggnad för campinggästerna och barackerna hyrs ut som stugor.

Motivering

Uddheden med sin speciella 1700-talskyrka och den småskaliga tätorten vittnar på ett tydligt sätt om den äldre kyrkbyns tillkomst och utveckling. Här finns bebyggelse som speglar utvecklingen av industrisamhället under det tidiga 1900-talet, framväxten av ett administrativt kommuncentrum och bilismens samhälle under efterkrigstiden. Det är en miljö som är av stor betydelse för att förstå utvecklingen av bygden och kommunikationen i Rottndalen under historisk tid och fram till efterkrigstiden.

Värdebärande karaktärer

- Gräsmarks kyrka, kyrkogården och byggnader som hör till kyrkan, såsom Herwegska gravkoret och församlingshemmet. Kyrkan som ensamt landmärke som höjer sig över den i övrigt låga bebyggelsen. Utblickar mot kyrkan över sjön Udden.
- Björkallén utmed Gräsmarksvägen. Gammelvägen också i partier kantad med träd.
- Äldre gårdsmiljöer och agrar bebyggelse. Gårdsmiljön sydväst om kyrkan har en ovanligt välbevarad karaktär från 1800-talet och berättar på ett tydligt sätt om äldre tiders traditionella byggnadsskick.
- Flera bostadshus, ibland med tillhörande ekonomibyggnader, med karaktär från sekelskiftet 1900 och 1900-talets första hälft som visar hur orten växte fram. Flera byggnader finns kring korsningen Gräsmarksvägen - Lillsjövägen. Exempel på byggnader med bevarad karaktär är Hea och Uddemostrand från 1800-talets senare del, Gamla skolan vid Kyrkvägen och Prästgården från 1916.

Äldre Vykort. Foto: Axel Aurelius Förlag; Lindbergs Bokhandel Sunne

Björkallé utmed Gräsmarksvägen.

Sydväst om kyrkan finns äldre agrar bebyggelse från kyrkbyn, bland annat denna välbevarade gårdsmiljö (Uddheden 1:4) som utgör en ett synnerligen välbevarat exempel på Gräsmarks byggnadskultur.

Detalj av en dörr inom gårdsmiljön sydväst om kyrkan.

Bostadshus på Kyrkogatan, sannolikt uppfört 1934.

En av Uddhedens äldre gårdar.

Prästgården från 1916.

F.d. Ritzmans café och restaurang, på Lillsjövägen, idag bostad.

Kommunhuset rymde biblioteksverksamhet, bank, biograf och postkontor. Foto 1986, postmuseum. (Kolla upphovsrätt)

Gamla kommunhuset idag. En av de byggnader som berättar om Uddheden som centrum i landskommunen under 1900-talet.

Nuvarande Nya Gräsmarks pizzeria med stora skyltfönster och en plan för parkering direkt mot vägen - en av efterkrigstidens och bilismens tydliga miljöer.

Ett tydligt exempel på modernismens byggande. (Dörarna dock utbytta).

Gräsmarkslägrät, idag i privat ägo. De gamla barackerna har fått ny färgsättning och hyrs idag ut som stugor till turister.

- Gamla kommunhuset samt andra byggnader bevarar sin karaktär från tiden kring 1900-talets mitt.
- Kyrkvägen med bebyggelse både från 1900-talets förra hälft och byggnader som tydliggör Bilismens framväxt under efterkrigstiden. Loppishuset utgör ett av modernismens tydligaste exempel.
- F.d. Gräsmarkslägräts bebyggelse från 1950- 1960-tal.

Förhållningssätt

- Uddheden är en ort med blandad bebyggelse från olika tider som vittnar om olika verksamheter och ortens utveckling. Det är viktigt att byggnader och karaktärer från olika tider bevaras och att underhåll sker med hänsyn till de olika miljöernas egenart för att miljön fortsatt ska förmedla sin historia.
- Kyrkan i Gräsmark har unika värden och dess ställning i landskapsbilden som ensamt dominerande är viktig att slå vakt om. Vid utveckling och komplettering bör endast låg bebyggelse tillåtas i placeringar som kan beröra landskapsbilden kring kyrkan.
- Äldre vägsträckningar och alléer bevaras.
- Bebyggelsemiljöer från både 1800-tal och 1900-tal som anges i värdebärande karaktärer bör bevaras och underhålls så att deras karaktär bibehålls. Av äldre gårdsmiljöer är särskilt fastigheten Uddheden 1:4 synnerligen välbevarad. Fastigheten Uddheden 1:64 utgör ett särskilt tydligt exempel på modernismens arkitektur.
- Ortens relativt glesa karaktär med öppna gräsytor i det flacka landskapet är en karaktär att värna.
- Vid komplettering med ny bebyggelse bör den utformas och placeras så att ortens småskaliga karaktär och möjligheten att avläsa dess utveckling består. Inom äldre gårdsmiljöer är generellt endast mindre komplettering med enstaka byggnader lämplig.

Gräsmarken och Grinnemo med öppet landskap kring Grässjön

Kring Grässjön i norra delen av Gräsmark öppnar sig ett jordbrukslandskap i sluttningarna mot sjön - skogsbygdens säregna och småskaliga landskap som berättar om hur det koloniserats och utvecklats. Gräsmarken och Grinnemo är bymiljöer, från början ensamgårdar, som genom att flera gårdar tillkom utvecklades till byar utmed sjön.

Gårdarna och landskapet vid Grässjön har grund i den kolonisering av skogsbygden som skedde under senmedeltid och 1500-tal, innan den finska koloniseringen ytterligare bidrog till att befolka skogsbygden. Gräsmarken eller Gräsmarksgård, är upptaget som 1/2 skattehemman i jordeboken år 1564. Grinnemo är upptaget något senare, 1581, då som 1/3 skattehemman. De båda hemmanen var från början en avgärda by till Tosseberg vid Fryken. En avgärda by är en självständig enhet, ett hemman, som har anlagts på en bys utmarker men som var skattlagd för sig.

Att bygden låg i gränstrakterna mot Norge har inneburit en dramatisk historia. Åren 1676-77 blev Gräsmarken plundrat och förstört av norska trupper. År 1717 drabbades Gräsmarken på nytt, då norska trupper åter var i området och denna gång tog de alla Gräsmarkens kreatur. I boken Gräsmarks historia berättas att bönderna följde efter normännen som gick över gränsen i Bogens socken och tog tillbaka sina djur. År 1718 var det en svensk trupp på väg mot norska gränsen som våldgästade Grinnemo.

De historiska kartorna visar hur Grinnemo och Gräsmarken vuxit från att utgöra två ensamgårdar under 1600-talets första hälft, till att bestå av flera gårdsenheter under det sena 1800-talet. Laga skifte för Gräsmarken och Grinnemo genomfördes 1854. Längs sjön fanns då en ganska omfattande bebyggelse. I Grinnemo fanns en skjutsstation och man hade sätrar för bete till kreaturen.

Mycket av gårdsstrukturerna och en äldre bebyggelse finns bevarad och utmed Grässjöns stränder breder öppna marker ut sig i sluttningen mot sjön. På två av gårdarna vid Gräsmarken finns ladugårdar av kubbteknik bevarade, en teknik som är karaktäristisk för Gräsmark, även om det finns exempel även på andra ställen. Det kan noteras att de vinkelbyggda ekonomilängorna som är karaktäristiska både i Gräsmark och i andra delar av kommunen inte förekommer i den häradsekonomiska kartan från slutet av 1800-talet. Dessa blev alltså vanliga först från tiden kring sekelskiftet 1900. Tidigare syns vanligen uthusen fritt byggda och vinkelställda mot manbyggnaden eller i en friare gruppering. I Gräsmarken och Grinnemo finns flera större manbyggnader i två våningar och ekonomibygnaderna har ofta karaktär från 1900-talets första del. I Grinnemo finns bland annat en rökbastu som är registrerad i Bebyggelseregistret (inventering 2009).

Landskapet är påtagligt naturskönt och vägen utmed Grässjön bjuder på vida utblickar över jordbrukslandskapet och sjön. Liksom idag har gårdarna i äldre tider varit placerade på båda sidor om vägen runt sjön, med det stora flertalet placerade ovanför vägen.

En av Gräsmarkens ekonomibygnader med en del uppförd i kubbhusteknik.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Bebyggelsemiljön med gårdarna norr om Grässjön och det öppna odlingslandskapet kring sjön utgör en sammanhängande miljö bebyggelsen och miljön på ett tydligt sätt berättar om koloniseringen och utvecklingen av finnskogarnas karaktäristiska odlingslandskap. Landskapet runt Grässjön utgör ett ovanligt stort sammanhängande område där Finnskogens odlingslandskap kan upplevas. Gräsmarken och Grinnemo är bymiljöer, från början ensamgårdar, som utgör tydliga exempel på Gräsmarks bebyggelsekultur.

Värdebärande karaktärer

- Hela det öppna odlingslandskapet runt Grässjön har höga värden. Det har tidigare omfattats av landskapsbildskydd, men detta har tagits bort då lagstiftningen är föråldrad. De höga värdena kvarstår och därför hanteras området som ett särskilt värdefullt område, där hela det öppna landskapet kring Grässjön utgör en värdebärande karaktär. (Streckad linje i kartan ovan.)

- Byarna Gräsmarken och Grinnemo har en särskilt välbevarad samlad bebyggelse, med gårdsmiljöer som vittnar om det agrara landskapets utveckling och äldre agrar bebyggelse i Gräsmark. (Yta inom prickad linje.)
- I övriga delar av landskapet kring Grässjön är bebyggelsen mer blandad till sin karaktär och bebyggelsen har genomgått förändring i större omfattning. I hela området finns dock gårdsmiljöer som utgör tydliga exempel på finnbygdens bebyggelse och byggnader vilka är värdebärande för området.
- Kubbhusen som finns i Gräsmarken har ett mycket högt kulturhistoriskt värde.
- Grusvägen som löper utmed Grässjön som utgör en äldre vägsträckning.

Geometrisk avmätning från 1645.

Geometrisk avmätning från 1645.

Odlingslandskapet runt Grässjön från Gräsmarken.

Landskapet hålls öppet genom slätter och bete. Det öppna landskapet sträcker sig ofta ned mot sjön och bjuder på vida utblickar.

En av gårdarna i Gräsmarken

En av gårdarna i Grinnemo. Manbyggnad i två våningar, karaktäristiskt vinkelbyggda ekonomilängor.

Beteshage vid Grässjön.

Ekonomibyggnad, sammanbyggd av delar utförda i olika tekniker. Det finns en timrad del och en del är också utförd i kubbhusteknik. Gräsmarken.

Kubbhusteknik har varit ett sätt att använda enklare och billigare material. Det var vanligt under 1900-talets första hälft. Denna ladugårdsbyggnad har även fönster i gjutjärn.

Gårdsmiljöer vid Grinnemo. Flera gårdar har manbyggnader i två våningar. En del har förändrats genom ombyggnader, men många bevarar huvudsaklig karaktär. En del har ersatts med nya bostadshus under 1900-talet.

Under 1900-talet kom nya moderna byggnadsmaterial som betongsten och plåttak. Byggnaderna från denna tid är ofta enkla och berättar om den utveckling av jordbruket. Dessa är också värdebärande i det särskilt värdefulla området.

Förhållningssätt

- Det öppna landskapet runt Grässjön bör hållas öppet och brukas på traditionellt sätt så att de höga värdena med den unika floran vidmakthålls. Områdets agrara karaktär bevaras.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Särskilt viktigt är att de unika kubbhusen som finns i området bevaras och underhålls med stor omsorg om den speciella tekniken så att dessa byggnader och den speciella tekniken även fortsatt kan upplevas.
- Ny bebyggelse bör inte placeras på odlingsmark eller öppen gräsmark. Ny exploatering med bebyggelse är generellt inte lämplig i det öppna landskapet kring Grässjön. Mindre komplettering med enstaka hus i en anpassad skala kan fungera om det inte innebär att det blir ett dominerande inslag i landskapsbilden. Eventuell komplettering bör göras inom redan bebyggda miljöer och/eller i traditionell placering i landskapet. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.
- Äldre vägar bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus.

Norra och Södra Ängen

Norra och Södra Ängen ligger i Gräsmarks finnbygd, i en sluttning norr om Ängsjön. Det är en tidigare finnbosättning som uppkom i början av 1600-talet i samband med den finska kolonisationen av området. Läget erbjuder fantastiska vyer söderut över Ängsjön och det hävdade odlingslandskapet.

Norra och Södra Ängen är finnbosättningar som tillkom under den finska kolonisationen omkring 1600. På 1620-talet började områden söder om sjön Kymmen befolkas av skogsfinnar, bland annat Ulfsjön, Södra och Norra Ängen och Tiskaretjärn. Ängen omnämns första gången 1624, då som "Änggän", och allt sedan dess har inägomarken kontinuerligt hävdats, först genom svedjebruk och senare genom traditionellt jordbruk. Från 1660 finns belägg för Södra respektive Norra Ängen.

I den häradsekonomiska kartan från 1890-talet bestod Norra och Södra Ängen av ett flertal gårdar och större delen av bebyggelsestrukturen i kartan kan avläsas även idag. I Södra Ängen fanns vid den tiden även ett skolhus, men det finns inte kvar.

Idag finns, utöver det för finnbosättningarna typiska höjdläget, ett antal särskilda byggnader som skvallrar om byns finska ursprung. Bastun, som är en byggnad som är typisk för finnbygden, finns representerad i två exemplar i Södra Ängen. I Norra Ängen finns en bevarad ria som sannolikt uppfördes under 1800-talets andra hälft.

Marken i området har tack vare en ovanligt hög kalkhalt skapat förutsättningar för en rik växtlighet som i århundraden använts till kreatursfoder. Så sent som vid sekelskiftet 1900 fanns vid Södra Ängen betydligt mer ängsslåttermark än åkermark.

Bebyggelsen inom Södra Ängen är huvudsakligen från 1800-talets andra hälft och 1900-talets första hälft, med den äldsta av mangårdsbyggnaderna, *Nystuga*, uppförd 1863. Inom miljön ryms även exempel på typhusritade jordbrukarbostäder från 1930-talet, och en betydande del av bebyggelsen är uppförd under detta sekel. Trots den varierande åldern på bebyggelsen bildar gårdarna en enhetlig miljö med faluröda mangårdsbyggnader och ekonomibygnader i trä som omgärdas av ett småskaligt odlingslandskap med bland annat stengärdesgårdar.

Vid Södra Ängen ligger även Rokkamakkstugan som, även om den inte helt bevarat sin ursprungliga utformning, vittnar om turismen i Finnskogen som utvecklades under 1900-talet.

Även Norra Ängen utgör ett sammanhängande landskapsavsnitt med gårdsmiljöer som vittnar om Finnskogens byggnadskultur och odlingslandskap. Byggnaderna härrör huvudsakligen från 1800-talets senare del och 1900-talets första hälft. En inventering av flera av byggnaderna gjordes 2009 och dessa är registrerade i Riksantikvarieämbetets *Bebyggelseristret*, såsom en ria som sannolikt härrör från 1800-talets andra hälft, ladugård från 1886, magasin från 1911, bostadshus från 1926 och torvlada från 1870.

Vy mot Ängsjön från Norra Ängen.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensing: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Norra och Södra Ängen med välbevarad bebyggelse och landskapet är en av finnbygdens tydliga bebyggelsemiljöer. Det karaktäristiska höjdläget och förekomsten av sällsynta skogsfinska karaktärsbyggnader tillgängliggör berättelsen om de finska nybyggarna och de karaktäristiska landskap som skapades. Inom miljön finns exempel på den skogsfinska kulturens unika byggnader såsom rian och bastur. Det omgivande landskapet är kontinuerligt brukat och rymmer flera större stenhägnader vilket förstärker bilden av en genuin äldre odlingsbygd.

Värdebärande karaktärer

- Den hävdade jordbruksmarken som omgärdar bebyggelsen och som ramas in av skog.
- Äldre traditionell agrar bebyggelse i trä med bibehållen karaktär, fasader målade med röd slamfärg och snickerier i ljusa kulörer, sadeltak med tegelpannor eller plåt.
- Förekomsten av sällsynta skogsfinska karaktärsbyggnader, såsom 2 bastur i Södra Ängen. Ria i Norra Ängen, sannolikt från 1800-talets andra hälft.
- Det för finnbosättningarna typiska höjdläget, vilket också möjliggör för vida vyer över Borrsjön och det omkringliggande landskapet.
- Äldre ekonomibygnader som knyter an till det förr allmänt gällande månghussystemet med byggnader som hade specifika funktioner.
- Småskaligt vägnät i äldre sträckningar, stengärdesgårdar och odlingsrösen.
- Rokkamakkstugan som, även om den inte helt bevarat sin ursprungliga utformning, vittnar om turismen i Finnskogen.

Vy söderut från Rokkmakkstugan. I bild fastigheten Södra Ängen 1:35. Från vänster: stallänga, bostadshus, "lillstuga".

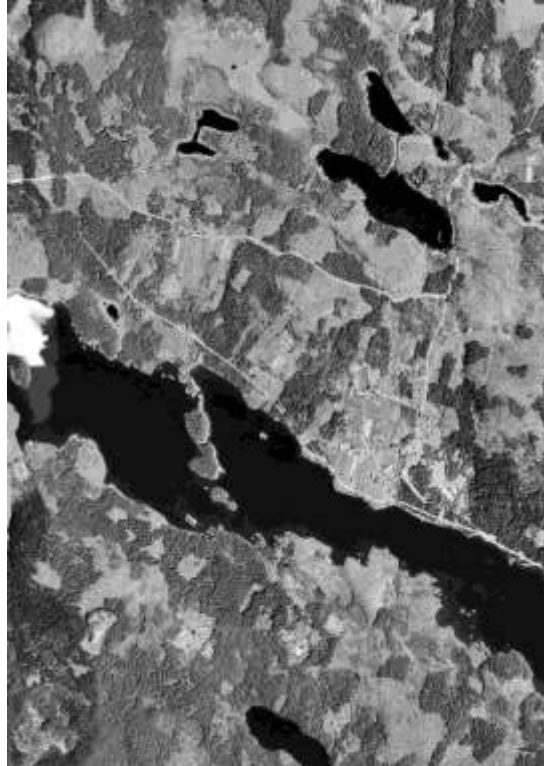
"Nystyga", mangårdsbyggnad uppförd 1863.

Äldre ladugård i timmer och regelverk med obehandlade fasadytor.

Äldre väg och stengärdesgård runt betesmark i Södra Ängen.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskartan ca 1895, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse.

Norra Ängen.

Ria, Norra Ängen.

Förhållningssätt

- Bevara det öppna och kontinuerligt brukade odlingslandskapet kring bebyggelsen som inramas av skog. Fortsatt bruk av betes- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägnen, det öppna landskapet och vida vyer inom miljön. Mark som nyligen tagits i anspråk av skog kan med fördel återställas till odlingsmark.
- Områdets agrara karaktär bevaras. Äldre strukturer och gårdsplaceringar bör värnas. Stengärdesgårdar och odlingsrösen bevaras och hålls fria från sly. Det för finnbosättningarna typiska höjdläget med vida vyer värnas.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Skogsfinska karaktärsbyggnader bör bevaras och underhålls med traditionella metoder och material som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Jordbruksmark bör inte bebyggas. Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelses karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.
- Exploatering med ny bebyggelse bör inte göras inom de sammanhållna äldre bebyggelsemiljöerna eller där det påverkar utblickar från höjdlägena. Bebyggelsemiljöerna med omgivande jordbruksmark och utblickarna är generellt mycket känsliga för ny bebyggelse eller för
- Äldre vägar bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus.

Finnskogen norr om sjön Kymmen

Norr om sjön Kymmen löper en serie berg och höjder med gårdar och torp vars ursprung finns i den finska nyodlingen av dessa trakter under 1600-talet. Genom bebyggelsens lokalisering, gårdarnas namn och unika skogsfinska karaktärsbyggnader utgör miljön ett sammanhängande område med höga värden kopplade till den värmländska Finnskogen.

Timbonäs by och hemman kan beläggas åtminstone till 1600-talet. Exakt när skogsfinnar slår sig ner och nyodlingarna äger rum är inte helt säkert. Det kan emellertid konstateras att det på Timbonäs utmarker etablerats flera torp och gårdar vars byggherrar kommit från vårt grannland i öst. Än idag berättar gårdar och byggnader såväl som platsnamn att detta är ett av områdena som togs i anspråk av de svedjebrukande finnarna under 1600-talet.

Kammesmakk, Kullen, Norra Tvällen, Bartelstorp och Tastorp är alla goda exempel på tidigare finnboställen där skogsfinnarnas kultur ännu finns bevarad. Under 1800-talet var enligt uppgift Kammesmakk traktens största by med hela nio bosättningar. I Timbonäs bodde vid den tiden drygt 600 personer, varav flertalet torde ha varit av finsk börd. Genom seklen har trakten avfolkats. Fattigdom och svåra förhållanden till följd av arvskiten, skogs- och

gruvbolagens skogsintressen, följt av missväxt och nödår under 1800-talet, gjorde att många valde att lämna för Amerika.

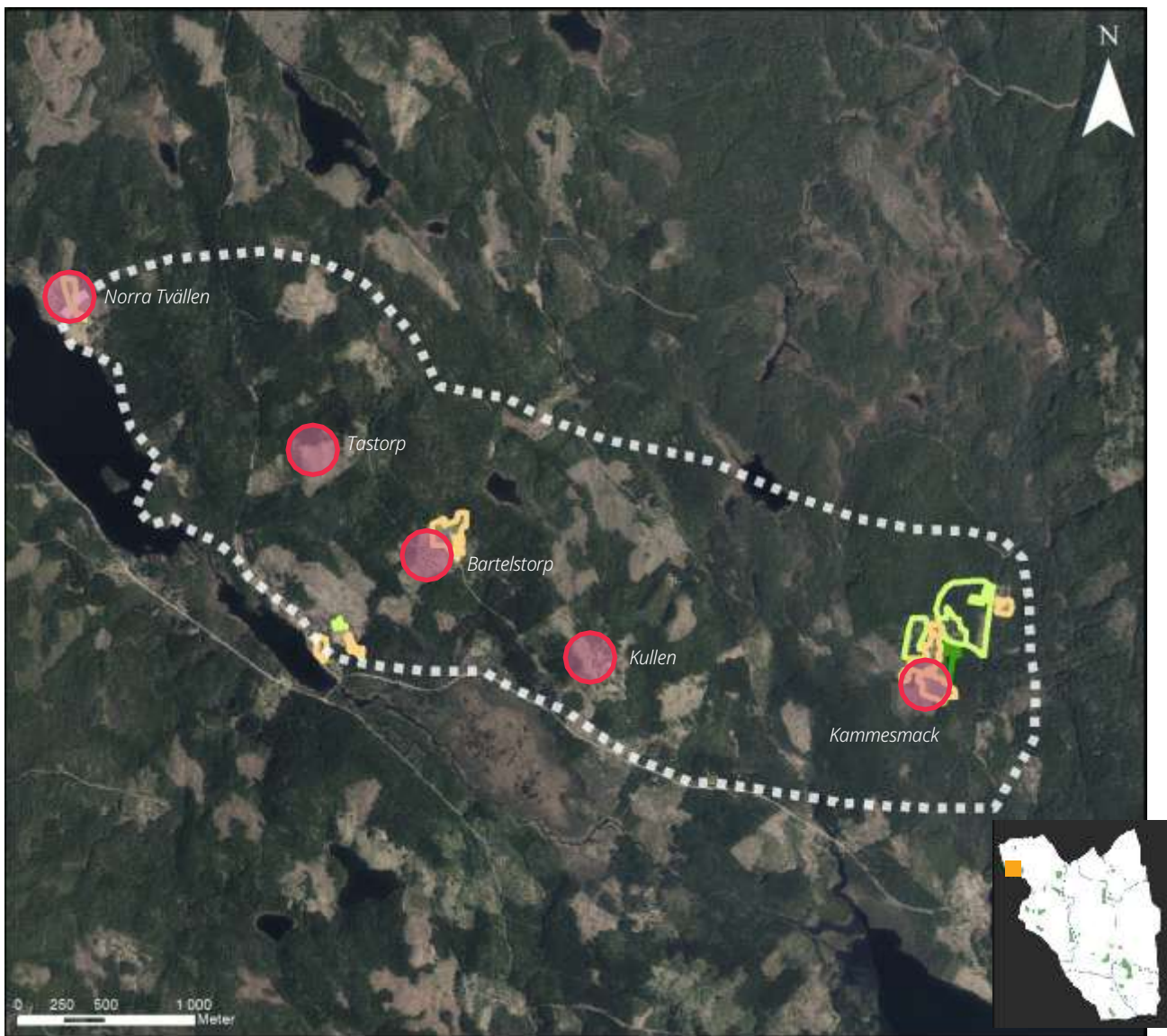
Trots att många av gårdarna och torpen övergavs finns resterna efter dessa fortsatt kvar i landskapet och berättar om hur livet kunde te sig i dessa trakter. Trots den stora avbefolkningen finns ännu flera fysiska företeelser och lämningar som för det skogsfinska kulturarvet vidare. Exempelvis finns det vid Tastorp en bastu som tros ha uppförts under 1800-talets andra hälft. På gården Norra Tvällen, en av de äldsta i området, finns ett härbre med årtalet 1833 inristat och mangårdsbyggnaden tros vara från samma tid. På gården finns även timret från den gamla rökstugan bevarat i en snickarbod. Vid Kullen finns en torkria vars äldsta delar tros vara från 1700-talet. Vid Kammesmakk finns en sten med inristade pentagram som tros vara 400 år gamla. Här finns också en kvej/kveia, en inhägnad av sten uppförd som skydd åt boskapen.

Sammantaget utgör området norr om Kymmen en miljö som starkt präglats av de skogsfinska invandrarna. Genom sekel av hävd och rester i form av byggnadskultur och platsnamn lever den skogsfinska kulturen vidare i dessa trakter. Röjningsrösen och fortsatt traditionellt bruk av slätterängar skapar förutsättningar för höga botaniska värden, samtidigt som upplevelsevärdena blir särskilt höga genom möjligheten som ges att avläsa ett historiskt och traditionellt bruk av markerna.

Bartelstorp, en av flera finnbosättningar inom området med bevarad äldre karaktär som kan förmedla kunskap om det skogsfinska kulturarvet.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Området norr om Kymmen är rikt vad gäller skogsfinsk kultur och byggnadskonst. Flera av de för Finnskogen karaktäristiska byggnadskategorierna kan studeras och upplevas inom området, i genuina och kontinuerligt brukade miljöer. Genom bebyggelsen och landskapet förmedlas berättelsen om den finska kolonisationen av dessa trakter såväl som efterkommande sekels jordbrukstraditioner. Den stora mängden torp- och gårdslämningar berättar även om den omfattande avfolkningen och svåra tider för människorna som bott och levt här.

Värdebärande karaktärer

- Det småskaliga hävdade odlingslandskapet där markerna brukats traditionellt med slätter och betesdjur. Landskapsrummen omgivna av skog utan större moderna inslag som stör upplevelsen av den historiska helheten.
- Bebyggelse som knyter an till och är unik för den skogsfinska byggnadskulturen, så som bastur och rior.
- Äldre traditionell agrar bebyggelse med bibehållen karaktär. Innefattar såväl mangårdsbyggnader som ekonomibygnader.
- Den bevarade bebyggelsestrukturen med ensligt och högt belägna gårdar vilket är typiskt för finnbosättningar.
- Lämningar som vittnar om idag försvunnen bebyggelse och odlingsmark såsom husgrunder och odlingsrösen.
- Småskaligt vägnät i äldre sträckningar, hägnader/gärdesgårdar av traditionell typ.

Härbre/stolpbod vid Norra Tvällen, med årtalet 1833 inristat. I fonden sjön Tvällen och det kuperade och skogbeklädda landskapet.

Bastu vid Tastorp. En typiskt skogsfinsk företeelse.

Torkria vid Kullen. En typiskt skogsfinsk företeelse.

Kammesmack, bostadshus och ekonomibyggnader.

Ladugård med svale längs hela långsidan och på gaveln ett vidbyggt dass vid Bartelstorp.

Gårdsmiljö i Tastorp.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats: överst häradskartan ca 1895, nederst flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse.

Förhållningssätt

- Bevara det hävdade och småskaliga odlingslandskapet kring bebyggelsen som inramas av skog. Fortsatt bruk av betes- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägnen såväl som miljöernas värden. Mark som nyligen tagits i anspråk av skog kan med fördel återställas till jordbruksmark.
- Områdets agrara karaktär bevaras. Äldre strukturer och gårdsplaceringar i ett för finnbosättningar typiskt höjdläge värnas. Äldre vägar bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus.
- Bebyggelse som knyter an till och är unik för den skogsfinska byggnadskulturen, såsom bastur och rior, bör inte rivas. Dessa byggnader underhålls kontinuerligt med traditionella material och metoder med hänsyn till byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Lämningar efter tidigare bebyggelse och jordbruksmark såsom husgrunder och odlingsrösen bevaras och hålls fria från sly.
- Jordbruksmark bör inte bebyggas. Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelses karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material. Vid komplettering med nya byggnader bör hänsyn tas till den befintliga terrängen och marknivån – sprängning eller planschaktning undviks.
- Exploatering med ny bebyggelse bör inte göras inom de sammanhållna äldre bebyggelsemiljöerna.
- Vid komplettering med ny bebyggelse bör hänsyn tas till allmänhetens tillgänglighet till vandringsleder och upplevelserna av Finnskogens miljöer.

Mångshöjden

Mångshöjden är en gruvfältsmiljö som berättar om den gruvindustri som i äldre tid var en viktig näring i de skogsbygder som omger Fryksdalen. Vid Mångshöjden ligger Mangens gruvområde, med anor från 1700-talet med skarnhögar, schakt, torp och husgrunder. Det är en miljö där ett stort antal industrilämningar från olika historiska skeden. Gruvverksamheten pågick periodvis från 1500-talet fram till sekelskiftet 1900. Inom området finns också ett flertal torplämningar. Här finns flera vandringsleder som tillgängliggör miljön för allmänheten.

Mångshöjden är ett kuperat och skogbevuxet område söder om sjön Mången vars urberg har inslag av ädelmetallen koppar. Miljön består av ett stort antal industrilämningar från olika historiska skeden när det ansetts lönsamt att utvinna kopparkis för förädling. Den stora majoriteten bergshantering och gruvdrift i Värmlands län har varit koncentrerad kring Filipstad, med fokus på järnmalm. I mindre omfattning har förekomsten av ädelmetall resulterat i perioder av verksamheter med utvinning och brytning även i västra Värmland, som i området Mångshöjden. Under andra hälften av 1600-talet gjorde förekomsten av kopparkis mellan Gunnarskog och Gräsmark att förhoppningar om en västlig bergslag växtes. Kopparfyndigheterna var kända redan på 1500-talet, och det finns uppgifter som menar att Storgruvan började bearbetas redan 1564. Någon storskalig och särskilt lön-

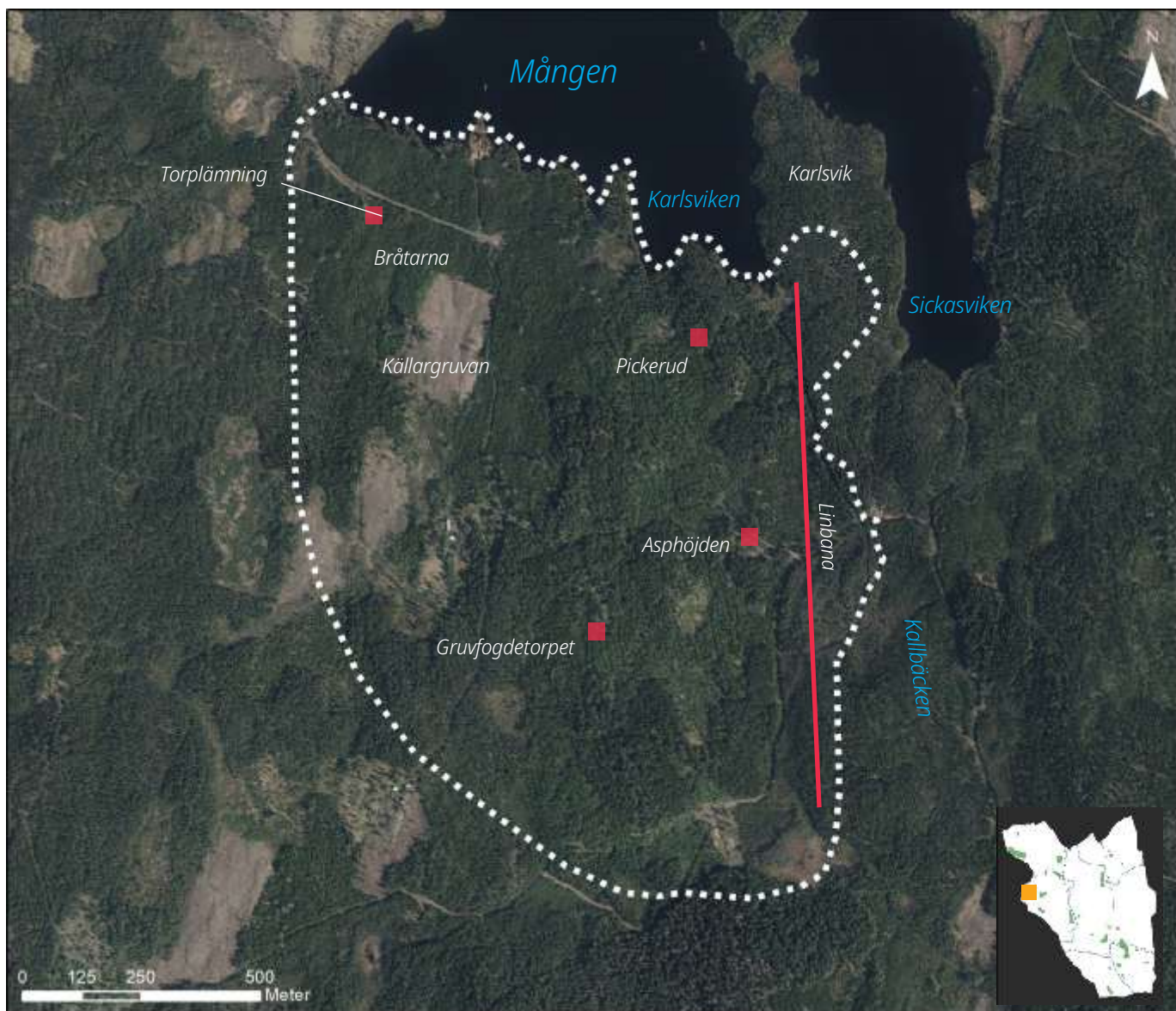
sam verksamhet blev det dock aldrig. Kopparsmältverk uppfördes vid både Treskog och Fredros men lades snart ned. År 1900 gick den sista gruvverksamheten i området i graven, och idag finns endast rester kvar efter vad som en gång i tiden varit ett område fullt av verksamhet.

Inom området finns också ett antal torplämningar vars husgrunder och jordkällare är skönjbara i den lummiga skogen. Flera av torpen tillkom som resultat av gruvdriften under mitten av 1800-talet, exempelvis Gruvberga, Gruvbråten och Gruvfogdetorpet. Gruvfogdetorpet med bostadshus och ladugård högt uppe på Mångshöjden, är det enda bevarade torpet inom området. Under slutet av 1800-talet övergavs många torp runtom i landet. Många emigrerade till Amerika, andra flyttade för att söka jobb i städerna. Här på Mångshöjden är det troligt att gruvdriftens upphörande omkring sekelskiftet 1900 bidrog till att torpen lämnades öde.

Vandringsled

Mångshöjden med Mangens gruvområde är ett besöksmål som kan upplevas från vandringsleden Gruvrundan som bjuder på en kombination av kultur och naturvandring. Finnskoogens byalag har tagit fram ett underlag till vandringsleden som lyfter fram de lämningar från järnbruk, anrikningsverk, gruvor, transportlinbana för malm, skarnhögar och ett täljstensbrott med mera som kan upplevas. Underlaget lyfter också fram svedjefinnarna som bosatte sig här från början på 1500-talet. De bidrog troligtvis med arbetskraft som behövdes för tillmakning och malmbrytning och försåg också gruvorna med ved för tillmakningen i gruvorna. Gruvmiljön är skyltad.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensing: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Miljön vittnar om gruvverksamhet och dess betydelse som näring under historisk tid. Flera torp etablerades under 1800-talet när verksamheten pågick, för att sedan lämnas öde när gruvdriften upphörde. Man kan än idag uppleva torpen genom lämningar längs vandringslederna. Gruvfogdetorpet är bevarat och gör berättelsen om torpen tydligt avläsbar. Den stora mängden industrilämningar inom området bidrar till den kulturhistoriska berättelsens läsbarhet, och gör att vandringslederna blir upplevelser av såväl natur- som kulturvärden.

Värdebärande karaktärer

- Lämningar som vittnar om bergshantering och gruvverksamhet, så som skarn-/varphögar, schakt,

gruvhål, rester efter utskeppningsplatsen, linbana med malmkorgar, vajrar och stolpfundament och husgrunder.

- Gruvfogdetorpet med bevarad gårdsmiljö bestående av bostadshus, ekonomibyggnader samt öppna ytor delvis bestående av ängs- och betesmarker.
- Lämningar efter torp i form av exempelvis husgrunder, skogsgläntor och jordkällare som berättar om bebyggelsens historiska utbredning i området.
- Delvis bevarat äldre vägnät i form av "kärrvägar" mellan torpen.

Industrilämningar vid Karlsvik och utsikt över sjön Mangen. Foto: EPG/WSP.

Schakt vid Storgruvan. Foto: EPG/WSP.

Gruvfogdetorpet. Foto: RL/WSP.

Schakt vid Källargruvan. Foto: RL/WSP.

Rester efter bergbrytning och gruverksamhet vid storgruvan. Foto: RL/WSP.

Jordkällare vid en av torplämningarna. Foto: RL/WSP.

Vattenfyllt schakt vid Källargruvan. Foto: RL/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v laga skifteskarta över Mängen 1842, mitten häradskarta ca 1895, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v. Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensering: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Vy in i Karlsvik med lämningar efter gruvindustrin. Foto: EPG/WSP.

Azurblå bergvägg i Källargruvan. Foto: RL/WSP.

Förhållningssätt

- Frågor som berör områdets markanvändning bör ske i samråd med länsstyrelsen.
- Skogsbruksåtgärder får ske endast med hänsynstagande till befintliga fornlämningar.
- Markvård av fornlämningsområdet bör ske enligt särskild skötselplan.
- Lämningar som inte klassas som fornlämningar är också viktiga för förståelsen av området i sin helhet. Exempelvis bör lämningar efter torp hållas fria från sly. Kan med fördel inkluderas i och vårdas enligt särskild skötselplan för årlig markvård.
- Besöksinformation och skyltning bör finnas i syfte att tillgängliggöra och synliggöra områdets kulturhistoriska berättelse.
- Gruvfogdetorpets gårdsmiljö bör bevaras och underhållas med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöns och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Eventuell komplettering med ny bebyggelse är inte lämplig i anslutning till fornlämningarna. Komplettering med bebyggelse kan göras enbart om det inte påverkar möjligheten att uppleva fornlämningsmiljön och tillgängligheten till fornlämningsmiljön som utflyktsmål.

Tiskaretjärn

Tiskaretjärn är en av finnbygdens karaktäristiska miljöer i Gräsmark. Det är ett besöksmål där Finnskogens traditionella kulturlandskap och bebyggelse kan upplevas och en plats där besökaren kan ta del av ett levande jordbruk med lantraser. Som naturreservat bjuder Tiskaretjärn på ett kulturpräglad ålderdomligt landskap med synnerligen höga värden.

Tiskaretjärn är en finnbosättning som tillkom under den finska kolonisationen under sent 1500-tal och 1600-tal. På 1620-talet började områden söder om sjön Kymmen att befolkas av skogsfinnar, bland annat Ulfsjön, Södra och Norra Ängen och Tiskaretjärn. Tiskaretjärn togs upp för odling omkring 1625. Gården redovisas första gången i 1640 års jordebok som ett 1/8 skattehemman. Under de första århundradena brukades finnbygdens gårdar genom ett aktivt svedjebruk och boskapsskötsel. Successivt skedde sedan en försvenskning som tillsammans med skogshushållningsbestämmelser ledde till ett intensivare utnyttjande av åkermarken slog igenom och svedjebruket slutade bedrivas.

Djurhållningen var en viktig bas för ekonomin. I äldre tider upptog ängen, där man skördade vinterfoder till djuren, ofta stora områden. Djuren gav i sin tur gödsel till åkarna. Den slåtrade ängen är ett markslag som idag har blivit ovanligt genom att man numera odlar vinterfoder till djuren. Kring sekelskiftet 1900 upptog slåteryrtorna ungefär tre gånger så stor areal som åkern. Idag är ängsmarkerna inte lika omfattande, men Tiskaretjärn präglas ändå i ovanligt hög grad av det ålderdomliga bruket med bete och slåtter.

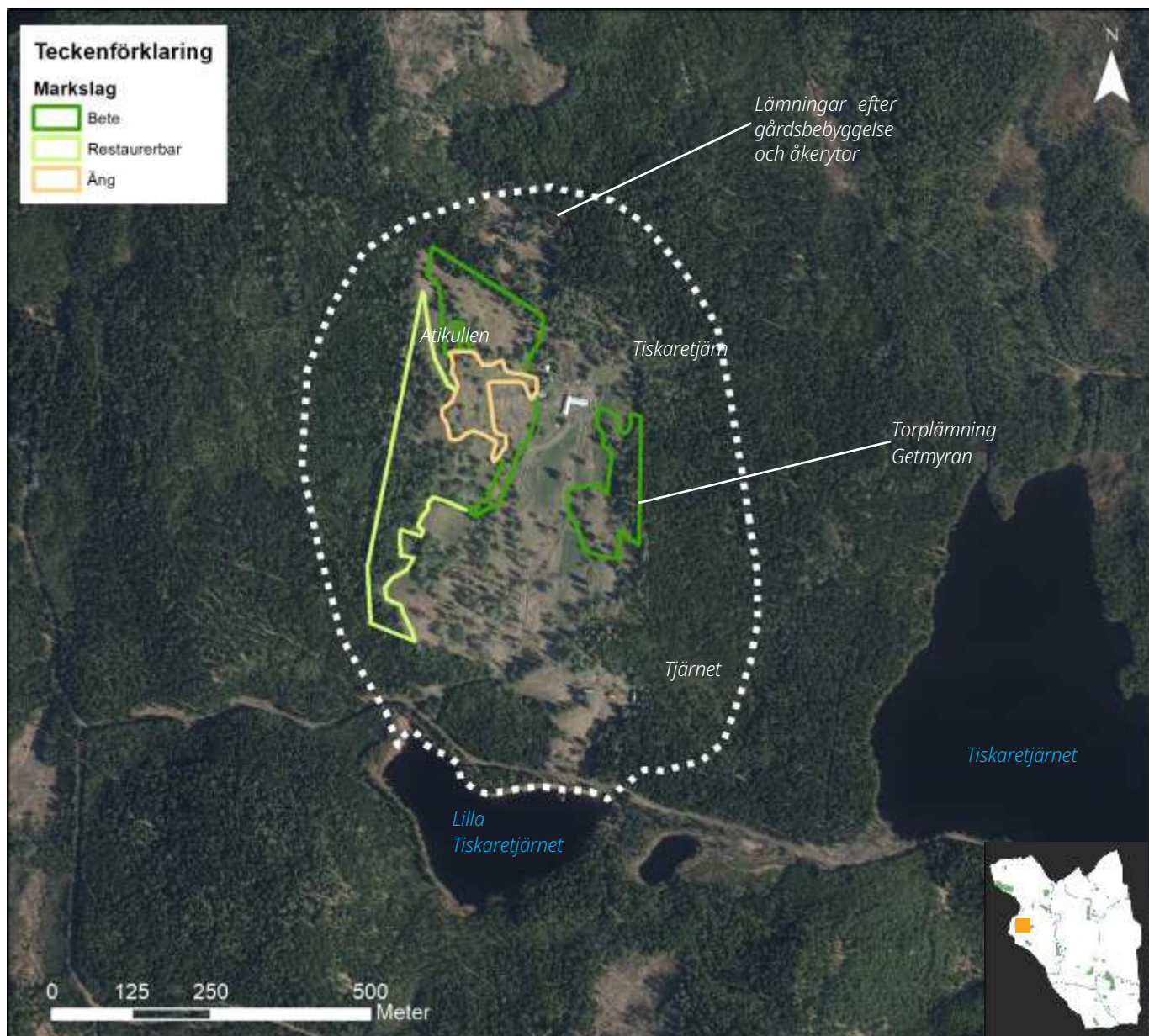
Tiskaretjärn har den för finnbosättningar karaktäristiska höjdlokaliseringen. Under det sena 1800-talet fanns flera gårdsheter och en mängd små odlingsytor. Även om förändringar har skett har helheten med landskapet och bebyggelsen bevarats. Idag finns två gårdsheter inom de hävdade markerna. Där Sör består av en timrad mangårdsbyggnad i två våningar från 1892 med ekonomibyggnader.

Husgrunder med spisrösen berättar om att det funnits fler bebyggelseenheter och det finns också lämningar av tidigare odlingsmarker i form av röjningsrösen utanför de marker som brukas idag.

Väg in mot Tiskaretjärn. Tiskaretjärn är en miljö som hävdas genom ett levande traditionellt jordbruk med bete och slåtter. Foto: EPG/WSP.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Tiskaretjärn utgör en av de tydligaste finnbygdsmiljöerna i Gräsmark. Naturreseptatet har bildats för att bevara och vårda det ålderdomliga landskapet - kulturmiljön och det traditionella bruket är med andra ord grunden till naturvärdena. Tiskaretjärn är ett besöksmål med levande djurhållning och traditionellt brukande. Området har mycket höga upplevelsevärden och förmedlar ett levande kulturarv vilket starkt bidrar till att upprätthålla ett traditionellt brukande.

Värdebärande karaktärer

- Det småskaliga hävdade landskapet där markerna ett traditionellt bruk med slåttrade marker och betesdjur.
- En flora som är karaktäristisk för slåttermarker och betade marker.
- Sammanhängande landskap präglad av sin historiska karaktär utan moderna inslag som stör upplevelsen. Landskapsrum omgivna av skog.
- Småskaligt vägnät i äldre sträckningar, hägnader/gärdesgårdar av traditionell typ.
- Äldre traditionell agrar bebyggelse med bibehållen delvis museal karaktär. Mangården vid Där Sör bevarar i hög grad även äldre material och detaljer.
- Lämningar som vittnar om idag försvunnen bebyggelse och odlingsmark såsom husgrunder och odlingsrösen.

Kulturlandskapet vid Tiskaretjärn mot söder. Foto: EPG/WSP.

Landskap med traditionella hägnader. Hålls öppet genom slåtter eller bete. Foto: RL/WSP.

Rödkullor - en av de lantraser som hålls vid Tiskaretjärn. Foto: EPG/WSP.

Gården Där Sör med manbyggnad i två våningar med väl bevarad karaktär. Foto: RL/WSP.

Härbre i ofärgat timmer. Foto: EPG/WSP.

Tjärnet, gårdsmiljön. Foto: RL/WSP.

Jordkällare. Foto: EPG/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskartan ca 1895, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v. Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensering: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Utblick mot Lilla Tiskaretjärn. Skogklädda berg bildar omgärdar landskapet. Foto: EPG/WSP.

Gårdsmiljö vid Tiskaretjärn. Foto: EPG/WSP.

Förhållningssätt

- De traditionella bruksmetoderna – slåtter med lie efter blomningen och betande djur – är nödvändig för att kunna behålla den speciella floran och landskapskaraktären och bidrar också till att hålla kunskaperna om traditionella metoder levande. Hävden genom traditionellt bruk är av avgörande betydelse för att upprätthålla de höga värdena.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder. Delar som behöver ersättas bör utföras på ett sätt som är anpassat till huset; äldre hantverksmässigt utformade delar bör inte ersättas med nya av standardutförande. För tak bör traditionella material användas. Skiffertak är typiska för landskapet och bör bibehållas där de finns kvar. Manbyggnaden vid Där Sör och härbret bedöms ha en särskilt välbevarad karaktär vilket beaktas vid underhåll.
- Vid ändringar eller förslag till komplettering bör bebyggelseantikvarie medverka för att säkerställa att miljöns kulturhistoriska värde består. Komplettering med bebyggelse inom eller i anslutning till området är inte lämpligt.
- Jord- och skogsbruksåtgärder bör ske endast med hänsynstagande till befintliga natur- och kulturvärden. Lämnningar bevaras.
- Även åtgärder långt utanför området kan bli synliga i landskapet. Åtgärden som påverkar området visuellt bör inte tillåtas. Åtgärder som riskerar att ge en visuell påverkan på området bör alltid studeras.

- För naturreservatet finns föreskrifter som gäller besökare och en plan för vård och skötsel som ska följas för att de höga kulturvärdena ska upprätthållas

Borrsjön - Kalvhöjden

Området Borrsjön - Kalvhöjden består av bebyggelse sprungen ur den finska kolonisationen under 1600-talet. Bebyggelsen är högt belägen, vilket är typiskt för de finska bosättningarna. Borrsjön är en by med relativt tät bebyggelse. I övrigt är området tämligen glest, med bebyggelse koncentrerad till Svulltjärns- höjden, Söderlidstorp och Kalvhöjden. Landskapet är kuperat med bebyggelsen i ett öppet odlingslandskap som inramas av skog.

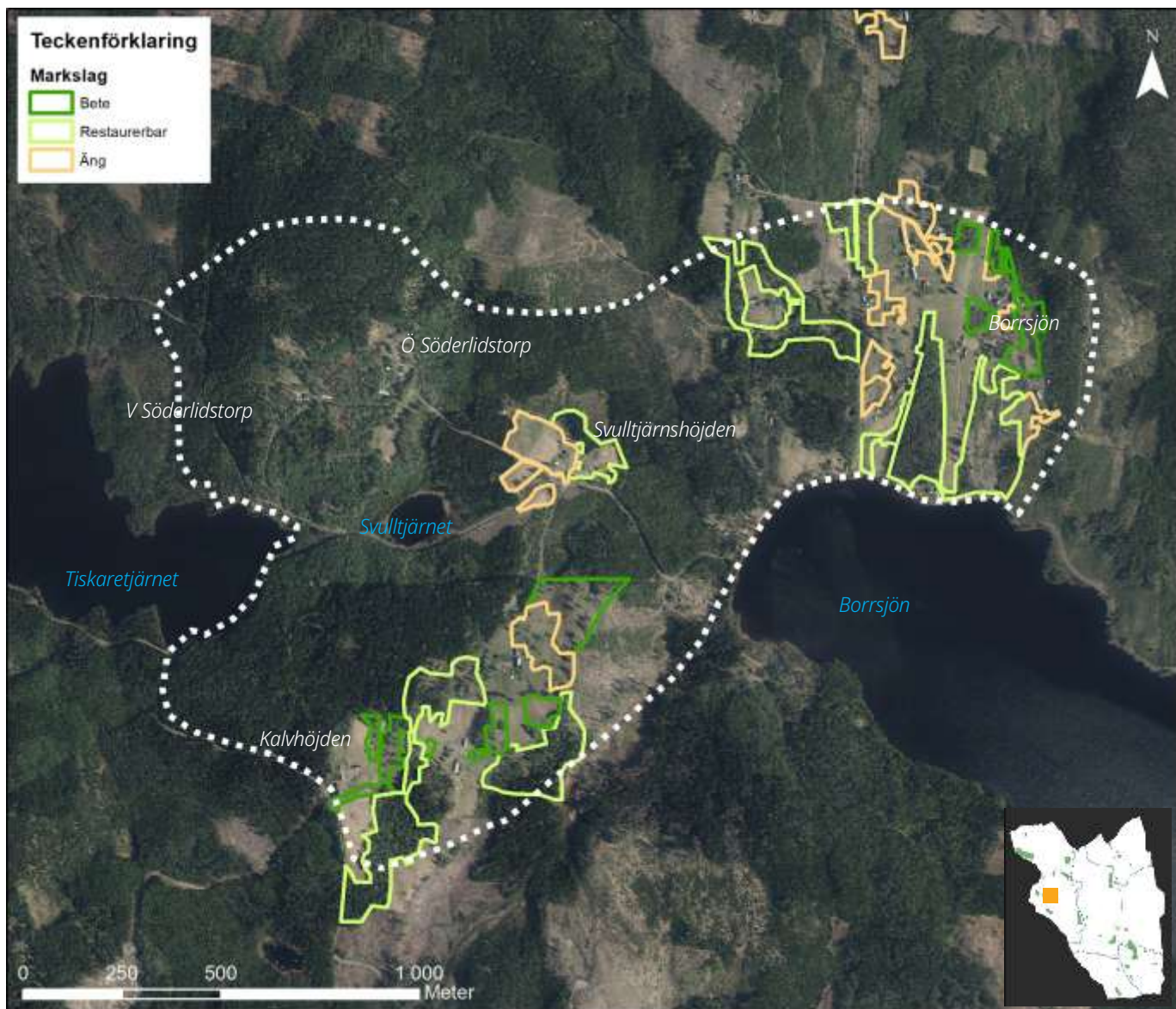
Området Borrsjön - Kalvhöjden har sitt ursprung i finnbo- sättningar som tillkom under den finska kolonisationen under 1600-talet. Nordvästra Värmland är starkt präglad av dessa nybyggare, som genom svedjebruk möjliggjorde för odling och bosättning i tidigare obebodda delar av landskapet. Finnbygdens gårdar brukades genom ett aktivt svedjebruk och boskapsskötsel. Successivt skedde en försvenskning som tillsammans med skogshushållningsbestämmelser ledde till att ett intensivare utnyttjande av åkermarken slog igenom och svedjebruket slutade bedrivas.

Inom området ligger Borrsjöns by, Svulltjärns- höjden, Söderlidstorp och Kalvhöjden. Den äldsta av dessa är sannolikt Borrsjön som redan under 1800-talets andra hälft bestod av ett femtontal gårdar. I Borrsjöns fanns också traktens enda skola.

Det är idag framförallt de karaktäristiska höjdlokaliseringarna som tydliggör att detta är en av finnbygdens miljöer. Ett bostadshus vid Svulltjärns- höjden har sannolikt ursprungligen varit en rökstuga men är präglad av senare ombyggnader. Bebyggelsen är i regel uppförd under 1800-talets andra hälft och 1900-talets första decennier, med inslag av yngre bebyggelse. I Borrsjön finns också ett före detta missionshus som idag fungerar som bystuga.

Det omgivande småskaliga odlingslandskapet bidrar till miljön ålderdomliga karaktär. Jordbruksmarkerna har till stor del kvar sin ursprungliga indelning. Stengärdesgårdar, odlingsrösen och små oregelbundna åker- och ängsytorna är karaktärsskapande inslag i miljön som berättar om tidigare generationers odlarmöda.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Området Borrsjön - Kalvhöjden utgörs av bebyggelse och gårdar som är karaktäristiska för finnbygden och dess successiva försvenskning och utveckling. Bebyggelsen är till stor del uppförd under 1800-talets andra hälft och 1900-talets början, och berättar därigenom om äldre bebyggelsestruktur och byggnadskonst. Landskapet har en ålderdomlig karaktär och möjliggör upplevelsen av ett kontinuerligt brukat landskap med för finnbygden karaktäristiska åker- och ängsmarker.

Värdebärande karaktärer

- Det öppna, kontinuerligt brukade odlingslandskapet som omgärdar bebyggelsen och som ramar in av skog.
- Det för finnbosättningarna typiska höjdläget, vilket också möjliggör för vida vyer över Borrsjön och det omkringliggande landskapet.
- Äldre traditionell agrar bebyggelse från 1800-talets andra hälft och 1900-talets början, i trä med bibehållen karaktär, fasader i röd slamfärg och snickerier i ljusa kulörer, sadeltak med tegelpannor eller plåt.
- Äldre bevarad bystruktur i Borrsjön, samt ensligt placerade mindre gårdar.
- Äldre ekonomibyggnader som knyter an till det förr allmänt gällande månghussystemet med byggnader för specifika funktioner.
- Småskaligt vägnät i äldre sträckningar, stengärdesgårdar och odlingsrösen.

Högt belägen gårdsmiljö i Borrsjön med utsikt över sjön som inramas av skogbeklädda berg och höjder. Foto: EPG/WSP.

Borrsjön. Foto: RL/WSP.

Solitär gårdsmiljö i Svulltjärnshöjden. Foto: RL/WSP.

Gårdsmiljö i Borrsjön. Foto: EPG/WSP.

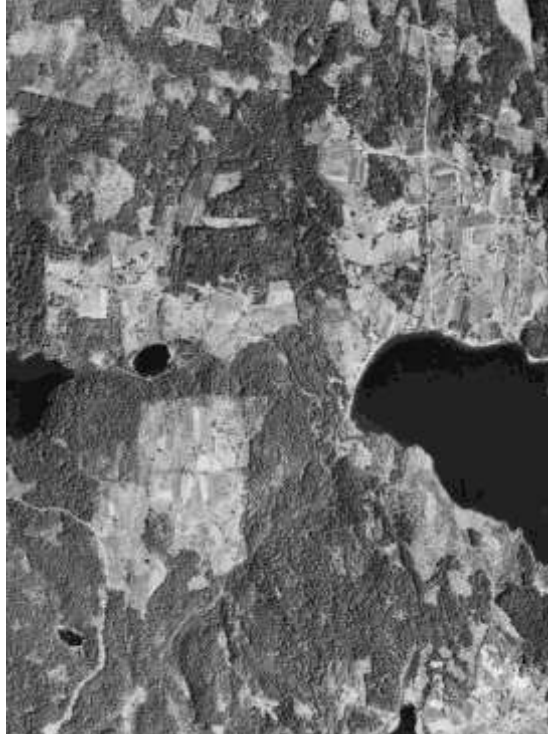
Äldre timrad ekonomibygnad i Borrsjön. Foto: RL/WSP.

Äldre mangårdsbyggnad i Svulltjärnshöjden. Foto: RL/WSP.

Äldre byggnad som sannolikt flyttats till platsen under 1900-talets senare del, Svulltjärnshöjden. Foto: RL/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskartan ca 1895, mitten flygfoto ca 1960, t.h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v.Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensering: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Gårdsmiljö i Borrsjön. Foto:RL/WSP.

Bystugan, före detta missionshuset, i Borrsjön. Foto:RL/WSP.

Förhållningssätt

- Bevara det hävdade odlingslandskapet kring bebyggelsen, med små oregelbundna ängs- och åkermarker som inramas av skog. Fortsatt bruk av ängs- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägeln, de öppna landskapsrummen och vida vyer inom miljön. Mark som nyligen tagits i anspråk av skog kan med fördel återställas till jordbruksmark.
- Områdets agrara karaktär bevaras. Äldre strukturer och gårdsplaceringar bör värnas och stengärdesgårdar och odlingsrösen vårdas och hålls fria från sly. Det är viktigt att fortsatt kunna avläsa det för finnbo-sättningarna typiska höjdläget.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnader-nas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Bystugan tillika det före detta missionshuset bevaras och underhålls på ett sätt som bibehåller byggnadens karaktär. Detaljer och delar som knyter an till dess tidigare användning bör värnas.
- Öppen jordbruksmark bör inte bebyggas. Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelses karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material.
- Äldre vägar bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus.

Västra Näs - Berg - Södra Västerrottna

Längs Rottnens västra strand sträcker sig området Västra Näs - Berg - Södra Västerrottna i det öppna jordbrukslandskapet. De äldsta gårdarna har sitt ursprung i senmedeltidens expansiva bebyggelseutveckling i Värmland. Bebyggelsens placering och landskapets utformning möjliggör för vida vyer över sjön och omkringliggande skogbeklädda höjder.

Västra Näs, Berg och Södra Västerrottna är belägna utmed Rottnens västra strand. Landskapet karaktäriseras dels av öppna odlingsmarker ned mot sjön och kring Bratta älvs mynning i Västerrottna, dels av kuperad mark med inslag av skog. Bebyggelsen är i synnerhet från 1800-talet och 1900-talets första hälft. Ett av de äldsta husen finns på gården Hagen och uppfördes omkring 1830. På gården finns också interiört måleri i den s k riddarsalen, utfört av dalmålaren Kers Erik Jönsson och daterade till 1838-39.

I områdets södra del, i Södra Västerrottna och Berg, har avrinningen från Ängsjön och Håtjärnet som mynnar ut i Rottnen skapat goda förutsättningar för odling vilket lett till en större ansamling av gårdar. Här har också vattenkraften i Bratta älv används till kvarnar och sågar en bit in på 1900-talet. Här fanns exempelvis tullkvarn, en

avgiftsbelagd kvarn, och Leradals tegelbruk som sannolikt försett trakten med tegel som använts till delar av ladugårdarna. I områdets norra del, i Västra Näs, är odlingsmarken koncentrerad till området öster om vägen, och skogsmarken ligger tätt intill vägens västra sida.

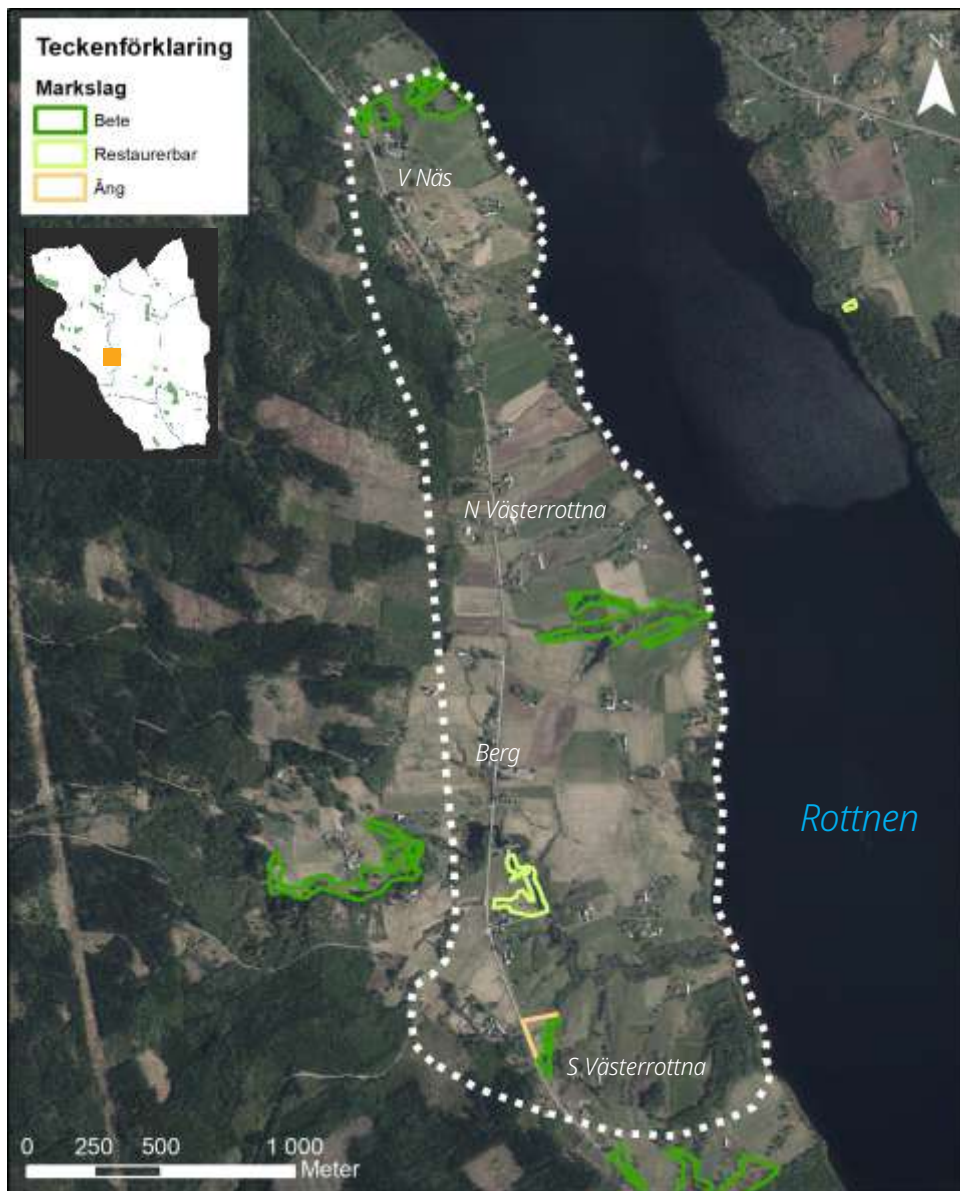
Traktens skola uppfördes i Västra Näs och finns bevarad än idag. Nära intill skolan i Krokbäcken finns den gamla lanthandeln från sekelskiftet 1900 också kvar. Byggnaden inrymde under en period även postkontor samt telegraf. Vid landsvägen i Västerrottna fanns tidigare en affär. Denna uppfördes 1921 och var i bruk fram till 1991.

Karaktäristiskt för området är de timrade mangårdsbyggnaderna. De är uppförda i två våningar med fasadpanel som ofta målats med röd slamfärg. Området har en agrar och lantlig prägel med ett stort antal ekonomibyggnader och ladugårdar som visar på markernas goda odlingsmöjligheter. 1900-talets första decennier finns representerat i bebyggelsen i form av såväl ekonomibyggnader som bostadshus. Landskapet har höga upplevelsevärden genom sin brutna karaktär med omväxlande åker-, ängs- och hagmarker och flera gårdsmiljöer som vittnar om äldre tiders bebyggelsestruktur och byggnadskonst.

Utblick söderut över Södra Västerrottna.

Översiktskarta som visar områdets läge och utsträckning. Bakgrundskarta: Lantmäteriet, Ortofoto, Licensering: Geodatasamverkan, Sunne kommun. Kartan bearbetad av WSP.

Motivering

Området berättar om 1800- och 1900-talens bebyggelse och byggnadskultur och visar tydligt på de agrara landskapets bebyggelsestruktur med ett omgivande brukat landskap i Rottnadalen. Landskapet längs Rottnen har också höga upplevelsevärden med vida vyer ut över sjön och omkringliggande skogbeklädda höjder. Inom miljön ges möjligheten att utläsa berättelsen om mångårig hävd och kontinuerligt jordbruk.

Värdebärande karaktärer:

- Det kuperade landskapet med odlingsmark och bebyggelse koncentrerad till bördiga jordar vid Rottnens västra strand och Bratta älvs inflöde i Västerrottna.
- Äldre bebyggelse med agrar karaktär från 1800- och

1900-talen. Äldre timrade mangårdsbyggnader i två våningar med fasader i ljus oljefärg eller röd slamfärg, och snickerier i ljusa kulörer.

- Gården Hagen, med mangårdsbyggnad från omkring 1830 och interiört måleri av dalmålaren Kers Erik Jönsson.
- Vida vyer över det brutna odlingslandskapet och sjön Rottnen som inramas av skogklädda höjder.
- Bevarat småskaligt vägnät med grusbelagda vägar i äldre sträckningar.
- Skolan, det före detta kapellet/missionshuset och den tidigare lanthandeln.

Mångårdsbyggnaden på gården Västaälva, uppförd 1930, Västerrottna. Foto: EPG/WSP.

Före detta lanthandel/butik som enligt muntliga uppgifter var i bruk mellan 1921 och 1991, Södra Västerrottna. Foto: EPG/WSP.

Öppet odlingslandskap med utspridda gårdar och stora ekonomibyggnader, Berg. Foto: CH/WSP.

Äldre grusbelagd väg med klunga av gårdar i fonden, Södra Västerrottna. Foto: RL/WSP.

Öppet odlingslandskap, stora ekonomibyggnader, klungor av gårdar och vida vyer över ett kuperat landskap är några av området's karaktärer. Foto: EPG/WSP.

Kartmatris som visar hur landskapet förändrats t.v häradskartan ca 1895, mitten flygfoto ca 1960, t-h. flygfoto idag. I häradskartan är de gula ytorna åker, de gröna är äng. Häradskartan berättar också var det är sannolikt att det finns spår från tidigare odling och bebyggelse. Källor: t.v.Rikets allmänna kartverk; i mitten Öppna datan. Licensering: CC0 1.0 Universiell samt t.h. Geodatasamverkan, Sunne kommun.

Odlingslandskap och gårdsmiljö i Berg. Foto: CH/WSP.

Före detta kapell/missionshus i Berg. Foto: CH/WSP.

Förhållningssätt

- Bevara det öppna och kontinuerligt brukade odlingslandskapet. Fortsatt bruk av betes- och åkermark är av stor vikt för att bibehålla den agrara prägel, det öppna landskapet och vida vyer inom miljön. Mark som nyligen tagits i anspråk av skog kan med fördel återställas till odlingsmark.
- Områdets agrara karaktär bevaras. Äldre strukturer och gårdsplaceringar bör värnas.
- Äldre gårdsmiljöer och bebyggelse bevaras och underhålls med traditionella material och metoder som anpassas med hänsyn till miljöernas och byggnadernas egenart. Originaldelar och ursprungliga material bör så långt möjligt bibehållas. Delar som behöver ersättas anpassas till respektive byggnad och utformas likt äldre befintliga delar.
- Kapellet/missionshuset och lanthandeln bevaras och underhålls på ett sätt som bibehåller respektive byggnads karaktär. Detaljer och delar som knyter an till deras tidigare användning bör värnas.
- Säkerställ att Hagen och dess interiöra måleri av Kers Erik Jönsson bevaras.
- Jordbruksmark bör inte bebyggas. Eventuell ny bebyggelse anpassas till befintlig bebyggelses karaktär och utformning vad gäller placering, färgsättning, skala, form, proportioner och material.
- Äldre vägar bevaras och bör även fortsättningsvis vara belagda med grus.

Källförteckning

Litteratur, rapporter och publikationer

- Björklund, Annika (2018). Det medeltida Sverige 7 Värmland Första delen. Stockholm: Riksarkivet
- Brodin, Linus (1948). En bok om Västra Emtervik: bidrag till socknens historia. Arvika: Arvika tidnings boktryckeri.
- Brodin, Linus (1962) "Sunne socken", i Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.). Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Värmlands län, D. 2. Uddevalla: Herme, s. 525-532.
- Brodin, Linus (1962) "Västra Ämterviks socken", i Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.). Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Värmlands län, D. 2. Uddevalla: Herme, s. 703-710.
- Brodin, Linus (1962) "Östra Ämterviks socken", i Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.). Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Värmlands län, D. 2. Uddevalla: Herme, s. 749-755.
- Falk, Eric (2001). Kubbhusbyggnader i Gräsmark: ett minne över en svunnen byggnadsteknik. Gräsmark: Gräsmarks hembygdsförening.
- Gyllenius, Petrus (1882). Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622-1667. Helsingfors: J. Simelii arfvings tryckeri. Tillgänglig på Internet: <http://hdl.handle.net/2077/54910>
- Hedin, Mai (2011). Allt har sin tid: glimtar från Sunne kyrka, prostgården och Stora arrendegården. Kristinehamn: Norlén & Slottnér.
- Hillgren, Anders (red.) (1988-). Ditt Värmland: kulturmiljöprogram för Värmland och värmlänningar. Karlstad: Kulturmiljöenheten, Länsstyr. i Värmlands län.
- Johansson, Ann-Catherine (2003). Gräsmarks skolhistoria: dedikation: till alla lärare som försökt bringa ljus i okunska-pens mörker. Gräsmark: Gräsmarks hembygdsförening.
- Karnlind, Evelyn (2000). Sunne: 1940-tal och 1990-tal. [Sunne]: [E. Karnlind].
- Lagerquist, Marshall (1963) "Värmländska herrgårdar", i Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.). Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Värmlands län, D. 3. Uddevalla: Hermes, s. 9-18.
- Larsson, Jeorj (1962) "Järnet i Värmland", i Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.). Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Värmlands län, D. 2. Uddevalla: Hermes, s. 25-42.
- Lindahl, Göran & Dahlberg, Markus (red.) (2006). Värmland - landskapets kyrkor. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.
- Magnusson, Jan & Jönsson, Olof (1960). Samlade berättelser med mera till beskrifning öfve Gräsmarks socken, Werm-lands län. 2., stencilerade uppl. [Gräsmark]: Gräsmarks hembygdsförening.
- Myrehed, David (19??). Fräsegården Åmberg blir Brobyprästens hem.
- Myrehed, David (2008). Glimtar från bygden kring Fryksdalens domkyrka. Sunne: David Myrehed.
- Myrehed, David, Medeltid i Bierka och Swnd. Sunne: Författarens förlag, 2013.
- Nilsson, Albert (1962) "Lysviks socken", i Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.). Sveriges bebyggelse: statistisk-topogra-fisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Värmlands län, D. 2. Uddevalla: Hermes, s. 169-175.
- Olsson, Hans (2004). Arkeologisk förundersökning i Torvnäsområdet: Sunne socken, Sunne kommun, Värmlands län. Värmlands Museum Kulturmiljövårdsenheten.
- Olsson, Hans (2010). En stenåldersboplats vid Rottnen, RAÄ 176, Sunne socken & Kommun, Värmlands län, Värmlands Museum rapportserie 2010:50.
- Olsson, Hans (2017). Dödsmärkt ö i Fryken. Populär arkeologi. 2017(34):3, s. 24-25.
- Richardsson, Johan (2022). Förhistoriskt boplatssområde vid Vitteby. Arkeologisk utredning vid Vitteby, Sunne socken och kommun, Värmlands län, Värmlands Museum rapportserie 2022:10.
- Sjöbeck, Mårten (1934). Värmland: en landskaplig orientering. Stockholm: Seelig (distr.).

Svenska Turistföreningen (1925). Vilo- och kurorter samt hotell i Sverige 1925: en översikt av badorter, luftkurorter, sanatorier, hotell, pensionat, lanthem m.m.. Stockholm: Wahlström och Widstrand.

Värmlands museum (2024). Kubbhus i Värmland. Sammanställning av befintligt kunskapsläge 2024, Värmlands Museums rapport 2024:11.

Wass, Erika (red.) (2000). Vägar till historien: allmänna vägar med kulturhistoriska värden. Karlstad: Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen i Värmland län

Kartmaterial

Riksarkivet

Stockholms universitet

SGU

Hemsidor

Richardson, Johan (2024). Historien om Värmland del 1. De första värmlänningarna [inspelad föreläsning]. <https://www.youtube.com/watch?v=WUTA08IIBWM>

Olsson, Hans (2024). Historien om Värmland del 2. Efter stenåldern kom bronsåldern. Eller? [inspelad föreläsning]. <https://www.youtube.com/watch?v=LTZ-bp7Kgdo&t=883s>

Richardson, Johan och Olsson, Hans (2024). Historien om Värmland del 3. Framsteg i en orolig tid. Värmland under yngre järnålder och fram till digerdöden, [inspelad föreläsning]. <https://www.youtube.com/watch?v=nsv-jnCk7k>

Ulfvenstierna, Bo (2011). Friggas dal: Fryksdalens historia i nytt ljus. Kristinehamn: Norlén & Slottner.

Ulfvenstierna, Bo (2013). Folkungarnas fryksdal: Ett forskningsäventyr utifrån medeltida dokument.

Värmlands museum (2021). Jägarstenåldern. <https://varmlandsmuseum.se/jagarstenalder> [2024-04-06].

Värmlands museum (2021). Bondestenåldern. <https://varmlandsmuseum.se/bondestenalder> [2024-04-06].

Värmlands museum (2021). Bronsåldern. <https://varmlandsmuseum.se/bronsalder> [2024-04-06].

Äldre fotografier

Sunne hembygdsförenings fotoarkiv.

Östra Ämterviks hembygdsförenings fotoarkiv.

Digitaltmuseum.

Övriga källor

Fryksdalens Gille och Bildningsnämnden, Sunne kommun (utan årtal). Kulturvandra i Sunne (broschyr).

Kulturmiljöprogram för Sunne centralort (1989) Värmlands museum/Sunne kommun

Ortsanalys för Sunne tätort (2008) Sweco/Sunne kommun

Landsbyggsutveckling i strandnära lägen (laga kraft 2020) Sunne kommun/SBK Värmland

Sunne Turism och Fritid Sunne, Sunne kommun (utan årtal). Stadsvandring i Sunne (broschyr).

Värmlands museum (1977), Kulturhistorisk inventering i Sunne kommun, Östra Ämterviks socken.

Värmlands museum (1978), Kulturhistorisk inventering i Sunne kommun, Västra Ämterviks socken.

Värmlands museum (1979), Kulturhistorisk inventering i Sunne kommun, Gräsmark

Värmlands museum (1980), Kulturhistorisk inventering i Sunne kommun, Sunne tätort

Värmlands museum (1982), Kulturhistorisk inventering i Sunne kommun, Sunne socken

Värmlands museum (1993), Kulturhistorisk inventering i Sunne kommun, Lysvik socken

Översiktsplan 2011, Planbeskrivning (laga kraft 2013) Sunne kommun (sida 4, punkt 2.4.2)

Fördjupning av översiktsplan för Sunne tätort (antagandehandling 2023) Sunne kommun

